Indro Montanelli

ISTORIA GRECILOR

ISTORIA GRECILOR

Indro Montanelli s-a născut la Fucecchio (Florenţa) în 1909. A urmat cursurile universitare la Grenoble şi Sorbona şi şi-a luat licenţa în drept şi ştiinţe sociale. După aceea a făcut de toate, mai puţin meseriile cărora le era destinat prin studiu. A fost pescuitor în Norvegia, administratorul unei ferme în Canada şi ofiţer în batalioanele indigene din Eritrea. Avea 25 de ani când a publicat o carte despre experienţele sale abisiniene, carte care, recenzată elogios, i-a deschis uşile ziarului *Corriere dela Sera*. Corespondent de război în Spania, a colindat lumea şi a fost martor ocular al tuturor catastrofelor care au bulversat-o. În 1937 a fost dat afară din breasla jurnaliştilor pentru articolele sale antifranchiste şi a trebuit să plece în Estonia, unde a predat italiana la Universitatea din Dorpat. Revenit un an mai târziu la *Corriere*, a fost expulzat din Berlin la izbucnirea războiului, arestat în 1940 la Oslo, arestat apoi din nou şi condamnat la moarte la Milano. Zece luni mai târziu a reuşit să fugă de la San Vittore şi să se ascundă în Elveţia. În 1956 se afla la Budapesta, în mijlocul revoluţiei, ca de obicei alături de cei ce intraseră în conflict. Mai târziu a părăsit gazetăria pentru istorie, din partea căreia spera să aibă mai puţine neplăceri. Astfel s-au născut *Istoria grecilor*, *Istoria Romei* şi succesivele „istorii“ ale Italiei, sugerate de o ambiţie modestă şi totodată orgolioasă: aceea de a pune cultura, rămasă până atunci în Italia monopol academic, la îndemâna marelui public. Interpret ales al evenimentului istoric şi al personajelor sale, el are meritul de a face cursivă naraţiunea şi de a îmbrăca nişte întâmplări adevărate în veşmântul emoţionant şi plin de farmec al povestirii. Din ianuarie 1994, Indro Montanelli este directorul cotidianului *La Voce* din Milano.

Indro Montanelli

ISTORIA GRECILOR

Traducere de
GEORGE MICIACIO

București
1996

Redactor: MIRELLA ACSENTE
Coperta: MIHAIL BOITOR

Indro Montanelli, *Storia dei greci*

ISBN – 973–566–057 – 1

Lui Tissy Moissy Rosselli

CĂTRE CITITORI

Mi-ar fi mai uşor să înşir aici scăpările şi lipsurile acestei cărţi, decât meritele şi calităţile ei.

Ştiam, mai înainte de a o scrie, că aveam să ajung la o astfel de concluzie; şi, totuşi. am scris-o, pentru că mă amuza s-o fac, pentru că sper ca şi alţii să se amuze citind-o. Şi pentru că socot eu că, în ciuda lacunelor pe care le are, cartea o să umple. totuşi, o alta foarte mare, neglijată de profesorii noştri: aceea a unei naraţiuni simple, a unei povestiri spuse din inimă.

Am numit-o Istoria grecilor *pentru că, spre deosebire de cea a Romei, mai mult decât cronica unei naţiuni, a unui popor, a unui stat, ea este povestea unor oameni.*

Din acest motiv, am redus la esenţial firul evenimentelor politice, ca să dau întâietate acelora care au determinat înflorirea unei civilizaţii şi i-au marcat marile etape.

În cartea de faţă contează mai mult poeţii şi filozofii decât legiuitorii şi conducătorii de oşti: brazda tăiată de Socrate şi de Sofocle mie mi se pare mai adâncă decât cea lăsată de Temistocle şi de Epaminonda.

Nu am pretenţia să fi spus ceva nou şi nici să fi dat o interpretare originală unor lucruri deja cunoscute. Nici măcar nu mi-am propus asta. Am avut doar ambiţia să ofer cititorilor posibilitatea de a se apropia fără efort şi, mai ales, fără plictis, de aceşti greci vechi.

Sper să fi reuşit.

INDRO MONTANELLI
Milano, septembrie 1959

Partea întâi

ÎNTRE ISTORIE ŞI LEGENDĂ

1

MINOS

Acum vreo şaptezeci de ani, un arheolog englez pe nume Evans*, cotrobăind prin câteva prăvălioare cu antichităţi din Atena, a dat peste nişte amulete de damă, pline cu hieroglife pe care nimeni nu reuşea să le descifreze. Tot făcând presupuneri, a stabilit că acestea proveneau din Creta; a plecat acolo, a achiziţionat un teren pe locul unde presupunea el că se află îngropat oraşul Cnossos, a angajat o echipă de muncitori şi, la capătul a două luni de săpături, s-a trezit în faţa rămăşiţelor palatului lui Minos, faimosul Labirint.

Poeţi şi istorici ai Antichităţii, de la Homer încoace, au afirmat întotdeauna că cea dintâi civilizaţie greacă a luat naştere nu la Micene, adică pe continent, ci în insula Creta, şi că ea a ajuns la deplina sa înflorire în vremea regelui Minos, cu douăsprezece sau treisprezece secole înainte de Christos. Se povesteşte că acest Minos a avut numeroase neveste care au încercat zadarnic să-i dea un moştenitor: din pântecul lor nu se năşteau decât şerpi şi scorpioni. Singură Pasifae a reuşit, până la urmă, să-i dea copii normali, printre care pe Fedra şi pe blonda Ariadna. Din păcate, Minos îl ofensase pe zeul Poseidon, care s-a răzbunat, făcând-o pe Pasifae să se îndrăgostească de un taur, chiar dacă o fi fost el un taur sacru. Ca să-şi satisfacă această pasiune a ajutat-o un inginer pe nume Dedal, venit pe

* Sir Arthur John Evans (1851-1941), arheolog britanic. A întreprins cercetări arheologice în nordul Europei şi la Cnossos în Creta; a descoperit scrierea pre-feniciană (1893).

insulă tocmai de la Atena, de unde trebuise să fugă pentru că, orbit de gelozie, își ucisese nepotul. Din această unire s-a născut Minotaurul, un animal straniu, pe jumătate om, pe jumătate taur. Iar lui Minos i-a fost destul numai să se uite la el, ca să înțeleagă cu cine îl înșelase nevasta.

El i-a poruncit lui Dedal să construiască Labirintul, pentru a-l ascunde acolo pe monstru; dar, totodată, i-a închis înăuntru și pe constructor și pe fiul său, Icar. Era imposibil să găsești drumul spre ieșire prin încurcătura aceea de coridoare și de galerii. Însă Dedal, un bărbat cu infinite resurse, a fabricat pentru el și pentru băiat niște aripi de ceară; și astfel au putut să fugă amândoi, înălțându-se în aer. Icar, îmbătat de zbor, n-a mai ținut seamă de sfatul tatălui său, și anume să nu se apropie prea mult de soare; ceara s-a topit, iar el s-a prăvălit în valuri. Deși distrus de durere, Dedal a aterizat totuși în Sicilia, unde a dus cu el primele elemente de Tehnică.

În acest timp, Minotaurul continua să se învârtă prin Labirint, pretinzând să i se aducă în fiecare an șapte fete și șapte băieți pe care să-i mănânce. Minos îi obținea de la popoarele învinse în războaie. I-a pretins așa ceva chiar și lui Egeu, regele Atenei. Fiul acestuia, Tezeu, deși era prinț moștenitor, a cerut să facă și el parte din grup, cu intenția de a-l ucide pe monstru; a debarcat, împreună cu celelalte victime, în Creta și, mai înainte de a pătrunde în Labirint, a sedus-o pe Ariadna, care i-a dat un ghem de sfoară pe care să-l depene, pentru a găsi drumul la întoarcere spre ieșire. Îndrăznețul flăcău a reușit să-și realizeze intențiile, a ajuns afară, unde îl aștepta prințesa și, credincios cuvântului dat, a luat-o de nevastă și a dus-o cu el. Numai că, la Naxos, a lăsat-o dormind pe plajă și și-a continuat drumul singur, doar cu însoțitorii săi.

Istoricii moderni au respins această poveste ca fiind în întregime inventată; și poate că, până la un punct, aveau dreptate. Dar ei ajunseseră chiar să și nege că la Creta, cu două mii de ani înainte de Christos, sau cu o mie înainte de Atena, înflorise marea civilizație pe care i-o atribuia Homer. Și aici, de bună seamă, greșeau.

Descoperirile lui Evans au atras atenția arheologilor din toată lumea – printre care și a italienilor Paribeni și Savignoni –, care au dat fuga la fața locului, au început să sape și, în scurt timp, din măruntaiele pământului au început să apară monu-

mente și documente ale acestei civilizații cretane, care a fost botezată după numele regelui Minos, *minoică*.

Chiar și în ziua de azi oamenii de știință se mai ciorovăiesc între ei, vrând să-i stabilească originile; pentru că unii spun că ea ar fi provenit din Asia, alții că din Egipt. Dar oricum, ea a fost cea dintâi civilizație care s-a dezvoltat pe pământ european, a atins înalte culmi, și a influențat-o și pe aceea care avea să ia curând naștere în Grecia și în Italia. Aici, la Creta, au venit să ia model pentru Constituțiile lor Licurg și Solon, cei mai mari legiuitori ai Antichității; aici a luat naștere muzica de cor, pe care a adoptat-o și Sparta; aici au trăit și au lucrat primii șefi de școală ai sculpturii, Dipenos și Scyllis.

Studiind săpăturile, specialiștii au subîmpărțit civilizația minoică în trei *epoci* și în trei *perioade*. Să-i lăsăm cu împărțeala lor, prea subtilă pentru noi, și să fim mulțumiți dacă o să înțelegem, în mare, care a fost viața cretanilor de acum patru mii de ani. După felul cum ni-i reprezintă picturile și basoreliefurile, ei erau oameni de talie relativ mică și subțirei; femeile, cu o piele palidă la culoare, iar bărbații, bronzați; chiar li se și spunea *Foinikes*, adică „piei roșii". Ei poartă pe cap turbane; ele, pălăriuțe care ar putea fi prezentate foarte bine la orice paradă a modei din Paris sau Veneția. Și ei și ele aveau un ideal al lor de frumusețe fizică, deoarece bărbații purtau tunici strânse pe corp, iar femeile umblau cu sânul descoperit, ceea ce ne face să credem că îl și aveau înfloritor. Una dintre ele, așa cum ne apare într-o pictură, este atât de cochetă și de provocatoare, că arheologii, în ciuda austerității lor proverbiale, i-au dat numele de *Pariziana*.

Creta, la început, trebuie să fi fost împărțită în diverse state sau regate, care adesea se războiau între ele. Dar, la un anumit moment, Minos, mai capabil și mai puternic decât ceilalți regi, și-a supus rivalii și a unificat insula, dându-i drept capitală propriul său oraș, Cnossos. Să fi fost Minos numele său adevărat, sau poate doar denumirea pe care o lua conducătorul, așa cum la Roma i se spunea *Caesar* și în Egipt *Faraon*? Nu se știe. Se știe doar că cel care a realizat această operă de unificare și căruia legenda i-a atribuit o nevastă ca Pasifae, cu toate necazurile pe care i le-a provocat ea, a trăit și a domnit cu peste treisprezece veacuri înainte de Christos, pe când în Europa nu licărea nici cea mai mică scânteie de civilizație.

INSULA CRETA

După spusele lui Homer, Creta avea nu mai puţin de nouăzeci de oraşe, dintre care unele se luau chiar la întrecere cu capitala în ceea ce privea populaţia, progresul şi bogăţia. Faistos era portul cel mare, în care se concentra comerţul maritim cu Egiptul; Palaikastros era cartierul rezidenţial; Gumia, centrul industrial şi capitala spirituală, cum e azi în Italia Milano; Hagia Triada, reşedinţa de vară a regelui şi a guvernului, aşa cum o demonstrează vila regală descoperită aici. Casele au două, trei, până la cinci etaje, cu scări interioare bine lucrate. Iar în picturile şi basoreliefurile care le împodobesc pereţii pot fi văzuţi bărbaţii cum joacă şah, sub privirea plictisită a stăpânei casei, care toarce lână. Bărbaţii, în general, tocmai se înapoiaseră de la o partidă de vânătoare, iar la picioarele lor stăteau culcate, ostenite, animalele care îi ajutaseră să dibuie ursul sau mistreţul: câini ageri şi zvelţi, semănând a ogari, şi pisici sălbatice care trebuie că erau special dresate pentru astfel de treabă. Un alt soi de întrecere sportivă în care excelau cretanii era pugilatul. Campionii de categorie uşoară se băteau cu pumnii goi, folosindu-se chiar şi de picioare, aşa cum fac siamezii azi; cei de categorie mijlocie purtau cască, iar cei de categorie grea foloseau mănuşi.

Zeul acestui popor se numea Velcanos şi corespundea cu cel care se chema la greci Zeus, iar la romani, Jupiter. El era un personaj atotputernic şi violent; iar atunci când îl apucau furiile, credincioşii săi se rugau de Zeiţa-Mamă, cum ar fi Maica-Domnului, ca să-l potolească. Marea putere a lui Minos, ca rege, consta în faptul că se trăgea din acest zeu, sau cel puţin că reuşise să-i facă pe supuşii săi s-o creadă. Când emitea vreo lege, zicea că i-a sugerat-o cu o zi mai înainte Velcanos; şi când rechiziţiona un chintal de grâu sau o turmă de oi, zicea că trebuia să-l cadorisească pe zeu. Toate aceste cadouri sigur că zeul le dădea în primire lui Minos, care îi pusese deja pe inginerii săi să construiască, pentru păstrarea lor, nişte beciuri uriaşe sub palatul regal; ele ţineau locul, rezervat azi la noi, păstrării impozitelor, deoarece la Creta, unde banul era încă necunoscut, impozitele se plăteau în natură; şi zeului, nu guvernului.

Cretanii erau un popor de luptători, de navigatori şi de pictori. Iar acestora din urmă le datorăm noi faptul că am putut reconstitui, în parte, civilizaţia care tocmai sub Minos s-a ridicat pe cele mai înalte culmi. Nu reuşim azi să înţelegem ce a putut provoca decăderea ei, care, judecând după ruinele existente, trebuie să fi avut loc foarte rapid. A fost oare un cutremur, urmat de incendiu, care a distrus până la un punct Cnossosul, cu palatele şi cu teatrele sale? După săpături, s-ar zice că locuinţele şi prăvăliile au fost surprinse pe neaşteptate de dezastru, în timp ce locuitorii se aflau în plină activitate obişnuită.

E probabil însă ca această decădere să fi început mai demult, şi că o catastrofă oarecare i-a grăbit sfârşitul. Multe urme ne arată că civilizaţia Cretei, născută desigur cu şapte-opt sute de ani mai înainte, sub semnul stoicismului, devenise sub Minos o civilizaţie epicureană, adică una de trai bun, şi coaptă ca un furuncul ajuns la maturitate. Pădurile de chiparoşi dispăruseră, malthusianismul lăsase goluri în populaţie, colapsul Egiptului înăsprise legăturile pe mare. Poate că a mai avut loc şi un cutremur, ca o încoronare a tuturor necazurilor. Dar este mai probabil ca dezastrul definitiv să fi fost provocat de o invazie: aceea a aheilor, care tocmai pe atunci coborâseră în Pelopones din Tesalia şi-şi făcuseră la Micene propria lor capitală. Ei au distrus în Creta totul: chiar şi limba, care pe vremea lui Minos sigur că nu era greacă, aşa cum ne-o dovedesc inscripţiile ce ne-au mai rămas.

După ele, deşi nimeni nu a reuşit să le descifreze, s-ar crede că originea Cretei ar fi fost egipteană, sau, oricum, orientală. Noi nu suntem în măsură nici s-o confirmăm, nici s-o dezminţim. Suntem în măsură să repetăm doar că civilizaţia cretană a fost cea dintâi civilizaţie din Europa; iar Minos, primul nostru „ilustru concetăţean".

2
SCHLIEMANN

Modul cel mai potrivit de a-l răsplăti pe contemporanul nostru Heinrich Schliemann pentru imensele servicii aduse reconstituirii civilizaţiilor vechi, socot eu că este acela de a-l considera printre protagoniştii acestora, după cum a arătat singur că o doreşte cu ardoare, alegându-şi-l, în plin secol al nouăsprezecelea, pe Zeus ca fiinţă supremă, şi lui adresându-i toate rugile sale; şi-a botezat băiatul Agamemnon, şi pe fată Andromaca; pe servitorii săi, Pelops şi Telamon; şi, întreaga viaţă, toţi banii şi i-a închinat lui Homer.

Era un zărghit, însă neamţ, adică foarte echilibrat în nebunia lui; şi norocul a vrut să-l răsplătească. Cea dintâi poveste pe care i-a spus-o tatăl său n-a fost aceea cu Scufiţa Roşie, ci una cu Ulise, Ahile şi Menelau. Avea opt ani atunci când şi-a anunţat solemn familia că intenţiona să descopere Troia şi să le demonstreze profesorilor de istorie, care negau existenţa ei, că cetatea a existat cu adevărat. Avea zece ani când a scris în latină o lucrare pe această temă. Şi nu împlinise nici şaisprezece când se pare că îi trecuseră de tot astfel de obsesii. De fapt, se angajase ca băiat de prăvălie într-o băcănie, unde sigur că nu avea cum să facă descoperiri arheologice; şi de aici, după puţin timp, s-a îmbarcat pe un vas, dar nu pentru Elada, ci pentru America, în căutarea norocului.

Însă, numai după puţine zile de călătorie, vaporul său s-a scufundat, iar naufragiatul a fost salvat pe ţărmul Olandei.

Văzând în această întâmplare un semn al destinului, tânărul s-a apucat de comerț; la douăzeci și cinci de ani era deja un negustor avut, iar la treizeci și șase, un capitalist bogat pe care nu-l bănuiai că, între o afacere și alta, continua să-l studieze pe Homer. Meseria îl obligase să călătorească mult. Și, peste tot pe unde fusese, învățase limba locului. În afară de germană, știa acum olandeza, franceza, engleza, italiana, rusa, spaniola, portugheza, suedeza, poloneza și araba. *Jurnalul* său era de fapt redactat întotdeauna în limba locului unde fusese scris. Însă limba în care continua el să gândească era mereu greaca veche.

Brusc, și-a închis biroul și magazinul, și i-a comunicat nevestei, care era rusoaică, intenția sa de a se stabili la Troia. Biata femeie l-a întrebat unde este orașul ăsta, de care nu auzise nimic niciodată și care de fapt nici nu exista. Heinrich al nostru i-a arătat pe o hartă locul unde zicea el că trebuia să fie, iar femeia a cerut divorțul. Schliemann n-a făcut nici o obiecție, ci doar a dat un anunț că vrea o altă nevastă, cu condiția să fie grecoaică. Și, dintre pozele care îi sosiseră, a ales-o pe aceea a unei fete cu douăzeci și opt de ani mai puțini decât ai lui. S-a căsătorit pe loc cu ea, după un ritual homeric, a instalat-o la Atena într-o vilă botezată Bellerofonte și, când ea i-a dăruit pe Andromaca și pe Agamemnon, femeia a trebuit să transpire mult până să-l convingă să-i boteze. El a consimțit, dar cu condiția ca preotul, în afară de versetele din Evanghelie, să citească în timpul ceremoniei și câteva strofe din *Iliada*. Numai nemții sunt capabili de asemenea trăsnăi.

În anul 1870 se afla pe locul acela însorit și deșertic nord-apusean al Asiei Mici, unde Homer susținea, iar toți arheologii o negau, că se afla îngropată Troia. I-a trebuit un an ca să obțină de la guvernul turc aprobarea să înceapă săpături pe coasta unui deal, la Hissarlîk. A petrecut iarna pe un frig siberian săpând, împreună cu nevasta și cu muncitorii, gropi. După douăsprezece luni de eforturi zadarnice și de cheltuieli nebunești – să-l descurajeze și pe un sfânt –, într-o zi târnăcopul a lovit ceva ce nu era piatră obișnuită, ci un cufăr de aramă care, scos la lumină, a oferit privirii exaltate a acestui fanatic ceva ce el a spus imediat că este „tezaurul lui Priam“: mii și mii de obiecte de aur și argint.

Trăsnitul de Schliemann şi-a concediat lucrătorii, a cărat tot acest dar al lui Dumnezeu în baracă, s-a încuiat acolo, a împodobit-o pe nevastă cu toate mărgelele, pe care le-a comparat cu descrierea făcută de Homer, s-a convins că erau aceleaşi podoabe cu care se împăunaseră cândva şi Elena şi Andromaca, şi a transmis prin telegraf această veste tuturor arheologilor din lume.

Nu l-au crezut. Au spus că singur pusese acolo toată marfa aceea, după ce o achiziţionase la grămadă de prin bazarele Atenei. Numai guvernul turc i-a acordat încredere, însă doar cu scopul de a-l da în judecată pentru însuşire ilegală de bunuri. Şi totuşi, câţiva învăţaţi, mai scrupuloşi decât alţii, ca Doerpfeld, Virchow şi Burnouf*, au vrut, mai înainte de a-l trata drept mincinos, să verifice cazul la faţa locului. Şi, oricât de sceptici se arătaseră la început, au trebuit să se plece în faţa evidenţei. Au continuat şi ei pe cont propriu săpăturile, şi au descoperit ruinele nu ale unei singure aşezări, ci a nouă. Unica îndoială care persista acum în mintea lor nu era aceea *dacă* Troia a existat, ci *care* dintre cele nouă dezgropate de târnăcop era cea adevărată.

Între timp, nebunul continua cu luciditatea sa obişnuită să tranşeze încurcătura juridică în care intrase cu guvernul turc. Convins că preţioasele sale descoperiri, odată ajunse la Istanbul, aveau să se ducă pe apa sâmbetei, el a expediat pe ascuns toată comoara la Muzeul de stat din Berlin, care era cel mai bine calificat s-o protejeze în mod serios. A plătit guvernului turc paguba făcută, acesta ţinând mai mult să capete banii decât să păstreze toate mărunţişurile acelea. Apoi, înarmat cu primul Baedeker din lume, *Periegesis* al lui Pausanias, a vrut să demonstreze omenirii întregi că Homer spusese adevărul, nu numai despre Troia şi despre războiul ce avusese loc acolo, ci şi despre protagoniştii săi. Şi s-a apucat să caute, printre ruinele de la Micene, mormântul şi rămăşiţele pământeşti ale lui Agamemnon.

---

* Wilhelm Doerpfeld (1853-1891), arhitect şi arheolog german. Rudolf Virchow (1821-1852), antropolog şi medic german. Eugène Burnouf (1801-1852), arhitect şi arheolog francez.

Şi iarăşi bunul Dumnezeu, care are o slăbiciune pentru nebuni, l-a răsplătit pentru atâta credinţă, conducându-i târnăcopul spre subsolurile palatului descendenţilor lui Atreu, în ale căror sarcofage au fost găsite schelete, măşti de aur, bijuterii şi văsărie, aparţinând acestor suverani care se credea că existaseră doar în fantezia lui Homer. Şi Schliemann i-a telegrafiat regelui Greciei: *Maiestate, v-am descoperit strămoşii.* Apoi, sigur acum pe ceea ce făcea, a vrut să dea scepticilor din lumea întreagă lovitura de graţie şi, conform indicaţiilor lui Pausanias, a plecat la Tirint şi a dezgropat zidurile ciclopice ale palatului lui Proteu, al lui Perseu şi al Andromedei.

Schliemann a murit la vârsta de aproape şaptezeci de ani, în 1890, după ce a zdruncinat din temelii toate tezele şi ipotezele pe care se bazase până atunci reconstituirea preistoriei greceşti, care ţinuseră să-i exileze pe Homer şi pe Pausanias în sferele imaginaţiei pure. În entuziasmul său înflăcărat, poate că prea se grăbise să-i atribuie lui Priam tezaurul descoperit pe dealul de la Hissarlîk, şi lui Agamemnon scheletul găsit în sarcofagul de la Micene. Ultimii săi ani şi i-a petrecut polemizând cu cei care se îndoiau de asta, şi a demonstrat în aceste dispute mai multă violenţă decât putere de convingere. Adevărul e însă că el singur se considera contemporan cu Agamemnon, şi-i trata pe arheologii timpului de la trei milenii înălţime. Viaţa lui a fost una din cele mai frumoase, mai norocoase şi cea mai din plin trăită vreodată de vreun om. Nimeni nu-i va putea contesta meritul de a fi adus lumină în bezna care, până la Licurg, a înconjurat istoria grecilor.

Săpăturile făcute după exemplul său au fost continuate în Focida, Beoţia, Tesalia şi Eubeea de către Wace, Waldstein, Muller, Stamatakis şi de mulţi alţii; ele demonstrează că în ceea ce Schliemann învăţase de la Homer era ceva adevărat: că, în acelaşi timp cu civilizaţia Cretei, şi independent de ea, pe pământul grec se mai dezvoltase încă o alta, chiar dacă mai puţin evoluată, care şi-a avut leagănul în Argos şi în Tirint. Ea s-a numit *miceniană*, după numele oraşului în care s-a născut. A realizat-o Perseu, cu şaisprezece veacuri înainte de Christos, şi

noi încă nu ştim cărei rase de oameni a aparţinut poporul său. Se ştie doar că, în epoca aceea, Grecia era alcătuită din stătuleţe separate: Sparta, Egina, Eleusis, Orhomenos, Cheroneea, Delfi, etc. Iar locuitorii lor purtau numele generic de *Pelasgi*, ceea ce ar însemna „popoarele mării"; şi poate că de pe mare veniseră, din Asia Mică probabil.Ei au avut contacte cu Creta şi i-au copiat puţin cultura, fără a ajunge totuşi să o întreacă. Au avut o industrie a lor, însă nu una tot atât de dezvoltată ca cea de la Gurnia. Cât despre limba lor, se cunoaşte cam tot atât cât şi despre cea a Cretei; se ştie totuşi că nu avea nimic comun cu limba grecilor.

Ea a devenit ca atare numai după invazia aheilor, un trib din Nord care s-a pus în mişcare, în secolul treisprezece, spre Pelopones, l-a cucerit, l-a unificat şi a implantat aici regatele la curtea cărora a trăit Homer, ca trubadur şi vagabond. El nu ne vorbeşte despre această invazie, care rămâne doar o ipoteză. Povestirile lui încep după ce ea a avut loc şi, până la Schliemann, tot ce ne-a înfăţişat el a fost considerat fantezie pură, iar protagoniştii lor, nişte fiinţe imaginare.

Dar astăzi, după dezvăluirile acestui neamţ trăsnit, noi nu mai avem dreptul să punem la îndoială realitatea istorică a lui Agamemnon, a lui Menelau, a Elenei şi a Clitemnestrei, a lui Ahile şi a lui Patrocle, a lui Hector şi a lui Ulise, deşi evenimentele nu s-au petrecut chiar exact aşa cum ni le-a relatat Homer, puţin cam umflate. Schliemann a îmbogăţit istoria şi a sărăcit legenda cu câteva zeci de personaje de prim ordin. Datorită lui, câteva secole care până atunci se aflau în întuneric au ieşit la lumină, deşi era lumina nesigură a primilor zori. Şi numai datorită lui le putem explora azi.

Iată de ce am vrut să-i satisfacem o dorinţă, aceea ca, la reconstituirea civilizaţiei greceşti, să-l trecem în rând cu Homer şi cu eroii săi.

3
AHEII

Ascultându-i pe istoricii greci care, chiar când au ajuns la vârsta rațiunii (și nimeni nu a avut-o mai limpede decât ei), tot mai continuau să creadă în legende, istoria aheilor începe de-a dreptul cu un zeu, numit Zeus, care le-a dat întâiul rege în persoana fiului său, Tantal. Omul ăsta era un mare pungaș care, după ce profitase de înrudirea sa cu nemuritorii ca să le divulge secretele și să le fure nectarul și ambrozia din cămară, și-a închipuit că poate să-i îmbuneze dacă le oferă ca jertfă propria odraslă, pe Pelops, după ce l-a tăiat în bucăți și l-a pus la fiert. Zeus, lovit în afecțiunea sa de bunic, l-a lipit la loc pe nepoțel și l-a prăvălit în Infern pe tatăl ucigaș, condamnându-l să-i lase gura apă de foame și de sete în fața unor oale cu frișcă și a unor cupe cu șampanie de care nu se putea atinge.

Pelops, care moștenise tronul Frigiei de la denaturatul său părinte, n-a avut noroc în politică, pentru că supușii săi l-au detronat și l-au exilat în Elida, partea aceea a Greciei care s-a numit apoi, după el, Pelopones. Aici domnea Enomau, mare amator de curse de cai, în care era imbatabil. El obișnuia să-i provoace pe toți curtezanii fiicei sale, Hippodamia, promițând învingătorului mâna ei, iar celui care pierdea, moartea. Și deja multe „partide" își lăsaseră acolo pielea.

Pelops, care în unele privințe trebuie că semăna puțin cu taică-său, Tantal, s-a înțeles cu grăjdarul regelui, Mirtil, să împartă împreună tronul dacă i se oferea posibilitatea să câștige. Mirtil a deșurubat butucul unei roți a carului lui Enomau,

făcându-l pe acesta să cadă şi să-şi spargă capul. Pelops, luând-o pe Hippodamia, s-a urcat pe tron dar, în loc să-l împartă cu Mirtil, aşa cum promisese, l-a azvârlit pe acesta în mare. Însă, înainte de a se îneca, grăjdarul a proferat la adresa ucigaşului şi a urmaşilor săi un blestem.

Printre aceştia din urmă se număra şi Atreu, de la care şi-a luat dinastia numele de Atrizi. Fiii săi, Agamemnon şi Menelau, s-au căsătorit, respectiv, cu Clitemnestra şi Elena, singurele fete ale regelui Spartei, Tindar. Se pare că au fost două căsătorii bune, pentru că atunci când Atreu şi Tindar au murit, cei doi fraţi, Agamemnon, ca rege al Micenei, şi Menelau, ca rege al Spartei, au devenit stăpânii întregului Pelopones. Ei nu-şi mai aminteau, sau poate ignorau, blestemul lui Mirtil. Şi totuşi, acesta exista, personificat în propria lor casă de către propriile lor neveste.

Şi într-adevăr, Paris, fiul lui Priam, regele Troiei, trecând pe acolo, s-a îndrăgostit de Elena. Dar aici, cum au stat exact lucrurile nu se ştie. Unii spun că Elena l-a acceptat şi l-a urmat pe curtezan. Alţii, că el ar fi răpit-o cu forţa; şi asta a şi fost versiunea răspândită de bietul Menelau, ca să salveze şi reputaţia nevestei şi pe a lui însuşi. Şi toţi aheii au cerut într-un glas pedepsirea vinovatului.

Urmarea acestei poveşti ne-a relatat-o Homer, căruia nu intenţionăm să-i facem concurenţă. Toţi grecii în stare să poarte arme s-au strâns în jurul seniorilor lor ahei şi s-au îndreptat spre Troia cu mii de corăbii. Timp de zece ani au asediat-o şi, până la urmă, au cucerit-o şi au distrus-o. Menelau şi-a recăpătat nevasta, dar puţin cam trecută acum, şi nimeni nu a putut să-l scape de faima de încornorat. Agamemnon, întors acasă, a găsit locul său de lângă Clitemnestra ocupat de un învârtit, Egist, care, împreună cu ea, l-a otrăvit. Fiul, Oreste, şi-a răzbunat mai târziu tatăl, ucigându-i pe cei doi adulteri. A înnebunit apoi, dar, până la urmă, a reuşit să reunească sub sceptrul său regatele Spartei şi Argosului. Ulise s-a pus pe trai, uitând complet şi de Itaca şi de Penelopa. În concluzie, războiul troian a marcat în acelaşi timp şi apogeul puterii aheilor şi declinul ei. Agamemnon, care o personifica, era acum aproape terminat. Îşi

pierduse, la cucerirea cetăţii duşmane, o bună parte din trupe, împreună cu mulţi dintre cei mai capabili comandanţi ai săi. În drum spre casă, flota îi fusese surprinsă de furtună şi, în cea mai mare parte, împrăştiată, iar echipajele naufragiaseră prin insulele din Egee şi pe coastele Asiei Mici. După aceste lovituri, aheii nu şi-au mai revenit. Şi când un nou năvălitor a apărut, după un secol, dinspre Nord, ei nu au mai avut tăria să-i reziste.

Cine erau aceşti ahei care, timp de trei sau patru secole, au fost sinonimi cu grecii, deoarece le-au stăpânit complet ţara?

Până în secolul trecut, istoricii, etnologii şi arheologii au fost înclinaţi să accepte că ei au reprezentat doar unul din multele triburi locale de rasă pelasgică, aşa cum erau şi celelalte care au luat la un moment dat conducerea şi, pornind din Tesalia, leagănul lor, au coborât în Pelopones şi au format aici o clasă conducătoare şi stăpână. Conform acestei teze, ei ar fi fost continuatorii civilizaţiei miceniene, dezvoltată după modelul celei minoice din Creta, reprezentând probabil numai un stadiu mai avansat al acesteia.

Dar un alt arheolog, de astă dată englez, a aruncat în aer castelele construite pe temeiul acestei ipoteze. Sir William Ridgeway a descoperit că între civilizaţia miceniană şi cea ahee existau deosebiri fundamentale. Cea dintâi nu cunoscuse fierul, pe când cea de a doua, da. Cea dintâi îşi îngropa morţii. cea de a doua îi ardea. Prima se ruga privind în jos, deoarece credea că zeii se află în măruntaiele pământului; cea de a doua se ruga privind în sus, pentru că era convinsă că zeii locuiau pe vârful Olimpului sau printre nori. De unde Ridgeway a dedus că aheii nu erau nicidecum o populaţie de pelasgi, ca celelalte din Grecia, ci un trib celtic din Europa centrală, care a coborât în Pelopones nu „din", ci „prin" Tesalia, i-a supus pe localnici şi, între secolele treisprezece şi paisprezece înainte de Christos, s-a contopit cu ei, ca să dea naştere unei noi civilizaţii, cu o nouă limbă, cea greacă, rămânând totuşi clasă conducătoare.

E foarte probabil ca această ipoteză să fie adevărată sau să conţină cel puţin destul adevăr. Fără îndoială că aheii, spre deosebire de pelasgi, au fost oameni de uscat; şi e adevărat că,

până la războiul troian, nu s-au hazardat niciodată pe mare; iar atunci când dădeau de ea, se opreau. Ei nici nu au încercat măcar să pună piciorul pe insulele mai apropiate de continent; şi toate capitalele şi oraşele lor se găseau în interior. Sub ei, Grecia se limita doar la Pelopones, Atica şi Beoţia, în vreme ce pentru populaţiile pelasgice ale civilizaţiei miceniene, care erau maritime, ea îngloba şi toate arhipelagurile din Egeea.

Cât priveşte faptele de arme pe care le atribuie Homer aheilor, ele erau, până acum un secol, considerate pură legendă, inclusiv războiul cu Troia, căreia i se nega chiar şi existenţa. Cu toate acestea, aşa cum am văzut, Troia exista şi reprezenta un rival primejdios pentru oraşele greceşti, deoarece domina Dardanelele, pe care trebuia să le străbaţi ca să ajungi pe pământul bogat al Helespontului. Aheii născociseră deja un basm, ca să-i stimuleze pe supuşii lor împotriva Troiei: acela al argonauţilor, adică al marinarilor de pe corabia *Argo*, plecaţi spre Colhida, sub comanda lui Iason, în căutarea Lânei de Aur. Din expediţie făceau parte Tezeu – cel cu Minotaurul –, Orfeu, Peleu, tatăl lui Ahile, şi însuşi Heracle care, atunci când Troia a încercat să-i oprească la intrarea în strâmtoare, a coborât, a prădat de unul singur cetatea, şi l-a ucis pe regele Laomedon, împreună cu toţi copiii săi, în afară de Priam.

Expediţia a reuşit datorită Medeei. Iar în mintea poporului, Lâna de Aur a rămas ca un simbol al bogăţiilor Helespontului şi ale Mării Negre. Dar, ca să ajungă aici, trebuia distrusă mai întâi Troia, care controla această trecere obligată şi care se îmbogăţea mereu de pe urma traficului făcut, impunând probabil plata unor taxe şi alte obligaţii celor ce voiau să treacă strâmtoarea.

Cine au fost exact aceşti troieni nu se ştie. Li se mai spunea şi dardani. Însă ipoteza cea mai credibilă este că trebuie să fi fost cretani imigraţi pe peticul acela de pământ al Asiei Mici, ca să întemeieze o colonie, sau poate pentru ca să scape din niscaiva catastrofe, care-or fi fost ele, ce le-au lovit insula şi le-au distrus civilizaţia. După Homer, ei vorbeau aceeaşi limbă ca şi grecii şi, la fel ca ei, adorau muntele Ida, „cel cu multe izvoare". E probabil ca doar populaţia de la oraş să fi fost cretană, pe când

locuitorii din împrejurimi erau asiatici. Sigur că Troia a fost o mare piață comercială a aurului, a argintului şi a lemnului. Aici ajungea până şi jadul din China.

Grecii, după ce au distrus-o cu meticulozitate, cât de cavalereşte s-au mai purtat atunci când i-au judecat pe localnici! În *Iliada*, Priam apare mai simpatic decât Agamemnon; iar Hector se dovedeşte un autentic gentleman, în comparaţie cu canalia de Ulise. Chiar şi Paris, pe cât era el de uşuratic, a fost un tânăr încântător. Şi, dacă putem judeca un popor după Casa sa regală, trebuie să spunem că cea a regelui Priam a fost mai demnă, mai elegantă şi mai umană decât cea de la Micene.

După cum am spus, până acum un secol războiul troian şi protagoniştii săi, existenţa însăşi a cetăţii, au fost considerate ca ceva pur imaginar, fructe ale fanteziei lui Homer şi a lui Euripide. Acela care le-a dat o consistenţă istorică a fost Schliemann. Astăzi putem spune că războiul troian este primul episod dintr-un război destinat să se perpetueze prin milenii şi să nu fie încă soluţionat: războiul Orientului asiatic contra Occidentului european.

Cu Grecia aheilor, i-a fost dat Occidentului să câştige prima rundă.

4
HOMER

Despre Homer nu ştim nimic. Nici măcar nu ştim dacă a existat cu adevărat. Dacă ne luăm după legenda de toată lumea acceptată, el a fost un „trubadur" orb al secolului opt, pe care domnii îl angajau ca să le spună minunatele sale poveşti. Ei nu puteau să citească, pentru că erau analfabeţi, iar timpul şi-l petreceau doar făcând războaie, vânând şi prădând. Poate însă că şi Homer era analfabet. El culegea materialul acestor poeme direct din gura poporului şi, cu imaginaţia-i neobosită, îl prelucra după gustul aristocraticilor săi ascultători.

Cu tot respectul pe care îl purtăm geniului său, vom spune că acest om trebuie să fi fost un mare pişicher, pentru că toţi cei care îi acordau ospitalitate găseau întotdeauna în poveştile sale ceva care să le gâdile orgoliul. Fiecare din ei, în afara unor laude aduse faptelor de arme ale strămoşilor, mai descoperea aici şi un arbore genealogic care îl lega mai mult sau mai puţin de vreun zeu. Linguşind, el îşi câştiga pâinea, şi poate că a dus o viaţă fericită, de parazit de lux; dar, cu toate că nu trebuie să-i fi venit uşor să-i mulţumească pe toţi, datorită animozităţilor şi rivalităţilor care îi separau, se pare că, totuşi, a reuşit s-o facă.

Sigur că ceea ce ne-a lăsat el despre societatea ahee, care reprezenta o clasă dominantă restrânsă, nu este un tablou demn de luat în seamă, deoarece toate trăsăturile personajelor sale sunt schimbate şi înfrumuseţate nu numai de inspiraţia poetică a autorului, ci şi de nevoia de a fi pe placul clienţilor. Mulţi dintre ei erau descendenţi ai vechilor eroi. Un astfel de tablou poartă

pecetea a ceea ce numim noi azi „stilul convențional". Chiar dacă portretul seamănă mai mult cu ceea ce dorea societatea lor să fie, decât cu ce era în realitate, din punct de vedere documentar el are o valoare însemnată și ne permite să schițăm cadrul acelei lumi.

Homer spune că aheii erau un popor de oameni cu un fizic foarte frumos: toți bărbații, niște atleți; toate femeile, niște regine ale frumuseții. Probabil că nu e chiar adevărat. Dar e destul ca să ne facă să înțelegem că frumusețea fizică reprezenta idealul lor cel mai înalt, și poate și singurul. Țineau foarte mult la eleganță și, deși industria modei se afla într-un stadiu rudimentar, cu puținul pe care îl aveau ei realizau minuni. Singura țesătură folosită și de femei și de bărbați era cea de in. O purtau ca pe un sac, având o gaură pe unde să-și vâre capul, dar fiecare adăugând la ea garnituri și broderii foarte costisitoare, ca să-i dea o notă personală. Și țineau foarte mult la această îmbrăcăminte, căci Priam, ca să obțină de la Ahile trupul ucis al lui Hector, i-a oferit aheului îmbrăcămintea sa în schimb, ca pe cel mai prețios „bacșiș".

Casele săracilor erau făcute din lut și paie; cele ale bogaților, din cărămizi, cu o temelie de piatră. Se pătrundea înăuntru printr-o ușă centrală și, în cele mai multe cazuri, nu exista nici o împărțire în camere, iar ferestre nu aveau. Chiar și bucătăria a luat ființă mult mai târziu. Se gătea mâncare în aceeași unică încăpere, iar fumul ieșea printr-o gaură făcută în tavan. Numai domnii cei mari aveau o cameră de baie. Și sunt considerate drept extravaganțe de miliardar fanteziile Penelopei, care și-a comandat un fotoliu cu brațe, și cele ale lui Ulise, când a pus să i se facă un pat dublu, pentru el și nevastă-sa. E adevărat că trebuia să-i ofere femeii o oarecare compensație pentru cei douăzeci de ani de văduvie în care o lăsase. Dar, pe cât se pare, faptul a stârnit un adevărat scandal.

Temple nu sunt. Deși foarte religioși, domnii ahei cheltuiesc pentru palatele lor dar, ca să-i adăpostească decent pe zei, la asta se gândesc mai puțin; ba îi lasă chiar și iarna afară. Ulise, care, după atâtea aventuri, a devenit la bătrânețe un sedentar și un om de casă, și-a construit chiar un fel de *patio*, cu

brazde de flori, cu pomi şi cu un grajd. Şi Paris, seducătorul Elenei, pusese pe cei mai încercaţi arhitecţi din Troia să-i construiască o „garsonieră”, dar nu ştim cum arăta ea.

În afară de locuinţe şi îmbrăcăminte, cele două clase – dominatorii şi dominaţii – se mai diferenţiau şi prin regimul lor alimentar. Generalii războiului troian sunt carnivori, şi preferă purcelul de lapte; subofiţerii şi soldaţii sunt vegetarieni, şi se hrănesc cu grâu prăjit şi cu peşte, atunci când îl găsesc. Cei dintâi beau vin, şi folosesc mierea drept zahăr. Ceilalţi beau apă. Nici unii nici alţii nu ştiu ce sunt alea tacâmuri. Se folosesc doar de degete şi de cuţite. Nimeni nu e personal proprietar al pământului. Proprietatea aparţine familiei, în sânul căreia domneşte un fel de regim comunist. Familia e aceea care vinde, cumpără, împarte obligaţii şi profituri, şi trasează fiecăruia ce are de făcut. Şi, cum ea este foarte numeroasă, iar organizarea societăţii pe categorii de meserii este încă rudimentară din punct de vedere artizanal şi profesional, familia este în general autosuficientă. Există întotdeauna un fiu fierar, unul tâmplar, un altul cizmar. Şi asta se petrece chiar în casele domnilor, până şi la curte, unde regele taie cu ferăstrăul, trage la rindea, coase şi bate cuie.

Nu se prelucrează metale. Pentru obţinerea lor nici măcar nu se deschid mine. Se preferă importul obiectelor gata făcute, din Nord. Şi tocmai această carenţă a provocat catastrofa aheilor, în ziua când s-au trezit faţă în faţă cu dorienii, mai barbari decât ei, dar înzestraţi cu scule de oţel. Viaţa stagnează în aceste microcosmosuri domestice cu orizont limitat. Grecia este toată străbătută de lanţuri muntoase, care fac dificile deplasările şi contactele. Drumurile lipsesc. Iar ca mijloc de transport, există numai carul, tras de catâri sau de oameni. Dar, pe vremea aceea, a poseda un car e ca şi cum ai avea azi un iaht.

Din familie, în afară de cei ce sunt uniţi prin legături de sânge şi de avere, fac parte şi sclavii, mai puţin numeroşi şi mult mai bine trataţi decât aveau să fie cei de la Roma. În general sunt femei care, până la urmă, ajung şi ele să fie considerate de-ale casei. Banii constituie doar un mijloc de schimb, nu şi un indice de bogăţie. Aceasta se măsoară numai în

bunuri materiale, hectare de pământ şi vite. De altfel, singura monedă cunoscută este lingoul de aur, *talantul,* folosit doar în tranzacţiile mai importante. Altfel, oamenii se servesc de obişnuitul cocoşel sau de măsura de grâu, de raţă sau de porc.

Din punct de vedere moral, ne situăm cam jos. Ulise, prezentat ca exemplu şi model, este unul din cei mai neobrăzaţi mincinoşi şi escroci ai istoriei. Măsura măreţiei sale o dă numai succesul, care trebuie să fi fost şi singura religie a acestor oameni, dacă facem abstracţie de mijloacele prin care se ajungea la el. Tratamentul aplicat de Ahile cadavrului lui Hector este o mârşăvie. Singura virtute pe care oamenii aceştia o respectă este ospitalitatea. Probabil că le-o impunea asprimea locului, primejdiile care existau la tot pasul, şi deci interesul de a oferi azil, pentru a te putea bucura şi tu de el în caz de nevoie. Structura familiei este patriarhală, însă femeia ocupă un loc superior celui pe care i-l vor oferi ei romanii. Faptul că, pentru a incita poporul să meargă să moară sub zidurile Troiei, a fost nevoie să i se inventeze o poveste sentimentală, ne spune totul despre cât de mult conta în lumea ahee amorul. Tânăra fată, când se căsătoreşte, nu are de ales. Ea trebuie să accepte alegerea făcută de tată, care în general încheie un contract cu tatăl viitorului soţ, în termeni de vaci şi găini. O fată frumoasă merită chiar şi o turmă întreagă sau o cireadă. Iar la ceremonia nupţială, la care iau parte amândouă familiile, cu tot neamul, se intonează cântece religioase, dar mai ales se mănâncă pe rupte şi se dansează în sunetele flautului şi ale lirei. Însă, odată devenită stăpâna casei, soţia ia totul în serios. Ea nu are dreptul să se plângă de infidelităţile bărbatului, care, de regulă, sunt destule; dar stă la masă cu el, se bucură de încrederea lui, îl ajută la treabă şi supraveghează educaţia copiilor, lucru care, de altfel, se mărgineşte doar la disciplină; nimeni nu este preocupat să dea sau să primească lecţii de citit şi de scris. O trăsătură curioasă, care subliniază caracterul domestic al vieţii lor, e că, de regulă, la bucătărie treaba o fac bărbaţii, nu femeile. Ele doar ţes şi cos. În general sunt fete caste şi soţii fidele. Cazul Clitemnestrei şi al Elenei poate fi considerat ceva senzaţional şi monstruos.

Polis-ul, adică oraşul propriu-zis, nu s-a născut încă. Se numeşte aşa doar simulacrul de palat sau de castel al seniorului aheu care, la început, are o putere foarte limitată asupra *geni*-lor din jur. *Geni*-le sunt ceea ce vor fi la romani *ginţile:* grupuri de familii care îşi recunosc un strămoş comun. Unitatea este creată de primejdia venită din afară. În faţa unei invazii, capii de familie se strâng în jurul unui senior care îi convoacă într-o Adunare şi, împreună, după caz, iau în mod democratic hotărâri. Încet-încet, din această Adunare, la care aveau dreptul să participe toţi cetăţenii liberi de sex masculin, s-a diferenţiat un Consiliu, un fel de Senat, din care făceau parte numai şefii *geni*-lor. „Seniorul" a început să se numească „rege" şi a deţinut toată puterea religioasă, militară şi juridică, dar numai sub controlul Consiliului, care putea chiar să-l şi detroneze.

Nu exista o lege: aşa ceva era considerat doar verdictul regelui, verdict pe care acesta îl dădea după cum înţelegea el. Şi nu existau nici măcar impozite. Vistieria, care era de fapt seiful personal al suveranului. se alimenta din „daruri" şi, mai ales, din prăzile de război. De aceea şi erau aheii nişte cuceritori. Războaiele împotriva Cretei şi apoi împotriva Troiei au fost cu siguranţă impuse şi de o strâmtorare financiară. Şi, cu toate acestea, deşi asemenea cuceriri erau în întregime realizate peste mări, aheii nu constituiau un popor de marinari sau, oricum, mult mai puţin decât fenicienii care, în momentul acela, dominau Mediterana orientală.

5

HERACLIZII

Printre atâtea legende care au înflorit pe vremea aheilor, se numără şi aceea a lui Heracle, pe care l-am întâlnit deja ca membru al echipajului corabiei *Argo*, plecată sub comanda lui Iason în căutarea Lânei de Aur. Dar trebuie să vorbim ceva mai mult despre el, pentru că a fost unul din personajele cele mai importante ale istoriei grecilor.

El era – nici nu-i nevoie s-o mai spunem – fiul lui Zeus care, chiar după ce o luase de nevastă pe Hera, încă îşi mai permitea multe libertăţi; şi, odată, şi-a pierdut de tot capul după o femeie oarecare, deşi din stirpe aristocratică: Alcmena, nevasta unui teban, Amfitrion, care avea să lase lumii moştenire numele uneia din cele mai simpatice şi mai de treabă categorii de oameni: gazda primitoare.

Zeus era în aşa hal topit după ea, că a făcut să dureze douăzeci şi patru de ore, în loc de opt, noaptea în care s-a dus s-o viziteze. Iar fructul îmbrăţişării lor a fost direct proporţional cu durata ei. Ca să se răzbune, Hera a trimis doi şerpi care să-l gâtuie pe noul-născut. Dar acesta i-a prins între degete şi le-a zdrobit capetele. De aceea l-au şi botezat Heracle, ceea ce înseamnă „gloria Herei". Băiatul a crescut cum îi era şi felul; adică în scurt timp a ajuns cel mai popular erou grec, datorită firii sale de pierde-vară şi de măgădău, veşnic vesel şi cam bezmetic, care, crezând uneori că mângâie, îi rupea şira spinării vreunui prieten, ca apoi să înceapă să plângă mortul, spunând că n-a fost atent. A făcut de toate. Le-a sedus pe cele cincizeci de fete ale regelui din Tespi, a ucis cu mâinile goale un leu, din a cărui piele şi-a făcut îmbrăcăminte, singura din acel moment:

STRĂMOŞII GRECILOR
Ionieni
Dorieni
Popoare din nord-vest
Eolieni
Ahei
MACEDONIA
EPIR
PIND
CALCIDICA
M. Olimp
M. Ossa
M. Pelio
Peneo
Larisa
Corcira
TESALIA
FTIOTIDA
EUBEEA
ETOLIA
Leucade
Itaca
LOHRIDA
FOCEEA
BEOTIA
Calcida
Eritreea
Cefalonia
Patras
Teba
G. Corint
ATICA
Zante
ELIDA
Corint
Megara
ATENA
Argos
Epidaur
Trozene
Pilos
MESENIA
Sparta
Citera
Sciros
Lemnos
Imbros
Troia
Lesbos
Mitilini
Foceea
Magnesia
Colofon
Chios
Efes
Milet
Samos
Andros
Ikaros
Ceos
Citnos
Tinos
Naxos
Siros
Sifnos
Milo
Amorgos
Paros
Coos
Tera
Cnidos
Halicarnas
Rodos
Lindos
Carpatos
CRETA
Cnossos
Gartina

s-a ţicnit, în urma unor vrăji ale Herei, şi-a gâtuit copiii şi a plecat să se caute la Delfi, unde oracolul i-a prescris să plece la Tirint şi să intre în slujba regelui Euristeu. Acesta, ca să-l pună la treabă, i-a cerut să ducă la bun sfârşit douăsprezece slujbe foarte grele şi periculoase, sperând că eroul avea poate să-şi lase pielea într-una din ele. Dar el le-a îndeplinit pe toate.

După moarte, a fost venerat ca zeu, însă copiii săi, denumiţi heraclizi, care trebuie să fi fost câteva mii datorită forţei demografice a tatălui, şi care moşteniseră caracterul turbulent al acestuia, au fost alungaţi din Grecia. Unul din ei, Illus, i-a provocat pe rând pe ostaşii mobilizaţi de rege ca să-i izgonească din ţară atât pe el cât şi pe fraţii săi. Înţelegerea era aşa: dacă învingea, heraclizii aveau să primească drept premiu regatul Micenei. Dacă pierdea, atunci părăseau cu toţii locul, obligându-se să nu se înapoieze decât după cincizeci de ani, adică în persoana fiilor şi nepoţilor lor. Illus a pierdut, şi s-a ţinut de cuvânt. Heraclizii au plecat, însă, după o jumătate de secol, urmaşii lor din cea de a treia generaţie s-au întors, aşa cum le fusese înţelegerea, i-au ucis pe aheii care încercau să le reziste şi au pus mâna pe toată Grecia.

Ceea ce în legendă se numeşte „reîntoarcerea heraclizilor" se cheamă în limbaj istoric „invazia dorică" şi a avut loc pe la 1100 înainte de Christos. Sigur că această legendă, dacă nu şi-au confecţionat-o pe de-a-ntregul chiar dorienii, cel puţin şi-au însuşit-o. Ea furniza samavolniciei un fel de alibi, şi un blazon pentru dominaţia noilor stăpâni, care trebuiau să fie consideraţi creditori şi nu nişte tâlhari.

Cine au fost exact dorienii, ca de obicei nu se ştie. Dar nu încape îndoială că veneau din Europa centrală, pentru că au adus cu ei în Grecia darul cel mai de preţ al civilizaţiei, numit de etnologi „de la Hallstatt", după numele oraşului austriac unde au fost descoperite primele sale urme: fierul.

Fierul l-au cunoscut şi aheii, dar nu l-au prelucrat, mulţumindu-se să importe din nord obiectele gata făcute. Dorienii erau mult mai necioplіţi şi mai barbari decât ei, dar fier aveau în cantitate mare: îl extrăgeau chiar din măruntaiele munţilor Epirului şi ai Macedoniei, pe măsură ce înaintau către sud, în marşul lor de cuceritori; şi cu el şi-au făurit arme

împotriva cărora pietrele şi ciomegele prea puţin puteau să facă. Erau înalţi, aveau capul rotund şi ochii albaştri; curajul şi ignoranţa lor erau de toată lauda. Sigur că era vorba de o rasă nordică.

S-au năpustit cu grămada, au construit prima lor cetate în Corint, de unde dominau istmul şi, în scurt timp, au supus întreaga Grecie, mai puţin Atica, unde atenienii au reuşit să le reziste şi de unde i-au respins. Spre deosebire de ahei, ei nu erau doar oameni de uscat şi nu s-au mulţumit numai cu partea continentală a ţării, ci au debarcat şi în insule; în Creta au distrus şi ultimele resturi ale civilizaţiei minoice.

Aproape întotdeauna cuceritorii se plictisesc repede s-o facă pe stăpânii şi, după prima furie de abuzuri şi samavolnicii, de regulă sfârşesc, aşa cum făcuseră şi aheii, prin a căuta un compromis cu populaţia locală cu care se amestecă, şi de la care copiază în mare parte obiceiurile. Numai că dorienii sufereau de o boală grea: rasismul. Şi chiar acest lucru ne confirmă că era vorba de nordici, care au avut întotdeauna şi continuă să aibă rasismul în sânge; toţi, chiar şi aceia care, în vorbe, se leapădă de el. Deşi erau mult mai puţini decât băştinaşii, sau poate tocmai de aceea, ei şi-au apărat adesea integritatea biologică prin acte de autentic eroism, ca în Sparta. Superioritatea civilizaţiei greceşti, departe de a-i cuceri, în primul moment i-a înspăimântat. Au acceptat limba, cu mult mai evoluată decât a lor şi deja bogată în literatură, deşi doar orală. Şi-au însuşit legenda heraclizilor, pentru că lucrul acesta le convenea. Dar încă multă vreme au exclus egalitatea în drepturi şi căsătoriile mixte, ceea ce explică şi haosul pe care l-au provocat.

Hesiod, care desigur că nu era dorian, şi care a scris la mult timp după aceea, a botezat epoca lor „epoca fierului"; şi nu numai pentru că fierul fusese la ei de mare utilitate, ci şi pentru că viaţa devenise dură şi grea. Nesiguranţa de la sate provocase depopularea acestora. Toată lumea umbla înarmată şi ca să se apere, şi ca să atace. Dezvoltarea artistică şi culturală fusese stopată, pentru că, spre deosebire de vechii ahei, morţi cu toţii acum sau fugiţi, noii stăpâni nu manifestau nici o intenţie de a încuraja cultura. Toate astea au avut, după cum vom vedea, o serie întreagă de urmări nefaste.

Partea a doua

ORIGINILE

6

POLIS-UL

Evenimentele pe care vi le-am relatat până acum, încercând să separăm istoria de legendă, amândouă confundându-se la memorialiştii greci, aparţin Evului de Mijloc elenic, încheiat cu invazia dorienilor şi cu haosul care i-a urmat. Iar acum, mai înainte de a ridica din faţa istoriei propriu-zise cortina, istorie care începe cu secolul al optulea, să încercăm să-i trasăm acesteia linia principală de contur. Asta pentru că aici se află explicaţia evenimentelor ce au urmat.

După cum am mai spus, trăsătura neschimbată de caracter a grecilor a fost particularismul. El şi-a găsit expresia în *poleis*, adică în „oraşele-stat", niciodată capabile să se transforme într-o naţiune. Şi, mai mult decât deosebirile rasiale dintre diversele popoare care s-au suprapus, această unificare a împiedicat lipsa lor de permeabilitate. Să mă explic: toate naţiunile sunt eterogene. Ultimul care a crezut că au existat şi naţiuni pure, făcându-şi din asta o doctrină, ba mai rău încă, o politică, a fost Hitler. Şi a sfârşit aşa cum a sfârşit. De fapt, chiar şi Germania este un amestec de teutoni cu slavi, aşa cum e Anglia de celţi, normanzi şi saxoni; Franţa, de celţi, germani şi latini, ca să nu mai vorbim de Italia, unde avem chiar de toate. Vreau să vă spun că, în lumea întreagă, invaziile suportate mai curând sau mai târziu de către o naţiune, nu au împiedicat formarea unui popor, după un timp mai scurt sau mai îndelungat, rezultat firesc al unui amestec de ingrediente etnice diverse.

Un asemenea lucru în Grecia nu a avut loc din cauza dorienilor. Nu spun că aceştia au sfărâmat unitatea ţării, pentru că aşa ceva nici nu a existat, dar nu au permis ca ea să se formeze, păstrând o atitudine distantă şi un sentiment de superioritate

rasială față de băștinașii cu care, în mod intenționat, nu au vrut să se amestece. Noi nu știm cum s-au petrecut exact lucrurile. Dar cred că Herodot, primul care a încercat să le lămurească, are deplină dreptate când spune că dorienii i-au copleșit pe ahei, transformându-i în sclavi, așa cum și aceștia din urmă au făcut cu pelasgii, adevărații autohtoni. Astfel, Grecia a apărut ca rezultat a trei straturi etnice, sau cel puțin două, pentru că în anul 1100, când au sosit dorienii, aheii, care îi precedaseră cu câteva secole, erau deja destul de amestecați cu pelasgii, sau se găseau din plin într-un astfel de proces; și tocmai de aceea dorienii i-au disprețuit, numindu-i „bastarzi", așa cum au făcut și naziștii cu austriecii.

Nu degeaba spuneau atenienii că ei sunt unul din cele două popoare grecești păstrate pure ca rasă, adică necontaminate de dorieni. Celălalt era Arcadia, cea mai inaccesibilă redută de munte a Peloponesului, unde e posibil ca noii cuceritori să nu se fi putut instala efectiv. Evident că, prin reacție, rasismul doric a provocat un altul, aheo-pelasgic, predominant în Atica și în insulele Mării Ionice, de unde a și căpătat denumirea de *Ionic*. Acest lucru îi făcea pe ahei să se proclame „fiii pământului", iar pe arcadieni să susțină că străbunii lor erau stabiliți în Arcadia mai înainte ca cerul să fi dat naștere lunii; pretext ca să-i trateze pe dorieni drept niște intruși.

Aici se naște o întrebare. Acești greci scandalagii, care nu au reușit niciodată să alcătuiască politicește o națiune, adică o comunitate, ceva comun și național au avut totuși: limba. Și, dat fiind faptul că ea nu s-a putut naște dintr-o fuziune, care nici nu a avut loc, atunci care din cele trei populații a elaborat-o și a impus-o celorlalte? Cu alte cuvinte, dintre aceste trei rase ce populau Grecia, care vorbea limba greacă?

Herodot, mare căutător de curiozități, povestește că, în explorările sale prin toate colțurile țării, ar fi găsit câteva sate cu niște triburi care vorbeau o limbă neînțeleasă de el. Era desigur pelasgica, supraviețuind încă în unele „enclave" din interior, scăpate la început de sub suveranitatea cuceritorilor ahei și apoi a celor dorieni. Ce fel de limbă o fi fost ea nu se știe, după cum nu se știe nici de ce rasă erau pelasgii; dar cu siguranță că au fost de origine medio-orientală. O deducem din cuvintele care, răspândindu-se încet-încet, au rămas moștenire în limba greacă propriu-zisă: *thalassa,* de exemplu, care înseamnă „mare". Xenofon povestește că, în timpul faimoasei „Anabasis" a celor zece mii de luptători greci în Asia Mică, aceștia nu făceau

altceva decât să-i întrebe pe localnicii întâlniți în drum: „*Thalassa?... Thalassa?...*" Iar localnicii înțelegeau, pentru că acesta era un cuvânt din limba lor. Mai sunt încă multe altele, în general toate legate de lucruri și activități pe mare. Ceea ce ne confirmă că aheii și dorienii nu se prea pricepeau la ale mării; poate că nici nu o văzuseră vreodată mai înainte de a ajunge în Grecia, și deci nu aveau nici un cuvânt cu care s-o numească. Așa că l-au adoptat pe cel al pelasgilor, care cu marea erau în relații foarte strânse, așa cum o sugerează și numele lor.

Deci, nu pot exista îndoieli: greaca a fost o limbă de import, și nu are sens să discutăm dacă importatorii au fost ahei sau dorieni, pentru simplul motiv că, în afară de unele deosebiri dialectale, o vorbeau și unii și alții, având și unii și alții aceeași obârșie indo-europeană, ca și latinii, celții și teutonii.

Dar să mergem mai departe. Faptul că dorienii au practicat rasismul, provocând și la colocatarii lor din Grecia unul nu mai puțin nebunesc, nu explică deloc compartimentarea. Pentru că ei, la urma urmelor, nu dominau decât Peloponesul, unde au fost întotdeauna o minoritate, chiar și în Sparta, bastionul lor. În alte regiuni, unde predomina încrucișarea aheopelasgică, adică ionică, s-ar fi putut naște un stat care să fie ceva mai mult decât o cetate cu suburbiile ei, chiar și pentru a rezista mai bine amenințării dorice, dar el nu a luat naștere. De ce?

Trebuie să-l ferim pe cititor de tentația de a privi unele fenomene din Antichitate în lumina experiențelor noastre moderne. Istoricii antici, recrutați în serviciul de propagandă al dorienilor, greșeau, desigur, atunci când și-i închipuiau pe aceștia ca fiind nepoții celor cincizeci de fii ai lui Heracle. reveniți în patria lor de origine pentru a o lua din nou în stăpânire, conform unui pact stipulat și semnat în acest scop. Noi. însă, nu am greși mai puțin dacă am atribui invaziei lor, care cu siguranță că așa ceva a fost, metodele și tehnica nemțească din Cehoslovacia sau cea rusească din Estonia. Mai mult decât niște cuceriri propriu-zise, planificate și programate, ele au fost niște aluviuni de triburi slab legate între ele. Și, dacă „grosul" s-a stabilit în Pelopones, alte grupuri răzlețe s-au răspândit cam peste tot, și peste tot au creat zăpăceală și nesiguranță.

Ce s-a întâmplat? S-a întâmplat că în toată Grecia, țăranii, neputându-și apăra singuri căminele, le-au părăsit și au început să se adune pe culmile dealurilor unde, împreună și ajutați de natură, puteau să reziste mai bine. Aceste culmi au căpătat denumirea de *acropoli*, ceea ce literalmente înseamnă „orașul

de sus". Întărite, ele au devenit cel dintâi nucleu al cetății care, după cum se vede, a fost în primul rând un expedient strategic.

Cineva ar putea să obiecteze că un astfel de lucru nu a avut loc doar în Grecia. Cam peste tot, cetățile au luat naștere din aceleași motive, ceea ce, până la un punct, nu le-a împiedicat să se unească în state mai mari. Este adevărat. Dar nu peste tot au durat atât de mult cauzele care i-au obligat pe greci să lase pustii câmpiile, pentru a se refugia în acropole și să rămână aici împreună, uniți, dar fără contacte cu alte acropole ale Greciei. Evul de Mijloc grec a fost perioada invaziilor și a convulsiunilor, începută o dată cu venirea aheilor, în anul 1400 înainte de Christos. Ea durează până în anul 800, adică se întinde pe un interval de șase sute de ani. Șase sute de ani reprezintă douăzeci și patru de generații. Iar în douăzeci și patru de generații se formează o mentalitate, un obicei, uzanțe pe care nimic nu le mai distruge. Spiritul *polis*-ului, adică acea putere de coagulare care face din orice grec un cetățean atât de sensibil la tot ceea ce se petrece înăuntru și atât de indiferent la tot ce se petrece în afara orașului său, acum, în acești șase sute de ani, se dezvoltă și devine de neclintit. Până și marii filozofi ai Secolului de aur nu au reușit să conceapă altceva superior orașului și împrejurimilor lui imediate. Dimpotrivă, nici nu vor ca acest oraș să se dezvolte dincolo de o anumită limită. Platon spunea că nu trebuie să depășească cinci mii de locuitori; iar Aristotel susținea că toți aceștia trebuiau să se cunoască între ei, cel puțin din vedere. Mulți l-au contrazis pe Hippodamus când, însărcinat de Pisistrate să alcătuiască proiectul de incintă al zidurilor Atenei până la Pireu, a calculat că ele trebuiau să cuprindă zece mii de persoane: „Exagerat!" au spus ei. Dar mai târziu, Atena a ajuns să aibă două sute de mii de suflete. Însă, în vremea aceea, suflet li se atribuia doar trupurilor cetățenilor, care reprezentau numai a zecea parte din populație, și de care avea statul grijă în caz de nevoie. Ceilalți, treaba lor, puteau să rămână pe dinafară și să se lase omorâți. Spiritul gregar al poporului grec, sentimentul său comunitar și exclusivist, cu toate derivatele sale, chiar și cele de proastă calitate – bârfa, invidia, amestecul în treburile altuia, – au luat naștere din această îndelungată incubație. „Evită orașul", a spus odată Demostene despre un dușman al său, ca să arate că nu lua parte la viața comunității, și aceasta era acuzația cea mai gravă ce i se putea aduce unui cetățean.

GRECIA ANTICĂ
MACEDONIA
Pella
Metona
Pidna
Salonic
Amfipolis
CALCIDICA
Olint
Potideea
Tasos
Samotrace
Lemnos
PROPONTIDA
FRIGIA
Troia
MISIA
Lesbos
Mitilini
LIDIA
IONIA
Chios
Colofon
Efes
Samos
Milet
CARIA
Halicarnas
Coos
RODOS
Carpatos
CRETA
Cnossos
Gortina
Astipaleea
Naxos
Delos
Paros
Milo
Ceos
Andros
Sciros
Sporade
EUBEEA
Calcis
Eretria
Tanagra
BEOTIA
Teba
ATICA
ATENA
Megara
Delfi
LOKRIDA
DORIDA
Termopile
Eta
Otride
ETOLIA
TESALIA
Ossa
Larissa
Tese
Olimp
Dodona
EPIR
Corcira
Corcira
(Corfu)
Leucade
Itaca
Cefalonia
Naupactos
AHAIA
Elida
Corint
Olimpia
Argos
Mantineea
Tege
Megalopolis
ARGOLIDA
PELOPONES
LACONIA
SPARTA
Pilos
Sfacteria
MESENIA
Citera
EUBEEA
FOCIDA
Cheroneea
Coroneea
L. Copaida
Anchestos
Calcis
Eretria
BEOTIA
Teba
Tanagra
Leuctra
Decaleea
G. CORINT
Plateea
Citerone
File
Maraton
Eleusis
Pentelic
Atena
MEGARID
Megara
Pireu
Istmul
Corint
Salamina
Faleros
ATICA
Laurion
GOLFUL SARONIC
ARGOLIDA
Micene
Argos
Egina
Epidaur
Tirint

Faptul acesta a dat naştere unui altuia nou: colonizarea.

Diaspora grecilor în tot bazinul Mediteranei, care i-a îndemnat să întemeieze cam peste tot *poleis*-urile lor caracteristice, de la Monaco şi Marsilia până la Neapole, Reggio, Benghazi, pe ţărmurile asiatice şi ale Mării Negre, s-a produs în două faze. Prima a fost aceea, dezordonată şi zăpăcită, a fugii pur şi simplu de frica invadatorilor, mai ales dorieni; şi nu avea nici un plan sau program. Oamenii nu fugeau ca să întemeieze colonii: fugeau ca să-şi salveze pielea şi libertatea, şi-şi căutau mai ales un refugiu în insulele ionice şi egee, pentru că acestea se aflau mai aproape de continent şi erau deja locuite de o populaţie pelasgică. E imposibil de spus ce proporţii a atins acest fenomen, dar ele trebuie să fi fost însemnate. Oricum, un prim strat de populaţie greacă se stabilise deja în aceste arhipelaguri, cu obiceiurile şi uzanţele sale, atunci când a început în secolul al optulea fluxul migrator organizat.

Sigur că el s-a datorat creşterii populaţiei în *poleis*-uri şi lipsei de hinterland în care să se stabilească. Spaţiu în care să se dezvolte o societate ţărănească nu exista. Şi apoi, admiţând că în trecut el ar fi existat, grecul, care venea după opt secole de viaţă la oraş, încetase de a mai fi un ţăran; şi chiar când avea pământ, după ce muncise la el o zi întreagă, seara se întorcea la oraş să doarmă, dar mai ales să flecărească şi să bârfească. Însă, între zidurile oraşului, peste o anumită limită nu încăpea multă lume; şi, dincolo de o repugnanţă spirituală pentru *polis,* aşa cum am văzut la Platon şi la Aristotel, mai exista şi imposibilitatea materială de a-l transforma într-o metropolă. Şi atunci, adică în veacul al optulea, a început să fie disciplinată şi organizată emigrarea.

În greceşte, „colonie" se spune *apoikia,* ceea ce înseamnă literalmente „casa de afară"; şi deja cuvântul exclude orice intenţie de cucerire şi orice subînţeles imperialist. Oamenii erau doar nişte bieţi amărâţi care plecau să-şi facă o casă. Şi deşi conducerea numise în fruntea acestor expediţii un „întemeietor", care îşi asuma comanda şi răspunderea acţiunii, odată constituită *apoikia,* ea nu devenea o dependinţă, un dominion, un protectorat al cetăţii-mamă, ci păstra cu ea doar

legături pur sentimentale. Vechilor cetăţeni le erau acordate unele privilegii, atunci când veneau în vizită sau pentru afaceri; focul în căminul public era aprins cu jar adus din patrie, şi de obicei acesteia i se adresau atunci când trebuia numit un nou „întemeietor", dacă la rândul său colonia, suprapopulată, se hotăra să întemeieze o nouă aşezare. Dar servituţi politice nu existau. Ba chiar, destul de des, izbucneau între ele războaie, cum a fost cazul între Corint şi Corfu. Şi nu existau nici măcar servituţi economice. *Apoikia* nu era nici bază şi nici piaţă a patriei-mame, cu care încheia numai afacerile ce-i conveneau. În definitiv, aşa cum lipsea o legătură naţională între *poleis*-uri, tot aşa lipsea şi una de subordonare între ele şi coloniile lor. Şi chiar acest lucru a contribuit în mod hotărâtor la dispersarea lumii greceşti, la dispreţul ei superior faţă de orice ordine şi criteriu teritorial. Grecia s-a născut pe spezele geografiei. De aici, ea a tras multe avantaje, dar tot de aici i s-a tras şi prăbuşirea.

Alte motive care au obligat-o să fie aşa au fost, se spune, cele geofizice şi economice, cu alte cuvinte conformaţia specială a peninsulei, care făcea dificile contactele pe uscat. Dar noi credem că asta a fost mai degrabă o consecinţă decât o cauză. Pe romani, însufleţiţi de o imensă forţă centripetă, nici un obstacol natural nu i-a împiedicat să creeze o reţea impunătoare de drumuri, chiar în zonele cele mai ostile. Grecii au fost şi au rămas mereu centrifugi. Atena nu a simţit niciodată nevoia unui drum care s-o lege de Teba, pur şi simplu pentru că în nici un atenian nu s-a trezit vreodată dorinţa de a se duce la Teba. În schimb, a avut un drum foarte frumos până la Pireu, pentru că Pireul făcea parte din *polis* care, la rândul său, nu se vedea ca făcând parte din altceva.

De altfel, grecii îşi puteau îngădui asta, pentru că în momentul acela nu-i ameninţa nici o forţă duşmană din afară, şi probabil că aici a fost şi marele lor necaz. În Asia, imperiul hitit se prăbuşise: în locul său se ridicau acum regatele Lidiei şi Persiei, deocamdată în formare, şi deci fără forţă agresivă. Egiptul decădea. Occidentul zăcea ascuns în bezna preistoriei, Cartagina era un mic port de piraţi fenicieni, Romulus şi Remus nu se născuseră încă, iar emigranţii greci care plecaseră să

întemeieze Neapole, Reggio, Sibaris, Crotona, Nisa şi Benghazi, nu găsiseră acolo decât nişte triburi barbare, dispersate şi incapabile, nu numai să atace, dar nici să se apere măcar. La nord, Peninsula Balcanică era pământul nimănui. După invazia aheilor şi aceea a dorienilor, din pădurile şi munţii săi nici un duşman nu-şi mai îndreptase paşii către Grecia.

În acest gol, *polis*-ul s-a putut lăsa netulburat în voia vocaţiei sale regionaliste şi secesioniste, fără nici o preocupare de unitate naţională. Popoarele se coagulează numai sub o ameninţare venită din afară. Şi, tocmai din acest motiv, dictatorii moderni o inventează când ea nici nu există. Între *poleis*-uri aveau loc încăierări şi mici bătălii, adică în familie, aşa că acest lucru, în loc să ţină familia mai strânsă, contribuia tot mai mult s-o dividă.

Iată deci tabloul pe care din punct de vedere politic ni-l prezintă Grecia acum, când începea adevărata sa istorie: o cale lactee de stătuleţe împrăştiate de-a lungul întregului arc mediteranean de răsărit şi de apus, fiecare din ele înţelegând să-şi trăiască, între zidurile cetăţii, o experienţă politică şi culturală proprie. Să încercăm să culegem cele dintâi fructe, în persoana celor mai reprezentativi oameni ai săi.

7

ZEUS ŞI FAMILIA

Istoria politică a Greciei este, deci, aceea a unor numeroase stătuleţe, formate cele mai multe dintr-un oraş cu câteva hectare de teren în jur. Ele nu au reprezentat niciodată o naţiune. Dar au existat două lucruri care au făcut din ele ceea ce numim noi în mod obişnuit azi o *civilizaţie:* o limbă, tuturor comună, superioară oricăror dialecte, şi o religie naţională, mai presus de orice credinţe şi culte locale. În fiecare din aceste mici oraşe-stat, centrul îl constituia desigur templul, care era înălţat în cinstea zeului sau a zeiţei protectoare. Atena o adora pe Pallas-Athena; Eleusis, pe Demetra; Efes, pe Artemis, şi aşa mai departe. Dreptul de a intra în aceste catedrale şi de a asista la ritualurile care se celebrau în ele îl aveau numai cetăţenii. Era unul din privilegiile la care ei ţineau cel mai mult. Toate marile evenimente ale vieţii lor – naşterea, căsătoria, moartea – trebuiau să fie consacrate aici. Ca în toate societăţile primitive, orice autoritate – de la cea a tatălui asupra familiei, până la cea a *arhontelui* asupra cetăţeanului – trebuia să fie „unsă de Domnul", deci ea era exercitată în numele unui zeu. Iar zei existau destui ca să personifice orice virtute şi orice viciu, orice fenomen de pe pământ sau din cer, orice succes, orice nenorocire, orice meserie şi orice profesiune.

Nici ei, grecii, nu au reuşit vreodată să facă ordine şi să stabilească o ierarhie între patronii lor, în numele cărora se mai şi băteau câteodată, invocând fiecare superioritatea zeului propriu. Nici un popor n-a mai inventat, n-a mai blestemat şi

n-a mai adorat atâţia zei. „Nu există om pe pământ", spunea Hesiod, şi el trecea totuşi drept un competent în materie, „care să-i poată ţine minte." Şi pletora asta s-a datorat amestecului de rase – pelasgi, ahei şi dorieni – care se buluceau asupra Greciei, invadând-o în valuri succesive. Fiecare din ele îşi aducea cu sine zeii proprii, fără însă să-i alunge pe cei deja instalaţi. Fiecare cuceritor putea măcelări un număr cât de mare de muritori, dar cu nemuritorii nu-i plăcea să aibă probleme, şi-i adopta sau cel puţin îi lăsa să trăiască. Astfel încât nesfârşita familie a zeilor greci e împărţită şi ea în nişte ere geologice care se întind de la cei mai vechi până la cei mai moderni.

Primii sunt cei autohtoni, adică cei ai popoarelor pelasgice, originari din acele locuri; şi se recunosc pentru că sunt mai mult tereştri decât celeşti. În fruntea lor se află Geea, care este însuşi Pământul, mereu însărcinată şi ocupată, ca o doică, să alăpteze. În urma ei vin cel puţin o mie de zeităţi subalterne, care locuiesc în peşteri, în copaci şi în râuri. Un poet din vremea aceea se plângea: „Nici nu mai ştim unde să pitim o baniţă de grâu: orice colţişor e ocupat de un zeu!" Până şi vânturile erau personificate. Că erau îngheţaţe, ca Noto şi Euro, sau calde, ca Zefirul, ele se distrau întotdeauna să le scarmene pe Naiadele şi pe Nereidele din torenţi şi din lacuri, urmărite de Pan, cuceritorul cu coarne, care le vrăjea cu naiul său. Erau şi zeităţi caste, ca Artemis. Dar mai erau şi unele chiar indecente, ca Demetra, Dionysos şi Hermes. Aceştia pretindeau să li se practice cultul de o manieră care azi ar fi pedepsită pentru atentat la pudoare. Şi, în sfârşit, mai erau şi cei îngrozitori şi ameninţători, cum ar fi Bau-Bau din poveste: aceştia locuiau sub pământ. Grecii căutau să le obţină bunăvoinţa dându-le nume drăguţe şi afectuoase: de exemplu, îl numeau Milichios, adică „binevoitorul", pe un oarecare Ctonios, un şarpe monstruos; iar pe Hades, fratele lui Zeus, căruia acesta îi încredinţase slujbele cele mai respingătoare, l-au rebotezat Pluto şi l-au numit zeul abundenţei. Dar cea mai înspăimântătoare era Hecate, zeiţa deochiului, căreia i se sacrificau păpuşi de lemn, în speranţa că astfel o să se mulţumească să le deoache numai pe acestea.

Olimpul, adică ideea că zeii nu locuiau pe pământ, ci în cer, l-au adus în Grecia, aşa cum am mai spus, invadatorii ahei. Aceşti noi stăpâni, când au ajuns la Delfi, unde se înălţa cel mai măreţ templu al Geei, au schimbat-o pe aceasta cu Zeus şi, încetul cu încetul, i-au înlocuit în întreaga ţară pe toţi vechii zei pământeni, adoraţi mai înainte, cu zeii lor celeşti. Dar nu i-au alungat. Astfel, s-au format două religii: cea a cuceritorilor, alcătuind aristocraţia dominantă, cu castelele şi palatele lor, care se rugau uitându-se la cer, şi cea a poporului aservit care, în colibele sale de lut şi paie, se ruga privind în pământ. Homer ne vorbeşte numai despre zeii olimpici, adică despre cei din ceruri, pentru că el era în slujba bogătanilor; astăzi oamenii de stânga l-ar numi „Poetul Confindustriei”.* Iar regele acestei religii „pentru domni” era Zeus.

Totuşi, în sistemul teologic format încet-încet, unde se căuta concilierea elementului celest al cuceritorului cu elementul terestru al cuceriţilor, nu Zeus este cel care a creat lumea; ea exista deja. Zeus nu e nici măcar atotştiutor şi atotputernic, pentru că, nu e mai puţin adevărat, şi subalternii săi îl păcăleau deseori, iar el trebuia să le suporte răutăţile. Mai înainte de a deveni „olimpic”, adică celest, a avut şi el problemele lui în procesul său de dezvoltare: i se aprindeau călcâiele nu numai după zeiţe, ci şi după pământene; şi de viciul ăsta n-a scăpat nici la bătrâneţe. În general, se dovedea cavaler cu femeile pe care le seducea, pentru că le lua în căsătorie. Dar, după aceea, era în stare chiar să le şi mănânce, aşa cum a făcut cu prima nevastă, Metis, care, fiind însărcinată, i-a născut-o în stomac pe Atena, iar el, ca s-o poată da afară, a trebuit să-şi deşurubeze capul. Apoi a luat-o pe Temis, care i-a născut la iuţeală, una după alta, douăsprezece fete, numite Hore. După aceea, pe Eurynone, care i-a dat pe cele trei Graţii. Apoi pe Leto, de la care i-a avut pe Apollo şi pe Artemis. După aceea, pe Mnemosina, care l-a făcut tată al celor nouă muze. A urmat apoi soră-sa, Demetra, care i-a născut-o pe Persefona. Şi, în

* Confindustria: denumire generică dată în Italia grupurilor industriale de mari producători de bunuri de consum.

sfârşit, pe Hera, pe care a încoronat-o regina Olimpului, simţindu-se prea bătrân deja ca să mai umble după noi aventuri matrimoniale: ceea ce nu l-a împiedicat, totuşi, să se mai ocupe în treacăt şi cu alte mici distracţii, ca aceea cu Alcmena, care i l-a născut pe Heracle.

Ei, şi pentru că sângele apă nu se face, fiecare din aceşti copii ai săi au avut şi ei tot atât de multe aventuri, şi i-au furnizat lui Zeus o armată de nepoţi, la fel de zăpăciţi ca şi bunicul. Dar totuşi, pe poeţi nu trebuie să-i credem prea mult, pentru că fiecare din aceştia se găsea în slujba unui oraş sau a unui senior care, dorind să-şi găsească în propriul său arbore genealogic o legătură cu astfel de personaje sus-puse, îl plătea pe poet ca s-o descopere.

Panteonul acesta atât de arţăgos, de supărăcios, de bârfitor şi fără o ierarhie bine precizată a fost unul şi acelaşi în toată Grecia. Şi, chiar dacă vreunul din oraşele sale îşi alegea ca patron un zeu sau o zeiţă, alţii decât în celelalte cetăţi, toate la un loc au recunoscut însă supremaţia lui Zeus; şi ceea ce contează mai mult e că toţi au practicat aceleaşi ritualuri. Sacerdoţii nu erau stăpânii statului, aşa cum se întâmpla în Egipt, ci stăpânii statului se făcuseră sacerdoţi, pentru a oficia ritualul cultului. Cultul consta în sacrificii, cântece, procesiuni, rugăciuni şi, uneori, banchete. Totul era realizat în cadrul unei liturghii minuţioase. Iar la marile serbări care se celebrau în cinstea zeului, toate celelalte oraşe îşi trimiteau şi ele reprezentanţii, ceea ce a constituit una din puţinele legături dintre aceşti greci centrifugi, certăreţi şi separatişti.

Demnitarii, în calitatea lor de prea înalţi sacerdoţi, erau ajutaţi de specialişti care nu absolviseră nici un seminar, dar care ajunseseră aici printr-o practică îndelungată. Ei nu constituiau o castă şi nu erau obligaţi să respecte vreo regulă specială. Era destul să-şi cunoască meseria. Cei mai căutaţi erau ghicitorii care, atunci când erau femei, purtau numele de sibile şi aveau specialitatea de a interpreta oracolele. Astfel de oracole existau peste tot, dar cele mai faimoase au fost cel al lui Zeus, de la Dordona, şi oracolul lui Apollo de la Delfi, care îşi câştigase o foarte mare reputaţie chiar în străinătate, precum şi

o clientelă sigură printre străini. Însăşi Roma obişnuia, mai târziu, să trimită emisari ca să le consulte, înainte de a întreprinde o acţiune importantă. Oracolele erau deservite de preoţi şi de preotese, care cunoşteau secretul interpretării răspunsurilor, şi o făceau întotdeauna în aşa fel ca ele să se dovedească potrivite.

Aceste ceremonii au servit mult la crearea şi menţinerea unor legături între greci. Unele alianţe între diferite cetăţi, cum a fost şi liga anficţionică, s-au format datorită lor. Statele care o compuneau se reuneau de două ori pe an în jurul zeiţei Demetra la Delfi, primăvara, şi la Termopile, toamna.

Diogene, care avea limba ascuţită, zicea că religia grecilor era acel ceva cu care un hoţ, ştiind bine Ave Maria şi Tatăl Nostru, putea fi sigur că o să se descurce mai uşor pe lumea cealaltă decât un om cinstit care le uitase. Şi nu se înşela deloc. În Grecia, religia era un act de procedură, fără conţinut moral. Enoriaşilor nu li se pretindea credinţă şi nici nu li se propunea să facă binele. Li se impunea doar îndeplinirea unor anumite practici birocratice. Şi nici nu putea să fie altfel, dat fiind că înşişi zeii aveau prea puţină ţinută morală şi, bineînţeles, nu se putea spune că erau nişte exemple de virtute. Totuşi, religia a fost aceea care a impus câteva îndatoriri de bază, fără de care nici o societate nu poate exista. Ea făcea sacră, şi deci indisolubilă, căsătoria; făcea obligatorie moralmente procrearea de copii şi indiscutabilă fidelitatea faţă de familie, faţă de trib şi faţă de stat. Patriotismul grecilor era strâns legat de religie; şi a muri pentru ţară însemna a muri pentru zei, şi viceversa. Şi e foarte adevărat că, atunci când aceşti zei au fost distruşi de către filozofie, grecii, nemaiştiind pentru cine trebuiau să moară, au încetat să mai lupte şi s-au lăsat subjugaţi de romani, care în zei încă mai credeau.

8
HESIOD

Câţiva biografi ai lui Homer au povestit că, în afară de a scrie poezii, el îşi petrecea timpul şi dându-şi cu părerea despre ale altora, ca preşedinte al comisiilor pentru decernarea premiilor literare care, şi în acele vremuri – după cum se vede – îi terorizau pe oameni sau cel puţin pe greci; la unul din aceste concursuri, el l-ar fi premiat şi pe Hesiod, care de fapt venea pe locul doi în dragostea şi stima cetăţenilor. Dar nu e nimic adevărat, pentru că între Homer şi Hesiod se scurseseră cel puţin două veacuri. Însă nouă ne place s-o credem.

Şi apoi atenienii, care au avut limba cea mai otrăvită din toată lumea clasică, socoteau Beoţia, unde trăise Hesiod, drept patria ţăranilor şi a mocofanilor, şi au făcut din cuvântul „beoţian" sinonimul lui „nătărău", deşi beoţieni au fost şi unele personalităţi de seamă, ca Epaminonda, Pindar şi Plutarh. Desigur că această animozitate s-a născut, mai ales, din motive politice. Teba, capitala Beoţiei, avea să fie timp de secole duşmana Atenei, până într-atât încât i-a chemat împotriva ei şi pe perşi. Dar trebuie să recunoaştem că o mână de ajutor la degradarea ţării a dat-o chiar Hesiod însuşi, cel mai faimos dintre fiii ei, descriind-o într-un mod care îi justifică pe deplin acuzaţia de calomniator.

De altfel, el nu era născut acolo, pentru că maică-sa îl adusese pe lume la Kime, în Asia Mică, unde emigrase tatăl său, un ţăran sărac, în căutare de lucru sau poate rătăcit printre alţi fugari care urmăreau să scape de invadatorii dorieni. Dar, de

sânge, era beoţian, şi în Beoţia, unde l-au adus de mic, şi-a petrecut tot restul vieţii, muncind un petecuţ de pământ nu tocmai generos, la Ascra, lângă Tespi.

Peisajul acesta, privit cu alţi ochi, putea fi unul încântător, plin de locuri care să trezească o inspiraţie înflăcărată. La orizont, se conturau Parnasul şi Helicona, Hollywood-ul vremurilor acelora, unde se întâlneau muzele şi de unde se spune că şi-a luat zborul către cer Pegas cel înaripat. Şi, nu departe de aici, ţâşneşte izvorul în apa căruia, se spune, şi-a contemplat Narcis propria-i imagine; sau, çum afirmau alţii, că şi-ar fi căutat aici sora moartă, de care era în mod incestuos îndrăgostit.

Subiecte foarte frumoase care, sub pana lui Homer, s-ar fi preschimbat în Dumnezeu ştie câte romane de amor şi de aventuri. Numai că Homer era un poet de curte, care lucra la poruncă pentru principi şi pentru principese, clienţii săi de rang înalt. Ei îi cereau produse pe măsura aristocraţiei şi gustului lor pretenţios; pe aceştia nu-i putea emoţiona decât soarta unor eroi asemenea lor, strălucitori, cavaleri şi învinşi numai de Destin.

Hesiod era un ţăran, fiu de ţăran. Nu văzuse niciodată prinţi şi prinţese; şi poate că nu fusese niciodată la oraş; iar pământul acela, pe care el nu venise să-l viziteze ca turist, ci să-l lucreze cu propriile sale mâini, i se oferea numai cu zgârcenie, ingrat, îngheţat iarna şi încins vara, aşa cum l-a şi descris de fapt.

Nu se cunoaşte anul, nici măcar veacul în care s-a născut. În general, se crede că a fost cel de al şaptelea înainte de Christos, atunci când Grecia începea să iasă din bezna în care o aruncase, cu patru secole în urmă, invazia doriană, şi încerca acum să-şi creeze, în sfârşit, o civilizaţie proprie. Hesiod ne zugrăveşte un cadru deloc poetic, dar exact, al acelor vremuri şi al acelor mizerii în *Lucru şi zile*, care sunt o serie de sfaturi date fratelui său mai mic Perseu, despre care nu putem crede mai mult decât că a fost un tinerel cam licheluţă şi cam încurcă-lume. După cât se pare, el l-ar fi furat pe sărmanul Hesiod de partea sa de moştenire, şi trăia acum exploatându-i acestuia munca, petrecându-şi vremea cu vinul şi cu femeile. Bănuim că nu prea a acordat atenţie sfaturilor fratelui mai mare, şi că toată

viața a continuat să-și bată joc de înțelepciunea cu care acesta îl îndemna la muncă și la onestitate. Dar asta nu l-a descurajat pe Hesiod, care nu a încetat să-și țină predicile, mai ales contra sexului frumos, împotriva căruia se pare că avea el un dinte. După părerea sa, toate relele de pe capul bărbaților, care până atunci se bucuraseră de liniște, sănătate și prosperitate, le-a adus o femeie: Pandora. Și, printre rânduri, lasă să se înțeleagă că în orice femeie zace o Pandoră. De aici, mulți critici au socotit că Hesiod trebuie să fi fost burlac. Dar noi credem că asemenea lucruri nu le pot afirma decât bărbații căsătoriți.

În *Teogonia* ne povestește cum vedeau, el și contemporanii săi, începutul lumii. Mai întâi, a fost haosul. Apoi, din haos, nu se știe cum, s-au născut Uranus, zeul cerului, și Geea, zeița pământului care, căsătorindu-se între ei, au dat naștere Titanilor, niște monștri ciudați cu cincizeci de capete și o sută de mâini. Uranus, când i-a văzut atât de urâți, s-a înfuriat și i-a azvârlit în Tartar, adică în Infern. Geea, care totuși era mamă, a organizat atunci, împreună cu copiii, un complot, ca să-l asasineze pe acest tată denaturat. Cronos, primul născut, și-a luat obligația să facă o astfel de treabă murdară și, când Uranus a venit acasă, aducând cu el Noaptea (Erebos) ca să se culce cu nevasta, de care era tare înamorat, a sărit la el cu un cuțit, i-a aplicat cea mai crudă operație care i se poate face unui bărbat, și a aruncat bucățelele în mare. Din fiecare picătură de sânge a luat naștere câte o Furie; iar din valurile care înghițiseră ceea ce nu se spune din trupul lui Uranus s-a născut zeița Afrodita, care tocmai de aceea nu avea sex. Apoi Cronos s-a urcat pe tronul izgonitului Uranus, a luat-o de nevastă pe soră-sa Rhea și, aducându-și aminte că la naștere i se prezisese că și el va fi detronat de proprii săi copii, i-a mâncat pe toți, afară de unul, pe care Rhea, printr-o șmecherie, a reușit să-l salveze și să-l ducă în Creta. Acesta se numea Zeus, care, făcându-se mare, l-a detronat într-adevăr pe Cronos, l-a obligat să-și vomite copiii pe care îi înghițise, dar nu-i digerase încă, i-a trimis definitiv în Infern pe unchii săi, Titanii, și a rămas în religia greacă stăpânul Olimpului, până în ziua când l-a alungat Isus Christos.

Poate că în toată această alegorie se află condensată şi rezumată, sub formă de basm, însăşi istoria Greciei. Geea, Uranus, Cronos şi Titanii făceau parte din teogonia pământească a primelor populaţii autohtone: cele pelasgice. În schimb, Zeus era zeul celest, care a venit în Grecia, cum am spune noi azi, „pe vârful baionetelor" ahee şi doriene. Victoria sa definitivă asupra tatălui, fraţilor şi unchilor semnifică exact triumful cuceritorilor veniţi din nord.

Dar, orice s-ar spune, singura pretenţie a lui Hesiod la nemurire este starea sa civilă. El, după Homer, e cel mai vechi scriitor al Greciei. Dar, deşi a scris în versuri, nu era desigur poet. Hesiod înfăţişează personaje grosolane şi mediocre, care aparţin tuturor tipurilor şi se situează printre Bertoldo, Simplicissimus şi don Camillo. Dar valoarea sa de martor ocular constă tocmai în faptul că ne-a arătat, ca un cronicar scrupulos şi exact, cealaltă faţă a societăţii vechi, aceea a proletarilor şi ţăranilor, pe când Homer i-a zugrăvit numai frontonul aulic şi aristocratic. În descrierile sale sobre şi realiste, fără urmă de lirism, condimentate doar cu un bun simţ grosolan, trăiesc acei *peones* ai Beoţiei arhaice, sărmanii mocofani maltrataţi de latifundiarii absenteişti şi rapaci, care nici măcar nu trăiau pe pământul lor, la fel ca şi cea mai mare parte a baronilor din Italia de sud, contemporanii noştri. Casele lui Hesiod sunt bordeie de lut, cu o singură încăpere, atât pentru bipezi cât şi pentru patrupezi, unde iama tremuri şi vara te topeşti. Din oraş nu vine nimeni să ceară părerea sau votul acestor nenorociţi. Ei au doar obligaţia să verse recolta, parte stăpânului, parte guvernului, să se înroleze în armată şi să moară în războaiele dintre Orhomenos şi Teba, sau dintre Teba şi Cheroneea, pentru o cauză pe care nu o cunosc şi pentru interese ce nu-i privesc. Pentru că patria nu e decât un ţinut, adică Beoţia, vag legată într-o confederaţie, şi reprezentată de *beotarhi.*

Alimentaţia este una care se sustrage oricărui calcul al vitaminelor şi caloriilor. Grâu prăjit, ceapă, fasole, caş şi miere, de două ori pe zi, când lucrurile mergeau bine; şi rar mergeau bine. Malaria făcea victime în mlaştinile lacului Copais, astăzi asanat. Ca să scapi de ea trebuia să te retragi pe

dealurile stâncoase şi neospitaliere, unde se murea de foame. Monedă nu exista. Ca să strângă atâţia bani pentru plata unui rotar care să le lucreze o căruţă, trebuiau să se asocieze cinci-şase familii. Nu exista nici o forţă şi nici timp care să-l scape pe om de lupta cu foamea. Să se instruiască nu visa nimeni. Cea mai ridicată şi mai evoluată categorie de oameni era aceea a micilor meseriaşi de la ţară, care abia de curând învăţaseră şi ei să lucreze fierul, importat de noii stăpâni dorieni, şi care fabricau doar obiectele de uz comun. În oraş existau şi meseriaşi mai bine pregătiţi, în jurul palatelor seniorilor, care deja tindeau către lucrări artistice; dar aici, la ţară, totul se mai găsea încă într-un stadiu arhaic. Nucleul care reprezenta stâlpul societăţii era familia, în al cărei mediu restrâns incestul era ceva frecvent, şi toţi îl găseau atât de firesc, încât îl atribuiau chiar şi zeilor.

Cântăreţul acestei lumi, al acestei Grecii ţărăneşti, tiranizată de cuceritorii nordici, care încă nu se contopiseră cu ea, a fost el, Hesiod. Şi a avut un singur merit: acela de a o înfăţişa fidel, cu toate mizeriile ei, la care a luat şi el parte. Şi asta se simte.

9
PITAGORA

Printre coloniile cele mai evoluate care au înflorit în secolele opt şi şapte înainte de Christos, s-au situat şi aşezările din Magna Grecia, de pe ţărmurile Italiei meridionale. Grecii au venit aici pe mare, au debarcat la Brindisi şi la Tarent şi au întemeiat mai multe oraşe, dintre care Sibaris şi Crotona au ajuns repede cele mai populate şi mai prospere.

Primul, care se spune că a avut trei sute de mii de locuitori, a rămas atât de faimos pentru strălucirea sa încât, după numele pe care l-a purtat, s-a creat adjectivul *sibarit*, sinonim cu „rafinat".

Lucrau acolo numai sclavii, dar şi lor le erau interzise anumite activităţi – acelea de fierar şi dulgher, spre exemplu – care puteau să tulbure, cu zgomotul lor, „siesta" de după masă a cetăţenilor. Aceştia se ocupau numai cu bucătăria, cu moda şi cu sportul. Alcistene îşi confecţionase un costum pe care, mai târziu, Dionis din Siracuza l-a revândut cu o jumătate de miliard de lire, Smindride era întotdeauna întovărăşit în călătoriile sale de o mie de servitori. Bucătarii aveau dreptul să-şi breveteze mâncărurile, păstrau timp de un an acest monopol şi, cu asta, strângeau averi care le ajungeau să trăiască liniştiţi tot restul vieţii. Serviciul militar nu era cunoscut.

Din păcate, pe la sfârşitul veacului al şaptelea, acest oraş fericit, în afară de plăceri şi confort, a mai dorit să aibă şi hegemonia politică, lucru care nu se prea împăca bine cu primele două; şi, aşa, s-a legat de Crotona, oraş mai puţin

bogat, însă mai serios, şi-a pornit împotriva lui cu o armată puternică. Crotonezii – se povesteşte – l-au aşteptat pe inamic înarmaţi cu flaute. Când au început să cânte din ele, caii sibariţilor, ca şi cei lipiţani, obişnuiţi mai mult cu arena circului decât cu câmpul de luptă, au început să danseze. Şi necioplitii de crotonezi i-au masacrat cu plăcere pe călăreţii aflaţi la cheremul patrupezilor. Sibaris a fost rasă la pământ atât de conştiincios încât, la mai puţin de un secol după aceea, Herodot, venit să vadă ce a mai rămas din el, n-a mai găsit nimic. Iar Crotona, după ce l-a desfiinţat pe inamic, aşa cum se întâmplă, s-a molipsit de microbii acestuia şi s-a îmbolnăvit la rândul său de sibaritism.

Acesta a şi fost motivul pentru care Pitagora a venit să se stabilească aici. Acolo unde se născuse el, în insula Samos, în anul 580, auzise povestindu-se despre acest îndepărtat oraş italian ca despre o mare capitală unde cultura ajunsese extrem de înfloritoare. Turist convins, el vizitase deja tot Orientul Apropiat – se spune –, până în India. Când s-a înapoiat în patrie, a dat acolo peste dictatura lui Policrat, pe care nu-l suporta. Era el însuşi prea dictatorial, ca să-l mai suporte şi pe altul. Şi s-a mutat la Crotona, unde a întemeiat cel mai „totalitar" colegiu posibil.

Puteau intra în el şi bărbaţii şi femeile; dar, mai înainte, trebuiau să depună un jurământ de castitate şi să se oblige la un regim alimentar care excludea vinul, carnea, ouăle şi bobul. Ce-a avut el cu bobul nimeni n-a înţeles: poate pentru că nu-i plăcea lui? Toţi trebuiau să se îmbrace cât mai simplu şi cât mai decent; râsul era interzis şi, la sfârşitul fiecărui an de şcoală, toţi elevii erau obligaţi să-şi facă în public „autocritica", adică să-şi recunoască propriile „deviaţionisme", aşa cum fac azi comuniştii care, după cum se vede, nu au inventat nimic nou.

Seminariştii erau împărţiţi în *externi,* cei care, după cursuri, se întorceau seara acasă; şi *interni,* cei ce rămâneau în acest soi de mânăstire şi noaptea. Pe cei dintâi, maestrul îi încredinţa grijii unor asistenţi, şi numai de ceilalţi, *esotericii,* care constituiau cercul restrâns al adevăraţilor iniţiaţi, se ocupa el personal. Dar chiar şi aceştia îl vedeau pe Pitagora numai

după patru ani de ucenicie, în timpul cărora el le trimitea cursurile scrise şi autentificate cu formula *autos epha*, acel *ipse dixit* al latinilor, care înseamnă „el însuşi a spus-o", ca să se ştie că nu mai încăpea nici o discuţie asupra subiectului. În sfârşit, după această scurtă aşteptare pregătitoare, Pitagora binevoia să-şi facă personal apariţia în faţa discipolilor, ca să le împărtăşească direct fructele înţelepciunii sale.

Începea cu matematica. Dar nu aşa cum o înţelegeau grosolanii şi interesaţii de egipteni, care o inventaseră doar în scopuri practice; ci ca teorie abstractă, destinată antrenării minţii cu deducţiile logice, cu exactitatea proporţiilor şi cu demonstraţiile. Numai după ce îi aducea la un astfel de nivel pe elevi, se trecea la geometrie care, pentru el, se compunea numai din elementele clasice: axioma, teorema şi demonstraţia. Fără să-l cunoască pe Tales, a stabilit şi el multe teoreme: suma unghiurilor dintr-un triunghi este egală cu două unghiuri drepte; şi pătratul ipotenuzei, într-un triunghi dreptunghic, este egal cu suma pătratelor celorlalte două laturi. Cine ştie câte alte adevăruri n-ar mai fi enunţat el, dacă nu ar fi dispreţuit astfel de „aplicaţii", pe care le considera prea mărunte pentru geniul său. Apollodor povesteşte că, atunci când a descoperit-o pe cea de a doua din aceste teoreme, cea cu ipotenuza, Pitagora a sacrificat o sută de animale, ca să le mulţumească zeilor. Ştirea este absolut lipsită de orice temei. Maestrul, toată viaţa lui, s-a mândrit că niciodată nu s-a atins de un fir de păr al vreunui animal, şi le-a impus să facă acelaşi lucru şi discipolilor săi; iar singurul exerciţiu care îi aducea bucurie nu era formularea în sine a teoremelor, ci speculaţiile înalte şi abstracte ale teoriei.

Chiar şi aritmetica, cel de al treilea studiu, el a conceput-o nu ca pe un instrument de contabilitate, ci ca pe un studiu al proporţiilor. Şi aşa s-a făcut că a descoperit legătura dintre număr şi muzică. Trecând într-o zi prin faţa atelierului unui fierar, a fost surprins de ritmicitatea exactă a loviturilor de ciocan pe nicovală. Întors acasă, a început să facă experienţe, punând să vibreze corzi de aceeaşi grosime şi la fel de tensionate, dar de lungimi diferite. A ajuns la concluzia că sunetele depind de numărul de vibraţii; le-a calculat şi a stabilit

că muzica nu este altceva decât o relaţie numerică între aceste vibraţii, măsurată după intervalul dintre ele. Chiar şi tăcerea, spunea el, nu este decât o muzică pe care urechea omenească nu o percepe, fiindcă e continuă, adică nu are intervale. . . planetele, ca toate celelalte corpuri în mişcare, produc o „muzică a sferelor", pentru că şi Pământul este o sferă, afirma Pitagora cu două mii de ani înainte de Copernic şi de Galileu. Pământul se învârteşte în jurul axei sale de la vest la est, şi e împărţit în cinci zone: arctică, antarctică, hibernală, estivală şi ecuatorială; şi împreună cu celelalte planete formează *cosmosul*.

Fără îndoială că această intuiţie face ca Pitagora să fie unul din cei mai mari întemeietori ai ştiinţei, şi acela care a contribuit cel mai mult la dezvoltarea ei. Pe aceste descoperiri definitive şi nemuritoare el a altoit şi vreo câteva superstiţii curioase, mult răspândite la vremea aceea, adunate de prin călătoriile sale în Orient. De exemplu, el susţinea că sufletul, fiind nemuritor, migrează de la un corp la altul, părăsindu-l pe cel mort, purificându-se un oarecare timp în Hades, şi apoi reîncarnându-se; şi chiar el personal spunea că îşi aducea aminte foarte bine să fi fost cândva o curtezană celebră, şi apoi eroul aheu Euforbiu, din războiul troian; ba chiar că, mergând odată la Argos, îşi recunoscuse acolo, în templu, chiulasa purtată în timpul expediţiei.

Dar tocmai aceste fantezii, puţin pitagoreice, îl apropie cumva de omenesc şi ne trezesc oarecare simpatie pentru un astfel de om cu mintea atât de limpede şi cu o inimă atât de uscată, care altfel ne-ar fi devenit de tot antipatic. Timon din Atena, în măsură să-i înţeleagă măreţia, ni l-a înfăţişat, din punct de vedere intelectual, ca pe un „histrion cu aere solemne care, tot dându-şi singur importanţă, a reuşit s-o şi capete". Ceva adevăr este aici, fără îndoială. „Liberalul" acesta, care fugise din Samos din cauza dictaturii, a instaurat el singur la Crotona o alta, care l-ar fi umplut de invidie şi pe un Silla şi pe un Hitler şi pe un Stalin. El nu se mărginea doar să practice virtutea, ducând o viaţă castă, păstrând un regim alimentar riguros şi având o purtare demnă şi înţepată, ci a făcut din asta şi un instrument de publicitate pentru sine. În spatele acestei

conduite reţinute, făcându-se timp de patru ani dorit de către propriii săi elevi, şi acordând favoarea unor relaţii cu persoana sa numai acelora care ofereau garanţii suficiente că-l vor adora ca pe un Mesia, exista foarte multă vanitate. În *autos epha*-ul său zace precedentul lui „Ducele are întotdeauna dreptate". Şi, de fapt, întocmai ca aceia care au mereu dreptate, a sfârşit şi el în Piaţa Loreto.

Închistat în orgoliul său de castă, şi tot mai convins că cercul pitagoricienilor constituie o grupare aleasă şi predestinată de zei să pună ordine în vulgul oamenilor obişnuiţi, s-a hotărât să ia puterea în stat şi să întemeieze la Crotona republica ideală, bazată pe adevărurile filozofice elaborate de Maestru. Ca toate republicile ideale, ea trebuia să fie o „tiranie luminată". Luminată bineînţeles de Pitagora, şeful unei aristocraţii comunizante care urma să interzică tuturor vinul, carnea, ouăle, bobul, amorul şi râsul, obligându-i pe oameni, în schimb, la „autocritică".

Nu ştim cum s-au petrecut apoi lucrurile; dacă a fost vorba de un complot propriu-zis. Ştim doar că, la un moment dat, crotonezii au băgat de seamă că toate demnităţile în stat erau deţinute de pitagoricieni, oameni austeri, foarte serioşi, plicticoşi, competenţi şi îngâmfaţi, care erau pe cale să facă din Crotona ceea ce făcuse Pitagora din colegiul său: ceva între o fortăreaţă, o închisoare şi o mânăstire. Mai înainte de a nu fi prea târziu, au înconjurat seminarul, i-au scos afară pe chiriaşi şi i-au ucis. Maestrul a fugit noaptea, în chiloţi; dar un destin răzbunător i-a condus paşii exact într-un lan cu bob. Din scârba pe care o avea faţă de leguma asta, a refuzat să se ascundă acolo. Aşa că l-au prins şi l-au omorât.

De altfel, avea optzeci de ani, şi îşi pusese deja la adăpost *Comentariile*, încredinţându-le fiicei sale, Damona, cea mai fidelă discipolă a sa, ca să le răspândească apoi în lume.

10

TALES

Unul din primele oraşe pe care le-au întemeiat grecii pe ţărmul Mării Egee a fost Miletul. Cei dintâi sosiţi aici, în postura de pionieri, au fost fugarii de la Troia, dar poate că nu veniseră intenţionat, ci se abătuseră doar ca naufragiaţi, în urma vreunei furtuni ce distrusese flota lui Agamemnon, cu care ocazie s-a rătăcit şi Ulise.

Grecii, când făceau o *apoikia*, adică atunci când se stabileau în străinătate, îi tratau pe localnicii mult mai puţin evoluaţi decât ei în diferite feluri, deloc prea elegante. În Milet, de exemplu, pentru că ajunseseră acolo burlaci, au aplicat metoda exterminării în masă a bărbaţilor, ca să se însoare cu nevestele lor, care erau de sânge carian, adică orientale şi— după cum putem presupune din acest episod galant – destul de drăguţe. Ele şi-au plâns soţii morţi, i-au acceptat pe cei vii, le-au asimilat limba şi urbanismul şi le-au născut mulţi copii. Iar la o distanţă de patru secole de la această violentă încrucişare care a avut loc cam pe la anul 1000 înainte de Christos, Miletul ajunsese oraşul cel mai bogat şi mai evoluat din Marea Egee. Ca întotdeauna, el a fost la început guvernat de regi, apoi de o aristocraţie şi, în sfârşit, de o democraţie degenerată până la urmă în obişnuita dictatură.

În anul 600, dictatorul de serviciu se numea Trasibul, tiran arogant, dar inteligent, sub care Miletul a ajuns nu numai un centru industrial (mai ales în textile) şi comercial, ci şi artistic, literar şi filozofic. Colonia mai întemeiase şi ea, la rândul ei, pe

coastele şi pe insulele din jur, alte optzeci de colonii mari şi mici; şi toată lumea greacă era scandalizată de bogăţia, libertatea şi luxul de care se bucurau acestea. Marinarii lor erau cei mai îndrăzneţi; negustorii şi bancherii cei mai pricepuţi; femeile, cele mai rafinate; iar cultura, cea mai avansată.

Această cultură le scăpase din mâini preoţilor, care îi deţineau peste tot monopolul; dar acum ea devenise laică, sceptică şi supusă judecăţii critice a unei gândiri libere. În timp ce pe continent ştiinţa se mai confunda cu mitologia şi rămăsese la învăţătura lui Hesiod şi a lui Homer, de altfel de câtva timp dispăruţi, la Milet s-a găsit deja cineva care să-i scoată la pensie pe zei, cu legendele lor cu tot, şi să întemeize pe baze experimentale prima şcoală de filozofie greacă, aceea naturalistă.

Acest om a fost un oarecare Tales, născut cam pe la 640, nu dintr-o familie greacă, ci feniciană. De tânăr, a avut o reputaţie de împrăştiat şi delăsător pentru că era mereu distrat şi pierdut în gânduri. Atât de mult, că deseori nu vedea nici pe unde calcă; şi, odată, a căzut chiar într-o groapă, trezind hohotele de râs ale concetăţenilor săi, care îl socoteau un ratat. Poate şi pentru că se simţea rănit în amorul propriu de toate aceste sarcasme, Tales şi-a băgat în cap să le arate tuturor că, dacă voia, ştia şi el să câştige bani. Şi, împrumutându-se, probabil de la taică-său, care era un negustor avut, a cumpărat toate teascurile de ulei de măsline care se aflau în insulă. Fiind iarnă, preţurile lor, din cauza cererii mici, erau scăzute. Dar Tales, un studios şi un cunoscător în astronomie, prevăzuse un an bun şi o recoltă de măsline bogată care, la momentul oportun, avea să ridice valoarea instalaţiilor sale. Calculele lui s-au confirmat. Şi în toamna care a urmat el a putut să impună clienţilor, ca orice monopolist, preţurile pe care le voia. Astfel şi-a luat o frumoasă revanşă asupra acelora care îşi bătuseră joc de el; a strâns o avere frumuşică, atât cât să poată trăi ca un rentier şi să se consacre apoi pe de-a-ntregul studiilor.

Dintr-un om de ştiinţă, el avea, în afară de firea sa distrată, şi un simţ al curiozităţii, capacitatea de a observa şi spiritul de conjectură. Plecat în Egipt, pentru a se pune la curent cu

progresele făcute acolo de ştiinţa matematicii, el a pus-o în aplicare, stabilind înălţimile piramidelor, pe care nimeni nu le cunoştea, prin cel mai simplu şi mai expeditiv procedeu: a măsurat umbra lor pe nisip, în chiar momentul când propria sa umbră avea exact lungimea corpului. Şi a aflat ceea ce căuta. Cu mult timp înainte de a se naşte Euclid, părintele geometriei, Tales formulase deja o bună parte din principalele teoreme pe care se bazează această disciplină. Descoperise, de exemplu, că unghiurile de la baza unui triunghi isoscel sunt egale; că, tot aşa, sunt egale două triunghiuri care au o latură şi două unghiuri egale, şi că unghiurile opuse formate din încrucişarea a două drepte sunt tot egale.

Ghemuit pe puntea vasului care îl transporta de la un port la altul al Mediteranei, el îşi frământa mintea cu astfel de lucruri. Iar noaptea, studiind cerul, încerca să-i stabilească o ordine şi o logică, în lumina celor învăţate de la Babilon, unde studiul astronomiei era foarte dezvoltat. A împărtăşit, se înţelege, multe erori ale vremii sale, pentru că îi lipseau instrumentele cu care să le constate netemeinicia. De exemplu, socotea că Pământul era un disc plutitor pe o întindere nemărginită de ape, al căror părinte era Okeanos. După el, totul îşi avea începutul în apă şi se termina tot în apă. Aristotel spunea că această idee îi fusese sugerată de faptul că tot ceea ce serveşte drept hrană pentru animale şi plante este umed. Dar, oricum, Tales a fost primul care a înţeles că tot ceea ce reprezintă creaţia are un singur început, comun. S-a înşelat stabilindu-i existenţa în apă. Dar, spre deosebire de toţi cei care l-au precedat şi care afirmau că originea lucrurilor aparţine unei pluralităţi de obiecte şi de persoane, el a întrevăzut în toate o origine unică, adică a fost primul care a pus baza filozofică a *monismului* (de la *monos*, care vrea să însemne exact *unu*).

Tales îşi imagina viaţa ca pe un spirit nemuritor, format din particule care se materializează când într-o plantă, când într-un animal, când într-un mineral. Acele întruchipări care mureau erau, după el, nişte materializări momentane, forme luate din când în când de acest spirit nemuritor, adevărata forţă vitală. De

aceea între viaţă şi moarte nu există nici o deosebire esenţială. Şi când l-au întrebat odată de ce se înverşunează s-o prefere pe cea dintâi, el a răspuns: „Păi tocmai pentru că între ele nu există nici o deosebire”.

Tales era un om cu o fire liniştită şi blândă, care căuta să-i înveţe pe oameni cum să raţioneze corect, şi nu se indigna atunci când ei nu-l înţelegeau şi îl luau în râs. Pentru ei a fost o mare surpriză când au văzut într-o zi că ceilalţi greci l-au pus, alături de Solon, pe lista celor Şapte Înţelepţi. Cetăţenii Miletului nu observaseră că aveau în persoana lui Tales un concetăţean atât de ilustru şi de important. O singură dată au bănuit asta: atunci când el a prezis eclipsa de soare din 28 mai 585, care s-a petrecut într-adevăr. Dar, în loc să-l admire, puţin a lipsit să nu-l acuze de vrăjitorie.

A fost şi un om spiritual, un precursor al lui Socrate în abilitatea de a-i combate pe alţii cu răspunsuri ce li se păreau tuturor proştilor doar nişte glume; aceştia îşi închipuie că a fi serios înseamnă a fi şi îngâmfat şi arogant. Când a fost întrebat care este lucrul cel mai greu pentru un om, a răspuns: „Să te cunoşti pe tine însuţi”. Şi când l-au întrebat ce era Dumnezeu, a răspuns: „Cel ce nu are nici început şi nici sfârşit”: definiţie încă şi mai pertinentă după ce au trecut de atunci două mii cinci sute de ani. La întrebarea în ce constă, pentru un om virtuos, dreptatea, a dat următoarea replică: „Să nu faci altora ceea ce nu vrei să ţi se facă ţie”. Şi aici L-a anticipat cu şase sute de ani pe Isus.

Îl numeau *sofo*, adică înţeleptul, fie chiar şi cu o uşoară intenţie de blândă ironie. El a demonstrat că este aşa în sensul cel mai strict al cuvântului, nesupărând pe nimeni, mulţumindu-se cu puţin şi ţinându-se departe de orice fel de politică. Asta nu l-a împiedicat să fie prieten cu Trasibul, care trimitea deseori după el pentru că îl încânta conversaţia sa. Singurul lucru care îi făcea să uite şi de filozofie era sportul. Paşnicul, distratul şi sedentarul Tales era un înverşunat microbist; nu pierdea nici un spectacol de pe stadion. Şi a murit foarte bătrân, în timpul unor întreceri atletice, poate zdrobit de durere când a văzut că pierde „echipa sa favorită”.

A lăsat în urma lui un elev, pe Anaximandru, care i-a continuat cercetările; şi pe vreo câteva i le-a perfecţionat, contribuind la aşezarea pe baze ştiinţifice a *Fizicii* lui Tales, care anticipa teoriile lui Spencer.* Dar el nu a avut originalitatea şi geniul Maestrului. A trăit într-un Milet care, după înflorirea din vremea lui Trasibul şi Tales, începuse repede să decadă din punct de vedere politic şi economic. În anul 546, insula a fost anexată de către Cirus imperiului persan şi pentru cultura greacă a început agonia. Tales ar fi spus că acest lucru nu avea importanţă, pentru că şi cultura imperiilor nu este decât o formă trecătoare a sufletului nemuritor. Dar compatrioţii săi nu au aceeaşi părere.

---

* Herbert Spencer (1820-1903), filozof englez, fondatorul teoriei evoluţioniste.

11

HERACLIT

Un alt mare centru de cultură greacă din veacul al şaselea a fost Efesul, celebru pentru splendidul său templu închinat zeiţei Artemis, protectoarea oraşului, şi pentru numărul mare de fuste pe care le purtau femeile (şi care, totuşi, după cum bârfeau gurile rele, nu erau suficiente ca să le apere virtutea); de asemenea, şi pentru poeţii săi. Printre aceştia din urmă, trăia bunul şi melancolicul Callinos, căruia literatura greacă îi datorează primele sale elegii; şi agresivul şi sarcasticul Hipponat, căruia i se atribuie primele satire. Era un bărbat şchiop, rahitic şi strâmb. N-a avut noroc în dragoste, şi s-a răzbunat spunând că femeia oferă bărbatului doar două zile de fericire în viaţă: atunci când se mărită cu el şi atunci când îl lasă văduv. Şi-a bătut joc de toţi concetăţenii săi, de la cel mai ilustru până la cel mai obscur. Dar după aceea, spre satisfacţia generală, i-a răsplătit pe toţi sinucigându-se.

Însă Hipponat n-a fost singurul personaj excentric al Efesului, oraş care se pare că avea niţeluş specialitatea figurilor bizare. Heraclit, dacă stăm să judecăm după puţinul pe care îl ştim despre viaţa lui şi după cele o sută treizeci de fragmente rămase din opera sa, a fost şi mai grozav. Lucrările lui sunt scrise într-un stil atât de contorsionat, încât i-au atras numele de Heraclit Întunecatul. Exegeţii moderni, deşi admit că în multe puncte nu au reuşit să înţeleagă ce a vrut să spună, sunt de acord în a afirma că în această obscuritate străluceşte geniul. Să acceptăm, deci, verdictul şi să vedem în ce constă el.

Heraclit aparținea unei familii nobile și se pare că s-a născut în anul 550 înainte de Christos. Dar, de cum a ajuns la vârsta rațiunii, s-a folosit de aceasta ca să condamne tot ceea ce îl înconjura: casa, părinții, mediul, bărbații, femeile, statul și politica.

Cine știe cine i-o fi inspirat atâtea antipatii! Ne place să ni-l imaginăm ca pe un fel de Leopardi care, în loc să caute, cum se spune azi, evadarea în poezie, a căutat-o în filozofie. Și trebuie că s-a refugiat cu mult zel în ea, și a studiat-o nu puțin și cu un ascuțit simț artistic, dacă a scris: „Marea cultură e de prea puțin folos. Dacă ea ar fi de ajuns pentru a forma genii, ar fi și Hesiod și Pitagora genii. Adevărata înțelepciune nu constă în a învăța multe, ci în a descoperi acel singur lucru care pune totul în ordine, în toate ocaziile."

Și, ca să atingă el însuși acel țel, tânărul Heraclit și-a părăsit familia, averea, confortul, ambițiile sociale și politice, și s-a retras pe un munte, trăind acolo toată viața în sihăstrie, căutând tot timpul să descopere ideea aceea care pune ordine în toate lucrurile și în toate ocaziile. Meditațiile și concluziile sale sunt strânse într-o carte intitulată *Despre natură*, pe care, după ce a terminat-o, a depus-o în templul zeiței Artemis, spre disperarea urmașilor, care au trebuit să-și stoarcă mintea ca s-o înțeleagă. Pentru că disprețul său față de oameni era atât de mare, încât intenționat a vrut să scrie așa, ca să nu fie înțeles. Heraclit susținea că omenirea e un animal iremediabil ipocrit, obtuz și crud, pe care nu merită să te ostenești să-l înveți ceva. Însă nu putea să fie chiar sincer de tot, fiindcă, în asemenea caz, n-ar fi pierdut atâta vreme ca să scrie, și deci să comunice cu oamenii. Ca și alți mulți succesori ai săi, mari disprețuitori de glorie, bănuim că sub acest dispreț al său zăcea o ambiție fără margini.

Heraclit spune că lumea apare variată numai în ochii proștilor; că, în realitate, ceea ce se schimbă nu sunt decât formele unui singur element, mereu același: focul. Din el emană gazele. Gazele se precipită în apă. Și, din reziduurile apei, după evaporare, iau naștere solidele ce alcătuiesc pământul, pe care nătărăii îl iau drept realitate; adevărul, însă, este unul singur:

focul, cu atributele sale de concentrare şi de rarefiere. Această veşnică transformare a gazului în lichid, apoi în solid, şi invers, este singura realitate palpabilă şi indiscutabilă a vieţii, unde nimic nu *este*, ci totul *devine*.

După ce a descoperit, deci, ce sunt lucrurile şi cum se schimbă ele, Heraclit ajunge la cea mai disperată şi mai descurajantă dintre concluzii: că totul presupune existenţa propriului său contrariu. Există zi pentru că există noapte, în care ea se transformă, şi viceversa. Există iarnă pentru că există vară. Şi chiar şi viaţa cu moartea se condiţionează una pe alta, astfel încât ele sunt acelaşi lucru în fond. Şi, tot aşa, Binele şi Răul, care nu sunt decât o fluctuaţie, într-un sens şi altul, a aceluiaşi element: focul. Şi aşa cum o coardă întinsă creează vibraţiile care, după frecvenţa lor, scot „sunetele" şi produc muzica, tot aşa şi alternarea contrariilor (frig şi cald, alb şi negru, război şi pace, etc.) creează viaţa şi îi dau o semnificaţie. Ea este o luptă veşnică între contrarii: între oameni, între sexe, între clase, între naţiuni, între idei. Cei care nu-l îngăduie pe propriul lor duşman şi încearcă să-l distrugă sunt nişte sinucigaşi. Pentru că, fără el, vor fi şi ei morţi.

Transpusă pe plan religios, această concepţie duce la un ateism total. Ce ar mai avea de făcut un zeu imobil, şi deci o negaţie a schimbării, când focul îi monopolizează deja toate atributele puterii? Zeul nu există, iar statuile sale sunt doar nişte bucăţi de piatră, cu care nu are nici un rost să încerci o conversaţie, şi căruia e o pierdere de timp să-i jertfeşti animale. Şi de ce ar trebui să fie omul nemuritor? Nemuritor este focul, din care el nu reprezintă decât o pâlpâire schimbătoare. Dar pâlpâirea în sine, o dată cu moartea, este sortită stingerii; iar moartea, ca şi naşterea, cum s-ar aprinde o lumânare, nu reprezintă decât o fază neglijabilă a acelei schimbări permanente a Întregului, din gazos în lichid, din lichid în solid şi din solid în gazos, sub impulsul focului veşnic. Hai să-i dăm totuşi, pentru comoditate, numele de zeu acestui foc. Dar să nu-i schimbăm atributele. Tot ceea ce zicem şi facem în numele său corespunde prejudecăţilor şi convenţiilor noastre, nu celor ale sale. Pentru el nu există nici lucruri bune, nici lucruri rele,

deoarece fiecare din acestea, conținând în sine și contrariul său, își justifică în mod egal existența. Ceea ce noi numim „Bine" este ceea ce ne servește nouă interesele, nu pe ale zeului, care însă ne va judeca exact așa cum judecă focul, distrugând toate luminile, fără a face discriminare între bune și rele, ca să aprindă altele noi, ce vor fi distruse și ele la rândul lor.

Dar, cu asta, să nu se creadă că focul face totul fără nici o ordine sau criteriu. Adevăratul înțelept, nu cel care a îngrămădit multe cunoștințe în cap, ci acela care știe să privească lumea și viața în ansamblul lor, va câștiga de aici Rațiunea, adică Logica. Binele sau Virtutea consistă în a te conforma acestui lucru, consistă în a accepta fără revoltă legea acestei perpetue și veșnice schimbări, adică propria ta mortalitate. Dacă ai înțeles necesitatea tuturor contrariilor, vei suporta suferința ca pe o alternativă inevitabilă a plăcerii, și-ți vei ierta dușmanul, recunoscând că el nu e decât o completare a propriului tău eu. Omul nu se va putea plânge de luptele pe care trebuie să le ducă, pentru că resortul tuturor schimbărilor este însăși lupta, adică însăși mama vieții. Lupta face din învingător un stăpân, și din învins un sclav. Și acest lucru fiind normal, este și moral. Cum ar putea să existe libertatea unora fără supușenia celorlalți? Semnificația libertății ne-o dau închisorile, așa cum pe cea a bogăției ne-o dau cerșetorii, iar pe cea a sănătății ne-o dau bolnavii. Într-o zi, totul va fi distrus, în același mod, de către același foc.

Aceasta, este în rezumat, marea idee care conduce toate lucrurile în toate ocaziile, pe care Heraclit s-a dus s-o caute sus pe munte, și a cărei descoperire ne-a prezentat-o în această carte greu de pătruns, ajunsă în puține fragmente până la noi. Și ar fi fost o idee mare, pentru că toți filozofii care i-au urmat s-au inspirat copios din ea. Stoicii și-au însușit conceptul echivalării oricărui lucru cu opusul său; raționaliștii l-au adoptat pe acela al Rațiunii; creștinii, pe acela al palingenezei finale, sau al Judecății de Apoi. Dar asta s-a datorat nu numai marii intuiții a lui Heraclit, ci și șireteniei sale diabolice; căci, scriind într-un stil atât de sucit și de nebulos, el a pronunțat verdicte supuse celor mai diverse interpretări, unde oricine putea găsi ceea ce îi

convenea mai mult. De fapt, nu a existat pe lume filozof, de la Hegel la Bergson, la Spencer şi Nietzsche, care să nu-l citeze în sprijinul său pe Heraclit. Acest dispreţuitor de oameni este unul din oamenii pe care ceilalţi oameni l-au cinstit cel mai mult. Este păcat că nici un contemporan de al său nu a prevăzut aşa ceva, şi nu a lăsat despre el nici un amănunt biografic.

Doar Diogene Laerţiu i-a dedicat câteva cuvinte indiferente. El ne povesteşte cum îşi petrecea Heraclit timpul pe munte, meditând, scriind şi umblând, în căutare de ierburi, pe care le consuma crude. Acest regim vegetarian i-a făcut rău şi l-a îmbolnăvit de hidropizie. Dacă s-ar fi conformat propriilor sale teorii, n-ar fi trebuit să se plângă, ci să vadă în această boală doar corespondentul sănătăţii, contrariul ei firesc. Însă el nu a reuşit s-o suporte şi, încercând o vindecare, a coborât dintre stâncile lui solitare şi s-a înapoiat în oraş. A consultat, unul după altul, mai mulţi medici, în căutarea unuia care să-i prescrie o reţetă pentru secarea apei ce-i umfla trupul, şi în care el trebuie să fi văzut una din numeroasele faze de moment ale eternei transformări a gazului în lichid, a lichidului în solid, şi a solidului, din nou, în gaz. Dar nici unul nu a înţeles nimic. Şi, atunci, el s-a închis într-o stână de oi, sperând că poate căldura trupurilor lor acoperite cu lână o să-l poată zvânta pe al său. Dar nici aici nu a aflat remediul. Aşa că a murit disperat că se stingea, după şaptezeci de ani petrecuţi în singurătate, gândind şi scriind că moartea nu se deosebeşte cu nimic de viaţă.

12

SAFO

Mitilini, din mica insulă Lesbos, a cărei capitală a devenit, era cunoscută pentru comerţul său, pentru vinurile şi pentru cutremurele sale.

Şi Mitilini, ca şi toate celelalte state elenice, a început cu o monarhie, care s-a transformat apoi într-o oligarhie aristocratică, până când o coaliţie de burghezi şi proletari a dat-o şi pe aceasta jos, instaurând democraţia în persoana obişnuitului dictator. Acesta a fost Pittacos, care apoi a avut cinstea să se vadă trecut, alături de Solon, pe lista celor Şapte Înţelepţi. Era un om needucat, îndrăzneţ, cinstit şi însufleţit de cele mai frumoase intenţii, dar fără probeme în alegerea mijloacelor prin care le realiza. El s-a mărginit să-i alunge de la putere pe patricieni: i-a dat afară şi din ţară, trimiţându-i pe mulţi în exil. Iar printre aceştia, au fost şi doi poeţi: un bărbat, Alceu, şi o femeie, Safo.

În ce priveşte surghiunul lui Alceu, nu ezităm să credem că au existat aici bune motive politice. Era un tânăr aristocrat, turbulent şi fanfaron, posedând un oarecare talent pentru pamflet şi calomnie, un fel de agitator gen Malaparte*. Umbla cu pieptul bombat şi nu pierdea nici o ocazie să provoace

*Curzio Malaparte (pseud. lui Curzio Suckert (1898-1957), scriitor şi publicist italian. A aderat la fascism, pe care l-a renegat însă ulterior. Romanele sale (*Kaputt*, *Pielea*) prezintă imagini caustice ale vieţii moderne.

senzaţie în oraş. Dar, aşa cum se întâmplă întotdeauna cu cei semeţi, când a fost vorba să meargă să lupte cu adevărat şi să-şi rişte pielea a lepădat scutul şi a şters-o, şi nu şi-a regăsit curajul decât ca să compună o poezie în care îşi lăuda isprăvile proprii, prezentându-le ca pe o manifestare de înţelepciune şi de modestie.

Exilul, însă, i-a fost de folos, pentru că, ajutându-l să-şi evapore din cap aburii politici, l-au redimensionat şi l-au obligat să-şi înţeleagă propria fire: care nu era aceea a unui om de stat, legiuitor sau războinic, ci a unui foarte bun literat, făcut să laude mai uşor isprăvile altora decât să le săvârşească pe ale sale. Era un virtuoz al poeziei, şi a inventat o metrică personală care i-a purtat apoi numele, chemându-se exact „alcaică". Şi probabil că ar fi trecut în posteritate ca cel mai mare poet al timpului – al treilea după Homer şi Hesiod – dacă nu ar fi avut ghinionul să fie contemporan cu tovarăşa sa de politică şi de exil: Safo.

Despre această curioasă şi fascinantă femeie, care a devenit celebră ca o Françoise Sagan* de acum două mii cinci sute de ani, Platon scria: „Se spune că există nouă muze. Nătărăii! Au uitat-o pe cea de a zecea: Safo din Lesbos." Iar Solon care, de pe urma poeziei, a rămas cu durerea că aceasta a fost singurul lucru ce nu i-a reuşit, atunci când nepotul său, Esecestide, i-a citit una de ale ei, a exclamat: „Acum chiar că pot să mor!" Ea a fost, ca antonomază, „poeta", aşa cum şi Homer a fost „poetul".

Safo s-a născut pe la sfârşitul secolului al şaptelea, se pare în anul 612 înainte de Christos, la Eres, un orăşel din apropierea capitalei. Dar părinţii săi, care erau nobili şi avuţi, au dus-o de mică la Mitilini, exact în momentul când Pittacos îşi începea cariera-i norocoasă. Să fi fost ea implicată cu adevărat în conjuraţia care voia să-l răstoarne pe dictator? Ni s-ar părea

---

* Françoise Sagan (n. 1935), romancieră franceză, autoare a unor romane de succes, printre care *Bonjour, tristesse* şi *Vă place Brahms?*

oarecum ciudat. Deşi făcea parte dintr-un mediu nobil, în care femeile contau cât de cât, şi nu trebuiau să se ocupe doar cu ţesutul şi cu spălatul vaselor, aşa cum se întâmpla la burghezi şi, încă mai mult, la proletari, ea nu ne sugerează să fi fost o intrigantă politică. Ambiţiile sale trebuie că erau altele, şi de un gen mai feminin. Prea frumoasă nu pare să fi fost. Era micuţă la trup şi fragilă; datorită pielii, a părului şi a ochilor săi foarte negri, ziceai că e o bucată de tăciune aprins. Dar, ca toţi tăciunii aprinşi, îl frigeau rău pe oricine se apropia de ea. Adică, ce să mai vorbim, avea ceea ce numim noi azi *sex-appeal*, şi acel defect de gândire şi de cuminţenie care, la femei şi la copii, constituie un farmec irezistibil. Ea îşi spunea singură: „Un căpşor uşuratic". Şi recunoştea că are „o inimă de copil". Dar asta încă nu ne permite s-o vedem în chip de Aspasie sau de Cornelie.

Poate, mai mult decât politica, moralitatea ei a fost motivul care l-a îndemnat pe Pittacos s-o surghiunească în oraşul vecin Pirra. Dictatorul, ca toţi dictatorii, era un om auster, iar Safo trebuie să fi comis vreo gafă, în ciuda răspunsului ei demn şi vag retoric dat lui Alceu, care îi adresase o scrisoare galantă, regretând că pudoarea îl impiedică să-i spună ce ar fi vrut să-i spună: „Alceu, dacă dorinţele tale sunt curate şi nobile, iar limba ta e pregătită să le exprime, nimic nu te reţine s-o faci". Dar aici era vorba de literatură între doi inşi care ştiau că scrisorile lor aveau să dăinuie peste generaţii. Pentru că, în general, Alceu nu prea avea reţineri. Iar Safo, nici atât. El a mai compus încă vreo câteva versuri în cinstea ei, la care ea nu a răspuns. Şi totul s-a terminat aici. De altfel, poeţii nu prea obişnuiesc să se căsătorească între ei. Se mulţumesc doar să se deteste de la distanţă.

De abia se înapoiase din exilul de la Pirra, că Pittacos iar a exilat-o, dar de data asta în Sicilia. Aici, însă, ea s-a măritat cu un industriaş bogat, aşa cum se întâmplă cu „divele" din toate timpurile, care îşi aleg bărbaţii dintre marii miliardari. A şi avut o fetiţă, „pe care n-aş schimba-o pe toată Lidia şi nici pe dragul

meu Lesbos". Industriaşul, după ce i-a făcut copilul, şi-a respectat şi cea din urmă obligaţie a sa de bărbat cumsecade: a lăsat-o văduvă şi, bineînţeles, stăpână pe toată averea. „Am nevoie de lux ca de soare", a recunoscut ea cinstit. Şi s-a înapoiat, ca să se bucure şi de unul şi de celălalt, în Lesbosul ei iubit, unde, după cinci ani de exil, a revenit bogată şi fără obligaţii conjugale.

Şi, pe cât se pare, a profitat din plin de asta. S-a dedicat mai întâi fetiţei sale, apoi şi fratelui său Carassos, cu aceeaşi afecţiune maternă. Dar acesta a deziluzionat-o, îndrăgostindu-se de o curtezană egipteană. Safo, emotivă şi feminină cum era, a făcut o criză de gelozie, l-a zgâriat şi n-a mai vrut să-l vadă. După aceea, a înfiinţat un colegiu de fete, în care s-au înscris, de la început, toate tinerele aparţinând societăţii înalte din Mitilini. Ea le-a botezat „Hetaire", adică „însoţitoare", le-a învăţat muzica, poezia şi dansul şi, pe cât se pare, a fost o profesoară desăvârşită. Dar, după aceea, au început să circule prin oraş multe zvonuri ciudate în legătură cu obiceiurile pe care ea le introdusese în şcoală. Şi, într-o zi, părinţii unei hetaire numită Attis au venit, negri la faţă, să-şi retragă fata, care era tocmai preferata profesoarei.

Acest necaz al lui Safo a fost un mare noroc pentru poezie, deoarece durerea despărţirii i-a inspirat poetei câteva din cele mai frumoase versuri din lirica tuturor timpurilor. *Adio la Attis* rămâne un model de puritate a inspiraţiei şi de sobrietate a formei şi ne dovedeşte că – din păcate – pentru o poezie bună nu sunt deloc necesare sentimentele frumoase. În chinul ei „dulce-amar", aşa cum l-a numit, oricine şi-l poate recunoaşte pe al său propriu.

Aşa cum se întâmplă adesea cu femeile păcătoase, Safo a avut o bătrâneţe de o demnitate aproape exemplară. După o legendă, crezută şi culeasă chiar de Ovidiu, ea a început să-i iubească şi pe bărbaţi, şi şi-a pierdut capul după un marinar, unul Faon, care, neîmpărtăşindu-i dragostea, a adus-o în stare să se sinucidă la Leuca, aruncându-se de pe o stâncă. Dar se pare

că eroina acestei drame a fost o altă Safo, o oarecare curtezană. Un fragment de proză din scrisorile poetei, descoperit în Egipt, ne-o prezintă însă cu totul altfel: senină și resemnată. Iată un răspuns al ei la o cerere în căsătorie: „Dacă sânul meu ar mai putea hrăni încă și pântecul ar mai putea să nască viață, m-aș îndrepta acum, fără să tremur, către o nouă nuntă. Dar azi vremea a lăsat prea multe urme pe chipul meu, și iubirea nu mă mai biciuie cu suferințele ei atât de duioase." Iar într-un alt fragment, salvat pentru posteritate: „Tot așa cum noaptea înstelată îi urmează, firesc, amurgului trandafiriu, moartea vine și ea în urma tuturor lucrurilor rămase încă în viață, și le prinde, până la urmă, în gheare."

Din motive de morală, posteritatea a fost severă cu Safo. Acum nouă sute de ani, Biserica i-a condamnat la rug opera în nouă volume. A fost o întâmplare că, pe la sfârșitul secolului trecut, doi arheologi englezi au descoperit, la Oxihorincos, două sarcofage învelite în bucăți de pergament; iar pe unul din ele mai erau încă vizibile șase sute de versuri ale poetei.

E tot ce ne-a mai rămas de la ea, dar e destul ca s-o așezăm printre cei mai mari, poate ca cea mai mare poetă a veacului al șaselea, așa cum o consideră, în mod unanim, toți contemporanii săi; și ceea ce e mai curios, chiar și rivalii. Printre aceștia au fost unii de valoare, ca Mimnermos. Dar poate că singurul care merită să se compare cu ea a fost Anacreon, excelent maestru al rimei, lipsit însă de pasiunea și de impetuozitatea lirică ce ne-a fermecat la Safo. Anacreon era un poet de curte, căruia îi plăcea să stea printre domni și să fie întreținut de ei. S-a născut la Teos, și a avut grijă doar să trăiască bine. A reușit, deoarece a ajuns până la vârsta de optzeci și cinci de ani, și poate că ar fi atins chiar și suta, dacă nu i-ar fi rămas în gât un bob de strugure, care l-a sufocat. Ca să evite neplăcerile, el nu s-a angajat în nimic; nici în politică, nici în amor. Tocmai acest lucru nu-i permite poeziei sale să pătrundă sub pielea cititorilor. Din punct de vedere metric, ea este minunat construită și a rămas un model: acela al odelor „anacreontice". Dar, spre

deosebire de Safo, care şi-a plătit inspiraţia cu bucurii şi suferinţe istovitoare, pentru Anacreon poezia a fost un meşteşug. Ca şi Vincenzo Monti*, el scria cu uşurinţă, mânca serios, bea straşnic şi nu avea nici probleme de sentiment, nici cazuri de conştiinţă. Se spune că la bătrâneţe s-a îndrăgostit chiar de-adevăratelea şi a învăţat să cunoască suferinţele provocate de gelozie. Dar era prea târziu acum ca să-şi mai învie muza uşoară, căreia egoismul îi interzisese să-i scruteze mai adânc sentimentele omeneşti.

* Vincenzo Monti (1754-1828), poet epic şi dramaturg italian, fondatorul neoclasicismului.

13
LICURG

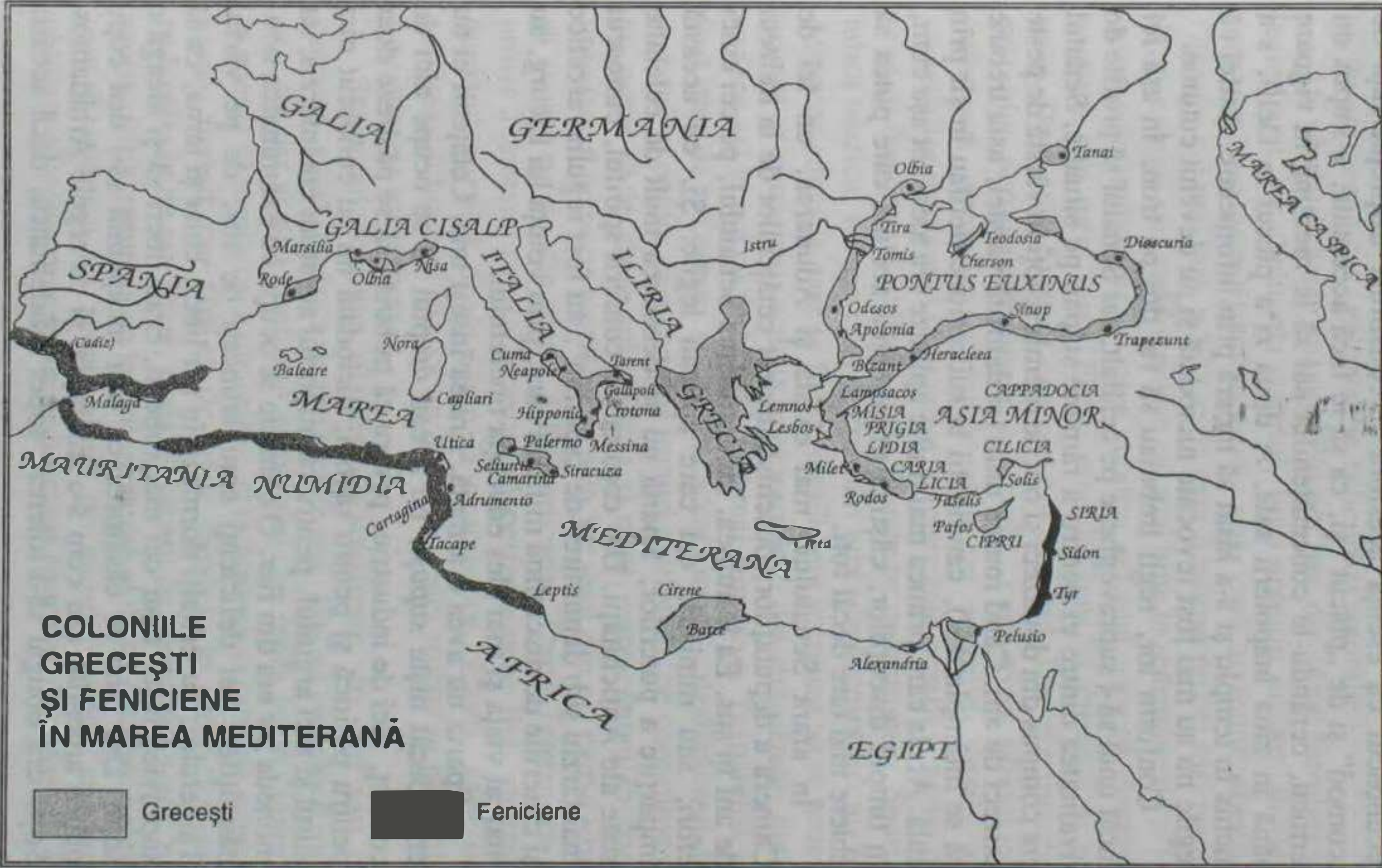
Cine urcă în Pelopones dinspre țărm către nord, ajunge la un moment dat în valea Lacedemoniei sau în Laconia, printre șiruri de munți atât de inaccesibili, încât capitala acesteia, Sparta, nu a avut niciodată nevoie să-și construiască ziduri de apărare. Deasupra tuturor culmilor domină vârful înzăpezit al Taigetului, de unde se revarsă clocotind torentul lui Eurotas.

Sparta înseamnă „răspândita" și astăzi are vreo cinci mii de locuitori. A căpătat acest nume pentru că a rezultat din fuziunea a cinci sate, ai căror locuitori ar fi numărat toți la un loc vreo cincizeci de mii de suflete. Această fuziune nu s-a produs spontan. Ea a fost impusă de forța cuceritorilor dorieni, atunci când aceștia au coborât dinspre nord, conduși de regii lor heraclizi. Ei dominau de pe munții înconjurători Peloponesul, și au pornit la cucerirea lui, atacând Messine. Pausanias povestește că regele acestui oraș, Aristodem, a plecat la Delfi ca să întrebe oracolul cum să iasă din încurcătură. Apollo i-a sugerat să-și sacrifice fata zeilor. Aristodem, care avea poate în vine ceva sânge de napolitan, a fost de acord, dar în ultimul moment a înlocuit-o pe ascuns pe fiică-sa cu o altă fată, sperând că zeii n-or să observe asta. Apoi a plecat la luptă și a fost învins. Cincizeci de ani mai târziu, urmașul său, Aristomene, s-a răsculat, vrând să scuture jugul dorian. Dar și-a pierdut și tronul și viața, iar supușii săi, libertatea. Ei au fost acei indigeni ai Spartei care se chemau „iloți" și care, la rândul lor, au devenit sclavi. Ei trebuiau să cedeze gratis cetățenilor liberi o jumătate

din venitul şi din recolta proprie. Peste această masă de dezmoşteniţi care, în oraş şi în sate, se ridicau la circa trei sute de mii de suflete cu totul, inclusiv „periecii" – cetăţeni liberi, însă lipsiţi de drepturi politice –, trona o minoritate războinică de treizeci de mii de cuceritori dorieni, singurii care se bucurau de cetăţenie şi de exercitarea drepturilor politice. Era normal ca ei să le exercite urmărind să bareze drumul ideilor progresiste de justiţie socială. Munţii care înconjurau valea i-au ajutat şi aici, făcând dificile contactele cu celelalte oraşe, şi în special cu Atena, rămasă în afara invaziei, şi unde triumfa democraţia. La acestea, Licurg a mai adăugat şi o serie de legi care pietrificau societatea, fixând-o la două straturi sociale: sclavii şi patronii.

Nu se ştie dacă acest Licurg a existat cu adevărat. Cei care o afirmă, pe baza mărturiilor ce concordă la toţi vechii greci, ezită să furnizeze date. Unii cred că a trăit cu nouă sute de ani înainte de Christos; alţii, cu opt sute; alţii, cu şapte sute; iar alţii, cu şase; ceea ce pare mai probabil. Nu a fost rege. A fost unchiul şi tutorele tânărului suveran Harilaos. Se spune că a plecat la Creta, ca să caute un model pentru faimoasa sa Constituţie. Şi, ca s-o facă acceptată de compatrioţi, a spus, la înapoiere, că oracolul de la Delfi i-a sugerat-o personal, în numele zeilor. Ea impunea o disciplină atât de severă şi sacrificii atât de mari, că nu toată lumea a fost dispusă să le accepte. Un tânăr aristocrat, Alcandru, s-a înfuriat în aşa hal în timpul discuţiilor că, aruncând cu o piatră în Licurg, l-a rănit la un ochi. Plutarh povesteşte că, pentru a-l salva pe vinovat de furia mulţimii, Licurg l-a arestat şi, drept pedeapsă, l-a invitat la el la cină. Aici, între un fel de mâncare şi altul, ţinându-şi comprese la ochiul rănit, i-a explicat agresorului cum şi din ce cauză intenţiona el să dea Spartei legi atât de severe. Alcandru s-a lăsat convins şi, cuprins de admiraţie faţă de generozitatea şi amabilitatea lui Licurg, a devenit unul din cei mai zeloşi propagandişti ai ideilor sale.

Unii susţin că legile lui Licurg nu au fost scrise niciodată. Oricum însă, ele au fost respectate până când au devenit o uzanţă şi au format conduita acestui popor. Autorul lor a

GALIA
GERMANIA
MAREA CASPICA
Tanai
Olbia
GALIA CISALP
Marsilia
Olbia
Nisa
Rode
SPANIA
ITALIA
ILIRIA
Istru
Tira
Tomis
Teodosia
Cherson
Dioscuria
PONTUS EUXINUS
Odesos
Apolonia
Sinop
Trapezunt
(Cadiz)
Nora
Baleare
Cuma
Neapole
Tarent
Gallipoli
Crotona
Hipponia
Messina
Heracleea
Bizant
GRECIA
Lemnos
Lesbos
Lampsacos
MISIA
FRIGIA
LIDIA
CAPPADOCIA
ASIA MINOR
Malaga
MAREA
Cagliari
Utica
Palermo
Seliunte
Camarina
Siracuza
Milet
CARIA
LICIA
Rodos
Faselis
CILICIA
Solis
MAURITANIA
NUMIDIA
Adrumento
Cartagina
Tacape
MEDITERANA
Pafos
CIPRU
SIRIA
Sidon
Tyr
Leptis
Cirene
Barce
Pelusio
Alexandria
AFRICA
EGIPT
COLONIILE GRECEȘTI ȘI FENICIENE ÎN MAREA MEDITERANĂ
Grecești
Feniciene

recunoscut că esenţa acestora îl constituia dispreţul faţă de „comod" şi de „plăcut" şi, ca să le facă acceptate, a impus un termen, cerându-le concetăţenilor săi să le menţină în vigoare până în ziua înapoierii sale. A doua zi a plecat la Delfi, s-a închis în templu şi s-a lăsat să moară prin înfometare. Astfel că legile nu au mai fost revocate niciodată şi au devenit cutume.

Conform lor, regii trebuiau să fie doi pe tron, în aşa fel încât unul să-l supravegheze pe celălalt, iar Senatul să profite de rivalitatea dintre ei pentru a rămâne stăpân pe situaţie. Senatul era compus din douăzeci şi opt de membri, toţi în vârstă de peste şaizeci de ani. Când murea unul (şi datorită vârstei, asta trebuie că se întâmpla des), candidaţii la succesiune defilau în şir prin aulă. Acela care primea mai multe aplauze era ales, tot aşa cum, în timpul discuţiilor, câştiga propunerea aceluia care putea să zbiere mai tare decât toţi.

În afara Senatului, mai exista şi Adunarea, un fel de Cameră a deputaţilor, deschisă tuturor cetăţenilor de la treizeci de ani în sus. Ea îi numea, cu aprobarea Senatului, pe cei cinci *efori*, sau miniştri, cei care aplicau legile. Şi, cu această împărţire a puterilor, Sparta nu se deosebea mult de celelalte state ale Antichităţii. Dar ceea ce i-a conferit spiritul, cunoscut mai târziu sub denumirea de „spartan", au fost regulile ascetice şi criteriile de disciplină militară care, prin voinţa lui Licurg, au marcat viaţa şi mai ales educaţia tineretului.

Sparta nu *avea* o armată. *Era* ea însăşi una. Cetăţenii ei nu erau decât nişte *supuşi*, nu aveau dreptul să se ocupe nici de comerţ, nici de industrie, pentru că trebuiau să se păstreze doar pentru politică şi pentru război; niciodată nu au cunoscut nici aurul şi nici argintul, pentru că importul acestora era interzis; iar moneda lor era din fier. O comisie se ocupa cu examinarea nou-născuţilor; cei deficienţi erau aruncaţi de sus, de pe vârful Taigetului, iar ceilalţi dormeau în aer liber, chiar şi iarna, ca să supravieţuiască doar cei mai robuşti. Erau liberi să-şi aleagă o soţie. Dar cine se căsătorea cu una incapabilă să-i dea copii plătea amendă, aşa cum s-a întâmplat şi cu regele Arhidamos. Soţul era obligat să-i tolereze soţiei infidelitatea, dacă aceasta

comitea adulterul cu unul mai înalt şi mai voinic. Licurg spusese că, în asemenea caz, gelozia era ridicolă şi imorală.

La vârsta de şapte ani, copilul era luat din sânul familiei şi încredinţat, pe cheltuiala statului, unui colegiu militar. În fiecare clasă era numit *paidònomos* – sau, cum ar spune nemţii, *Führer* – cel mai bun, adică acela care îi bătuse pe cei mai mulţi dintre colegii săi, care rezistase cel mai bine la scărmăneală şi la cravaşa instructorilor, şi care suporta cel mai uşor să doarmă noaptea sub cerul liber. Elevii erau învăţaţi să citească şi să scrie. Doar atât. Singura evadare era cântatul. Dar era interzis cel solo; permis era numai cel coral, care avea scopul să întărească disciplina. Corurile sunt un semn distinctiv al societăţilor militare şi războinice: în cor cântă nemţii şi ruşii, în timp ce francezii şi italienii cântă fiecare pe cont propriu. Sparta iubea muzica, tot aşa cum şi Prusia o iubea în secolul trecut. Şi deoarece educaţia care se făcea tinerilor nu permitea să se nască printre ei muzicieni, aceştia erau importaţi din străinătate, cum se face azi la noi cu fotbaliştii. Cel mai cunoscut, Terpandru, a fost adus de la Lesbos, şi i s-a dat acest nume – „desfătătorul de oameni" – pentru că a compus imnuri patriotice, pe care nimeni nu putea să le cânte solo. Chiar şi regii, care cântau în cor, trebuiau să respecte partitura; şi atât. Iar unul din ei, care a vrut să scoată un do din piept, a fost amendat. După Terpandru a urmat Timoteu, care a încercat să perfecţioneze lira, mărind numărul corzilor de la şapte la unsprezece. *Eforii*, care nu admiteau schimbări în nici un domeniu, nici măcar în muzică, i-au interzis acest lucru.

Spartanul continua să trăiască soldăţeşte, în cort sau în cazarmă, până la vârsta de treizeci de ani, fără să cunoască nici ce-i aia pat şi nici confortul căminului. Se spăla puţin, ignora existenţa săpunului şi a uleiurilor, şi trebuia să-şi procure singur hrana, furând; dar fără să fie prins, fiindcă, în acest caz, era pedepsit rău de tot. Dacă, după 23 de ani de asemenea viaţă, nu murise încă, putea să se înapoieze acasă şi să se însoare. Fetele care îi aşteptau nu aveau nimic de ascuns, pentru că erau obligate să concureze goale la întreceri sportive, în palestre, în

aşa fel ca fiecare tânăr s-o poată alege pe cea mai înfloritoare şi mai zdravănă. Celibatul constituia un delict. Cine se făcea astfel vinovat era pedepsit să umble gol, chiar şi iarna, şi să cânte un imn în care recunoştea că nu se supusese legii.

Până la vârsta de şaizeci de ani se mânca la masa comună, unde se respecta un regim sever. Cine se îngrăşa peste o anumită limită era exilat. Orice lux se considera un ultragiu adus societăţii. Regele Cleomene a rechemat în patrie pe ambasadorul de la Samos pentru că se servise de vase de aur la masă. Nimeni nu putea pleca în străinătate fără un permis din partea guvernului, foarte greu de obţinut. Ca toate statele totalitare, cu regim poliţienesc, şi Sparta a avut o „cortină de fier". În spatele acesteia trăiau trei sute de mii de servitori pentru treizeci de mii de sclavi. Un sibarit, care venise aici în vizită, a exclamat: „Nimeni nu mă poate contrazice că spartanii sunt nişte bravi soldaţi. Cu viaţa pe care o duc ei, ce teamă mai pot avea de moarte?"

Sparta a avut, şi a continuat să aibă, numeroşi admiratori. În special filozofii de la Platon încoace, care aspiră azi la un stat puternic şi predică sacrificarea individului în favoarea colectivităţii, au fost fascinaţi de ea. Prin „virtute", spartanii înţelegeau, de fapt, o totală supunere faţă de legile şi interesele patriei. Când plecau la război, mamele lor îi întovărăşeau cu refrenul: „să vii sub scut sau pe scut". Pentru că scutul era atât de greu încât, ca să fugi, trebuia să-l arunci cât colo şi, în caz de moarte, îţi servea de sicriu.

Sigur că Sparta a fost o formidabilă putere militară care, timp de secole, i-a făcut să tremure pe toţi vecinii. Când a aflat că a învins-o mica armată a lui Epaminonda, toată Grecia a făcut ochii mari de uimire. Părea imposibil ca nişte oameni care sacrificaseră totul pentru forţă să fie învinşi prin forţă. Şi mai puţin imposibil, ba chiar foarte normal, a părut faptul că, pierzându-şi armata, Sparta n-a mai rămas cu nimic altceva. Forţa centripetă a societăţii sale şi apucăturile sale eroice au ţinut-o în viaţă mai mult decât a trăit Atena. Însă legile pe care le făcuse nu-i permiteau să evolueze în nici un fel. Astăzi, cine

se duce s-o viziteze nu găseşte acolo decât un sat lipsit de personalitate, cu cinci mii de suflete, în al cărui muzeu, extrem de sărac, nu afli nici o statuie sau vreun rest de coloană care să ateste existenţa unei civilizaţii spartane.

Ar trebui trimişi acolo, s-o viziteze, toţi elevii lui Hitler şi ai lui Stalin, care au fost şi ei, la rândul lor, nişte maimuţe modeste ale lui Licurg, acest admirat şef de şcoală a totalitarismului, şi cel mai respectat dintre toţi, pentru că sacrificarea individului în folosul colectivităţii nu s-a mulţumit doar s-o predice, ci a şi practicat-o prin exemplul personal.

14
SOLON

Atica este, şi mai era chiar şi acum trei mii de ani, una din cele mai mici şi mai sărace regiuni ale Greciei. Formată în întregime din dealuri stâncoase, tot ce are ea mai bun este aerul curat şi însorit. Dar pe vremea aceea, şi acesta era bolnav de malarie. Aşa că singura sa atracţie erau porturile naturale, care se pretau la comerţ. Apăruseră în fiecare golfuleţ, la iniţiativa acelei populaţii pelasgice, tipic mediteraneană, cu care, după căderea Micenei, s-au amestecat aheii ionici, alungaţi din Pelopones şi din Beoţia de către invadatorii dorieni, urâţi şi întotdeauna respinşi de Atica.

După tradiţie, cel care a unificat aceste sate într-o singură cetate, Atena, a fost regele Tezeu, când s-a înapoiat acasă după isprava lui cu Minotaurul. Şi tocmai din pricina alcătuirii ei a căpătat acest nume plural *, pe care în fiecare an îl celebrează, în cinstea zeiţei Sinahia (care înseamnă, literalmente, „unirea caselor"). Oraşul a început să se dezvolte la vreo zece kilometri de mare – de la Pireu –, printre colinele Imetului şi ale Pentélicului, la umbra acropolei întemeiate de aheii din Micene, şi unde locuitorii se puteau adăposti în caz de invazie. De la cea a dorienilor, i-a salvat un rege, Codros, care s-a jertfit pe sine zeilor.

După ce a murit el şi, pentru moment, primejdia a trecut, atenienii au spus că un alt bărbat la fel de vrednic, care să-l

* În limba greacă, Athínai este un plural.

poată înlocui, nu mai există, şi au abolit monarhia, proclamând republica şi acordând puterea unui preşedinte ales pe viaţă, sub denumirea de *arhonte*. Au gândit apoi că acest termen, pe viaţă, este prea lung, şi l-au redus la zece ani; iar până la urmă, au împărţit atribuţiile preşedintelui între nouă arhonţi aleşi an de an. Existau: un arhonte bazileu, care avea atribuţiunile unui papă, polemarhul - comandantul suprem al armatei, eponimul, care redacta calendarul şi dădea numele anului, etc.

Această Constituţie corespundea structurii societăţii dominate de o aristocraţie ereditară, aceea a *eupatrizilor*, care înseamnă „bine născuţi", sau patricieni. Ei deţineau monopolul puterii şi o exercitau asupra unei populaţii împărţită în trei ranguri sau clase: aceia care, pentru că posedau un cal, se chemau *hippes* sau cavaleri, se înrolau în armată ca atare şi corespundeau marii burghezii; cei care posedau o pereche de boi, şi formau cu ei trupele blindate; şi salariaţii, care nu posedau nimic şi, în timp de război, alcătuiau infanteria. Cetăţeni erau doar cei care aparţineau primelor două ranguri, aşa cum a fost şi în vechea Romă, unde prin *populus* se înţelegeau doar patricienii plus cavalerii. Sistemul feudal a provocat consecinţele sale păgubitoare, concentrând tot mai mult bogăţia în mâinile unor privilegiaţi, reduşi ca număr, şi lăsând disperată o plebe tot mai numeroasă. În veacul al şaptelea, arhontele *tesmotet*, adică legiuitorul, Dracon, a încercat să remedieze acest lucru prin nişte legi care au făcut din numele său un sinonim al „severităţii". Dar Dracon a fost draconic numai cu pedepsele pentru cei care călcau legea. Pentru că, în rest, legile sale nu schimbau nimic, ba chiar înţepeneau ordinea existentă, bazată pe injustiţie, şi lăsau întreaga putere în mâinile *Areopagului*, adică ale Senatului, format exclusiv din eupatrizi.

Eupatrid a fost şi Solon, ba chiar de neam regesc, pentru că descindea din Codros, care se spune că era şi el urmaşul lui Poseidon. De tânăr, a fost doar un copil *al lui papa* în loc să muncească, se amuza scriind poezii – care, între noi fie zis, trebuie să fi fost cam proaste – şi-şi petrecea timpul cu tineri şi tinere având apucături nu prea serioase, îndrăgostindu-se,

imparţial, şi de unii şi de celelalte. Dar, la un moment dat, *papa* a încetat să-l mai subvenţioneze, pentru că îşi pierduse banii în nişte afaceri falimentare. Şi, atunci, Solon şi-a pus deodată mintea la contribuţie, a scos întreprinderea tatălui din ghearele falimentului şi, în câţiva ani, şi-a realizat o avere şi o reputaţie solidă, de om priceput şi cinstit. Se ţinuse departe de politică. Ba mai mult, când a izbucnit, la vremea aceea, un fel de revoltă, nu a vrut să participe nici în favoarea şi nici în defavoarea guvernului. Poate pentru că ar fi trebuit să aleagă între a-şi trăda clasa, sau a deveni complice la abuzurile ei.

Acest lucru nu a împiedicat burghezia Atenei să-l propună, la alegeri, candidat pentru funcţia de arhonte eponim. Cunoscându-l ca om de afaceri, meşteşugarii şi negustorii îl stimau şi vedeau în el pe singurul eupatrid care ar fi putut să smulgă Areopagului consimţământul necesar unor reforme sociale. Solon, care avea pe atunci patruzeci şi cinci de ani, a fost ales, a desfiinţat sclavia, eliberându-i pe cei care deveniseră robi din pricina datoriilor, pe care le-a anulat, şi a devalorizat moneda, *drahma*, în aşa fel ca, şi în viitor, plata datoriilor să fie uşurată.

Era o autentică revoluţie, care îi ducea la pierderi substanţiale de bani pe creditori, toţi aparţinând claselor de sus, conservatoare. Numai Plutarh, după atâţia ani, povestindu-ne aceste lucruri, spunea, cu obişnuita lui candoare, că, devalorizând moneda, Solon îi favorizase pe debitori fără să-i păgubească pe creditori, pentru că aceştia primeau, în fond, acelaşi număr de drahme pe care le dăduseră cu împrumut. Ceea ce ne demonstrează cât de bine se pricepea ilustrul istoric la economie.

Dar marea schimbare a lui Solon a fost aceea a împărţirii populaţiei pe bază cenzitară. Toţi cetăţenii erau liberi şi supuşi aceloraşi legi. Dar drepturile lor politice variau după impozitele pe care le plătea fiecare. Fiscul, şi nu blazonul, le stabilea; şi impozitele erau progresive, aşa cum sunt şi astăzi în toate ţările civilizate. Cine vărsa mai mulţi bani în tezaurul public, trebuia să servească mai mulţi ani în armată; şi la tot mai multe funcţii avea dreptul în timp de pace sau în timp de război. Adică

privilegiile se măsurau cu metrul serviciilor pe care cetăţeanul le aducea colectivităţii.

Astfel, împărţită în patru clase, Atena devenea o democraţie care a servit de model tuturor celorlalte cetăţi. Prima clasă îi furniza pe membrii Areopagului şi pe arhonţi, care erau totuşi aleşi de Adunare, pe care o compuneau toţi cetăţenii. Ea putea să-l pună sub anchetă pe orice funcţionar superior, şi avea rol de Curte de casaţie faţă de toate verdictele tribunalului care, şi ele la rândul lor, erau formulate de juraţi. Aceştia erau aleşi dintre şase mii de cetăţeni cu bună conduită, aparţinând tuturor claselor.

Dar Solon a reformat şi codul moral, făcând din trândăvie o crimă, şi condamnându-i la pierderea cetăţeniei pe cei care, în caz de revoluţie, rămâneau neutri, aşa cum făcuse şi el cu mulţi ani în urmă. Unii s-au minunat că a legiferat prostituţia. El le-a răspuns că virtutea nu constă în a aboli păcatul, ci în a-l menţine pe *locul* său; şi le-a fixat o mică amendă celor care seduceau nevestele altora, refuzând să-i pedepsească pe celibatari, „pentru că", zicea el „totuşi, o nevastă e o grozavă bătaie de cap".

Din aceste amănunte se vede caracterul omului care iubea dreptatea, dar fără acreli morale şi cu multă înţelegere faţă de slăbiciunile semenilor săi. Spre deosebire de Licurg la Sparta, şi de Numa la Roma, el nu a pretins nici un moment că a primit textul legilor sale de la zei, şi a acceptat toate criticile care i s-au adus. Când Anaharsis care, deşi îi era prieten, l-a bombardat cu sarcasme, întrebându-l dacă el consideră aceste legi drept cele mai bune în sens absolut, el i-a replicat: „Nu; numai cele mai bune în sens atenian."

Puterea de convingere şi talentul său de diplomat trebuie să fi fost imense, ca să-i permită să impună acest cod şi acelora cărora le leza interesele, şi să-şi păstreze postul timp de douăzeci de ani, fără întrerupere. Însă, când i-au propus să rămână pe viaţă şi cu depline puteri, a declinat oferta: „Pentru că", a spus el, „dictatura este un fotoliu din care nu reuşeşti să te ridici viu." S-a retras la şaizeci şi cinci de ani, în 572. „E timpul", a spus el, „să mă apuc să mai studiez puţin." Şi,

obținând angajamentul concetățenilor săi să nu schimbe timp de zece ani legile, a plecat în Orient. Herodot și Plutarh ne spun că în Lidia a fost invitat de Cresus, care l-a întrebat dacă îl consideră un om fericit. Solon i-a răspuns: „Maiestate, noi grecii avem ca zeitate o înțelepciune prea domestică și prea limitată, ca să putem prevedea ce va fi mâine și să proclamăm fericit pe un om care e încă ocupat cu propria sa bătălie."

Marele diplomat rămânea același chiar și în fața regilor. Dar asta nu înseamnă că era chiar sincer atunci când vorbea de „o înțelepciune domestică, limitată", și reducea geniul grec sau, cel puțin pe cel atenian, la aceste limite. Toată viața sa demonstrează că a avut o conștiință foarte limpede; și acestui fapt i se datorează succesele sale personale și acela al reformei făcute de el. Superioritatea ei a constatat-o și Cicero, după cinci secole, atunci când orașul decăzuse și democrația sa ajunsese un perpetuu scandal. Când a fost întrebat în ce constă, după el, ordinea, Solon a răspuns: „În faptul că poporul ascultă de conducători, și conducătorii ascultă de legi."

S-a înapoiat în patrie, foarte bătrân, după ce învățase o grămadă de lucruri, printre care, ceea ce l-a impresionat mai mult, a fost povestea auzită la Heliopolis despre Atlantida, continentul scufundat. Nu făcea altceva decât s-o spună tuturor: devenise pentru el o obsesie, așa cum li se întâmplă de obicei bătrânilor. Concetățenii săi zâmbeau, puțin cam plictisiți. Ne face plăcere să credem că dăduse nițel în mintea copiilor, atunci când au început mișcările și când poporul a încetat să mai asculte de conducători, iar conducătorii să mai asculte de legi. Altfel, ar fi trebuit să înțeleagă din asta că legile nu prea sunt de folos și, deci, să recunoască inutilitatea operei sale.

Solon a fost trecut de către contemporani pe lista celor Șapte Înțelepți care, pe vremea aceea, era un fel de Premiu Nobel, însă unul mult mai serios. Și, dacă am vrea să-i atribuim un moto, ar trebui să-l alegem pe acela înscris de el însuși pe frontonul templului lui Apollo: *meden agan*, ceea ce vrea să spună: „fără excese".

15

PISISTRATE

Democrația pe care Solon o introdusese la Atena fusese luată în stăpânire de trei componente sociale, ale căror lupte interne au demonstrat repede cât de grea este ea de pus în practică. Exista partida zisă a „Câmpiei", conservatoare, de dreapta, avându-i în frunte pe latifundiarii eupatrizi, deci pe aristocrați. Apoi cea a „Coastei", dominată de negustorii bogați și de armatori, și care regrupa burghezia mare și mijlocie. Și, în sfârșit, mai exista partida „Muntelui", adică proletariatul urban și rural.

Într-o zi, șeful acesteia din urmă s-a prezentat în Areopag, și-a săltat poala togii, arătând asistenței o rană și spunând că dușmanii poporului i-au făcut-o, în încercarea de a-l asasina, și a cerut aprobarea să organizeze o grupare de cincizeci de oameni înarmați, care să-l apere.

Pretextul era de-a dreptul revoluționar, pentru că în orașul acela, fără o armată permanentă și nici forțe de poliție, legea interzicea tuturor să posede o gardă de corp personală, cu care oricui i-ar fi fost ușor să se impună unei populații neînarmate. A fost chemat Solon, care s-a prezentat. Și, cât era el de bătrân, a înțeles imediat despre ce era vorba, și i-a prevenit pe cei prezenți: „Ascultați-mă, atenieni, eu sunt mai înțelept decât mulți dintre voi, și mai curajos decât atâția alții. Sunt mai înțelept decât aceia care nu văd viclenia acestui bărbat și scopul pe care îl urmărește el; și sunt mai curajos decât cei care, văzându-l, se fac totuși că nu-l văd, ca să nu-și complice

existența și să trăiască liniștiți." Și, dându-și seama că nu era ascultat, a adăugat indignat: „Ați rămas tot aceiași: fiecare din voi, luat în parte, este șiret ca o vulpe. Dar, la grămadă, nu sunteți decât un cârd de gâște."

Marelui om, bătrân acum, care își vedea reforma în primejdie, îi era ușor să înțeleagă planurile acestui tribun, care se numea Pisistrate. Și apoi, el îi era și văr, și învățase să-i cunoască încă de mic istețimea, ambiția și lipsa de scrupule. Din nefericire, însă, în afară de „Munte", Solon avea împotriva sa și „Câmpia", dominată de acei aristocrați retrograzi și bigoți cărora el le luase monopolul puterii. Necăjit și dezamăgit, s-a închis în casă și a zăvorât ușa, după ce și-a agățat de ea, cum se obișnuia pe atunci, armele și scutul, pentru a arăta că se retrage din politică.

Pisistrate era și el un aristocrat, și dintr-o familie bogată. Dar înțelesese că, odată instalată, democrația este ireversibilă, și că se îndreaptă întotdeauna spre stânga. Din acest motiv, de multă vreme își investise toate ambițiile în proletariat și se instalase în fruntea lui, cu acel spirit demagogic și cu acel cinism pe care proletariatul îl agreează întotdeauna. Cererea sa a fost aprobată. Iar el, în loc de cincizeci de oameni, a înrolat și a înarmat patru sute; a pus stăpânire pe Acropole și a proclamat dictatura. În numele și spre binele poporului, se înțelege. Ca toate dictaturile.

„Coasta", clasa burgheză, adică aceea care până atunci îl susținuse, s-a speriat, s-a aliat cu „Câmpia", l-a răsturnat pe tiran și l-a silit să fugă. Însă Pisistrate a reluat imediat atacul. Herodot povestește că, într-o zi din anul 550, a apărut la porțile orașului un car impunător, împodobit cu ghirlande de flori, pe care stătea maiestuoasă o foarte frumoasă femeie, cu armele și scutul zeiței Pallas-Athena, patroana cetății. Evident, au primit-o cu aplauze și aclamații. Și când heralzii care precedau carul au anunțat că zeița venise în persoană să-l reinstaleze pe Pisistrate, poporul s-a înclinat. Și îndată, Pisistrate a apărut în fruntea oamenilor săi, care stătuseră ascunși în cortegiu.

Să fi fost turbarea că s-au lăsat prostiți de o stratagemă atât de grosolană cea care i-a îndemnat din nou pe burghezii

„Coastei” să se alieze cu baronii „Câmpiei” împotriva dictatorului de ascendenţă aristocratică şi cu idei progresiste? Cine ştie? Se ştie doar că alianţa a avut loc şi că a reuşit să-l trimită pe Pisistrate în exil. Dar acesta nu era omul care să accepte o înfrângere. La trei ani după cel de-al doilea eşec, adică în 546, iată-l din nou cu oamenii săi la porţile oraşului care, evident, nu găsise pe gustul său reinstaurarea vechiului regim, şi l-a primit fără nici o rezistenţă. Pisistrate a redevenit dictator şi a rămas astfel, aproape netulburat, timp de nouăsprezece ani, adică până la moarte.

Acest personaj ciudat şi complex pare creat în mod special de istorie, ca să zăpăcească minţile tuturor acelora care tocmai îşi închipuie că le au limpezi şi, în consecinţă, decid că democraţia este *întotdeauna* o fericire, iar dictatura, *întotdeauna* o nenorocire. Toţi duşmanii săi – care continuau să fie mulţi –, de cum l-au simţit în cârcă, au început să tremure la gândul unei curăţenii generale. Dar n-a fost aşa. Pisistrate, care în luptă ştiuse să-şi arate colţii, acum, victorios, a făcut risipă de generozitate. I-a eliminat repede, exilându-i, doar pe cei care se înverşunaseră să-i poarte o ură neîmpăcată; dar, faţă de ceilalţi, a manifestat o totală indulgenţă. Toţi se aşteptau să modifice Constituţia lui Solon, ca să dea o bază juridică puterii sale personale; dar modificările făcute de el au fost puţine şi superficiale. Nici tu regim poliţienesc, nici tu denunţuri, nici „legi speciale”, nici „cultul personalităţii”. Pisistrate dorea alegeri libere; i-a acceptat pe arhonţii aleşi prin votul poporului şi s-a supus controlului Senatului şi Adunării. Iar când un cetăţean oarecare l-a acuzat de asasinat, l-a dat pur şi simplu în judecată în faţa unui tribunal obişnuit. A câştigat procesul, pentru că adversarul său nu s-a prezentat. Dar contumacia i-a fost desigur sugerată acestuia de convingerea că susţinea o cauză nepopulară. Pentru că cei mai mulţi dintre atenieni, după ce îl combătuseră atâta vreme şi-l suspectaseră, acum prinseseră drag de acest Pisistrate, care avea de partea sa o armă formidabilă: era simpatic.

Îl numeau *tiran*, dar expresia aceasta nu avea pe atunci semnificaţia ameninţătoare şi rea pe care o are azi. Venea de la

cuvântul *tirra*, care înseamnă *fortăreață*, și era și numele capitalei Lidiei, unde regele Gyges instaurase un regim dictatorial clasic. Tiranul Pisistrate era un om cordial care, da, făcea ceea ce voia, dar numai după ce îi convingea și pe ceilalți că ceea ce voia el era și ceea ce voiau ei. Puțini erau aceia care reușeau să vină cu argumente proprii împotriva argumentelor sale, pentru că el știa să și le expună de o manieră foarte convingătoare. Avea acel ceva pe care francezii îl numesc *charme*, cunoștea arta de a-și condimenta cu anecdote amuzante discursurile mai dificile și de a-i atrage de partea sa pe opozanți, fără să-i ofenseze, ba chiar prefăcându-se că le dă dreptate; își expunea tezele fără pretenții, fără îngâmfare, ca să fie înțelese de toți. Și de aceste daruri s-a servit pentru a realiza o operă extraordinară. Reforma sa agrară a fost una de așa natură, încât Atica n-a mai avut nevoie s-o schimbe timp de mai multe secole. Latifundiile au ieșit din ea distruse și, în locul lor, au apărut miriade de agricultori direcți care, simțindu-se proprietari, s-au simțit și cetățeni; și, ca atare, interesați de destinele patriei lor. Politica sa a fost „productivistă" și din plin consumatoare de mână de lucru; colosale întreprinderi în domeniul public au absorbit mulți șomeri și au făcut din Atena o adevărată capitală a Greciei.

Până în momentul acela, ea fusese de fapt un oraș ca toate celelalte, de categoria a doua, în comparație cu Miletul și Efesul, mult mai dezvoltate din punct de vedere comercial, cultural și arhitectonic; Homer abia vorbește de ea. Pisistrate a început cu portul, organizând aici șantiere care, în scurt timp, au construit cele mai moderne și mai puternice nave ale timpului. El înțelesese că destinul Atenei pe care, dinspre uscat, o izolau munți arizi și stâncoși, era pe mare. Inițiativa sa nu numai că i-a adus împăcarea cu burghezia „Coastei", formată în mare parte din armatori și negustori, dar i-a procurat și banii pentru reforme urbanistice. Geologii săi au descoperit în împrejurimi argint și marmură. Și exact cu aceste materiale s-au ridicat palate, în locul colibelor de pământ; iar pe Acropole, vechiul templu al Atenei a fost înfrumusețat cu faimosul peristil doric; pentru că omul de fier, Pisistrate, mai era și un om cult și

cu gusturi rafinate. Şi, de fapt, unul din primele lucruri pe care le-a făcut de cum a ajuns la putere a fost să instituie o comisie pentru strângerea la un loc şi punerea în ordine a *Iliadei* şi *Odiseei*, pe care Homer le lăsase împrăştiate sub formă de episoade fragmentate, încredinţate doar memoriei orale a poporului. Dar până la ce punct această comisie a reunit textul fără să-l şi modifice, e greu de spus.

În politica externă, Pisistrate a avut în vedere numai două lucruri: să evite războiul şi să-i dea Atenei, fără să bage de seamă ceilalţi, o poziţie de capitală morală a Greciei, în aşteptare ca ea să se schimbe şi într-una politică. Şi a reuşit, în ciuda deranjului pe care a trebuit să-l provoace multora, cu flota sa omniprezentă şi băgăreaţă, şi cu „coloniile" plasate cam peste tot acasă la alţii, mai ales în Dardanele. Sculptorii, arhitecţii, poeţii, toţi au alergat la Atena, tocmai pentru că recunoşteau în Pisistrate un intelectual ca şi ei. Iar jocurile panelenice pe care el le-a instituit au devenit un prilej de întâlniri nu numai pentru atleţi, ci şi pentru oamenii politici din toată Grecia. Mai departe, însă, n-a mers. Grecii, dorind să-şi păstreze propria lor „mică patrie", reprezentată de un singur oraş cu împrejurimile sale, erau structural refractari conceptului de patrie mai mare.

Pisistrate i-a văzut inconvenientele, dar a avut bunul simţ să nu forţeze prin violenţă realizarea unei uniuni nefireşti. Ca şi Renan*, el socotea că o naţiune se formează având la bază dorinţa oamenilor de a trăi la un loc; şi că, atunci când această dorinţă lipseşte, nu există poliţie care să i se substituie. A fost un mare om. Dictatura sa, prezentată ca negarea Constituţiei lui Solon, i-a furnizat, în schimb, mijlocul de a trăi şi de a rezista tuturor încercărilor. Tiranul Pisistrate a ştiut să evite toate tentaţiile puterii absolute, în afară de una: aceea de a lăsa „postul" moştenire fiilor, Hipparh şi Hippias. Dragostea de tată l-a împiedicat să vadă, cu obişnuita sa limpezime, că în totalitarism nu există moştenitori, şi că acest totalitarism al său nu avea altă justificare decât ca o excepţie la democraţie, care să-i asigure lui ordine şi stabilitate. Păcat.

---

* Ernest Renan (1823-1892), scriitor, istoric şi orientalist francez.

16

IMINENȚII PERȘI

Pisistrate murise în anul 527 înainte de Christos. La douăzeci și unu de ani după aceea, adică în 506, îl găsim pe unul din cei doi fii ai săi, Hippias, desemnat de el să-i succeadă, la curtea regelui Darius al perșilor, și sugerându-i acestuia să pornească război împotriva Atenei și întregii Grecii. Marii oameni n-ar trebui să lase niciodată văduve sau urmași. Sunt prea periculoși.

Acest Hippias, după ce părintele său fusese băgat în groapă, n-a început-o rău. Era un tinerel isteț care, tot stând în preajma tatălui, învățase de la el multe șmecherii; și politica îl pasiona, spre deosebire de fratele său, Hipparh, pe care îl interesau mai mult poezia și amorul; așa că între ei doi nu exista nici măcar primejdia unei rivalități. Și, totuși, necazurile care au dus la căderea dinastiei au fost provocate de Hipparh.

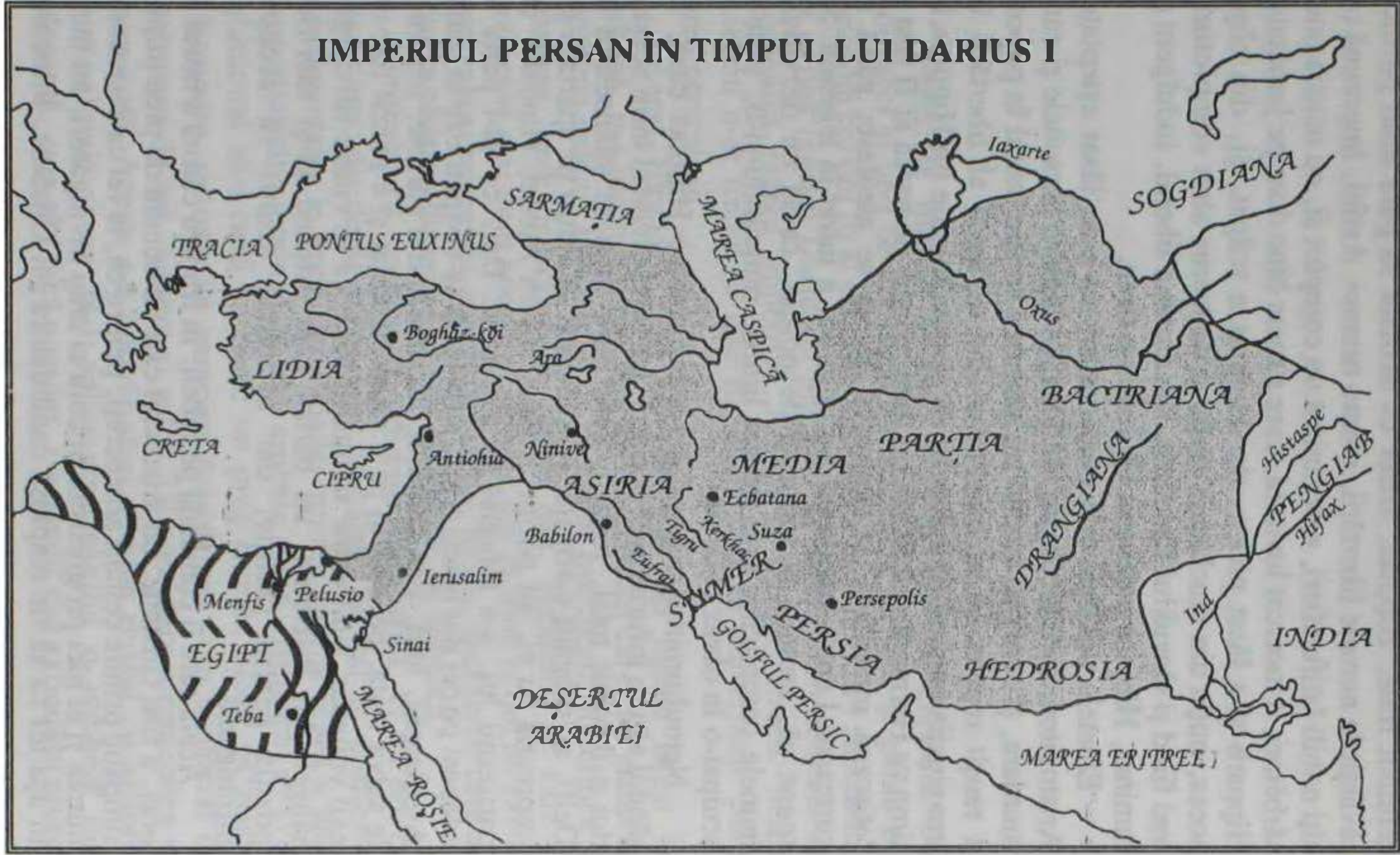
Probabil că, în ceea ce privește moralitatea, el nu era cu mult mai rău decât atâția alții de vârsta lui; iar în probleme sentimentale, le împărtășea ideile, printre care și aceea a unei imparțialități totale față de ambele sexe. Hipparh a avut ghinionul să-i cadă cu tronc un prea frumos băiat, pe nume Harmodiu, pe care un oarecare Aristogiton – un aristocrat de patruzeci de ani, violent și gelos – îl considera proprietatea sa personală. Acesta s-a hotărât să-și elimine rivalul cu ajutorul pumnalului; și ca să-i aplice asasinatului o etichetă mai elegantă, care să-l facă popular, s-a gândit să-l extindă și asupra

celuilalt frate, Hippias, astfel ca delictul să pară unul politic, săvârşit în numele libertăţii, contra tiraniei. Astfel, împreună cu alţi nobili latifundiari, a organizat un complot şi, cu ocazia unei sărbători, a încercat lovitura, care a mers bine doar pe jumătate: Hipparh şi-a lăsat pielea, dar Hippias a scăpat. Şi, din clipa aceea, puţin din ranchiună, puţin şi de teama altor comploturi, mai fiind şi elevul lui Pisistrate, din dictator liberal, indulgent şi luminat, Hippias a devenit un autentic tiran.

Efectele politicii sale persecutorii nu s-au lăsat aşteptate. Aristogiton, care încercase lovitura din motive personale şi cam murdare, şi care mai-mai să nu găsească sprijin moral în popor, a reuşit repede să se transforme într-un erou al libertăţii în imaginaţia oamenilor indignaţi de samavolniciile lui Hippias, în timp ce Harmodiu căpăta aerul unui martir, de parcă ar fi fost o fetişcană imaculată, la pudoarea căreia se atentase; până şi curtezana Lena, amanta lui Aristogiton, a intrat în legendă. Se spune că, arestată şi torturată de poliţie, ca să nu dezvăluie numele complicilor şi-a retezat limba, muşcându-şi-o, şi le-a scuipat-o în obraz călăilor.

Nemulţumirea poporului l-a înfuriat pe Hippias care, la rândul său, a înfuriat şi el poporul. Iar când divorţul între aceştia doi a devenit total, fugarii, care între timp se strânseseră la Delfi, au pregătit o armată, i-au chemat în ajutor pe spartani şi, împreună cu ei, au pornit în marş contra Atenei. Hippias, cu partizanii lui, s-a refugiat pe Acropole. Dar, ca să-i pună la adăpost pe cei doi băieţi ai săi, a încercat să-i expatrieze în taină. Asediatorii, însă, i-au capturat. Iar nefericitul părinte, pentru a le salva viaţa, pe a lor şi pe a sa, a capitulat şi a plecat într-un exil voluntar. Nu trebuie să uităm, însă, că în vinele lui curgea sângele lui Pisistrate, un bărbat gata oricând să-şi sacrifice poziţia pentru familie, dar niciodată dispus să accepte înfrângerea.

Acela care îi comanda pe rebeli, în fruntea cărora a intrat în oraş, a fost Clistene, un aristocrat care se bucura de prea puţină simpatie printre ceilalţi aristocraţi, pentru că, la fel ca Pisistrate, nutrea şi el idei progresiste. Şi cum ei erau învingători, au făcut în aşa fel ca să fie respinsă candidatura lui Clistene, înlocuin-

IMPERIUL PERSAN ÎN TIMPUL LUI DARIUS I
TRACIA
PONTUS EUXINUS
SARMAȚIA
MAREA CASPICĂ
Iaxarte
SOGDIANA
Oxus
LIDIA
Boghaz-köi
Ara
CRETA
CIPRU
Antiohia
Ninive
ASIRIA
MEDIA
PARȚIA
BACTRIANA
Ecbatana
Babilon
Tigru
Kerkha
Suza
Eufrat
SUMER
Ierusalim
Pelusio
Menfis
EGIPT
Teba
Sinai
MAREA ROȘIE
DEȘERTUL ARABIEI
GOLFUL PERSIC
PERSIA
Persepolis
HEDROSIA
DRANGIANA
Histaspe
PENGIAB
Hifax
Ind
INDIA
MAREA ERITREEI

du-l cu Isagora. Acesta era un latifundiar retrograd, care pretindea că o să facă republica să-şi înghită toate reformele sociale. După patru ani, a fost şi el răsturnat de o revoltă populară, pe care nu au putut-o împiedica nici măcar spartanii, veniţi din nou, ca reacţionari înrăiţi ce erau, să sprijine ordinea constituită, foarte pe placul lor.

Conducătorul revoltei, Clistene, a luat puterea şi a exercitat-o şi el puţin cam dictatorial, dar în numele democraţiei. A dus până la capăt reforma egalitară a lui Pisistrate, a dublat numărul cetăţenilor cu drept de vot, a desfiinţat din temelii împărţirea pe *triburi*, care constituia puterea clientelară a aristocraţiei, şi care corespunde azi la noi cu colegiul uninominal, şi a inaugurat acel sistem de autoapărare a instituţiilor democratice care se cheamă *ostracism*. Orice membru al Adunării populare, din care făceau parte şase mii de persoane, adică practic toţi capii de familie ai cetăţii, putea să scrie pe o bucată de ardezie numele cetăţeanului reprezentând, după părerea sa, o ameninţare pentru stat. Dacă acest denunţ anonim avea girul a trei mii de cetăţeni, atunci cel numit urma să fie trimis în surghiun pentru zece ani, fără să mai aibă loc nici un proces care să-i dovedească vina.

Era un procedeu nedrept şi deosebit de periculos, pentru că se preta la tot felul de abuzuri. Însă atenienii l-au practicat cu moderaţie, deşi nu întotdeauna în mod pertinent; dar, în cei aproape o sută de ani cât s-a practicat, a fost aplicat doar de zece ori. Şi oamenii aceştia şi-au dovedit şi superioritatea inteligenţei lor, atunci când însuşi cel care inventase pedeapsa i-a căzut singur victimă. Într-o zi, când preşedintele Adunării pusese celor prezenţi obişnuita întrebare: „Există printre voi cineva pe care îl socotiţi o primejdie pentru stat? Şi, dacă există, cine este acela?" multe glasuri au strigat: „Clistene". Denunţul a întrunit cele trei mii de sufragii cerute de lege, aşa că inventatorul ostracismului a fost el însuşi ostracizat de poporul căruia îi dăduse libertatea. Acesta, plin de o înţeleaptă ingratitudine, s-a folosit de acest drept ca să scape de un om care, având atâtea merite la activ, putea fi tentat să-şi facă din ele un titlu care să-i legitimeze o nouă tiranie.

Nu ştim care au fost reacţiile sărmanului proscris. Dar faptul că istoria nu le-a înregistrat demonstrează că ele au fost mai puţin energice decât cele la care s-ar fi dedat un Pisistrate sau un Hippias. Poate că omul a fost destul de deştept ca să-şi dea seama că ingratitudinea, niciodată scuzabilă pe plan uman, este adesea scuzabilă pe plan politic. Şi, în faptul că atenienii, făcuţi de el copărtaşi la suveranitatea statului, s-au arătat deodată atât de ahtiaţi s-o exercite chiar împotriva sa, el a văzut triumful propriei sale opere; şi şi-a sacrificat cu plăcere destinul. Iar pentru că ostracismul nu comporta altă pedeapsă decât exilul, ne place să credem că, aici, Clistene a trăit destul de mult ca să mai poată vedea cu câtă eroică încrâncenare şi-au apărat atenienii libertatea acordată de el, atunci când, la sfatul lui Hippias, – bătrân dar încă viguros şi, spre deosebire de Clistene, incapabil de iertare şi de resemnare –, s-a profilat ameninţarea armatelor lui Darius.

Aici e momentul să facem o mică paranteză.

Din păcate, cu trecerea timpului, ceva se schimbase de când *poleis*-urile greceşti îşi permiteau să se lase în voia propriilor lor forţe centrifuge şi separatiste, ştiind bine că nici un duşman din afară nu le ameninţa. Dinspre nord, triburile barbare ilire, de unde veniseră aheii şi dorienii, încetaseră să mai descalece în Elada. La sud, puterea Egiptului continua să decadă. La vest, Roma şi Cartagina erau abia la începuturile lor.

Dar primejdia venea dinspre Răsărit unde, până în acel moment, existase doar regatul Lidiei, fruct mai mult al diplomaţiei unui mare suveran, Cresus, prieten cu Solon. Acesta, deşi anexase mai multe insule greceşti din Ionia, era favorabil grecilor, a căror cultură şi-o însuşise. Ba poate că asta a şi fost greşeala sa. Pentru că, ocupat şi preocupat numai de greci, a neglijat Persia, care îi creştea în spinare; şi când şi-a dat seama de primejdie, era deja prea târziu.

Noul rege al acestei ţări, Cirus cel Mare, cucerise deja Babilonul şi Mesopotamia, în momentul când Cresus i-a declarat război. Dar, tocmai în ziua bătăliei, a avut loc o eclipsă de lună. Şi cele două armate au fost atât de înspăimântate, încât

au refuzat să lupte. Puţin după aceea, Cresus s-a dus la Delfi, pentru a consulta oracolul. Şi acesta i-a răspuns că, dacă reuşeşte să traverseze cu trupele râul Halys, are să distrugă un puternic imperiu. Profeţia s-a adeverit. Cresus a traversat râul Halys, a dat lupta şi a pierdut un puternic imperiu: pe al său. Herodot povesteşte că, fiind luat prizonier, Cresus a fost pus pe grătar, ca să fie „sacrificat zeilor" cum se spunea mai elegant pe atunci, adică, ce mai vorbă, fript pe cărbuni. În clipa aceea, Cresus şi-a adus aminte de Solon care îl sfătuise, cu toată diplomaţia, să fie prudent; şi i-a pronunţat de trei ori numele. Cirus a vrut să ştie cine a fost acel Solon. Şi, auzind povestea, a rămas atât de impresionat, încât a ordonat să fie dezlegat prizonierul. Prea tárziu, pentru că focul ardea deja. Dar un zeu s-a milostivit şi a dezlănţuit o frumoasă furtună care a stins rugul.

Cam aşa povesteşte Herodot marile evenimente istorice. După el, Cresus nu numai că a fost salvat, dar a devenit şi amicul lui Cirus şi s-a bucurat toată viaţa de ospitalitatea acestuia. Însă tronul nu şi l-a mai recăpătat. Iar anexarea Lidiei le-a permis perşilor să ajungă la Mediterană, chiar în faţa grecilor care o stăpâneau cu flota ateniană.

Acum, coroana lui Cirus îi revenise lui Darius, care era mai mult un conducător de oşti decât un om de stat şi, ca atare, înclinat să măsoare puterea unui imperiu mai mult după extinderea lui. Din cucerire în cucerire, ajunsese deja pe continentul european, înghiţind Tracia şi Macedonia, şi instalându-se astfel pe versantul muntos la Greciei meridionale.

Istoricii moderni spun că el concepuse marele plan de a impune lumii civilizaţia orientală, distrugând toate centrele de cultură din Occident. Noi ne îndoim, pentru că atunci când Hippias, refugiat la curtea lui după ce fusese surghiunit, s-a apucat să-l întărâte contra propriei sale patrii, Darius i-a răspuns: „Dar cine mai sunt şi atenienii ăştia?" Evident, era pentru prima oară că auzea vorbindu-se de ei. Nu era un om cu mari concepţii strategice. El urmărea doar o logică militară, aceea simplistă a tuturor generalilor de când lumea, pentru care cucerirea unei ţări e ceva nesigur, dacă nu-i urmează şi cucerirea

țărilor cu care ea se învecinează. Și aplicarea acestui principiu îl condusese la anexarea insulelor din Egeea orientală, pentru că ele amenințau țărmurile Asiei Mici, unde el se intalase.

Printre cuceririle sale era și Miletul, care suporta greu jugul persan. Aristagora, unul din iredentiștii cei mai înflăcărați, a cerut ajutorul Spartei, care i l-a refuzat. Sparta era o cetate de țărani care nu vedeau mai departe de lungul nasului. Aristagora a plecat la Atena, unde s-a bucurat de altfel de primire. Atenienii erau armatori și negustori; pentru ei marea reprezenta totul. Orașele din Egee erau aproape în întregime colonii ionice, deci întemeiate și populate cu oameni din Atica. Și apoi, Aristagora era și un mare orator: calitate care, la niște oameni cu gusturi rafinate ca atenienii, era foarte apreciată.

Poate că urmașii lui Clistene nu știau chiar exact cine era Darius, în așa-zisul echilibru mondial de forțe. Și, oricum, nici nu s-au gândit măcar la importanța istorică pe care ar fi avut-o hotărârea de a-i bara drumul. Numai azi, când lucrul a fost realizat, putem să spunem că el a făcut posibilă nașterea Europei. Dacă Darius ar fi trecut atunci, Occidentul ar fi rămas, cine știe câte veacuri și cu ce consecințe, tributarul Orientului. Dar, pentru moment, avem voie să credem că atenienii au fost tentați doar de gândul de a contribui la recâștigarea unor orașe care reprezentau pe atunci un fel de Trento și Trieste. Și poate că s-au hotărât, cu oarecare ușurință, să trimită în ajutorul răsculaților o mică flotă de douăzeci de vase. Lucrurile s-au terminat rău, pentru că, în alianța ionică formată cu această ocazie, contingentul din Samos a dezertat în plină luptă, care se desfășura în apele de la Lade, și care pentru greci a însemnat o înfrângere de proporții. Perșii au recucerit Miletul, i-au ucis pe toți bărbații și au adus insulele ionice într-o stare din care nu și-au mai revenit niciodată. Și, spre marea bucurie a lui Hippias, au declarat război și Atenei.

17

MILTIADE ŞI ARISTIDE

Soarta Greciei, care din acel moment trebuia în scurtă vreme să dispară ca naţiune, pentru simplul motiv că nu reuşise să devină una, a fost prezisă de spectacolul pe care ea l-a oferit lumii în acel an 490 înainte de Christos, când la porţile sale s-au prezentat şase sute de vase şi două sute de mii de soldaţi perşi. Statele din nord s-au predat fiecare pe cont propriu: Eubeea s-a supus; Sparta a cerut sfat de la zei, care i-au spus să nu se bage în „bucluc". Aşa că alături de Atena nu s-a aliniat decât mica Plateea, cetate de mâna a doua, care şi-a trimis modesta-i armată să se alăture aceleia pe care, în mare grabă, o pregătise Miltiade.

Omul acesta făcea parte dintre comandanţii care ar fi putut figura foarte bine şi în Italia secolului al cincisprezecelea; personaje care, când apar la momentul potrivit, adică în caz de primejdie, reprezintă o binecuvântare pentru ţara lor. Era în el ceva ce ni-l aminteşte pe MacArthur*, şi care trebuia să-l poarte spre aceleaşi succese şi excese. Cu douăzeci de mii de oameni înarmaţi sumar, instruiţi în grabă şi cu o tradiţie militară săracă, Miltiade trebuia să înfrunte două sute de mii, şi mai ales în condiţiile grele ale unui regulament care îl obliga să împartă pe rând comanda cu alţi nouă generali. Atenienii nu doreau să li se înapoieze acasă din luptă nişte „eroi" buni doar să-şi exploateze

* Douglas MacArthur (1880-1964), general american, comandant suprem al forţelor aliate în Pacificul de S-V (1942-45), apoi comandant al forţelor de ocupaţie din Japonia (1945-51).

apoi meritele militare, în vederea unei cariere politice. Şi aveau dreptate. Dar, în anumite cazuri, unele idei preconcepute te paralizează.

Marele noroc al lui Miltiade a fost că, în ziua bătăliei de pe câmpia de la Maraton, rândul la comandă era al lui Aristide, care, recunoscând, ca om cinstit ce era, capacitatea superioară a colegului său, a renunţat în favoarea lui. Miltiade înţelesese care era punctul slab al perşilor: luaţi individual, erau fiecare nişte oşteni viteji, dar nu se pricepeau deloc la o manevră colectivă. Şi pe asta s-a bazat. Dacă e să-i credem pe istoricii timpului – care din păcate erau toţi greci –, Darius a pierdut şapte mii de oameni, iar Miltiade nici două sute. Nu ni se pare prea credibil. Dar ceea ce este adevărat e că a fost o mare şi surprinzătoare victorie. Toată lumea ştie cum Fedippide, mesagerul trimis la Atena să anunţe victoria, a alergat pe jos douăzeci de mile şi, după ce a strigat-o, s-a prăbuşit la pământ cu plămânii încinşi, furnizându-ne un exemplu pe care nici un „maratonist", de la Zatopek* încoace, n-a mai avut tăria şi nici curajul să-l repete. Şi, în timp ce el alerga, au ajuns pe câmpia Maratonului şi aliaţii spartani. Erau sincer mortificaţi din cauza întârzierii, şi le-au cerut umili scuze învingătorilor.

Înfoiat de mândrie şi cu pieptul plin de medalii, Miltiade a cerut şaptezeci de nave. Atenienii nu au înţeles la ce îi trebuiau dar, din recunoştinţă, i le-au dat. Generalul, preschimbat în amiral, a plecat cu ele la Paros şi le-a cerut locuitorilor să-i predea o sută de talanţi, cam o jumătate de miliard de lire. Asta voia el să obţină cu această flotă: să se recompenseze singur pentru serviciile aduse patriei care uitase să-l răsplătească. Guvernul l-a rechemat şi l-a obligat să depună doar jumătate din suma băgată în buzunar. Se vede că pe cealaltă jumătate o găsise îndreptăţită. Miltiade n-a mai avut timp s-o restituie nici pe asta deoarece, din fericire pentru el şi pentru patria lui, a murit. Cine ştie câte ar mai fi pus la cale dacă rămânea în viaţă.

I-a supravieţuit Aristide, ale cărui acţiuni ne dovedesc, din păcate, că cinstea în politică nu întotdeauna este recompensată; iar istoria, ca şi femeile, are o slăbiciune pentru şmecheri.

* Emil Zatopek (1922), atlet cehoslovac, campion al curselor de fond.

Era bărbatul către care, într-o seară la teatru, tot publicul şi-a îndreptat privirile când un actor a recitat următoarele versuri ale lui Eschil: „El urmăreşte nu numai să pară drept, ci chiar să şi fie drept. Ca şi grâul într-un pământ fertil, din inima sa nu încolţesc decât înţelepciunea şi echilibrul." Atât de bine l-au recunoscut toţi din această descriere. Era omul care nu numai că îşi cedase lui Miltiade rândul la comandă, dar care, după bătălie, primind în pază corturile duşmanului, pline de bogăţii însemnate, le-a predat neatinse guvernului: lucru care, şi pe vremea aceea, se vede că făcea mare impresie. Corectitudinea sa era atât de bine recunoscută încât, atunci când Atena şi aliaţii ei au hotărât să înfiinţeze o ligă şi să instituie un fond comun la Delos, el a fost acela pe care, cu un vot unanim, l-au numit să-l administreze.

Nu ne miră, pentru că fusese prieten şi discipol al lui Clistene. Şi îşi trăise tinereţea combătând, în numele ordinii democratice, corupţia politică şi malversaţiunile demnitarilor. Din păcate, există calităţi pe care lumea le admiră doar, însă nu le şi iubeşte. Şi poate că îi lipsea lui Aristide acel dar de a fi „simpatic", care fusese forţa lui Pisistrate şi-i permisese să i se ierte cinismul. Adevărul este că Aristide a fost învins de oponentul său, Temistocle, de care se pare că-l despărţea mai mult o rivalitate sentimentală decât una ideologică. Fuseseră amândoi îndrăgostiţi de aceeaşi fată, Stesila din Chios. Dar acum ea nu mai era în viaţă. Totuşi, ranchiuna îi supravieţuise, şi ghinionul aşa a vrut, ca frumoasele însuşiri ale celor doi să fie împărţite în mod egal între ei: caracterului superior al lui Aristide i se opunea inteligenţa superioară a lui Temistocle, orator plin de strălucire şi om politic posedând resurse invers proporţionale cu scrupulele sale. Spune Plutarh: „Nu învăţase cine ştie ce atunci când maeştrii au încercat să-i arate cum trebuie *să fii*, dar a profitat din plin atunci când l-au instruit ce trebuie să faci ca *să reuşeşti*".

A câştigat alegerile şi, cu o lipsă totală de cavalerism, a propus ostracizarea lui Aristide. Era singura modalitate ca să scape de un asemenea gentleman. Şi faptul că, şi de astă dată, s-au găsit cele trei mii de voturi, nu vorbeşte deloc în favoarea atenienilor. Motivele acestei animozităţi le-a exprimat prea bine un amărât de ţăran analfabet care, în ziua votării, i s-a adresat lui Aristide, fără să ştie cine era, şi l-a rugat să-i scrie pe tabliţă

votul, conform propunerii lui Temistocle. „De ce doreşti să-l trimiţi în exil pe Aristide? Ţi-a făcut el vreun rău?" l-a întrebat Aristide. „Nu, nu mi-a făcut nici un rău", a răspuns celălalt, „dar nu mai pot suporta să tot aud cum i se spune mereu cel Drept. Mă enervează cu dreptatea lui." Aristide a zâmbit la atâta înverşunare, tipică pentru mediocrităţi împotriva omului superior, şi şi-a scris numele, pe votul dat împotrivă-i. Iar când a ascultat verdictul care îl condamna, a spus simplu: „Sper, atenieni, că n-o să mai aveţi prilejul să vă mai aduceţi aminte de mine." Astfel, după Clistene, care îl inventase, cădea victimă ostracismului şi amicul şi elevul său cel mai bun. Dar, şi acum, un motiv exista, oricât de crud şi de nedrept era el: Atena avea în momentul acela mai multă nevoie de Temistocle decât de Aristide. Perşii se aflau din nou la porţile oraşului.

De data aceasta îi conducea Xerxe, care urmase tatălui său în anul 485. Era nerăbdător să răzbune prima şi singura lor înfrângere. A pregătit timp de patru ani această expediţie. Dar oştirea, care în anul 481 a pornit în marş pentru a administra marea pedeapsă, era una pe care Herodot a calculat-o la peste două milioane şi jumătate de oameni, sprijiniţi de o flotă de o mie două sute de vase. „Când se opreau undeva să bea apă", adăuga istoricul ca să-şi facă mai credibile cifrele, „râurile secau." Iscoadele greceşti pe care Temistocle le-a trimis să culeagă informaţii au fost capturate. Dar Xerxe a dat ordin să fie lăsate în pace. Prefera ca grecii să ştie şi, dacă ştiau, să se predea.

Statele din nord au şi făcut-o. Văzându-i pe inginerii fenicieni şi egipteni cum construiesc un pod de şapte sute de vase şi aşază peste ele o cantitate uriaşă de trunchiuri de copaci şi de pământ, şi cum sapă apoi un canal de doi kilometri ca să poată traversa istmul Athos, aceşti bieţi ţărani au crezut că Xerxe trebuia să fie încarnarea unui zeu, şi că ar fi fost inutil să i se mai opună. Şi de astă dată, ca de obicei, alături de temerara Atenă, s-a aliniat tot numai Plateea. Apoi li s-a adăugat Tespi. Iar mai târziu, în sfârşit, s-a decis şi Sparta să se alăture coaliţiei. Regele ei, Leonida, a condus la Termopile o unitate de trei sute de oameni, care a fost nimicită. Toţi vârstnici, pentru că cei tineri rămăseseră acasă de sămânţă. Şi, dacă e să ne luăm după istoricii greci, aceşti spartani i-ar fi respins ei singuri pe cei două milioane şi jumătate de perşi, dacă nu s-ar fi găsit nişte

trădători care să-l conducă pe inamic pe un drum în spatele lui Leonida. Acesta a căzut împreună cu două sute nouăzeci și opt dintre ai săi, după ce îi provocaseră adversarului o pierdere de douăzeci de mii de oameni. Din cei doi care scăpaseră, unul s-a sinucis de rușine, iar celălalt a plătit, căzând la Platea.

Un monument a fost ridicat în amintirea evenimentului. Pe el stă scris: *„Dă fuga, străine, și spune Spartei că noi am căzut aici, supunându-ne legilor sale."*

Vestea înfrângerii i-a ajuns lui Temistocle a doua zi, după bătălia navală de la Artemisio, pe care, deși erau unul contra zece, a izbutit să n-o piardă. În ajun, ceilalți amirali voiau să se retragă. Însă eubeenii, temându-se de o debarcare a perșilor, le-au trimis treizeci de talanți – cam vreo sută de milioane de lire – ca să-i convingă să lupte mai departe. Temistocle le-a dat generalilor jumătate. Restul bacșișului l-a păstrat pentru sine. Dezastrul de la Termopile nu i-a mai permis să reia a doua zi lupta. Trebuia trimisă flota la Salamina, ca să-i îmbarce pe atenienii care începeau să fugă din fața armatei lui Xerxe, aflată în marș asupra orașului. Dar orașul nu s-a predat. Un parlamentar care făcuse o asemenea propunere a fost ucis în plină Adunare, iar nevastă-sa și copiii i-au fost bătuți de femei cu pietre.

Perșii au jefuit un oraș pustiu și au crezut că au învins, pentru că flota lor pătrunsese între timp în radă.

Și aici s-a văzut cine era Temistocle. Neputându-se opune colegilor săi care, fără excepție, voiau să fugă, a trimis în ascuns un sclav la Xerxe, ca să-l informeze despre planul de retragere ce trebuia să fie aplicat în noaptea următoare. Dacă mesajul acesta ar fi fost descoperit, Temistocle ar fi trecut drept un trădător. Dar el a ajuns la destinație. Xerxe, ca să nu-i scape inamicul, l-a înconjurat; iar Temistocle și-a atins scopul: acela de a-i sili pe greci să se bată.

Xerxe a asistat de pe uscat la dezastrul flotei sale, care a pierdut două sute de vase, contra patruzeci ale grecilor. Dintre marinarii săi, singurii care știau să înoate (erau și ei tot greci) au trecut la inamic. Ceilalți s-au înecat.

Astfel, pentru a doua oară după Maraton, Atena s-a salvat, la Salamina, și pe sine și Europa. Era anul 480 înainte de Christos.

18

TEMISTOCLE ŞI EFIALTE

Când, în faţa faptului împlinit, generalii şi amiralii greci s-au reunit ca să hotărască între ei cine a fost marele artizan al victoriei şi să-l răsplătească, fiecare a acordat două voturi: unul pentru sine şi celălalt pentru Temistocle.

Acesta, chiar şi după Salamina, n-a încetat cu combinaţiile. După bătălia navală, şi-a trimis sclavul credincios să-l informeze pe Xerxe că a reuşit să-şi convingă colegii să nu urmărească flota învinsă. S-o fi făcut cu adevărat? Şi, atunci, pentru care motiv să-l fi prevenit pe adversar? Poate pentru că nu se simţea sigur şi prefera ca acesta să se retragă? Dar întâmplările care au urmat ne fac să avem alte bănuieli.

Oricum, şi de data aceasta Xerxe i-a dat ascultare. A lăsat în Grecia trei sute de mii de oameni sub comanda lui Mardoniu. Şi cu ceilalţi, printre care dizenteria făcea ravagii, speriat, s-a retras la Sardes. A fost un an de repaus, pentru că de ambele părţi se simţea nevoia de odihnă. Apoi, o armată grecească de o sută de mii de oameni, comandată de regele Spartei, Pausanias, a venit la Platea şi a ocupat poziţie în faţa perşilor. Ciocnirea a avut loc în luna august a anului 479 şi, din nou, ne aflăm în prezenţa unor cifre greu de crezut. Herodot zice că Mardoniu a pierdut două sute şaizeci de mii de soldaţi; şi asta s-ar putea. Dar a mai spus apoi că Pausanias a pierdut doar o sută cincizeci şi nouă; şi asta ni se pare neverosimil.

Oricum însă, a fost o mare victorie pe uscat căreia, după câteva zile, i s-a mai adăugat şi una pe mare, la Mycale, unde o

flotă persană a fost complet nimicită. Ca şi după războiul cu Troia, grecii au devenit iar stăpânii Mediteranei. Sau, mai exact, atenienii au devenit, cei care dăduseră flotei contribuţia cea mai mare şi fuseseră conducătorii luptei de eliberare. Temistocle, omul „stărilor de urgenţă" şi al „găselniţelor", a ştiut să speculeze pentru sine această situaţie. El a organizat o confederaţie de oraşe greceşti din Asia şi din Egeea, pe care a botezat-o „Delia", pentru că şi-a ales ca protector pe Apollo din Delos, în al cărui templu se luase hotărârea să fie depozitat tezaurul comun. Dar a pretins, şi a obţinut ca Atena, în afară de rolul de conducătoare, să contribuie la această alianţă nu numai cu bani, ci şi cu corăbii. Astfel, ea a găsit pretextul de a-şi mări şi mai mult flota, cu care şi-a consolidat primatul naval deţinut deja.

Temistocle chiar întrevedea viitorul patriei sale. Ştia că de pe uscat nu putea să se aştepte la nimic bun, şi nu a avut linişte până nu a convins guvernul să aprobe un proiect de a împrejmui oraşul, până la Pireu – o bună bucată de drum –, cu un imens val de apărare ce avea să rămână deschis doar spre mare, unde deja flota Atenei deţinea supremaţia. Prevedea încăierări cu Sparta şi cu celelalte state din interior, invidioase pe puterea ei. Şi, în acelaşi timp, a luat şi iniţiativa unor tratative de pace cu Xerxe, pentru că voia să aibă marea liberă şi deschisă comerţului.

Dar, întocmai ca Miltiade, dorea să fie şi plătit pentru serviciile sale. Şi a reuşit, fără să-i pese prea mult de procedeele folosite. Democraţia obligase la exil pe mulţi aristocraţi conservatori, proprietari de mari averi. El le-a propus, în secret, să-i cheme înapoi; a încasat bacşişurile şi i-a lăsat tot în exil. Într-o zi s-a prezentat cu flota în Ciclade şi le-a impus locuitorilor o amendă pentru că, obligaţi prin violenţă, acordaseră ajutor lui Xerxe. Şi, scrupulos de corect, a predat toată suma guvernului. Dar a păstrat în buzunar nişte bani plătiţi de câteva oraşe ca să fie scutite de pedeapsă.

Dacă războiul ar fi continuat, poate că atenienii i-ar fi trecut-o cu vederea. Dar acum, furtuna cea mare trecuse, şi toţi doreau revenirea la o viaţă normală care trebuia să însemne, mai

ales, cinste şi ordine administrativă. Şi, din acest motiv, Adunarea a mai recurs o dată la ostracizare, ca să-l condamne pe acela care, cu un procedeu identic, îl condamnase pe virtuosul Aristide.

Temistocle s-a retras la Argos. Era foarte bogat. Ştia să se bucure de viaţă chiar şi fără ambiţii politice. Şi poate că nu ar mai fi făcut să se vorbească de el, dacă spartanii nu ar fi expediat la Atena un dosar din care reieşea că Temistocle dusese, ca orice trădător, tratative secrete cu Persia, de comun acord cu însuşi regele Pausanias, pe care ei îl condamnaseră deja la moarte.

Istoria nu a lămurit dacă acest denunţ a corespuns adevărului. „Afacerea" Temistocle seamănă puţin cu cea a lui Tuhacevski, mareşalul sovietic pe care nemţii, ca să scape de el, l-au denunţat lui Stalin ca trădător. Dar strălucitul strateg, informat de ceea ce avea să-i cadă pe cap, a căutat refugiu tocmai la curtea lui Artaxerxe, succesorul lui Xerxe. Să fi vrut Temistocle, om prevăzător, să-şi pregătească terenul atunci când a trimis perşilor faimoasa informaţie care le-a permis să se retragă după dezastrul de la Salamina? Artaxerxe l-a recompensat pentru acest serviciu cu o generoasă ospitalitate; i-a acordat o pensie substanţială, şi şi-a plecat cu plăcere urechea la sfaturile pe care i le dădea Temistocle, cum să reia lupta contra Atenei şi cum să procedeze ca să-i vină acesteia de hac.

Moartea, surprinzându-l la şaizeci şi cinci de ani, în 459, pe acest „părinte al patriei" care se pregătea să devină ucigaşul ei, a pus capăt carierei unui personaj neliniştitor, ce părea să întruchipeze în el toate calităţile şi viciile geniului grec.

Între timp, la Atena se crease o nouă situaţie. Cele două partide – cel oligarhic şi cel democrat, primul condus de Kimon, fiul lui Miltiade, şi cel de al doilea de Efialte – nu se mai găseau în echilibru, ca la început când alternau la putere. Din două motive: mai întâi pentru că războiul fusese câştigat de flotă, armă şi feudă ale burgheziei comerciale, în ciuda forţelor de uscat care, armă şi feudă ale aristocraţiei moşiereşti, aproape că nu participaseră la război. Şi apoi, pentru că valul în interiorul căruia Atena proiectase să se închidă, şi pe care se

apucase deja să-l construiască, sublinia vocaţia ei foarte burgheză de piaţă maritimă. Victima acestei stări de fapt a fost Kimon. Din partea tatălui el nu moştenise nici una din acele resurse de cinism care îi aduseseră bătrânului o avere. El era un om cinstit, un mare caracter dar, politiceşte, stângaci. Nu însă acesta a fost motivul eşecului său, pentru că şi adversarul lui era tot atât de integru şi de rigid.

Despre acest Efialte, a cărui activitate a fost hotărâtoare pentru deschiderea drumului lui Pericle şi inaugurarea unei perioade de aur a Atenei, ştim că era un om sărac, incoruptibil, melancolic şi idealist. A atacat aristocraţia în însăşi fortăreaţa ei, Areopagul, sau Senatul, deci pe tărâm constituţional, dând pe faţă în Adunare toate manevrele şi intrigile care aveau loc ca să facă practic inoperantă democraţia. Acuzaţiile lui erau necruţătoare şi de necontestat. Ele scoteau la lumină toate mişcările făcute de senatori, cu colaborarea sacerdoţilor care dădeau tot girul religios unor hotărâri luate doar în sprijinul intereselor de castă.

Areopagul a ieşit şifonat rău din această campanie. Nu numai că nu a reuşit să-i salveze pe mulţi dintre membrii săi, unii condamnaţi chiar la moarte sau la exil, dar a şi fost despuiat de aproape toată puterea şi redus la situaţia de subordonat al Adunării sau Camerei deputaţilor. Dar Efialte şi-a plătit scump victoria. După câteva încercări infructuoase de a-l corupe, nu le-a mai rămas adversarilor săi, ca să scape de el, decât pumnalul unui asasin. A fost ucis în anul 461. Însă, ca de obicei, delictul n-a „meritat banii". Ba mai mult, a făcut să fie şi mai zdrobitor, şi mai irevocabil, triumful democraţiei; şi l-a costat ostracizarea pe Kimon, care probabil că n-a avut nici un amestec în tot atentatul.

Perspectivele Atenei, atunci când Pericle, succesorul firesc al lui Efialte, şi-a făcut intrarea politică, nu puteau fi mai strălucite. În acelaşi an, 480, în care ea îi învinsese pe perşi la Salamina, grecii din Sicilia îi băteau pe cartaginezi la Himera. În întreaga Mediterană orientală acum domina Occidentul, reprezentat de flota ateniană, care deţinea superioritatea asupra Orientului, reprezentat de flotele persană şi feniciană. Victoriile

de la Maraton, Plateea, Himera şi Mycale nu erau desigur definitive. Luptele contra perşilor au continuat timp de decenii, dar teatrul războiului se îndepărta tot mai spre est. Acum, flotei ateniene îi era deschisă Mediterana orientală, şi ea o putea folosi în voie.

Oraşul avea acum toate condiţiile ca să devină o mare capitală. Mărfurile şi aurul curgeau din abundenţă. Dar, mai ales, abundau oamenii aparţinând diverselor civilizaţii, care aveau să realizeze acea încrucişare culturală de unde să se nască o nouă civilizaţie, căreia noi obişnuim să-i spunem azi „civilizaţia greacă", civilizaţia Partenonului, a lui Fidias, a lui Sofocle, a lui Euripide, a lui Socrate, a lui Aristotel şi a lui Platon. A fost o înflorire năvalnică şi rapidă care, în două secole, a dat omenirii ceea ce alte naţiuni nu au reuşit să-i ofere în mii de ani.

Partea a treia

EPOCA LUI PERICLE

19
PERICLE

Cel mai mare noroc pe lumea asta e să te naşti la momentul potrivit. E foarte probabil că fiecare generaţie îşi are Cezarii, Auguştii, Napoleonii şi Washingtonii săi. Dar dacă toţi aceştia se nimeresc într-o societate care nu-i acceptă, fie că este încă nematurizată, fie că e prea putredă, asemenea oameni, în loc să ajungă la putere, sfârşesc de obicei ori în furci, ori în beznă.

Pericle a fost unul din puţinii norocoşi. A avut de partea lui mai multe şi fericite împrejurări şi s-a văzut înzestrat cu însuşiri ce răspundeau atât de bine timpului său, încât istoria – care întotdeauna se înclină în faţa norocului – a sfârşit prin a da numele său celei mai glorioase şi mai prospere perioade a vieţii ateniene. *Epoca lui Pericle* este epoca de aur a Atenei.

Era fiul lui Xantip, un ofiţer de marină care, la Salamina, şi-a câştigat tresele de amiral, şi a comandat apoi flota în victorioasa bătălie de la Mycale; mamă i-a fost Agariste, strănepoată a lui Clistene. Era deci un aristocrat, însă cu idei legate de partidul democrat, cel cu viitorul cel mai sigur. Încă de copil, ceva trebuia să-i conducă destinul către un loc de prim rang, pentru că încă de pe atunci, asupra originii sale circula o legendă care se învecina cu supranaturalul. Se spunea că Agariste, cu puţin înainte de a-l aduce pe lume, a primit în somn vizita unui leu.

În realitate, micul Pericle prea mult a leu nu aducea. Era mai degrabă delicat şi fragil, cu un cap ciudat, în formă de pară,

care mai târziu a ajuns ţinta tuturor glumelor şi a şansonetiştilor Atenei, ce-şi făcuseră din asta subiect de nenumărate zeflemeli. Dar, în familie, i se dăduse încă de mic o educaţie de prinţ moştenitor, lucru de care el a profitat cu multă râvnă şi inteligenţă. Istoria, economia, literatura, strategia erau hrana sa zilnică. I-o ofereau cei mai cunoscuţi profesori din Atena, printre care se remarca filozoful Anaxagora, căruia elevul i-a rămas şi mai târziu foarte ataşat.

De la început, Pericle trebuie să fi fost un copil prea serios, prea devreme preocupat de propria sa importanţă, şi cu evidente trăsături de „cel dintâi din clasă", înţelept şi cuminţel, ceea ce probabil că nu îl făcea popular în faţa colegilor de aceeaşi vârstă. Pentru că, din prima clipă când a intrat în politică – şi a intrat foarte repede –, el nu a comis nici una din acele greşeli în care, de obicei din impetuozitate, cad debutanţii. Dovadă este porecla de Olimpianul pe care repede i-au dat-o şi i-au păstrat-o înşişi adversarii, chiar dacă o făceau şi cu uşoare nuanţe de ironie. Cu adevărat, era în el ceva care părea să-i vină de sus. Poate felul său de a vorbi să fi lăsat această impresie. Pericle nu era un orator volubil, îndrăgostit de propriul său glas, ca Cicero şi Demostene. Discursuri pronunţa rareori, şi le menţinea în limite discrete; se asculta, da, însă numai pentru ca să se controleze, nu ca să se lase furat de propria-i elocinţă. Discursurile sale nu erau făcute pentru a entuziasma, ci doar pentru a convinge. Poseda logica geometrică a monumentelor şi a arhitecturii acelei epoci. În ele nu exista pasiune. Existau numai fapte, date, cifre şi silogisme.

Pericle era un om onest, dar nu în genul lui Aristide, care îşi făcuse din cinste o religie, printre nişte compatrioţi pungaşi cărora le plăcea să fie conduşi de un gentleman ce-i lăsa totuşi să fure în continuare. Ca şi Giolitti*, Pericle era cinstit din fire, şi adevărul e că a părăsit politica având aceeaşi avere cu care a intrat în ea; în privinţa altora, însă, a fost mai tolerant. Şi

* Giovanni Giolitti (1842-1928), om politic italian, născut la Mondovi, de nenumărate ori preşedinte al Consiliului.

credem că, tocmai din cauza acestui bun simţ al său, atenienii nu s-au plictisit să-l tot aleagă, timp de aproape patruzeci de ani fără întrerupere, din 467 până în 428, în cele mai înalte funcţii; şi i-au recunoscut, în calitatea sa de *strategos autokrator*, mai multă putere decât îi acorda Constituţia.

Autentic democrat, dar fără bigotisme, Pericle nu a abuzat de democraţie. Pentru el, cel mai bun regim era acela al unui liberalism luminat, cu un reformism progresiv, care să garanteze cuceririle poporului în ordinea de stat, şi să excludă vulgaritatea demagogică. Este visul pe care îl au toţi oamenii politici înţelepţi. Şi norocul lui Pericle consta tocmai în faptul că Atena, după Pisistrate, Clistene şi Efialte, era în măsură să poată realiza asta, având o clasă conducătoare pregătită să o facă.

Democraţia, consfinţită de lege, mai întâmpina încă nişte greutăţi în aplicarea ei peste denivelările economice dintre clase. Pericle a introdus în armată „solda", pentru ca chemarea sub arme să nu însemne pentru cei săraci ruinarea familiei; şi un mic stipendiu pentru juraţii din tribunale, tocmai pentru ca această funcţie delicată să nu rămână un monopol al bogaţilor. A extins cetăţenia asupra unei numeroase categorii de persoane care, dintr-un motiv sau altul, erau lipsite de acest drept. Dar a impus, sau a lăsat să fie impus, un gen de rasism, interzicând legitimarea copiilor avuţi cu străinii. Măsură absurdă, pentru care el însuşi avea să plătească mai târziu.

Cea mai însemnată armă politică a sa au fost lucrările publice. Putea să întreprindă oricâte voia, pentru că, având mările libere, şi cu o flotă ca cea ateniană, comerţul naviga cu toate pânzele sus, şi Vistieria îi era plină de bani. De altfel, toţi marii oameni de stat sunt şi mari constructori. Dar ceea ce îl deosebea pe Pericle de ceilalţi nu este atât volumul lucrărilor, cât desăvârşirea tehnică şi gustul artistic care le-au inspirat. Avea şi oameni care s-o facă, se înţelege: meşteri ca Ictinos, Fidias, Mnesicle. Dar la Atena Pericle a fost cel care i-a chemat, el i-a selecţionat, şi el le-a direcţionat ideile. Aşa a fost realizat zidul uriaş care avea să izoleze pe uscat oraşul şi portul. Văzând

în asta o fortăreață de necucerit, spartanii au trimis o armată care să-l distrugă. Dar el a rezistat. Pericle a întâmpinat oarecare opoziție ca să-i convingă pe concetățenii săi în ridicarea Partenonului, cea mai bogată moștenire arhitectonică și de artă pe care ne-a lăsat-o Grecia. Devizul prevedea o cheltuială de peste zece miliarde de lire. Și atenienii, oricât erau ei de iubitori de frumos, nu se simțeau dispuși să cheltuiască atât. E caracteristică pentru Pericle stratagema folosită ca să-i convingă. „Bine", a spus el resemnat, „atunci fiți de acord să-l construiesc eu pe propria mea cheltuială. Adică să scriu pe fronton, în loc de Atena, numele meu, Pericle." Și invidia, la un loc cu emulația, au reușit să obțină ceea ce îi refuzase zgârcenia.

Deși trecea drept un frigid, și poate că era chiar, și Pericle, ca toți oamenii stăpâniți de ambiții politice, a trebuit să plătească într-o zi tribut celei mai omenești dintre toate slăbiciunile – amorul – și să-și piardă capul pentru o femeie. Lucrul era puțin cam neplăcut, din două motive: mai întâi, pentru că omul era deja însurat și, până atunci, se dovedise cel mai virtuos dintre soți; iar al doilea, pentru că femeia de care se îndrăgostise era o străină, cu un trecut și cu o poziție oarecum discutabile. Aristofan, limba cea mai otrăvită a Atenei, zicea că Aspasia era o fostă curtezană din Milet, unde patronase o casă de moravuri dubioase. Nu deținem elemente, nici care să confirme, dar nici care să dezmintă acest lucru. Oricum însă, odată venită la Atena, ea a deschis aici o școală care nu diferea cu mult de cea înființată la Lesbos de Safo. Aspasia nu scria poezii, dar era o intelectuală care lupta pentru emanciparea femeii, voind s-o sustragă gineceului și s-o facă părtașă la viața publică, egală în drepuri cu bărbatul.

Sunt lucruri care astăzi ne lasă indiferenți, dar care, pe atunci, păreau de-a dreptul revoluționare. Aspasia a avut o mare influență asupra obiceiurilor ateniene, creînd acel prototip de „hetairă" care mai târziu a devenit un lucru obișnuit în oraș.

Nu știm dacă era frumoasă. Lăudătorii ei ne vorbesc de „glasul său de argint", de „părul său de aur" și de „piciorul

cambrat": însuşiri care pot aparţine foarte bine şi unei femei urâte. Dar farmec trebuie că avea, pentru că toţi sunt de acord în a-i lăuda arta de a conversa şi manierele. Unii spun că, atunci când a cunoscut-o Pericle, ea era iubita lui Socrate, care, fiind prea puţin amator de femei, i-a cedat-o cu plăcere şi i-a rămas în continuare prieten. E sigur că salonul ei era frecventat de cele mai distinse persoane din Atena. Aici veneau Euripide, Alcibiade, Fidias. Ea se pricepea atât de bine să-i întreţină pe toţi încât Socrate a recunoscut, poate exagerând puţin, că de la ea a învăţat arta de a purta o discuţie.

Sigur că mai mult astfel de însuşiri intelectuale decât cele fizice l-au atras pe Olimpian care, de astă dată, nu a mai rezistat tentaţiei de a coborî pe pământ şi de a se comporta ca orice muritor obişnuit. Se pare că, simţindu-se bine, s-a hotărât să observe că, în acel moment, nevastă-sa era ceva mai puţin virtuoasă decât el. Şi, în loc să i-o reproşeze, foarte drăguţ, i-a propus divorţul, pe care ea l-a acceptat. Şi, aşa, a condus-o la el acasă pe Aspasia care, devenită astfel „prima doamnă a ţării", a deschis un salon şi, între o conversaţie şi alta, i-a mai dăruit lui Pericle şi un fiu. Dar, vai, Pericle era autorul legii care interzicea legitimizarea şi acordarea cetăţeniei copiilor rezultaţi din uniuni cu străinii. Acum îi căzuse el însuşi victimă, şi a fost una plină de demnitate.

Se pare că Aspasia l-a făcut fericit dar, din punct de vedere politic, nu i-a purtat noroc. Progresişti în Parlament, atenienii în familie erau conservatori. şi nu s-au împăcat cu exemplul acestui *autokrator* care îşi trata concubina de la egal la egal, îi săruta mâna şi o făcea copărtaşă la viaţa şi preocupările sale. Devenind din ce în ce mai izolat, Pericle a început să piardă legătura cu masele şi cu poporul, care l-a acuzat de snobism şi a început să nu se mai uite la el cu simpatie.

Au continuat totuşi, mulţi ani, să-i dea votul şi să-l confirme pe postul suprem de conducător. El a căzut, putem s-o spunem, o dată cu Atena, atunci când s-a sfârşit primatul pe care el însuşi, printr-o politică înţeleaptă, internă şi externă, l-a conferit oraşului.

Acest primat luminos şi scurt ca un meteorit se confundă cu cel al Greciei, a cărei civilizaţie a atins împlinirea şi înflorirea pentru un timp ceva mai lung de trei generaţii. Pericle a avut fericirea să contemple, aproape în întregime, acest minunat curcubeu şi să-i dea numele său. Şi, oricât de înduioşătoare i-a fost, până la urmă, soarta, în ingratitudinea oamenilor şi în durere, ea a reprezentat, totuşi, destinul cel mai frumos ce poate fi hărăzit vreodată unui om.

20
BĂTĂLIA DRAHMEI

Probabil că la originea extraordinarei bogăţii a Atenei a fost însăşi sărăcia ei. Locuitorii Aticii nu şi-ar fi putut alege drept patrie un colţişor de lume mai steril, mai arid şi mai sărac. Din cele vreo două sute de mii de hectare de pământ, o întreagă jumătate nici măcar azi, cu toate mijloacele tehnice moderne, nu e bună de cultivat. Cealaltă jumătate cere şi eroism şi minuni ca să se poată stoarce din ea produsele specifice pământului sărac: vinul, uleiul şi smochinele. Nici chiar marile lucrări de asanare şi de irigaţie, întreprinse mai apoi de Pisistrate, nu au permis obţinerea unor recolte de grâu care să sature mai mult de un sfert din populaţie; iar lipsa de păşuni a împiedicat dezvoltarea păstoritului.

Atenienii au făcut din nevoie o virtute şi, niţeluş ca şi toscanii cu două mii de ani mai târziu (cu care mult mai seamănă şi în bine şi în rău), au învăţat să-şi exploateze la maximum slabele lor resurse şi să le administreze cu chibzuinţă. Pare un lucru de necrezut, însă civilizaţia, înţeleasă ca simţ al măsurii şi al armoniei, al echilibrului şi al gândirii limpezi, a avut întotdeauna ca fertilizant sărăcia pământului şi zgârcenia individului, care găseşte în ele un stimulent pentru iniţiativele sale. Neavând ca produs de bază decât uleiul, atenienii au născocit îndată tot ce puteau să le ofere acesta, ca aliment, chimicale şi combustibil. Popoarele s-ar putea grupa în două categorii: cele care merg pe ulei şi cele care merg pe unt. Şi nu există nici o îndoială că civilizaţia s-a născut o dată cu cele dintâi.

Condiţionat de această sărăcie, regimul alimentar al atenianului era sobru, ceea ce şi explică sănătatea lui perfectă şi succesele sale sportive. Cine se ia după poveştile lui Homer, cum că gustarea lui obişnuită de dimineaţă o constituia o capră friptă, se înşală. La Atena, doar bogaţii, din când în când, consumă carne. Şi, dacă peştele sărat e ceva mai comun, cel proaspăt reprezintă o delicatesă rară şi de preţ. Ţăranii nu cunosc decât legumele: lintea, bobul, mazărea, ceapa, varza şi usturoiul. Numai în zilele de sărbătoare ei sucesc gâtul unui pui şi fac o prăjitură cu ouă şi miere; pentru că toţi sunt crescători de păsări şi apicultori. Dar chiar şi orăşeanul obişnuit nu e prea departe de acest regim. Iar Hipocrat, primul medic laic, exclamă scandalizat: „Să mai zici că sunt oameni care mănâncă de două ori pe zi, şi consideră astă ceva normal!"

Cumva mai bine funcţiona industria extractivă. Prima a fost cea a sării, care pentru un timp oarecare a constituit moneda de schimb; şi e foarte adevărat că se spunea, atunci când o marfă era lăudată: „Îşi merită sarea". Cărbunele, atenienii nu l-au căutat niciodată: care cărbune, de altfel, nici nu exista. Drept combustibil foloseau numai lemnul; şi asta a fost nenorocirea lor, pentru că au distrus într-o clipită puţinele păduri din jur. Şi deja Pericle a găsit o Atenă plină numai de stânci, depinzând, în privinţa lemnului, de import. Geologii săi au scormonit pământul ca să extragă din el argint, fier, cositor, zinc şi marmură. Chiar atunci când Pericle a luat puterea, Atena se afla în prada unei „febre a argintului", datorită unui filon bogat descoperit la Laurium. Întreg subsolul aparţinea statului care, totuşi, nu gestiona direct minele, ci le dădea în arendă unor exploatatori. Aceştia plăteau o anumită sumă anuală, plus un procent asupra produsului. Şi foloseau munca sclavilor. Dintre aceştia existau, în secolul al cincilea, cam zece-douăzeci de mii ocupaţi, în condiţii de neimaginat, cu o astfel de muncă. Întreprinzătorii îi închiriau de la patronii de sclavi, cu o sută de lire pe zi de fiecare. Şi bineînţeles, cu o asemenea plată, profiturile erau enorme. La primul bilanţ al lui Pericle, minele reprezentau unul din cele mai mari aducătoare de venituri statului: circa două sute cincizeci de milioane de lire.

Prelucrarea minereului era primitivă: dar se cunoşteau deja cuptorul de topit, filtrul şi spălatul. Rezultatele trebuie să fi fost apreciabile, pentru că monedele de argint, de exemplu, aveau până la nouăzeci şi cinci la sută metal pur; iar artizanatul atenian a fost unul dintre cele mai preţuite pentru perfecţiunea produselor sale. De pildă, cine făcea săbii nu făcea scuturi, şi invers, pentru că fiecare dintre aceste specialităţi era monopolul unei anumite corporaţii de armurieri. Sigur că nu se putea vorbi de adevărate complexe industriale, ci de o cale lactee de ateliere, fiecare dorind să-şi păstreze propria-i independenţă, cu sclavi pe post de utilaje. Toţi cetăţenii mai de vază ai Atenei erau un pic industriaşi, în măsura în care fiecare poseda un atelier sau mai multe: chiar şi Pericle şi Demostene erau astfel de proprietari. Şi lucrul acesta şi-a avut importanţa sa, deoarece o populaţie cu profil precumpănitor industrial sfârşeşte întotdeauna prin a face o politică diferită de cea a unei populaţii cu caracter agricol. Până una alta, ca prim lucru, ea trebuia să acorde prioritate problemelor comerţului şi finanţelor. Pentru a echilibra importul de produse alimentare, atenienii au trebuit să aibă grijă de exportul de produse gata fabricate, şi deci de o producţie destul de bogată. Iată de ce civilizaţia ateniană a fost cu precădere orăşenească. Dacă ar fi trebuit să se dimensioneze doar proporţional cu resursele Aticii, Atena ar fi rămas nu mai mult decât un târg. Pentru a ajunge capitală, nu-i rămăsese decât să-şi dezvolte la maximum meşteşugăritul industrial, asigurându-i şi pieţe de desfacere. Dar acestea nu se puteau găsi pe pământul elen, din cauza dificultăţilor de transport. Atenienii nu au fost mari constructori de drumuri, ca romanii. N-au construit decât, o dată şi prost, o şosea, Via Sacra, până la Eleusis dar, văzând că profiturile nu compensează costurile, nici măcar nu au pavat-o. Pe pământul înnoroit, carele trase de boi se împotmoleau. Şi din acest motiv, în Grecia nu s-au dezvoltat nici serviciile poştale, nici industria hotelieră.

Aşa că nu le rămânea decât marea. Atena şi Pireul au fost un Milano cu Genova la zece kilometri. Şi, după Salamina, a ajuns stăpâna Mediteranei de răsărit. Flota sa număra nave de peste două sute de tone, cu viteze de chiar cincisprezece

kilometri pe oră, cu sclavi la rame şi cu vele în vânt. Erau cargouri, dar transportau şi călători. Aceştia plăteau după greutatea la cântar a fiecăruia şi a bagajului său personal; pentru că erau consideraţi ca nişte saci cu cartofi. Trebuiau să aibă cu sine provizii pentru drum, şi nu li se oferea nici măcar un scaun. Dar, în general, tarifele erau scăzute: cu cinci sute de lire puteai să mergi până în Egipt.

Lucrul cel mai greu de aranjat era sistemul monetar şi bancar; şi, aici, Atena a înţeles ceea ce italienii n-or să înţeleagă niciodată: că singura modalitate de a fi pungaş e să nu fii niciodată. În timp ce toate celelalte state practicau şmecheria meschină a devalorizării, ea a practicat un lucru cinstit, care nu era nici în obiceiul şi nici în morala atenienilor săi, dând drahmei o valoare stabilă, aşa cum e azi cu francul elveţian şi cu dolarul american, şi făcând astfel din ea o monedă internaţională de schimb. O drahmă era făcută din şase oboli, care valorau cam o sută de lire unul, şi conţinea o anumită cantitate de argint, rămasă mereu neschimbată. În orice ţară, ca să faci afaceri cu altă monedă, exista riscul s-o sfârşeşti cum au sfârşit-o economiştii noştri cu Bonurile de Tezaur; cu drahma, însă, puteai să stai liniştit: în toate ţările lumii, puterea ei de cumpărare valora cât o baniţă de grâu.

Fiind din metal, nu era uşor transportabilă. Şi, tocmai de aceea, au luat naştere băncile, a căror poveste ne permite să măsurăm ipocrizia atenienilor şi infinitatea de resurse pe care le aveau ei. Împrumutul cu dobândă era considerat un lucru imoral şi, timp de câteva secole, l-au obligat pe cel care făcea economii să-şi păstreze banii la ciorap. După aceea au observat că aceşti bani se sustrăgeau circuitului productiv. Şi atunci, continuând totuşi să interzică băncile, au fost de acord ca economiile să fie depuse în biserici. Înţelegeţi de ce: o dată ce omul îşi încredinţa banii zeiţei Pallas Athena, de exemplu, din punct de vedere moral i-a pus bine. Iar în ceea ce o privea pe zeiţă, ea era liberă să facă ce voia cu aceşti bani: chiar să-i dea cu împrumut unui credincios, cu obligaţia de a-i fi restituiţi, inclusiv o mică dobândă. Şi nu-i mai puţin adevărat că, atunci când Atena a propus altor state constituirea unui fond comun, adică a unei bănci internaţionale, cine credeţi că a fost numit preşedinte? Apollo din Delfi.

Cui își depunea capitalul în instituțiile lor, acești zei bancheri îi dădeau o dobândă de doi sau trei la sută. Dar, cui venea să ceară împrumut, îi pretindeau o dobândă de până la douăzeci de procente. Temistocle, care câștigase în războaiele cu perșii nu numai tresele de generalisim, ci și cam trei sute de milioane de lire, și nu știa unde să le pună, pare să fi fost primul care s-a adresat unui particular din Corint, un oarecare Filostefanos, care i-a garantat un cinci la sută. Când s-a aflat acest lucru la Atena, oamenii nu s-au alarmat prea mult pentru că un general strânsese o avere atât de uriașă, cât pentru faptul că acest capital ieșea din țară. Și. atunci, s-a permis existența unor agenți de schimb valutar care, după numele tejghelei unde serveau, au luat numele de *trapeziți*. Aceștia, încet-încet, s-au transformat în bancheri adevărați. Printre ei, faimoși și atotputernici au devenit Arhestratos și Antistene, Rothschilzii Atenei. Astfel a făcut explozie *boom*-ul comercial, garantat de supremația navală, de stabilitatea monedei și de sistemul bancar. Acum Atena nu-și mai exportă doar mărfurile pentru a-și plăti produsele alimentare. Armatorii ei sunt înzestrați cu vehiculul destinat mișcării întregii activități comerciale din Mediterana, iar bancherii săi furnizează drahme pentru toate tranzacțiile. La Pireu se închiriază tot felul de vase de transport, fac escală toate mărfurile și se opresc toți călătorii. Iată de ce orice persoană și orice lucru devin ai casei. „Aici găsești", spune Isocrate, „tot ceea ce e imposibil de găsit în altă parte." Se calculează că, numai cu o taxă de cinci la sută pe închirierea de vase, statul încasează cinci sute de milioane de lire pe an.

Dar efectele nu erau numai economice, ci și morale și spirituale. Pentru că tocmai această vocație de mare centru internațional a făcut din Atena orașul cel mai cosmopolit și cel mai puțin provincial din Grecia, ba chiar din lume. Și asta i-o datorează ea sărăciei colțișorului de țară în care Tezeu și alți întemeietori au rostuit micul popor al Aticii.

21
LUPTA SOCIALĂ

Lucrul cel mai grozav e că, în această Atenă de negustori, unde toată ziua răsună corul maiurilor şi al ciocanelor, oraş care adoră până într-atâta banul că instalează în biserici bănci şi-i face directorii lor pe zei, cetăţeanul dispreţuieşte munca şi o consideră o înjosire a demnităţii umane.

Dar, oricât de controversate şi de puţin demne de luat în seamă sunt statisticile vremii, nu există nici o îndoială că aceşti cetăţeni constituiau doar o minoritate neînsemnată faţă de masa întregii populaţii. După Demetrios Faler, din cei cinci sute de mii de locuitori, ei nu depăşeau douăzeci de mii. Însă cine ştie cum îşi făcuse el socotelile? Adevărul e că, luaţi în mare, cetăţeni erau foarte puţini şi că, socotind inactivitatea ca pe cea mai nobilă activitate şi cea dintâi condiţie de progres spiritual şi cultural, munca o lăsau să rămână monopolul celorlalte trei categorii sociale: metecii, liberţii şi sclavii.

Prin meteci (care literalmente înseamnă „colocatari") atenienii înţelegeau ceea ce înţeleg azi englezii prin *aliens*, cei care, neavând norocul să se fi născut la Atena, s-au stabilit aici. Dar, deşi liberi, nu aveau drepturi politice. Ei formau o clasă de mijloc, tipică, de meşteşugari, negustori, samsari, intermediari şi profesionişti, mai ales de origine medio-orientală. Legea ateniană îi trata cam de sus. Erau excluşi de la antrepriza minelor, ocupaţie prea comodă şi prea remuneratorie ca să fie lăsată altora decât indigenilor; li se interzicea să cumpere pământ şi să contracteze căsătorii cu cetăţenii, dar erau obligaţi

la serviciul militar şi plăteau impozit. Însă, în materie de comerţ, aportul lor fiind necesar şi preţios, erau protejaţi, recunoscându-li-se legalitatea profesiei şi validitatea contractelor.

Cam aproape în aceleaşi condiţii se găseau şi liberţii, adică sclavii şi fiii de sclavi care reuşiseră să-şi câştige libertatea. Căile ca să-şi atingă această ţintă erau diferite. Unora din ei libertatea le-o acorda stăpânul, drept răsplată pentru bună purtare; altora le-o procurau, pe bază de sunători, rudele şi prietenii liberi, care reuşeau să strângă bani, aşa cum, printre altele, a fost şi cazul lui Platon; multora le-o acorda statul, ca să facă din ei soldaţi, atunci când recrutările nu mai aveau efect;şi mai existau şi din aceia care şi-o cumpărau singuri, din economiile făcute obol cu obol.

În ciuda acestui tratament discriminatoriu la care erau supuşi, metecii şi liberţii iubeau Atena, o considerau patria lor şi erau mândri de ea. Ba mai mult, ei au fost aceia care i-au creat structura şi forţa. Din rândurile lor s-au ridicat marii medici, marii ingineri, marii filozofi, marii dramaturgi, marii artişti; şi chiar şi alţii mai mici. Atenianul care, fidel vocaţiei sale de inactivitate, căuta un bun administrator, un bun maistru, un bun croitor, un bun medic de familie etc., îl găsea printre aceştia. Şi, de altfel, la un moment dat toate finanţele Atenei erau controlate de doi din ei, Pasione şi Formione care, mărind şi dezvoltând banca lui Arhestratos şi Antistene, s-au văzut stăpânii unui oraş care le nega cetăţenia.

Singurii adevăraţi dezmoşteniţi erau sclavii, care probabil că nu însumau patru sute de mii, cum zice Demetrios, dar suta de mii o depăşeau cu siguranţă. Aproape toţi erau prizonieri de război sau rămăşiţe de prin închisori. La ţară existau puţini, pentru că un ţăran cu greu şi-i putea procura la asemenea preţuri: pe piaţa din Delos, care era cea mai importantă şi unde erau expuşi goi, un sclav robust costa până la o jumătate de milion. Şi apoi, spre deosebire de cum se proceda la Roma, unde stăpânul avea chiar dreptul să-l ucidă, la Atena sclavul se bucura de o oarecare protecţie din partea legii. Dacă îl ucideai, ajungeai

la tribunal, acuzat de crimă. Iar dacă îl exploatai prea rău, îl vedeai că fuge şi se ascunde într-un templu, de unde nu mai puteai să-l scoţi, şi trebuia să-l vinzi la un preţ de lichidare.

În afara celor care ajungeau într-o mină, unde munceau zece ore pe zi şi, mai curând sau mai târziu, crăpau sub vreo surpătură, soarta lor, în general, nu era atât de neagră. Pe mulţi îi angaja statul, ca personal de serviciu – portari, curieri, intendenţi –, cu lefuri mici, cu libertate de mişcare şi dreptul la o locuinţă. Alţii pătrundeau în familiile unor persoane particulare, ca bucătari, oameni de serviciu, sau chiar ca secretari ori bibliotecari; şi ajungeau să fie consideraţi membri de familie. Oricum, trebuie să recunoaştem că foarte civilizata Atenă a practicat o sclavie de o manieră mai umană, deşi nu şi-a făcut din ea o problemă de conştiinţă, aşa cum şi-au pus-o unii filozofi. Socrate n-a vrut s-o discute. Iar Platon considera condamnabil faptul ca grecii să aibă ca sclavi tot greci. Îl contrazic, pentru că şi el fusese unul. El înţelegea că era drept şi normal ca străinii să fie aserviţi cetăţenilor. Cât despre Aristotel, acesta a susţinut o teorie vag marxistă, scriind că sclavia nu era nici morală, nici imorală, ci doar o necesitate impusă de un regim capitalist care nu suferise nici o revoluţie industrială. „Maşinile vor fi acelea", spunea el, „şi nu legile, care îi vor elibera pe sclavi, făcându-i inutili."

Nu există nici o îndoială că, atunci când a venit la putere Pericle, regimul atenian era unul capitalist. Proprietatea asupra pământului care, pe vremea aheilor, aparţinuse „ginţii", devenise acum individuală. Băncile, marile societăţi de navigaţie, industria erau private. Statului nu-i aparţinea decât subsolul, şi nici pe acesta nu-l gestiona direct. Dar trebuie să adăugăm neapărat că problemele sociale priveau doar o minoritate, aceea a cetăţenilor; nici măcar politicienilor celor mai radicali nu le trecea prin minte să-i includă aici pe meteci şi pe liberţi.

Între cetăţeni, decalajele economice nu erau prea mari. În afară de Temistocle, a cărui situaţie era considerată chiar scandaloasă, şi care trebuise să fugă pentru a-şi pune la adăpost

şi pielea şi averea, alţi miliardari nu mai existau. Marile patrimonii, de care se vorbea cu un amestec de invidie şi de admiraţie, erau acelea ale lui Callias şi Nicias, socotite cam la cinci sute de milioane de lire. Poate că la originea luptei de clasă din Atena se afla mai mult un conflict de idei şi de morală decât unul de interese. Să-l luăm de exemplu pe Alcibiade, care avea să fie unul din protagoniştii acestui conflict. El aparţinea aristocraţiei moşiereşti, în mijlocul căreia trecea drept bogat, pentru că poseda douăzeci de hectare care, într-o Atică deja fărâmiţată în mici proprietăţi de pământ, erau considerate o latifundie. Venit de la o căsuţă de ţară, pe care el o numea pompos „castel", dar care nu era nimic mai mult decât o gospodărie rurală, unde taică-său îşi ara singur cu boii ogorul, ajuns la oraş. a simţit toată bogăţia celor de aceeaşi vârstă cu el, vilele lor confortabile şi hainele lor la modă, ca pe o lipsă de respect faţă de persoana sa. El afişează un profund dispreţ (adesea meritat) faţă de aceşti îmbogăţiţi şi faţă de democraţia lor; ţine să arate că se deosebeşte de ei, adăugându-şi pe cartea de vizită şi numele tatălui, alături de al său, aşa cum fac astăzi unii când îşi aplică un „de" la numele de familie. Dar, de fapt, acest mic baron rural aspiră şi el să se îmbogăţească. impulsionat şi de nevastă, care şi ea vrea o blană de vizon şi un palat la oraş; în agora el nu contează nimic, dar în casă zumzăie ca un tăun.

Acum, la dispoziţia acestor nobili săraci, democraţia nu a mai lăsat decât un singur teren pe care să-l exploateze politic: cetăţenii aparţinând claselor sărace. Teoretic, aceştia ar fi ţăranii, pe care zgârcenia pământului şi puţinătatea averii îi condamnă la o mizerie endemică. Dar ei sunt puţin receptivi la ideile revoluţionare. Şi apoi, chiar dacă sunt şi ei de drept membri ai adunării, din lipsă de mijloace de comunicaţie vin la oraş rareori. Şi tocmai asta pune limite precise şi restrânse democraţiei ateniene. Protagoniştii acesteia sunt doar treizeci-patruzeci de mii de cetăţeni, dintr-un total de trei-patru sute de mii de locuitori. Dar, dintre ei, o bună jumătate, cei din afara oraşului, sunt excluşi din cauza dificultăţilor de transport. Deci.

toate se fac de către cei cincisprezece sau douăzeci de mii de oameni care locuiesc între zidurile cetății, se cunosc între ei, se văd în fiecare zi și își spun pe nume. Iată de ce experimentul democratic atenian a atins în istorie un nivel atât de înalt și se detașează atât de clar.

Vlăstarele unei aristocrații sărăcite își caută partizanii printre nemulțumiții unei democrații capitaliste, care favorizează doar clasele de sus și de mijloc. E lesne de înțeles cine sunt acești oameni: toți aceia care, într-un regim de liberă concurență, rămân în urmă. Și sunt destui: e de ajuns să te uiți la salariile muncitorilor și la lefurile funcționarilor. Acum e greu să calculăm puterea de cumpărare a drahmei. Dar, din socotelile pe care le fac cei mai acreditați specialiști, unei familii de patru persoane îi trebuiau circa o sută de drahme pe lună ca să trăiască așa cum se trăiește azi cu o sută de mii de lire. Ei bine, salariul unui meseriaș și leafa unui mic slujbaș nu depășeau treizeci.

De aici, revendicările și „nevoile sociale" asupra cărora insistă aristocrația decăzută. Ea nu le interpretează, așa cum face azi socialismul, cerând naționalizarea; ea le interpretează reclamând anularea datoriilor, distribuirea gratuită de grâu și participarea tuturor la binefacerile industriei și comerțului. Este vorba doar de cetățeni, se înțelege. De meteci și de liberți, ca să nu mai vorbim de sclavi, nu se interesează nimeni. Aristofan aduce pe scenă o „contesă cu vederi de stânga", care propovăduiește un fel de comunism aristocratic, cerând distribuirea către cetățeni, în părți egale, a câștigurilor muncii colective. „Dar munca cine o face?" o întreabă Blepiros. „Sclavii, se înțelege", răspunde doamna.

Acești sunt termenii în care se duce la Atena lupta de clasă, cu un partid democratic aproape asemănător aceluia care, până mai ieri, a fost partidul radical francez. Partid format din clasele mijlocii, interesate, e adevărat, de progres, dar cu multă moderație, și manipulat de o extremă dreaptă și de una stângă, reacționare, legate între ele, așa cum se întâmplă mereu, printr-o alianță de tip totalitar. Totuși, să nu exagerăm: această luptă de clasă, deși neîmpăcată și plină de polemici în Parlament, în

Comiţii şi în saloane, a fost întotdeauna temperată de o teamă care îi strângea laolaltă pe cei treizeci sau patruzeci de mii de cetăţeni: teama de a nu fi la un moment dat copleşiţi de cei două-trei sute de mii de meteci, liberţi şi sclavi, deasupra cărora intenţiona să se menţină firava lor minoritate.

Şi totuşi, aceşti marxişti atenieni, cu blazoane şi steme pe cărţile lor de vizită, au fost oameni care au inventat steagul sub care, de atunci şi până în ziua de azi, vor milita toţi comuniştii din toate timpurile: steagul roşu. El nu are, deci, o origine proletară, aşa cum se crede, ci una aristocratică.

22

UN TEOFIL OARECARE

Nu se poate spune cu precizie dacă politica ateniană a favorizat sau nu creşterea demografică. În privinţa asta, ea a fost întotdeauna contradictorie. Exista multă înţelegere, atât în legile civile cât şi în cele bisericeşti, chiar pentru adoptarea de copii de către cuplurile care nu-i puteau avea. Dar, în mod obişnuit, infanticidul era aprobat şi practicat împotriva copiilor cu malformaţii, în timp ce codul medical al lui Hipocrat interzicea avortul. În concluzie, e de presupus că statul lăsa mână liberă iniţiativei private, aşa că, în legătură cu soarta nou-născutului, totul depindea de părinţi. Dacă aceştia erau oameni cu fire ceva mai afectuoasă, iar copilul era băiat, şi bine făcut, atunci el avea multe şanse să fie acceptat. Altfel, risca să fie aruncat afară pe uşă.

Odată trecut acest greu examen, după zece zile de la naştere puiul de om era primit în sânul familiei, cu un ceremonial în cadrul căruia primea diverse cadouri, printre care şi un nume. Dar, spre deosebire de micuţii romani, care primeau imediat trei (cel propriu, cel de familie şi cel al „ginţii" sau al dinastiei), el primea doar unul singur: ceea ce dovedeşte cât de individualistă era societatea greacă şi cât de puţin contau legăturile de rudenie.

Hai să luăm, de exemplu, pe un Teofil oarecare, din clasa de mijloc. L-am numit aşa pentru că tot aşa se numea şi bunicul său. Şi, dacă era cazul, ca să-l deosebească de alţi Teofili din oraş sau din cartier aveau să-i spună Teofil al lui Kimon, care era şi numele tatălui, sau Teofil din Pireu, cartierul unde se

născuse. O dată cu numele, el primea şi dreptul de viaţă, în sensul că, din acel moment, nu mai putea fi azvârlit pe uşă afară: trebuia păstrat, hrănit şi educat. Sigur că şi îndeplinirea acestor obligaţii depindea de caracterul părinţilor şi de posibilităţile lor economice. Însuşi Temistocle. care fusese cel mai puternic şi mai despotic om din Atena, spunea că adevăratul stăpân al oraşului era fiul său, pentru că el îi poruncea mamei sale, iar ea, la rândul ei, îi poruncea soţului; ceea ce demonstează că, odată ataşaţi de copii, atenienii, ca nişte buni meridionali ce erau, deveneau foarte afectuoşi, ca şi italienii noştri de azi.

Casa în care s-a născut Teofil nu era cine ştie ce. Pe dinafară doar un zid spoit cu var, fără ferestre, cu o uşă mică, prevăzută cu un ochi ce dădea într-o uliţă nepavată. Era construită din cărămidă şi avea un singur nivel. Chiar şi după ce Alcibiade a încurajat luxul şi fastul, puţini au fost cetăţenii care şi-au mărit locuinţa şi şi-au înconjurat-o cu un portic: se temeau prea mult să nu trezească invidia vecinilor, să nu-i tenteze pe hoţi, sau să nu li se pretindă *tributaria*. Şi apoi, nici clima nu favoriza prea mult chiar aşa o dragoste pentru locuinţă; grecii o considerau doar ceva mai mult decât un simplu dormitor.

În mijloc se afla curtea, pe care numai cei avuţi o înconjurau cu un portic, şi unde se strângea familia ca să ia masa sau să se roage. În curte dădeau toate încăperile, prevăzute cu puţine decoraţiuni sau mobilă: câteva scaune, o masă, un pat. De încălzire nu prea era nevoie. Când trebuia, asta se făcea cu ajutorul unor vase de aramă conţinând jeratic. Pentru luminat erau prevăzute pe pereţi nişte inele în care se introduceau făclii.

Teofil creştea mai ales în curte, adică în aer liber, în tovărăşia femeilor, jucându-se cu fraţiorii sau cu surioarele. Jucăriile lui preferate erau bilele de pământ ars, păpuşelele, soldăţeii de stofă, cărucioarele de lemn. Seara era trimis curând la culcare, în „gineceu", adică în camera femeilor. Aşa se scurgeau, adesea, multe zile, fără ca el să-şi vadă tatăl, care plecase de dimineaţă, devreme la lucru sau să discute politică în piaţă. Mai mult decât în mijlocul familiei, acesta îşi petrecea zilele în „confrerie", adică la *club* (existau vreo cincizeci la

Atena), şi nu întotdeauna venea la masă. Era un tată mai puţin pedant şi mai puţin autoritar decât cel roman. Nu-şi educa personal fiul şi, când acesta atingea vârsta de şase ani, îl trimitea să înveţe la o şcoală particulară, unde îl ducea de mână, în fiecare dimineaţă, un „pedagog". Acesta, spre deosebire de ceea ce se crede azi, nu era învăţătorul, ci un sclav sau un servitor care îl însoţea doar. În ciuda sugestiilor date de Platon, statul atenian nu a vrut să-şi asume monopolul unei şcoli, pe care a lăsat-o iniţiativei particulare. De stat, au fost înfiinţate numai „palestrele" şi „gimnaziile", unde se făcea gimnastică, pentru că, evident, pe stat îl interesau mai mult muşchii cetăţeanului decât mintea lui.

Teofil rămânea *pais*, adică băiat, şi mergea la şcoală până la vârsta de paisprezece sau şaisprezece ani, învăţând să citească, să scrie, să socotească şi să cânte din liră. Nu avea un pupitru, ci doar un scaun; şi-şi ţinea pe genunchi şi cartea, şi caietul, şi tocul cu călimara. Totuşi orele pe care le petrecea aici în clasă erau puţine, în comparaţie cu cele pe care trebuia să le petreacă în palestră; deoarece la Atena nu se considera că este educat cine nu putea să alerge suta de metri în mai puţin de douăsprezece secunde, să înoate, să lupte, să arunce discul şi suliţa. Abia după aceste studii medii, dacă voia, Teofil se putea specializa în retorică, ştiinţe, filozofie sau istorie, la cursurile unor docenţi particulari, care îi împărtăşeau astfel de cunoştinţe, aşezaţi sub un copac sau plimbându-se în jurul palestrei. Şi costau o mulţime de bani.

La optsprezece ani, Teofil devenea *efeb*, îşi făcea armata şi, ca să se pregătească în ale războiului, în administraţie şi în politică, se înscria la o *nomadelfia*, unde locuia, dormea şi lua masa împreună cu ceilalţi colegi ai săi; cu ei discuta legile comunităţii şi, dacă se distingea, intra să facă parte din guvernul care se afla la conducere. După ce trecea un an de asemenea antrenament, el jura credinţă patriei, adică Atenei, în faţa Consiliului celor Cinci Sute, cu un ceremonial plin de fast; şi pleca apoi să-şi facă serviciul militar în cazarmă. Din acest moment, el era deja un cetăţean cu drepturi depline, avea un

fotoliu gratuit la teatru, se afla în primul rând la procesiunile închinate Pallas-Athenei, tot oraşul îl privea cu simpatie, pentru că era tânăr şi frumos, şi îl aplauda atunci când alerga împreună cu alţi efebi la ştafeta Pireu-Atena, şi trecea coechipierului său făclia.

Când termina serviciul militar, Teofil împlinise douăzeci şi unu de ani şi nu mai era *efeb*, ci *aner*, adică bărbat; avea dreptul să-şi întemeieze propria sa familie, şi era protagonist al vieţii publice din oraşul său. Nu că semăna chiar cu o statuie de Fidias, dar, în general, era un exemplar frumos, de înălţime medie, mai puţin voinic, dar mai armonios clădit decât un roman. Şi, pe când tatăl său purta părul foarte lung şi barbă, Teofil îl purta scurt, pentru că, din cincisprezece în cincisprezece zile, se ducea să se tundă la un frizer, al cărui salon devenise deja un loc de întâlnire şi o oficină unde se trăncănea despre politică şi despre alte mondenităţi. Cel puţin aşa zice Teofrast, şi ne demonstrează că oamenii sânt mereu aceiaşi.

Teofil nu prea avea mult de-a face cu apa; dar asta şi pentru faptul că dispunea de prea puţină în oraşul acela înconjurat de lanţuri muntoase carstice, unde ea a lăsat întotdeauna de dorit. În loc să se spele dimineaţa, se ungea cu ulei şi folosea unul din sutele de parfumuri a căror fabricaţie constituia una din cele mai prospere industrii ale Atenei. (Iar Socrate, care era un mare nespălat, strâmba din nas şi protesta când îl întâlnea.) În schimb, regimul alimentar, sobru şi sec, lungile partide de înot în bazin şi în mare, viaţa petrecută aproape tot timpul în aer liber – deoarece în aer liber se aflau şi bisericile şi teatrele – făceau foarte puţin necesar spălatul. Poseda o singură îmbrăcăminte, pentru orice anotimp, *chiton*-ul, care era un fel de tunică de lână. Taică-său o avea albă. Dar Teofil şi-o vopsise în roşu. Pălărie nu purta: era convins că l-ar fi încărunţit şi i-ar fi rărit părul înainte de vreme. Şi, de obicei, ca încălţăminte folosea nişte sandale, schimbându-le cu ghete adevărate sau de-a dreptul cu cizme doar dacă făcea drumuri mai lungi, ca pelerinajul la Dodona sau la Epidaur. Ţinea mult la inele şi, în

general, purta destule, chiar dacă nu-l concura în exhibiţionism pe Aristotel, care îşi încărca degetele de nu se mai vedeau deloc. Îşi putea cheltui fără probleme banii, pentru că locuinţa îl costa puţin. El nu prea era legat de casă, aşa cum nici taică-său nu fusese. Acolo se născuse, dar crescuse în ea numai până la şase ani, deoarece apoi toată educaţia sa se desăvârşise în şcoală, în cazarmă şi în piaţă. El aparţinea mult mai mult oraşului decât familiei. Din această cauză şi moralitatea lui avea mai puţine probleme decât aceea a romanului.

Teofil era primitor, deşi mai puţin decât Kimon, pentru că, pe atunci, pe străzi siguranţa era mai mare. Şi, totuşi, pe musafiri îi numea *paraziţi,* cum se chemau cândva şi preoţii care îşi însuşeau ofrandele de grâu aduse de credincioşi zeilor. Şi găsea că e foarte normal, ba chiar demn de laudă, să mintă: păi, nu este Ulise, unul din eroii săi preferaţi, cel mai neobrăzat mincinos din istorie? Ca să vinzi drept bune nişte măsline stricate şi să înşeli la cântar era pentru el ceva absolut normal; ba avea să-l înveţe şi pe fiul său această artă de a-i „prosti" pe alţii. Moralitatea lui era aceea a regelui Agesilau care, atunci când i s-a propus să-i trădeze pe cei din Teba, a răspuns: „Şi crezi că o să ţină?" Pentru că dacă ţinea, atunci era admisă şi trădarea. Când pleca la război, Teofil găsea că era foarte logic să-şi ucidă cu lovituri de spadă duşmanul rănit şi să-i ia armele şi portofelul, să jefuiască oraşul cucerit şi să violeze femeile.

Ca bun meridional, Teofil nu iubea natura. Distrugea şi plante şi animale, contribuind cu propriile sale mâini la sărăcia şi la ariditatea pământului; şi, în concluzie, semăna prea puţin cu acel exemplar de înţelepciune olimpiană pe care şi l-au imaginat Goethe şi Winkelmann*. Era şiret şi fâşneţ; avusese grijă să-şi ascută mai mult inteligenţa decât caracterul, prefera să fie un pungaş strălucit decât un gentleman mediocru. Credea în logică, dar mai mult ca armă cu care să-i păcălească pe alţii, decât ca mijloc de a-şi explica rostul vieţii pe pământ. Predica

* Johan Joachim Winkelmann (1717-1768), arheolog german, primul care a studiat cu metode ştiinţifice monumentele Antichităţii.

selfcontrol -ul, dar nu-l practica, fiindcă era mereu stăpânit de alte pasiuni: gloria, amorul, puterea, banul, şi chiar învăţătura. Îi plăcea noul, şi de aceea îi iubea pe tineri mai mult decât îi respecta pe bătrâni. Idealul său de viaţă nu era deloc seninătatea, aşa cum s-a spus, ci o abundenţă de putere care să-i permită o existenţă plină; vreau să spun una plină de experienţe, şi bune şi rele.

În sfârşit, exista în el tot ce trebuia ca, în decurs de un secol, să facă din Atena capitala lumii şi cea mai decăzută dintre comunităţi.

23

O NIKE OARECARE

În afara celor care aparțin legendei – Elena, Clitemnestra, Penelopa etc. –, singurele femei ce și-au câștigat un loc în istoria greacă propriu-zisă au fost *hetairele*, ceva între gheișele japoneze și cocotele pariziene de azi. S-o lăsăm pe cea mai faimoasă, pe Aspasia, care, ca iubită a lui Pericle, a ajuns de-a dreptul „prima doamnă" a Atenei, și care cu salonul ei intelectual a dictat legea. Căci și numele multor altora a ajuns până la noi, transmise de poeți, memorialiști și filozofi care le-au fost destul de intimi; iar ele, departe de a se jena, se lăudau chiar cu asta. Frine l-a inspirat pe Praxitele care o iubea cu disperare. Ea a rămas celebră nu numai prin frumusețe, ci și prin abilitatea cu care și-o administra. Nu se arăta în public decât acoperită cu văluri. Și numai de două ori pe an, de sărbătoarea de la Eleusis și de ziua lui Poseidon, se ducea să se scalde complet goală în mare, când toată Atena își dădea întâlnire pe plajă ca s-o admire. Era o grozavă găselniță publicitară, care i-a permis să-și păstreze ridicat tariful. Într-atât de ridicat, încât un client, după ce a plătit-o, a denunțat-o. Trebuie să fi fost un proces senzațional, urmărit cu sufletul la gură de toată populația. Frine a fost apărată de Hiperide, un Giovanni Porzio* al timpului, care o frecventa. S-a mărginit doar să smulgă rochia de pe ea, ca să arate juriului ce se ascundea dedesubt. Jurații au privit-o (au privit-o, credem, mult timp), apoi au achitat-o.

* Giovanni Porzio (1873-1962), avocat și om politic napoletan, fost vicepreședinte în guvernul De Gasperi.

Talentul de a se descurca bine l-a avut şi Clepsidra, pe care o numeau aşa pentru că se oferea cu ora şi, când timpul se consuma, nu accepta prelungiri; cum a fost şi cu Gnatena, care şi-a investit în fiică-sa toate economiile şi, după ce a făcut din ea cea mai renumită maestră a vremii, o închiria cu o jumătate de milion pe noapte. Dar, cu toate astea, să nu credem cumva că hetairele erau numai nişte animale de plăceri, care urmăreau doar să facă bani. Sau, cel puţin, plăcerea n-o ofereau doar cu trupul lor, la preţ ridicat. Ele erau singurele femei culte din Atena. Şi tocmai din acest motiv, deşi legea le nega drepturile civile şi le excludea din templu, în afară de cel al patroanei lor, Afrodita, ele erau frecventate pe faţă de cele mai importante personaje ale politicii şi ale culturii; şi, adesea, ţinute ca în palmă. Platon, când se plictisea de filozofie, pleca să se destindă alături de Arheanassa; iar Epicur recunoştea că datora o bună parte a teoriilor sale despre plăcere Danaei şi Leonţiei, care îi furnizaseră cele mai elocvente probe practice. Sofocle a avut o îndelungată legătură cu Teorida şi, când a împlinit optzeci de ani, a început o alta cu Arhippa.

Atunci când marele Miron, bătrân şi căzut în mintea copiilor, a primit-o pe Laide ca model în atelierul său, şi-a pierdut capul şi i-a oferit tot ce avea, numai să rămână cu el peste noapte. Şi, deoarece ea a refuzat, a doua zi sărmanul şi-a ras barba, şi-a vopsit părul, s-a îmbrăcat cu un chiton purpuriu şi şi-a dat pe faţă cu carmin. „Prietene", i-a spus Laide, „nu spera să obţii azi ceea ce i-am refuzat ieri lui taică-tău." Era o femeie atât de extraordinară, şi nu numai prin frumuseţe, încât multe oraşe îşi disputau cinstea de a-i fi fost locul naşterii (dar se pare că era din Corint). Ea a refuzat propunerile urâtului şi bogatului Demostene, cerându-i, ca să-l accepte, cinci milioane; dar i se dăruia gratis pârlitului de Aristip, pentru simplul motiv că-i plăcea filozofia lui. A murit săracă, după ce şi-a cheltuit toţi banii pentru întreţinerea bisericilor, în care nu avea voie să intre, şi pentru a-şi ajuta prietenii căzuţi în mizerie. Iar Atena a răsplătit-o, făcându-i nişte funeralii spectaculoase, cum nu avusese până atunci nici cel mai mare om de stat sau cel mai

norocos general. De altfel, chiar şi Frine a avut aceeaşi pasiune a binefacerilor şi, printre altele, propusese Tebei, oraşul său natal, să-i reconstruiască toate zidurile, dacă i se permitea să-şi scrie numele pe ele. Teba i-a răspuns că asta este o problemă de demnitate. Şi cu demnitatea a rămas, dar fără ziduri.

Hetairele nu trebuie confundate cu *pornai*, care erau nişte prostituate comune. Acestea trăiau în bordeluri răspândite prin tot oraşul, dar îngrămădite mai ales în Pireu, cartier portuar, pentru că, de când lumea, marinarii au fost cea mai bună clientelă a unor asemenea locuri deocheate. Ele erau, aproape toate, femei din Orient, cu tinereţe scurtă, cu trupuri leneşe şi somnolente, care îşi suportau degradarea fără să se revolte, lăsându-se exploatate de impresarele lor, codoaşe bătrâne, patroane ale unor astfel de case. Numai acelea care izbuteau să înveţe ceva maniere şi să cânte din flaut îşi mai îmbunătăţeau situaţia, devenind *aleutride*. Se pare că însăşi Aspasia provenea de aici, însă cazul ei a fost ceva unic.

Dar, oricum, nu de la aceste femei publice – că erau ele pornai, aleutride sau hetaire – o să ne apucăm să reconstituim acum condiţia femeii ateniene, care, curios, chiar în epoca celei mai mari străluciri a rămas într-o situaţie de subordonare şi de inferioritate. Hai să luăm cazul unei Nike oarecare, născută într-o familie din clasa mijlocie. Ea a întâmpinat, înainte de a fi acceptată, mai multe primejdii decât fratele său Teofil: sexul ei o făcea mai puţin utilă şi, deci, mai puţin acceptabilă. „La naiba, e o fată: ce-o să facem cu ea?" Acesta era obişnuitul bine-ai-venit pe care i-l ura nou-născutei tatăl.

Ea creştea în casă, în curte şi în gineceu, unde nu primea, propriu-zis, nici o educaţie. Mama o învăţa doar economia gospodăriei, şi asta pentru că, în afară de gătit mâncare şi de ţesut lână, nici ea singură nu ştia mai mult. Aspasia a încercat să organizeze cursuri de litere şi filozofie pentru tinerele fete. Dar cine le frecventa trebuia să înfrunte scandalul; şi iniţiativa ei a avut puţine adepte.

Nike creştea în casă, pentru că nu era frumoasă. Un sedentarism atavic o înzestrase cu picioare scurte, şolduri largi

şi cu sânii uşor căzuţi. Era brunetă, dar se vopsea ca să pară blondă, deoarece, ca mai toţi bărbaţii din Sud, şi grecii aveau o predilecţie pentru culorile din Nord. Se spăla şi ea puţin; iar în loc de săpun, se folosea de uleiuri şi de parfumuri. Îşi făcea buzele cu carmin şi-şi dădea pe faţă cu cremă şi cu pudră; încerca să pară mai înaltă, purtând tocuri de rigoare, pe care îşi păstra cu greu echilibrul; îşi strângea sânii într-o reţea de panglici şi sutiene. Plutarh povesteşte că, atunci când s-a răspândit la Milet o epidemie de sinucideri, guvernul a încercat să-i pună stavilă ordonând pur şi simplu ca trupurile victimelor să fie expuse goale în public. Şi cochetăria a reuşit să facă ce nu putuse instinctul de conservare.

Nike, odată devenită fetişcană, purta un peplum de lână albă sau colorată; dar aceasta era singura opţiune ce i se permitea; şi, pentru că era obligată să stea în casă, nu putea nici măcar să-şi aleagă băiatul care îi plăcea; trebuia să aştepte ca tata să cadă de acord cu celălalt tată, ca să aranjeze căsătoria. Şi, cum Nike făcea parte din burghezia de mijloc, ceva zestre avea şi ea, ceea ce uşura mult lucrurile. Zestrea aceasta rămânea întotdeauna proprietatea ei personală, şi de aceea, încă şi pentru acest motiv, soţul atenian nu divorţa bucuros. Dar dragostea avea prea puţin de a face cu asemenea căsătorii, care erau hotărâte de părinţi pe criterii exclusiv economice, deseori chiar şi fără ştirea celor doi direct interesaţi. În general, exista o mare diferenţă de vârstă între soţi, pentru că celibatarul atenian îşi putea petrece serile printre pornai, aleutride şi hetaire, şi nu se grăbea deloc la însurătoare. Biata Nike, dacă avea noroc, se mărita la şaisprezece ani cu un bărbat de treizeci sau de patruzeci. Nunta, precedată de puţine zile de logodnă, avea loc la fată acasă. Şi, deşi ceremoniei i se imprima un caracter religios, se prevedea, printre altele, şi o „baie de purificare". Cununia avea un caracter laic, întrucât nici un preot nu participa, ca atare, la ea; mireasa, acoperită cu un văl, era urcată de soţ într-un car urmat de lăutari, şi transportată acasă la el, unde capul familiei o primea ca pe o „nouă supusă a zeilor casei" (pentru că fiecare familie îi avea pe ai săi proprii, atâţia

de câţi putea dispune). La intrare, pentru a simula răpirea, mirele o lua pe mireasă în braţe şi o ducea în dormitor; iar afară, la uşă, rămâneau oaspeţii care cântau în gura mare, tot timpul, cântece de nuntă, până în clipa când apărea soţul şi anunţa că faptul s-a consumat.

Nike trebuia să fie o soţie fidelă. Dacă se întâmpla să nu fie, bărbatul ei căpăta numele de „încornorat" (fiindcă grecii şi nu napoletanii au inventat vorba asta), şi avea dreptul s-o alunge din casă, ba chiar legea putea impune în acest caz şi uxoricidul. Dar grecii au fost în privinţa asta indulgenţi, şi de obicei se mulţumeau cu întreaga dotă sau numai o parte din ea, ca reparaţii la onoarea ultragiată. Soţului, însă, îi era permis să aibă o ţiitoare. Iar teoreticianul acestui obicei a fost Demostene, care spunea că un bărbat, ca să se simtă bine, trebuie să aibă o soţie cu care să-şi petreacă nopţile şi să aibă copii; o ţiitoare cu care să-şi petreacă ziua şi să converseze; şi o curtezană cu care să se menţină în formă. Dar ce loc mai ocupa munca într-o zi astfel împărţită? Asta Demostene nu ne-a spus-o.

De fapt Nike, părăsind gineceul patern, trecea în cel conjugal, şi acolo rămânea osândită, pentru că legea îi interzicea chiar şi sportul şi teatrul. Situaţia ei a regresat mult faţă de cea din vremurile eroice când pentru o femeie izbucnea un război şi Homer îi închina capitole întregi în poemele sale. Da, pe atunci nu trebuia să-l cumperi pe bărbat cu zestre, ci bărbatul trebuia s-o cumpere pe ea, plătind-o cu oi şi cu porci. În civilizaţia ahee şi chiar şi în cele heraclidă şi dorică, femeia era protagonistă. Şi tocmai asta ne confirmă originea nordică a acestor cuceritori. De fapt, acolo unde ei au rămas stăpâni, cum a fost în Sparta, femeia se bucura de o cu totul altă poziţie, şi o vedem concurând dezbrăcată pe stadioane, ca să le permită tinerilor s-o aleagă pe cea mai bine făcută, pe cea mai calificată „producătoare" de progenituri zdravene.

Herodot, ca să explice de ce atenienele mâncau la bucătărie, în loc să ia masa cu soţii în sufragerie, povesteşte că atenienii, ori de câte ori plecau pe vremuri să cucerească vreo insulă şi să întemeieze acolo o colonie, omorau toţi bărbaţii şi se

căsătoreau cu văduvele şi cu orfanele. Acestea, care erau de sânge carian, adică medio-oriental, jurau să nu stea niciodată la masă cu bărbaţii lor. Aşa o fi. Atena, ostilă nordicilor dorieni, şi izolată între munţi, avea legături, aproape exclusiv, cu Egiptul, cu Persia şi cu Asia Mică; cetăţenii ei se încurcau cu femei din aceste ţări. Leneşă şi ignorantă, Nike era o femeie de harem. Ea îl vedea rar pe foarte civilizatul şi modernistul ei soţ, care venea acasă numai ca să doarmă şi, când venea, nu-i povestea nimic, nu-i făcea curte, iar în agora şi la bărbier despre ea vorbea numai atât cât să repete, ca Plutarh şi ca Tucidide, că „numele unei femei de treabă trebuie să rămână neştiut, ca şi chipul ei". Lucru care l-ar fi înfuriat rău de tot pe Homer.

24

ARTIŞTII

După unele calcule, asupra exactităţii cărora avem totuşi multe îndoieli, Pericle a cheltuit nu mai puţin de treizeci de miliarde de lire pentru a face din Atena nu numai politiceşte, ci şi din punct de vedere arhitectonic primul oraş al Greciei. Ţinând seama de cât de puţin numerar exista pe vremea aceea, putem să ne închipuim uşor ce prosperitate, ce *boom*, cum am spune noi azi, a provocat această circulaţie a banului.

Atenienii, reîntorşi acasă după Salamina, îşi găsiseră căpitala pe jumătate distrusă de perşi. Deci, reconstrucţia era ceva necesar. Una din cauzele care le-au permis să nu se mărginească doar la o simplă cârpeală, aşa cum ar fi vrut cei mai zgârciţi dintre guvernanţi, a fost descoperirea unor cariere de marmură minunată, roşcată, pe coastele Pentelicului, un munte a cărui vecinătate apropiată reducea şi eforturile, şi costurile de transport. Dar acestei motivaţii materiale mai venea să i se adauge încă ceva: maturitatea la care tocmai atunci ajunsese geniul grec, şi nu numai la Atena, ca metodă, şcoală şi stil. „Jur pe toţi zeii", spunea un personaj al lui Xenofon, „că n-aş da Frumosul pentru toată puterea regelui perşilor." Era sentimentul dominant al grecilor din acea vreme.

Ei nu şi l-au prea manifestat în pictură, care întotdeauna a rămas aici o artă minoră, nepotrivită cu concepţiile lor geometrice şi raţionale despre armonie. Cu un secol mai înainte, pictura a fost un monopol meşteşugăresc al olarilor, cu caracter decorativ. Acum, însă, se elaborase o tehnică mai avansată, se

descoperiseră pânza, tempera şi fresca. Publicul a început să-i simtă gustul, şi diverşi demnitari au sponsorizat-o. Atenienii i-au comandat lui Polignot din Tasos reprezentarea *Jefuirii Troiei* şi a lui *Ulise în Infern,* precum şi alte diverse episoade din Homer. Succesul pictorului este confirmat de înalta recompensă ce i s-a acordat: cetăţenia.

În anul 470 înainte de Christos, Delfi şi Corintul au instituit primele Cvadrienale, ca azi la Veneţia, care se ţineau cu ocazia Jocurilor istmice. Şi primul câştigător al concursului a fost Panenos, inventatorul „portretului". În *Lupta de la Maraton,* protagoniştii erau uşor de recunoscut; şi această asemănare cu ei i-a impresionat într-atât pe membrii juriului, încât n-au mai văzut şi defectele frescei. Panenos cunoştea tot atât de puţină perspectivă cât şi ceilalţi. Aşeza toate figurile în acelaşi plan şi, în loc să le facă mai mici, ca să marcheze profunzimea, el le ascundea picioarele în spatele denivelărilor de teren.

E curios că, în vreme ce geometria făcea progrese atât de categorice şi de repezi, pictorii profitaseră prea puţin de ele. Numai Agatarhos, scenograful lui Eschil şi al lui Sofocle, a înţeles jocul de umbre şi de lumini, despre care Anaxagora şi Democrit publicaseră nişte tratate, şi a inventat clarobscurul. Dar cu adevărat maestru a devenit Apollodor, pe care l-au şi botezat de fapt *skiagràfos,* adică pictor de umbre, despre care Pliniu spune cu respect că a fost „primul care a reprezentat lucrurile aşa cum apar ele în realitate".

Într-o zi, la o cvadrienală, s-a prezentat un personaj ciudat, cu şevalet, pensule şi vopsele, înfăşurat într-o tunică de preţ, pe care era brodat cu aur numele purtătorului: Zeuxis din Heracleea. Agatarhos l-a provocat să improvizeze pe loc o frescă, pentru a vedea care din ei doi pictează mai bine. Zeuxis i-a răspuns: „Sigur că tu, care poţi semna orice mâzgălitură. Eu semnătura mea o rezerv numai pentru capodopere". Plin de atâta modestie, el şi-a prezentat lucrările, însă *hors concours,* pentru că, zicea, nu există destui bani cu care să li se aprecieze valoarea. El şi-a oferit lucrările guvernului, miniştrilor şi deputaţilor.

Nu deţinem elemente ca să putem aprecia dacă picturile sale erau la înălţimea părerii pe care singur o avea despre ele. Dar

suntem obligați să constatăm că, încă de pe atunci, primul lucru pe care trebuia să-l faci ca să capeți importanță era să ți-o acorzi singur, și încă multă. Atenienii l-au invitat pe Zeuxis să rămână la ei, l-au rugat chiar, când au văzut că șovăie, și au declarat că venirea lui constituia un „eveniment". Dar el nu i-a crezut. Vorbea de sus, picta de sus, își trata cu condescendență rivalii, și a vrut chiar să-l ignore pe cel mai ilustru dintre ei, pe Parrasios din Efes. Acesta se autoproclamase „prințul picturii", purta pe cap o coroană de aur și, când era bolnav, îi ruga pe doctori să-l vindece, pentru că, spunea el, „Arta nu va putea suporta lovitura dispariției mele".

Lupta pentru întâietate între acești doi umflați ajunsese la cuțite; și ne-ar fi plăcut să-i cunoaștem mai bine amănuntele. Dar bănuim că Parrasios se purta dur numai ca să-l caricaturizeze pe Zeuxis și să-și bată joc de el. Pentru că noi nu reușim să împăcăm o astfel de atitudine cu obișnuita sa cordialitate zgomotoasă, cu anecdotele pe care le spunea și cu faptul că picta lejer, cântând, fluierând și glumind cu copiii de care era tot timpul înconjurat. Era acuzat că achiziționează sclavi pentru a-i tortura și a le studia pe viu strâmbăturile atunci când erau biciuiți. Dar se poate să fi fost doar bârfe răspândite de Zeuxis.

Până la urmă, cei doi rivali au acceptat să se înfrunte în fața unei comisii, care trebuia să decidă care dintre ei doi era mai talentat. Zeuxis a expus o „natură moartă" care reprezenta niște ciorchini de struguri. Erau atât de reali, încât un stol de păsări s-au și repezit să le ciugulească boabele. Judecătorii au scos exclamații pline de uimire; iar autorul, sigur de victorie, l-a invitat pe Parrasios să ridice pânza de pe tabloul său. Dar pânza aceea era și ea pictată, așa că Zeuxis, foarte cavaler, s-a declarat învins și i-a lăsat mai norocosului său rival Atena, ca să se retragă la Crotona, unde i s-a comandat o *Elenă* pentru templul zeiței Hera. Pictorul a acceptat, cu condiția ca prin fața lui să defileze goale cele mai frumoase cinci tinere, ca să-și aleagă un model mai potrivit. Guvernul a fost de acord, și domnișoarele de familie bună s-au înghesuit, dând din coate, ca să obțină așa mare cinste. Și se mai spune că cinematograful și concursurile de „Miss" au corupt moravurile! Ultima frescă a lui Zeuxis a

fost un atlet; pe fundalul ei pictorul a scris că posteritatea mai ușor avea să-l critice decât să-l înțeleagă. Și, cu această ultimă manifestare de modestie, și-a încheiat cariera.

Totuși, nimeni nu crede că, pe vremea lui Pericle, pictura a atins un nivel prea ridicat. Noi, să ne înțelegem, vorbim de ea din auzite, pentru că nu ne-a rămas nimic care să ne permită să ne facem despre ea o părere.

Știm însă cu certitudine că nu prin ea s-a exprimat geniul grec, neîncrezător în culoare, pentru că era străin de orice romantism, și îndrăgostit doar de linie și de simetrie. De fapt, la greci, pictura a pus accentul numai pe desen, cu care mintea se împacă mai ușor. Și ea a fost considerată un fel de surogat sau de rudă săracă a sculpturii. Ca s-o țină în viață, a trebuit ca statele și guvernele să prevadă premii și comenzi pentru ea. Dar nici un particular nu s-a arătat dispus să-i fie mecena sau cumpărător. Grecii, în general, și atenienii, în special, nu erau zgârciți, sau cel puțin nu mai mult decât alții. Dar, când aveau bani de cheltuit pentru înfrumusețarea locuinței, preferau să-i dea pe statui decât pe tablouri.

Și, din această cauză, sculptura s-a născut legată de locuința omului, personală, mai mult ca proporție decât ca dimensiune, fără nimic aulic, solemn sau forțat, și, deci, sinceră. Ea nu era concepută pentru muzee, ci pentru mormântul familiei sau pentru salon. Și, de fapt, chiar motivele sale de inspirație sunt modeste și domestice. Pe o piatră de mormânt, un copil se joacă voios cu o minge, un vânător se odihnește cu câinele la picioarele sale, o tânără introduce amfora în apa fântânii.

În secolul al șaselea, sunt puține operele care să depășească valoarea unei lucrări meșteșugărești, iar tehnica este încă rudimentară. Dar în secolul al cincilea, saltul devine uriaș. În timp ce Zeuxis și Parrasios mai pictau cu penelele lor figuri imobile, țepene, și toate coagulate într-un singur plan, deja cei mai umili dăltuitori din Atena descoperiseră perspectiva și considerau ca pe un punct de onoare faptul de a-și reprezenta modelul numai în mișcare. Socrate, ca fiu al unuia dintre acești cioplitori, făcând parte din categoria lor, se abătea zilnic pe la

atelierele de sculptură şi-i sfătuia: „Numai modelând după natură puteţi face statui vii. Aşa cum diversele atitudini ale noastre provoacă în corp multe jocuri ale muşchilor, unii contractându-se, alţii destinzându-se, doar dacă surprindeţi astfel de momente veţi reuşi să daţi viaţă statuilor voastre."

Aceşti meşteşugari lucrau cu tot felul de materiale: de la lemn la teracotă, la os, la fildeş, la aur, bronz şi argint. Dar din clipa când au descoperit cariera de la Pentelic, au preferat marmura. Bronzul, care fusese până atunci materialul cel mai obişnuit, pentru că prezenta garanţia duratei, comporta şi mari dificultăţi tehnice la topit. Ca şi azi, era nevoie de plastilină, de ceară, de metal şi de un cuptor. Era un procedeu îndelungat şi cu mare cheltuială. În schimb, marmura putea fi lucrată direct, cu mâna liberă, pe blocul de piatră, fără să-ţi baţi prea mult capul cu probleme tehnice. Folosind o simplă daltă, artistul avea imediat sentimentul că „toarnă materia în forme", cum spunea Aristotel.

Se reprezentau de toate: zei şi animale, bărbaţi şi femei, dar mai ales atleţi care, în ţara aceea de „microbişti". erau foarte populari şi se pretau cel mai bine la studierea „muşchilor în acţiune". În timp ce bronzul era de regulă obligatoriu pentru subiectele religioase şi mitologice. marmura, acea minunată marmură de Pentelic, cu vine feruginoase care, în timp, se aprindeau cu reflexe de aur, a devenit pentru totdeauna materia primă a marii sculpturi ateniene.

25

FIDIAS PE PARTENON

Una din cele mai crâncene bătălii pe care a trebuit s-o dea Pericle în Parlament a fost, aşa cum am mai spus, cea a reconstruirii Acropolei, încă din epoca miceniană centru şi bastion al oraşului. Perşii o distruseseră şi pe aceasta, transformând palatele şi bisericile ei într-un maldăr de ruine.

Primul care, după Salamina, s-a apucat să facă ceva, a fost, cu obişnuita sa grandomanie, Temistocle. Dar după căderea lui, lucrările, care abia începuseră, au fost abandonate din două motive: mai întâi de toate pentru că erau prea costisitoare, şi apoi pentru că ele prevedeau înălţarea unui templu zeiţei Atena, protectoarea oraşului, care înainte de jaf îşi avusese locul în altă parte. Partidul oligarhic, tradiţionalist şi bigot, spunea că Atena s-ar supăra dacă i s-ar schimba domiciliul. Iar atenienii, care, cu toate ideile lor progresiste, mai erau şi superstiţioşi, au crezut-o.

Pericle, însă, nu a ţinut seamă de aşa ceva. Şi, după o dezbatere memorabilă în Parlament, a respins ambele obiecţiuni, dând „undă verde" lucrărilor, pe care le-a încredinţat lui Ictinos şi Callicrates, sub conducerea lui Fidias.

Fidias venise în anul acela la Atena, chemat de către *autokrator*. Fiu de pictor, fusese el însuşi pictor, lucrase în atelierul lui Polignot din Tasos, marele maestru de la începutul secolului, şi de la el învăţase să vadă în stil mare. Polignot nu picta tablouri, ci pereţi; iar frescele sale erau pline de personaje. *Ulise în Infern*, *Jefuirea Troiei*, *Troienele* constituiau nişte

adevărate filme care stârniseră admirația întregii Grecii. El le oferise fără bani guvernelor diferitelor orașe, mulțumindu-se să fie numai întreținut de acestea ca un prinț.

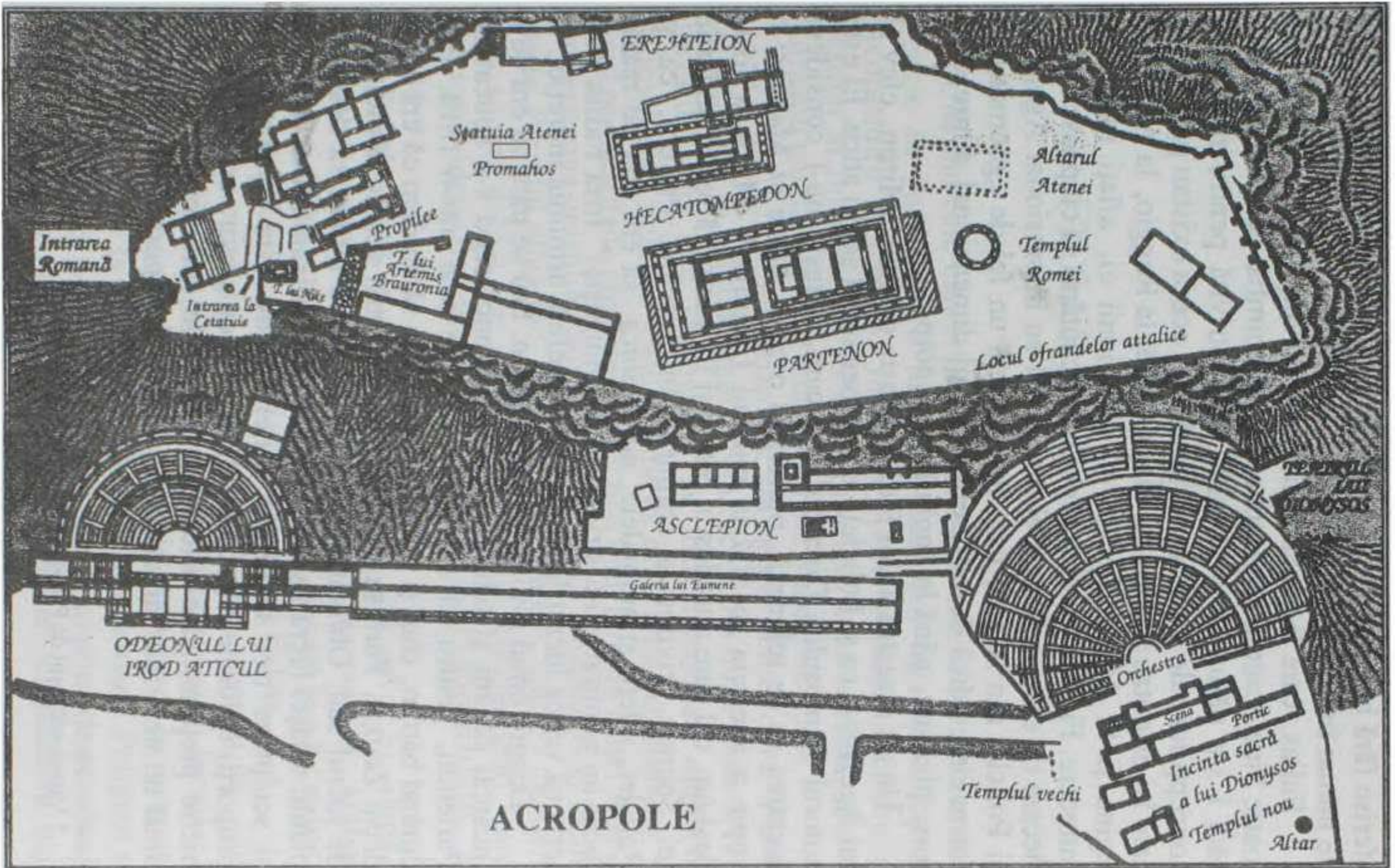
Fidias, care îi semăna în multe privințe, după ce învățase foarte bine desenul și perspectiva, a schimbat penelul cu dalta, căci i s-a părut lui o unealtă mai potrivită pentru realizarea concepțiilor sale grandioase. În vremea aceea existau patru școli care își disputau întâietatea în sculptură: la Reggio, la Argos, la Egina și la Atena, fiecare cu campionii ei, aflați mereu în întrecere. Fidias le-a vizitat pe toate, căutând să ciupească de la fiecare ce era mai bun. Cel mai tare l-au impresionat Ageladas și Policlet din Argos, care inventaseră un fel de „geometrie a formelor", adică descifraseră raportul dimensional dintre cap, tors, picioare, până la unghiile unui corp.

Un alt maestru al lui Fidias a fost, desigur, Miron, elev al lui Ageladas, ca și Policlet, și întemeietor al școlii atice. El este autorul faimosului *Discobol*, pe care, totuși, nu-l considera lucrarea sa de referință, preferând o alta: *Atena și Marsias;* o copie a acesteia se află la muzeul Laterano*. Miron a fost, desigur, cel care a tradus în bronz și în marmură recomandările lui Socrate privitor la corpurile în mișcare. Prefera, ca și Policlet, atleții și animalele; iar *Juninca* sa era atât de reală, încât un admirator i-a strigat: „Hai, mugește!" Însă Fidias nu-i ierta că vedea lucrurile în mic și că prefera armonia măreției.

Despre omul Fidias știm prea puțin. Dar se pare că era deja încărcat de ani și plin de deziluzii atunci când s-a apucat de Partenon, pentru că s-a reprezentat pe sine într-o friză, mai curând bătrân, chel și trist. Totul ne face să credem că era altfel decât Zeuxis, Parrasios și Policlet, un artist veșnic nemulțumit de lucrul său. Obligația asumată de el era numai să deseneze planul uriașei lucrări și să-i urmărească realizarea. Dar a vrut să și sculpteze trei statui ale zeiței, dintre care două erau de proporții colosale, iar cealaltă, din fildeș și aur, era bătută cu pietre prețioase. Ne este imposibil să le apreciem, pentru că nouă nu ne-a mai rămas nimic; însă contemporanii au prețuit-o

---

* Muzeu adăpostit de Palazzo Lateranense din Roma.

EREHTEION
Statuia Atenei
Promahos
HECATOMPEDON
Altarul
Atenei
Templul
Romei
Propilee
T. lui
Artemis
Brauronia
Intrarea
Romană
Intrarea la
Cetatuie
PARTENON
Locul ofrandelor attalice
ASCLEPION
Galeria lui Eumene
ODEONUL LUI
IROD ATICUL
Orchestra
Scena
Portic
Incinta sacră
a lui Dionysos
Templul vechi
Templul nou
Altar
ACROPOLE

pe cea mai mică, *Atena din Lemnos;* asta ne face să credem că ceea ce l-a trădat pe Fidias a fost aproape întotdeauna mania sa pentru grandoare.

Trebuie să fi fost un solitar și un ursuz, deoarece este singura mare personalitate a Atenei despre care nu s-a aflat nimic, nici din memorialistică și nici din scrierile vremii. Singura știre certă este aceea a incriminării sale în furtul aurului și al fildeșului care îi fuseseră încredințate pentru executarea statuii. Sigur că lovitura fusese îndreptată mai mult asupra lui Pericle decât împotriva sa; dar adevărul e că Fidias nu a putut justifica lipsa și a fost condamnat. Celebritatea lui, însă, era deja atât de mare, încât sentința a provocat scandal; iar guvernul din Olimpia s-a oferit să acopere pierderea suferită de Atena, numai să-l lase liber pe sculptor. I-au și comandat apoi executarea statuii lui Zeus pentru imensul templu din acel oraș.

Fidias, în afară de libertate, a obținut, în fine, și spațiul pe care și-l dorea. Deși l-a prezentat pe regele zeilor așezat pe tron, l-a făcut înalt de peste douăzeci de metri, și s-a folosit din nou de aur și de fildeș. Când l-au văzut, în ziua inaugurării, cei din Olimpia au spus: „Sperăm să nu se ridice în picioare, că, atunci, adio tavan!" Dar opera – din care, cu părere de rău, nu ne-a mai rămas nimic, în afara câtorva fragmente de soclu – a fost unanim considerată una din cele șapte minuni ale lumii, cum se spunea pe atunci. Fidias, pentru prima oară satisfăcut, în sfârșit, i-a solicitat lui Zeus un semn că e mulțumit. Și Zeus, se povestește, a slobozit asupra templului un fulger; ceea ce a fost un mod cam ciudat de a-și arăta mulțumirea. Însă Paulus Emilius și Dion Hrisostomul, care au avut ocazia să-l vadă, spun că era vorba de o capodoperă.

Fidias a sfârșit-o prost. Unii spun că, după Olimpia, el s-a înapoiat la Atena, unde l-au băgat la închisoare și l-au lăsat acolo până a murit. Alții spun că ar fi emigrat în Elida unde, nu se știe de ce, a fost condamnat la pedeapsa capitală. Ceva în firea lui trebuie că îl făcea să fie ostil oamenilor, pentru că nimeni nu-l iubea. Și, totuși, el nu numai că a fost un mare sculptor, ci și un foarte mare maestru care, în afara faptului că a creat un nou stil, a înființat totodată și o școală și a transmis

:gulile ei unor elevi ca Agorahritos şi Alcamene, continuatori i „clasicului".

Dar am cam luat-o aici înaintea vremii, şi trebuie să ne ıtoarcem la cea a lui Pericle, când acesta, stăpân pe situaţie, ilnic, înainte de a se duce la Aspasia, urca sus pe Acropole, ca ă vadă cum progresau lucrările conduse de Fidias. Se începuse u flancul sud-estic al dealului, acolo unde Callicrates iniţiase onstruirea *Odeion*-ului, un fel de sală de concerte, foarte ıodernă, având o formă conică. Atenienii au văzut imediat că duce cu capul lui Pericle, tot în formă de pară, şi imediat âteva guri din opoziţie l-au botezat şi pe acesta *odeion*. Dar, în fară de lucrarea de mai sus, mai erau deja avansate lucrările la cara de marmură, flancată de două rânduri de statui, în timp ce Inesicle înălţa în vârf coloanele dorice, care au căpătat mai ìrziu denumirea de *propilee*, sau anteporţi.

Nu vrem să facem aici descrierea acestui monument: este eaba arheologiei şi a istoriei artelor s-o facă. El, aşa cum toată ımea ştie, se numeşte Partenon de la *ton parthenon*, care ıseamnă „al fecioarelor". Dar, pe atunci, această denumire o urta numai cămăruţa preoteselor zeiţei, construită într-un olţişor din aripa de apus; şi nu înţelegem de ce, cu timpul, s-a juns să i se dea acest nume întregului complex.

Bineînţeles că, împreună cu Pericle, urcau să-l viziteze şi rietenii săi personali, dintre care unii îi erau chiar adversari olitici: Socrate cu suita sa de elevi, printre care Alcibiade şi 'laton, ca şi fostul său maestru Anaxagora, care de acolo de sus cruta cerul ca să observe relaţiile spaţiale dintre stele şi planete, ı loc să privească statuile şi capitelurile; Parmenide cu pupilul ău Zenon, veşnicul opozant; Sofocle, Euripide, Aristofan: toţi ersonalităţi destinate să lase urme în istoria umanităţii, oameni in care întâlneai, în Atena lui Pericle, câte un exemplar la ıecare colţ de stradă. Foarte puţini, însă, erau născuţi acolo.)ar faptul că au fost îndemnaţi să vină în acest loc, pentru a găsi n teren propice operelor şi ideilor lor, dovedeşte cât de nportantă era Atena şi la ce grad de dezvoltare ajunsese.

În acelaşi moment în care pe Acropole se desăvârşea artenonul, capodopera cea mai reuşită a geniului artistic grec,

în tot restul acestui mic oraş de numai două sute de mii de locuitori, dintre care treizeci sau patruzeci de mii erau cetăţeni, se puneau bazele tuturor şcolilor filozofice şi se pregăteau temele viitorului conflict dintre credinţă şi raţiune.

Taina extraordinarei înfloriri intelectuale a Atenei acestui secol de aur se afla tocmai aici: în legăturile strânse dintre protagoniştii ei, închişi în spaţiul îngust al zidurilor cetăţii, grupaţi în agora şi în saloanele hetairelor; în intensa participare a tuturor la viaţa publică şi în capacitatea de a răspunde prompt, ca un ecou, la toate mişcările politice şi culturale; dar şi în libertatea pe care democraţia lui Pericle a ştiut s-o garanteze circulaţiei ideilor. Un gând al lui Empedocle, un sofism al lui Pitagora, un *bon-mot* al lui Gorgias, o insolenţă a lui Ermip treceau imediat din gură în gură, făcând ocolul oraşului, răsunând în Parlament şi ajungând până la Sofocle, ca să inspire conflictul unei noi drame de ale sale.

Cine ştie dacă atenienii şi-au dat vreodată seama de uriaşul privilegiu pe care l-au avut, de a se naşte în momentul acela la Atena? Poate că nu. Oamenii nu ştiu decât să aprecieze şi să măsoare norocul altora. Niciodată pe al lor propriu.

26
REVOLUŢIA FILOZOFILOR

Ceea ce, de fapt, a făcut ca Atena să fie patria filozofiei nu a fost un destin firesc, datorat superiorităţii geniului fiilor săi; a fost caracterul ei grandios şi cosmopolit, care o făcea receptivă la idei, o făcea mai zeloasă şi mai înţelegătoare decât celelalte cetăţi greceşti. Până la Socrate, filozofia i-au adus-o imigranţii. Dar, în timp ce Sparta o interzicea, nevăzând în ea altceva decât „o incitare la neînţelegeri şi la diatribe inutile", Atena a deschis cu entuziasm porţile pentru oamenii de cultură, i-a primit în case şi în saloane, i-a hrănit, şi pe mulţi i-a cinstit cu darul suprem al cetăţeniei. Nu ştim dacă asta a ajutat-o să trăiască mai bine. Dar i-a permis oricum să supravieţuiască în amintirea oamenilor, care văd azi strâns la un loc într-un nume, Atena, tot ce poate simboliza geniul de necontestat al vechii Grecii.

Vehiculul acestei contaminări cu filozofie au fost *sofiştii*, cuvânt căruia timpul i-a împrumutat o semnificaţie de dispreţ aproape, dar care, la origine, voia să spună „maeştri ai înţelepciunii". L-a inventat şi şi l-a atribuit Protagora, când a venit din patria sa, Abdera, la Atena, ca să înfiinţeze aici o şcoală. Se pare că, pentru a fi admişi, tinerii trebuiau să plătească zece mii de drahme, cam şase milioane de lire de-ale noastre. Şi probabil că ceva din antipatia cu care au fost înconjuraţi până la urmă sofiştii să se fi datorat şi acestor preţuri exorbitante. Dar adevăratul motiv a fost altul: abuzul de argumente înşelătoare, chiţibuşurile dialectice, pe scurt, tot ceea ce mai târziu a fost numit cu dispreţ „sofism", păcat în care foarte repede au căzut sofiştii.

Protagora nu a comis niciodată această greşeală. Însuşi Platon, care avusese destul timp să-l cunoască şi nu-l putea suferi, dar care a înregistrat dialogurile lui cu Socrate, recunoaşte că, dintre aceştia doi, Protagora era acela care discuta cu mai multă obiectivitate şi măsură; şi că Socrate, când era cazul, se refugia în sofisme. Diogene Laerţiu merge şi mai departe, afirmând că Protagora a fost acela care a inventat aşa-zisa metodă socratică. Oricum însă, nu rămâne nici o îndoială că lui Protagora trebuie să-i datorăm relativismul filozofic legat de problema cunoaşterii.

Până atunci, ceea ce ocupase minţile grecilor a fost chestiunea originii lucrurilor. Şi e foarte adevărat că aproape toate cărţile lor se intitulau *Despre natură*, propunându-şi să clarifice cum s-a născut lumea şi după ce legi se conducea ea. Protagora, însă, s-a gândit să cerceteze şi prin ce mijloace putea omul să-şi dea seama de realitate, şi până unde putea s-o cunoască. Dar a trebuit să se mulţumească numai cu puţinul pe care i-l permiteau percepţiile senzoriale: văzul, auzul, pipăitul, mirosul. Sigur că omul nu putea merge prea departe cu aceste instrumente imprecise şi înşelătoare. Şi, tocmai de aceea, trebuia să renunţe la descoperirea aşa-ziselor „adevăruri eterne", pe care le urmărea Heraclit, adevăruri valabile pentru toţi, în toate timpurile şi în toate împrejurările; acum trebuia să se mulţumească doar cu ce avea valoare într-un anumit moment şi într-o anumită împrejurare, şi să admită implicit că acest adevăr putea să nu însemne nimic pentru altcineva, şi nici pentru el însuşi în alte momente şi în alte ocazii.

Noi ne dăm foarte bine seama cât scandal şi câtă agitaţie a putut să provoace asupra oamenilor sărmani şi asupra autorităţii constituite această învăţătură, în timp ce, în saloanele intelectualilor, ea trezea numai entuziasm. Era o scuturătură dată acelor „principii" pe care, la fel ca toate celelalte societăţi din orice timp, şi Atena se sprijinea, şi care nu pot fi niciodată puse în discuţie fără să provoace un seism. Oare binele, răul şi însuşi Dumnezeu nu erau decât nişte adevăruri întâmplătoare şi subiective, cărora oricine avea dreptul să le opună altele, cu totul diferite?

Într-o conferinţă ţinută în faţa unui public de liber-cugetători, printre care se găsea şi tânărul Euripide, care n-avea s-o mai uite niciodată, Protagora a răspuns: da. Şi atunci, guvernul l-a alungat, i-a confiscat cărţile şi i le-a ars în piaţa publică. Maestrul a plecat în Sicilia; şi se pare că în timpul călătoriei a pierit într-un naufragiu. Dar lăsase o puternică amintire în mintea tuturor acelora care îl cunoscuseră personal. Elevii săi fuseseră numeroşi, pentru că, dacă e adevărat că el pretindea şase milioane de la bogaţi, tot atât de adevărat este că îi învăţa pe gratis pe toţi aceia care jurau la templu, în faţa lui Dumnezeu, că erau nevoiaşi; ciudată comportare pentru un om care afirma că nu crede în Dumnezeu. Dar, de fapt, el aruncase în societatea ateniană o sământă: sământa îndoielii.

I-a luat locul un diplomat, unul Gorgias, trimis la Atena ca ambasador din partea oraşului sicilian Leontini, ca să ceară ajutor împotriva Siracuzei. Gorgias fusese elevul lui Empedocle, dar metoda şi profundul său scepticism erau sofiste şi se rezumau la astfel de enunţuri de bază: nu există nimic în afară de ceea ce putem percepe cu simţurile noastre; chiar dacă mai există şi altceva, noi nu vom reuşi să-l percepem. Şi, admiţând că vom reuşi să-l percepem, nu vom reuşi să-l comunicăm şi altora.

Gorgias s-a strecurat bine, deoarece, ca fin diplomat, a ştiut întotdeauna să se oprească acolo unde intrau în discuţie zeii. Şi, în fond, a avut dreptate. Pentru că e normal să ai neplăceri atunci când afirmi nişte adevăruri eterne, mai curând decât atunci când le negi. Simţurile în care avusese atâta încredere l-au răsplătit, copleşindu-l cu toate plăcerile ce ţi le pot ele oferi până la vârsta de o sută opt ani. Gorgias s-a plimbat prin toată Grecia, ţinând conferinţe şi fiind invitat la ospeţe în cele mai bogate case. Se apropia de optzeci atunci când, la Jocurile olimpice din anul 408 înainte de Christos, a obţinut un imens succes cu o grozavă alocuţiune, prin care i-a invitat pe greci, deja aflaţi într-o luptă fratricidă, să facă pace şi să se unească împotriva puterii renăscânde a perşilor. Iar înainte să moară, a avut înţelepciunea de a-şi cheltui toată averea.

Pe urmele acestor doi mari sofişti , au răsărit şi o droaie de alţii mai mititei, printre care, aşa cum se întâmplă mereu,

existau şi buni şi răi; dar cei răi îi depăşeau pe cei buni. Ei au stimulat spiritul dialectic, i-au obişnuit pe atenieni să gândească după scheme logice, şi au contribuit foarte mult la formarea unei limbi exacte, supunând şi substantivul şi adjectivul unui examen riguros. Iar o dată cu ei, pe lângă poezie s-a născut şi proza greacă. Şi probabil că fără aceşti oameni, Socrate însuşi nu ar fi ajuns acela care a fost; sau ar fi trebuit să muncească mai mult. Dar, totuşi, nu ne îndoim că ei au fost aceia care, chiar dacă nu au provocat-o, cel puţin au grăbit dezintegrarea societăţii. Nonconformiştii sunt întotdeauna aceia care fac mai mult rău decât bine, care neagă numai de dragul de a nega, şi-şi fac din asta o glorie. Clubul Diavolului, pe care în anii aceia l-au întemeiat nişte intelectuali *à la page*, ca să se ghiftuiască tocmai în zilele sacre în care calendarul poruncea să se ţină post, ne supără chiar şi pe noi, care nu am crezut niciodată în zeii greci. Este un fel de a sfida tradiţia şi superstiţia, un lucru mult mai prostesc decât să le respecţi. Şi, mai ales, asta condamna Socrate la sofişti, deşi învăţase şi el multe lucruri de la ei.

Cum am mai spus, aceşti sofişti, mai mult decât nişte descoperitori, au fost nişte popularizatori a ceea ce elabora gândirea greacă. Pe vremea aceea nu exista o presă şi nici academii care să asigure contacte şi să permită schimburi de idei între diversele şcoli. Grecia nu avea o unitate geografică. Geniul ei se risipea printr-o puzderie de oraşe şi de stătuleţe, care se întindeau din Asia Mică până pe coastele orientale ale Italiei. Cel mai mare serviciu pe care i l-au făcut sofiştii a fost tocmai acela de a extrage nectarul din toate florile şi de a-l aduce la Atena, ca să-l topească într-un creuzet comun. Momentul era bine ales, pentru că tocmai atunci se puneau bazele marelui conflict al filozofiei, care şi azi mai durează fără posibilitatea de a fi soluţionat: acela dintre idealism şi materialism.

Cel dintâi s-a născut la Eleea, pe ţărmurile italiene, şi s-a întruchipat în Parmenide. Despre el se cunoaşte doar puţinul pe care ni l-a lăsat Diogene Laerţiu, cum că a fost elevul lui Xenofon, întemeietorul şcolii eleate. Acesta era un personaj ciudat şi neliniştit care, născut la Colofon, şi-a petrecut întreaga viaţă emigrând, fiindcă peste tot pe unde mergea, cu sarcasmele

și cu mușcăturile sale nu trezea decât ostilitate. Avea el ce avea cu toată lumea, dar mai ales cu contemporanul său Pitagora, pe care îl acuza de impotență și de isterie. Nu-i lăsa în pace nici pe morți. Despre Hesiod și Homer spunea: „Panegiriștii ăștia ai furtului, ai adulterului și ai escrocheriei", ceea ce de fapt nu părea să fie tocmai fals. Dar se vede că bârfa este un elixir de viață lungă pentru că, exersând-o mereu la adresa tuturor, Xenofon a trăit peste o sută de ani.

Parmenide nu a împărtășit ura maestrului său împotriva lui Pitagora. L-a studiat și i-a acceptat unele învățături, în domeniul astronomiei mai ales. Dar interese mai multe avea el în lumea pământenilor, decât să-și piardă timpul rătăcind în aceea a stelelor. Din însărcinarea guvernului de la Eleea, a redactat un cod de legi. Iar filozofiei i s-a dedicat doar așa, ca să-și treacă timpul, închinându-i, cum se obișnuia pe atunci, și un poem pe care, pentru variație, l-a intitulat tot *Despre Natură*, și din care nu ne-au mai rămas decât vreo două sute de versuri. El a desființat teza lui Heraclit, conform căreia „totul curge" și realitatea constă tocmai în această curgere și transformare a lucrurilor. După Parmenide, „totul stă pe loc", deci schimbarea nu este decât o iluzie provocată de propriile noastre simțuri. Nimic nu „începe", nimic nu „devine", nimic „nu se sfârșește". Singura realitate este *existența*, care stă și ea pe loc, pentru că, dacă presupunem că se deplasează de acolo unde e, acolo unde nu e, ar trebui să admitem și prezența unui spațiu gol care, fiind un vid, înseamnă că nu există; întrucât, prin definiție, existența umple ea singură orice spațiu. Ea se mai identifică și cu Gândirea, pentru că nu te poți gândi decât la ceea ce există și, invers, nu poate să existe decât ceva la care te gândești.

Mă rog, toate astea sunt deja prea grele pentru noi. Și poate că le-ar fi rămas definitiv de neînțeles chiar și contemporanilor, dacă Zenon, cel mai inteligent învățăcel al lui Parmenide, nu le-ar fi vulgarizat într-o carte de paradoxuri, dintre care vreo zece au ajuns și până la noi. Iată câteva. O săgeată care zboară, în realitate stă pe loc în aer, pentru că, în fiecare clipă a cursei sale aparente, ea ocupă un punct fix în spațiu: deci parabola descrisă de ea nu este decât o amăgire a simțurilor noastre.

Alergătorul cel mai iute nu poate s-o întreacă pe o broască ţestoasă, pentru că atunci când o ajunge, ea deja şi-a schimbat locul. De fapt, un corp, ca să se deplaseze din punctul A în punctul B, trebuie să treacă pe la jumătatea acestei distanţe, care este punctul C. Ca să ajungă în C, trebuie să parcurgă şi jumătatea acestei distanţe, care e punctul D, şi aşa la infinit. Acum, deoarece infinitul pretinde o infinitate de mişcări, este imposibil să parcurgi o astfel de distanţă într-un timp definit.

Nu suntem chiar siguri de tot că Parmenide, dacă ar fi auzit-o, ar fi aprobat modul de a demonstra valabilitatea acestei teorii a elevului său. Dar trebuie să fi fost de acord că această metodă tare i-a mai amuzat pe grecii în mijlocul cărora venise Zenon să predea. Socrate nu l-a putut suporta, şi i-a criticat cu asprime dialectica chiţibuşărească. Dar a imitat-o. Poate că singurul care nu a căzut în propriile sale capcane a fost Zenon însuşi, care, când a ajuns bătrân, i-a luat în râs pe toţi cei care îl luaseră în serios. Acest sceptic a avut, când a revenit la Eleea, un sfârşit stoic. L-au arestat pe motive politice şi l-au torturat. A murit frumos, fără să se plece şi să se plângă.

Indirect, i-a fost dat unui elev de al său să provoace primul asalt al materialismului contra idealismului lui Parmenide. Către anul 453, venise la Eleea, din Milet, un anume Leucip, care trebuie să fi auzit despre Pitagora, sau poate că fusese chiar la vreo şcoală de a elevilor săi. El nu a rămas deloc convins de teoria aceea despre o existenţă omniprezentă şi imobilă, care se indentifică cu Gândirea. Şi, plecat la Abdera, unde a înfiinţat o şcoală proprie, a dezvoltat în schimb conceptul „nonexistenţei", adică al vidului. După el, creaţia nu este, de fapt, decât o combinaţie de vid şi atomi care se învârt vertiginos în spaţiu şi se combină între ei, dând naştere formelor sau lucrurilor. Chiar ceea ce numim noi suflet nu este decât o combinaţie de atomi. Ei sunt aceia care formează substanţa oricărui lucru, până şi a gândirii. Deci, totul nu e decât materie.

Dar această concepţie materialistă a fost dezvoltată încă şi mai bine de prietenul şi adeptul său Democrit, care îi frecventa cursurile la Abdera. El aparţinea unei mari familii din burghezia negustorească; şi tatăl său, când a murit, i-a lăsat o sută de

talanţi, cam patru sute de milioane de lire. Democrit i-a folosit ca să-şi finanţeze o mare călătorie, care trebuie că a durat mai mulţi ani şi l-a purtat prin Egipt, Etiopia, India şi Persia. Era un om iscoditor şi conştiincios, care voia să vadă totul singur şi nu se lăsa afectat de nici un fel de şovinism sau regionalism. „Patria unui om care gândeşte este lumea", spunea el. „Şi este mult mai important să cucereşti un adevăr decât un tron." O pudoare de aristocrat l-a împiedicat să-şi răspândească propriile teorii, să instituie o şcoală şi chiar să provoace dezbateri, aşa cum se obişnuia în acele vremi. Chiar când n-a mai avut nici o centimă, în loc să-şi exploateze propria-i cultură, şi-a redus pretenţiile; şi la Atena chiar, unde se stabilise fără să-i frecventeze pe ceilalţi filozofi şi saloanele unde aceştia se strângeau, era ocupat numai cu scrisul. Diogene Laerţiu spune că a redactat tratate de medicină, de astronomie, de matematică, muzică, psihoterapie, fizică, anatomie etc. Sigur că era un enciclopedist, înzestrat cu un stil limpede şi exact, care, în ochii lui Francis Bacon*, a şi apărut ca cel mai mare gânditor din Antichitate, superior chiar lui Aristotel şi lui Platon. O singură dată, numai, s-a hotărât să apară în public, în faţa concetăţenilor săi din Abdera, unde se înapoiase bătrân, ca să le citească o lucrare intitulată *Lumea mare*. Acesta era un fel de compendiu al tuturor cunoştinţelor sale. Şi Laerţiu povesteşte că impresia făcută a fost atât de mare, încât statul a decis să-i restituie cei o sută de talanţi cheltuiţi ca să le acumuleze: un exemplu pe care îl propunem fără ezitare şi guvernanţilor noştri.

Se pare că Democrit, practicând preceptele higienice pe care le-a propovăduit, a trăit până la nouăzeci de ani; şi unii spun că până la o sută nouă chiar. După spusele lui Laerţiu, într-o zi şi-a dat seama că va muri, şi i-a spus asta surorii sale. Dar ea i-ar fi răspuns că nu putea s-o facă chiar în ziua aceea pentru că, fiind sărbătoarea Tesmoforiei, ea trebuia să se ducă la templu. Democrit a asigurat-o că poate să se ducă liniştită. Era suficient să vină în fiecare dimineaţă să-i aducă puţină miere. Ea

* Francis Bacon (1561-1626), filozof, scriitor şi om de ştiinţă englez.

s-a conformat. Iar el, introducându-şi în nări puţină miere şi respirându-i parfumul, a reuşit să-şi prelungească zilele până când serbările au luat sfârşit. Atunci a spus: „Iată, acum chiar că pot să plec". Şi a plecat fără pic de suferinţă, regretat de tot poporul care l-a întovărăşit în masă la cimitir.

Democrit ajunsese la concluziile sale materialiste plecând de la premisele idealiste ale lui Parmenide. Şi el neagă simţurile ca instrument al cunoaşterii, spunând că acestea ne permit să percepem numai „însuşirile secundare" ale lucrurilor: forma, culoarea, gustul, temperatura etc. Toate astea ne fac să ne formăm o părere. Dar adevărul ne scapă. Acesta este constituit doar de o *necesitate*, de neînţeles pentru noi, care dirijează combinaţiile dintre atomi, singura realitate a creaţiei. Ei sunt ceea ce sunt, adică veşnici; atomii vechi nu mor, iar alţii noi nu se nasc. Ceea ce se schimbă sunt numai combinaţiile dintre ei, pe care noi adeseori le atribuim *întâmplării*, acest cuvânt inventat de propria noastră ignoranţă, ce nu ne permite să înţelegem *necesitatea* care a impus aceste combinaţii. Chiar şi în om totul este făcut din atomi; deşi cei care constituie aşa-zisul „suflet" conţin un material deosebit, mai nobil decât cel care alcătuieşte trupul.

Din această teorie gnoseologică, adică privitoare la modul cum cunoaştem lucrurile, Democrit a derivat şi una „etică", adică o regulă morală. A spus că omul trebuie să se mulţumească doar cu fericirea modestă pe care i-o poate oferi strânsa sa dependenţă de materie. Simţurile nu-i ajung ca să-şi procure una mai deplină, aşa cum nu-i folosesc nici ca să înţeleagă lumea. Omul poate doar să-şi caute seninătatea într-o existenţă ordonată şi moderată, pentru că binele şi răul trebuie să le găsim în noi, nu să aşteptăm să ne vină din afară.

Acum, în această luptă care şi azi mai durează între cei care, ca şi Parmenide, negau, în numele sufletului şi al ideii, materia şi simţurile, şi aceia care, ca Democrit, reduceau la materie chiar şi ideea şi sufletul, s-a interpus, cu pretenţia de a-i împăca, acela care a fost poate cel mai pitoresc şi mai turbulent dintre filozofii tuturor timpurilor: Empedocle.

Se născuse la Agrigento, dintr-o familie de crescători de cai de curse. Tatăl său, îngrijorat poate de caracterul recalcitrant şi cutezător al băiatului, l-a trimis la şcoală la pitagoricieni, care, pe urmele Maestrului, organizaseră cam peste tot colegii celebre pentru severitatea disciplinei. Empedocle, cu impetuozitatea lui înnăscută, s-a avântat în filozofie, s-a entuziasmat de teoria transmigrării sufletului şi a descoperit curând în el însuşi pe acela al unui peşte, pentru că înota foarte bine, pe acela al unei păsări, pentru că fugea ca săgeata şi, în sfârşit, pe acela al unui zeu. „Din ce înălţimi, din ce fericiri cereşti am coborât pe acest pământ mizerabil, ca să mă amestec aici cu toţi bipezii vulgari!", exclama el indignat. Dar, incapabil să păstreze în el dispreţul, a împărtăşit această suferinţă a sa şi unor persoane din afara colegiului, lucru strict interzis de regulamentele pitagoricienilor, care l-au dat afară.

Empedocle nu s-a înapoiat acasă. Convins acum de originea sa divină, a pornit să colinde lumea, încălţat cu sandale aurite, cu o haină de purpură pe umeri şi cu o coroană de lauri pe cap, făcând pe medicul şi pe prezicătorul. Zicea că fratele său Apollo îi dictează reţetele şi prezicerile. Şi poate că o credea chiar şi el. Zăceau într-ânsul ceva din Cagliostro, magul napoletan, şi ceva din Leonardo da Vinci. I-a dat lecţii de oratorie şi lui Gorgias, care a dovedit apoi că a profitat în mod strălucit de ele. S-a improvizat inginer pentru asanarea bălţii de la Selino. A pus la cale o revoltă la Agrigento, a condus-o la victorie şi, desfiinţând dictatura, a instaurat democraţia. Ca să-şi mai treacă vremea, scria poezii atât de perfecte, că a trezit mai târziu admiraţia lui Aristotel şi a lui Cicero. Dar, mai ales, se considera un filozof căruia îi revenea misiunea de a-l împăca pe Parmenide cu Democrit; sufletul cu simţurile; ideile cu materia. Şi a încercat-o, inventând legea după care se conduc combinaţiile între atomi şi disocierea dintre ei: dragostea şi ura.

După Empedocle, elementele se asociază între ele din dragoste şi se disociază din ură. Este un proces alternativ, care merge înainte la infinit. Şi, dacă simţurile nu ne permit să-l înţelegem bine, ele ne pun totuşi pe drumul cel bun, ca s-o

putem face. Nu trebuie să credem orbeşte în ele, dar nici nu trebuie să le dispreţuim.

În concluzie, din cele patru sau cinci mii de cuvinte care ne-au rămas în total de la Empedocle, ajungem la constatarea că el a fost mai mare ca inginer, ca rebel, ca poet şi, sigur, ca aventurier de înaltă clasă decât ca filozof. Poate că de vină a fost şi exuberanţa care nu i-a permis să se încadreze într-o şcoală şi să se limiteze la ea. O curiozitate devoratoare şi stările sale schimbătoare de spirit l-au dus la eclectism şi nu i-au lăsat timp să dezvolte, de la A la Z, o teorie ca lumea. Dar, deşi gânditor mediocru şi cu idei încâlcite, el a fost, în schimb, un personaj ieşit din comun, şi a rămas aşa până la bătrâneţe, când a lepădat sandalele de aur, chitonul de purpură şi coroniţa de lauri pentru ca, desculţ ca un franciscan, să se preschimbe într-un fel de călugăr, care invita lumea să se purifice înainte de reîncarnarea ce avea să vină, renunţând la căsătorie şi, tot ca şi Pitagora, la mâncarea de bob. Cine o mai şti de ce erau atât de porniţi grecii împotriva acestei legume domestice!

În privinţa sfârşitului său, există două versiuni. Conform celei mai acreditate, când atenienii au asediat Siracuza, Empedocle i-a sărit oraşului în apărare, spre marea ciudă a cetăţii Agrigento, care o ura pe rivală, şi care l-a pedepsit atunci, exilându-l la Megara, unde a şi murit. Dar, după Diogene Laerţiu, care nu se putea mulţumi cu un sfârşit atât de banal, Empedocle ar fi dispărut în chip misterios, în timpul unei serbări organizate pentru celebrarea unei minuni făcute de el, atunci când a înviat o moartă; mai târziu, i s-au găsit doar chiloţii pe marginea craterului vulcanului Etna, unde precis că se aruncase, ca să nu mai rămână din el nici o urmă şi să se confirme astfel originea sa divină. Din nefericire, desuul acela banal, readus la suprafaţă de o erupţie, l-a trădat: zeii nu poartă chiloţi.

27
SOCRATE

„Mulţumesc lui Dumnezeu", scria Platon, „că m-am născut grec, şi nu barbar; bărbat, şi nu femeie; liber, şi nu sclav. Dar, mai ales, îi mulţumesc lui Dumnezeu că m-am născut în veacul lui Socrate."

Socrate este, mai înainte de toate, unul din cazurile rarisime de modestie premiată. Premiată nu de către contemporani, care l-au mai condamnat şi la moarte, ci de generaţiile următoare ce i-au recunoscut nemurirea operelor pe care el nu le-a scris, dar pe care elevii săi şi-au luat sarcina s-o facă. Foiau în jurul lui, de toate vârstele, de toate condiţiile sociale şi de toate opiniile; de la aristocraticul şi turbulentul Alcibiade, până la nobilul şi seriosul Platon; de la Critias, reacţionarul, la Antistene, socialistul, şi la Aristip, anarhistul. Fiecare din aceştia l-a văzut şi l-a descris pe Maestru în felul său. Şi Diogene Laerţiu povesteşte că, atunci când Socrate a citit descrierea pe care i-o făcuse Platon, a exclamat: „Dumnezeule, ce de minciuni a mai turnat şi tinerelul ăsta despre mine!"

O credem, în primul rând pentru că nimeni – nici măcar Socrate, care a încercat atât de mult s-o facă – nu reuşeşte să se vadă pe sine însuşi, sau cel puţin să se vadă aşa cum îl văd alţii; şi apoi, pentru că orice portretist îi atribuie personajului său nu numai ceea ce acesta a făcut şi a spus, ci şi ceea ce ar fi putut face şi spune despre sine însuşi. Cu siguranţă că Brennus* nu a

* Brennus, conducător celt legendar, despre care se spune că i-ar fi învins pe romani la Allia şi ar fi ocupat Roma în 387 î.d.Ch.

rostit vorbele: „*Vae victis*”, şi din cauză că nu ştia latineşte. Dar aceste vorbe se potrivesc bine în gura lui, şi-l caracterizează. Biografiile reuşite sunt construite cu anecdote, în cea mai mare parte false. Important este ca din aceste falsuri să iasă la iveală o fiinţă adevărată.

Socrate, care privea mult înăuntrul său, dar vorbea puţin despre sine, s-a autodefinit ca „un tăun”. Şi, în sensul cel mai nobil al cuvântului, aşa a şi fost, deoarece, cu această patimă a sa de a privi în adâncul sufletelor şi al lucrurilor, nu a lăsat pe nimeni în pace. Cum se spune azi, „el venea de jos”. Tatăl său fusese un sculptor modest, poate ceva mai mult decât un simplu dăltuitor, deşi mai târziu i-au fost atribuite, nu se ştie pe ce bază, cele trei graţii care se înalţă la intrarea în Partenon. Dar fiul, cu toate că în timpul liber i-a continuat meşteşugul încercând din când în când să modeleze în marmură sau în piatră, se simţea tot mai apropiat de mamă, care fusese de meserie moaşă. „Pentru că”, spune el, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios, „şi eu i-am ajutat pe alţii să nască; nu copii, ci idei.”

De altfel, toată viaţa asta i-a şi fost vocaţia şi singura activitate. Ne este uşor să presupunem că părinţii săi nu prea erau bucuroşi de aşa ceva. Ei luau drept o trândăvie ce nu promitea nimic bun această îndărătnicie a sa faţă de şcoală şi de muncă, şi atracţia sa nestăpânită pentru umblatul prin pieţe şi pe străzi, ca să asculte ce spun oamenii, să-i întrebe şi să-i stârnească la discuţii. Sigur că nu acesta era cel mai bun mod de a-şi face o situaţie.

Însă adevărul e că la o situaţie Socrate nici nu prea ţinea. Bogat nu era, dar nici chiar sărac de tot, pentru că, după moartea tatălui, moştenise casa şi şaptezeci de mine* – cam patru milioane de lire –, pe care le-a încredinţat prietenului său Criton, ca să le investească în ceva. Se gândea să trăiască doar din venitul lor, pentru că pretenţii prea mari nu avea. Aristossenos din Tarent povesteşte că l-ar fi auzit pe tatăl său, care îl cunoscuse pe Socrate personal, spunând că acesta era un beţivan ignorant, plin de datorii şi vicii. De fapt, singura

* Mină – monedă greacă de 100 drahme.

educaţie de care avusese parte a fost cea militară şi sportivă. Chemat sub arme, în Războiul peloponesiac, se dovedise un bun ostaş, rezistent, disciplinat şi curajos. În bătălia de la Potideea, el i-a salvat lui Alcibiade viaţa, dar n-a spus nimănui, ca să nu compromită decoraţia ce-i fusese acordată tânărului său prieten. Iar la Delos, contra spartanilor care erau doar nişte soldăţoi greu de stăpânit, a fost ultimul dintre atenieni care s-a retras. Trebuie că avea într-însul stofă de *grognard** sau de vânător de munte. Şi chiar bustul care îl reprezintă la muzeul Termelor din Roma ne face să avem această impresie despre el.

Sigur că nu era frumos, cel puţin în sensul grec al cuvântului. Nasul mare şi gros, buzele cărnoase, fruntea greoaie şi maxilarul puternic; toate ne duc cu gândul la o ascendenţă ţărănească. Neruşinatul de Alcibiade îi spunea râzând: „Dragă Socrate, nu poţi să spui că faţa ta nu seamănă cu aceea a unui satir." Dar Maestrul nu se supăra, şi îi răspundea: „Ai dreptate; şi, în plus, mai am şi burtă. Trebuie să mă apuc de dans, ca să-i mai reduc din proporţii."

I-a fost foarte uşor tatălui lui Aristossenos să vadă în Socrate un zdrenţăros, judecând doar după aspectul său atât de neglijent şi după atât de puţina atenţie acordată propriei sale persoane. Şi vara, şi iarna, umbla îmbrăcat cu acelaşi chiton, pătat şi cârpit. Trăgea la măsea destul de des şi cu plăcere. Iar Xantipa, nevastă-sa, zicea că nici nu se prea spăla.

Această Xantipă a trecut în legendă drept personificarea nevestei certăreţe şi cicălitoare, pretenţioasă şi sufocantă. Şi e normal să fie aşa, deoarece biografia, ba chiar biografiile lui Socrate au fost scrise de prietenii şi discipolii săi, care o detestau; iar ea, la rândul său, îi detesta pe ei, pentru că i-l luau pe bărbat de acasă. De fapt, el nici nu se prea îngrijea de ai săi. Nu le dădea nici un ban, pentru că nici nu câştiga nimic; şi de acasă lipsea zile şi nopţi. Biata femeie ajunsese să fie atât de disperată, încât l-a şi acuzat că îşi neglijează obligaţiile şi l-a dat în judecată. Socrate, în loc să se apere pe sine, a apărat-o tot pe

---

* Grognard – denumire populară dată soldaţilor din vechea gardă a lui Napoleon.

ea. Şi nu numai în faţa instanţei, ci chiar şi în faţa discipolilor indignaţi; zicea că, în calitate de nevastă, ea avea perfectă dreptate, şi că era o femeie de treabă, care ar fi meritat un soţ mai bun. Dar, după ce a fost achitat, şi-a reluat liniştit obiceiurile extradomestice, şi nu chiar întotdeauna nevinovate. Pentru că nu se mărginea doar să frecventeze salonul intelectual al Aspasiei, ci şi casa Teodatei, cea mai cunoscută prostituată din Atena.

Toţi îl iubeau, pentru că era mereu bine dispus, nu se supăra de nimic, şi exprima cele mai subtile lucruri în cele mai simple cuvinte. Când trecea pe stradă, urmat de alaiul său de discipoli, toţi vânzătorii şi negustorii îl salutau amical. El se oprea înaintea vitrinelor şi exclama uimit: „Ia te uită de câte lucruri are azi lumea nevoie!" Chiar şi familiile mai cu pretenţii la care era invitat să ia masa erau obişnuite să-l vadă desculţ, pentru că printre lucrurile pe care el nu prea simţea nevoia să le aibă era şi încălţămintea.

Nu se ştie pe la ce şcoli umblase; poate că pe la nici una. Şi nu m-aş mira dacă s-ar descoperi că nu ştia nici măcar să scrie. Iar pentru că a fost un sedentar de felul său, nici nu prea călătorise; toată cultura lui trebuie să fi fost exclusiv rezultatul meditaţiilor şi conversaţiilor cu intelectualii timpului. Platon ne-a relatat întâlnirile sale cu Hippias, cu Parmenide, cu Protagora şi cu mulţi alţi filozofi din epoca aceea. Probabil însă că ele nici nu au avut loc. Se pare că Socrate l-a cunoscut personal numai pe Zenon, din a cărui dialectică a prins ceva. Cât despre Anaxagora, care precis că l-a influenţat, cu el a avut indirect contacte, prin Arhelaos din Milet, care a fost elevul lui Anaxagora şi învăţătorul lui Socrate.

De altfel, metoda pe care a practicat-o Socrate exclude consultarea cărţilor. El îşi propusese două probleme de bază, pe care azi nici o bibliotecă nu ne poate ajuta să le rezolvăm: ce este binele? şi care este regimul politic cel mai potrivit de urmat? Sistemul său de a preda atrăgea prin aceea că, în loc să se urce la catedră, ca să împărtăşească şi altora ideile sale, el declara că nu are nici una şi-i ruga pe ceilalţi să-l ajute să le găsească.

„Eu”, spunea el, „mă consider cel mai ştiutor dintre oameni, pentru că ştiu că nu ştiu nimic.” Şi de la această premisă, care era totodată şi modestă şi lipsită de modestie, pleca în fiecare zi la cucerirea vreunui adevăr, punând întrebări în loc să dea răspunsuri. Asculta cu răbdare ce-i spuneau alţii, apoi începea să-şi expună obiecţiile: „Tu, Criton, care vorbeşti de virtute, ce înţelegi prin acest cuvânt?” Socrate era mereu neobosit în a pretinde idei precise şi formulări clare. „Asta ce este?” era întrebarea sa preferată, indiferent despre ce se vorbea. Şi orice definiţie o trecea prin ciurul ironiei sale, ca să-i demonstreze netemeinicia sau lipsa de pertinenţă. Era exact un „tăun” incorigibil, născut să zdruncine toată încrederea ascultătorilor, care adesea se enervau şi se răzvrăteau: „Pe Zeus”, urla Hippias, „e foarte uşor să ironizezi răspunsurile altora, fără să dai tu unul. Eu refuz să-ţi spun ce înţeleg prin dreptate, dacă nu-mi spui tu mai întâi ce crezi despre ea!” Şi Aristofan a satirizat mai târziu într-o comedie, *Norii*, ceea ce numea el „prăvălia gândirii”, unde, după părerea lui, se învăţa numai arta paradoxului, prezentându-l pe un elev de-al lui Socrate care îşi bătea tatăl. Acesta îşi susţinea legitimitatea gestului, spunând că l-a făcut ca să plătească o datorie contractată atunci când îl bătuse odată taică-său. „Datoriile sunt datorii. Trebuie să dai înapoi tot ce ai primit.”

Platon povesteşte că, într-o zi, Socrate s-a hotărât să inverseze rolurile, şi să răspundă, în loc să întrebe. Apoi a recunoscut, spunând: „Aveţi dreptate când mă acuzaţi că provoc îndoieli în loc să vă ofer adevăruri. Dar ce vreţi? Sunt copilul unei moaşe: sunt obişnuit să moşesc, nu să nasc.“

Vom povesti mai târziu cum şi de ce l-au condamnat la moarte. Se spune că, în parte, de vină a fost şi Aristofan cu comedia aceea a lui satirică. Ne vine greu s-o credem, pentru că Socrate a fost condamnat după douăzeci şi patru de ani de la premiera piesei. Şi, totuşi, motivele care figurau în verdict au fost acelea care au inspirat comedia lui Aristofan. Socrate, ca să inventeze filozofia, al cărei tată adevărat a fost, a avut nevoie să afirme dreptul la dubiu, adică să zdruncine toate credinţele. Nu

suntem deloc de părere că el ar fi avut ca țintă doar, și mai ales, democrația. Credem că el a supus criticii, cu care era obișnuit, și democrația. În „atelierul" său s-au născut: un idealist ca Platon, un logician ca Aristotel, un sceptic ca Euclid, un epicurean *avant la lettre* ca Aristip, un aventurier în politică precum Alcibiade, până și un general și profesor de istorie cum era Xenofon. E normal ca într-un laborator atât de vast să se ivească și animozități față de regimul democratic care i-a făcut posibilă existența și activitatea.

Socrate, recunoscând în clipa morții că democrația avea dreptul să-l ucidă, a făcut prin asta o mărturisire de credință democratică. Dar, deocamdată, să-l lăsăm să trăiască, să se plimbe și să vorbească pe străzile și prin piața Atenei sale.

28
ANAXAGORA ŞI „ŞTIINŢIFICO - FANTASTICUL“

Când Anaxagora a venit, în anul 480 înainte de Christos, de la Clazomene, locul său de baştină, la Atena, ca invitat al amiralului Xantip, care îl alesese să-i fie instructor fiului său Pericle, abia avea douăzeci de ani; şi poate că a rămas puţin deziluzionat, nu de oraş, care trebuie să-i fi părut minunat, ci de starea de înapoiere în care se găseau ştiinţele sau, mai bine zis, de dezechilibrul lor.

În realitate, la Atena, ca de altfel în toată Grecia, până în momentul acela progresase numai geometria; şi nu ca instrument de realizări practice, ci ca pretext de speculaţii abstracte. Atenienii nu recurgeau la ea ca să construiască poduri şi apeducte, de care nu au avut niciodată nevoie, ci doar ca să se distreze de deducţiile ei logice. De fapt, nu inginerii s-au ocupat cu ea, ci filozofii, în special cei proveniţi din şcoala lui Pitagora; iar problema care îi atrăgea cel mai mult a fost cvadratura cercului.

În schimb, matematica rămăsese la „beţişoare"; şi nu e o simplă vorbă: un beţişor era 1; două beţişoare erau 2. Pentru zece şi multipli se foloseau iniţialele cuvintelor: d=*deka*, h=*hekato*, etc. Mintea grecească nu l-a inventat niciodată pe zero, cel mai necesar număr dintre toate. Persoane care vorbeau cu mare competenţă despre „fenomen" şi despre „numen", atunci când era vorba să facă o adunare cât de cât elementară sau o împărţire trebuiau să se folosească de o culegere de formule,

pentru că singuri nu reuşeau să le facă; iar dacă interveneau şi fracţiile, chiar că renunţau. Numai cu greu au învăţat, de la egipteni, să calculeze cu zecile, şi de la Babilon, cu duzina. Iar paşi înainte în această direcţie grecii singuri nu au făcut.

Un alt domeniu în care ştiinţa se afla la începuturi a fost astronomia; şi, ca să ne dăm seama de asta, e suficient să vedem cum au alcătuit ei calendarul. Deja fiecare oraş îl avea pe al său, şi dată începutul anului după cum îi venea la socoteală. Ba difereau chiar şi numele lunilor, pentru că nici măcar în privinţa asta atâtea state greceşti nu reuşiseră să se pună de acord. Atena rămăsese aproximativ la sistemul lui Solon, care împărţise anul în douăsprezece luni a treizeci de zile fiecare. Şi, cum în felul ăsta la sfârşitul anului lipseau cinci zile, din doi în doi ani se mai adăuga o a treisprezecea lună, pentru recuperare. Însă după sistemul acesta apărea o lună în plus. Atunci anul a fost reîmpărţit în luni de treizeci şi de treizeci şi una de zile, alternativ. Iar pentru a elimina micul surplus care intervenea astfel, s-a luat hotărârea ca, din opt în opt ani, să se sară peste o lună.

Cauza acestei înapoieri, în afară de alergia atenienilor la matematici, zăcea în superstiţiile de care ei, în cuvinte, îşi băteau joc, dar care, de fapt, îi stăpâneau. În toate societăţile şi în toate timpurile, astronomia a fost primul duşman al genezei, oricum şi oricine ar fi revelat-o. Şi, în special în Grecia veche, geneza îşi băga nasul chiar în arborele genealogic al individului, înrudindu-l cu vreun zeu sau cu vreo zeiţă oarecare. Acum, la Teba, Filolaos pitagoricianul putea foarte bine să afirme că Pământul nu era centrul universului, ci doar o planetă ca toate celelalte care se învârtea în jurul unui „foc central": nu exista nimeni care să-i priceapă teoria, şi poate nici să stea să i-o asculte; nici măcar preoţii. În schimb, la Atena, toată lumea şi-ar fi dat seama de implicaţii şi l-ar fi întrebat pe autor cum făcea el atunci să-l împace pe Zeus cu toată această teorie cosmogonică. Însuşi Pericle nu avusese curajul să abolească legile care interziceau astronomia, ca fiind contrară religiei.

Nu ştim dacă Anaxagora a frecventat ceva şcoli. Dar, interesat cum era mai mult de problemele cerului decât de cele

ale Pământului, precis că acceptase aceste idei noi despre cer, care pluteau ca un polen în atmosfera întregii Grecii; Democrit din Abdera spunea că şi Calea Lactee nu era decât o pulbere fină de stele, iar Empedocle, la Agrigento, insinua că, pentru a ajunge pe Pământ, lumina stelelor avea nevoie de ceva timp. Parmenide din Eleea avansa multe îndoieli în privința formei plate a Pământului, ba chiar înclina să creadă că acesta era rotund; iar Enopide, la Chios, prevăzuse oblicitatea elipsei.

Să ne înţelegem: nu erau decât presupuneri, aproape întotdeauna formulate vag şi împănate cu cele mai trăsnite afirmaţii. Şi avem bănuiala că valoarea lor ştiinţifică a fost exagerată de către istoricii moderni. Ca să devină nişte adevărate descoperiri, ele au trebuit să aştepte apariţia acelor instrumente de calcul pe care oamenii le-au elaborat în următorii două mii de ani, şi care i-au permis lui Copernic şi lui Galileu să le aşeze pe baze experimentale. Pentru moment, toţi aceşti astronomi care colindau Grecia privind în sus nu erau decât nişte visători geniali, doar cu o imaginaţie bogată, care emiteau idei fără să le sprijine pe nici o dovadă, cât de mică.

Aşa a fost şi Anaxagora. Şi dacă, pe de o parte, îşi merită titlul de „părinte al astronomiei", pe de alta i se cuvine şi acela de inventatorul „ştiinţifico-fantasticului" numai pentru deducţiile sale, atunci când a afirmat că şi celelalte planete, ca şi Pământul, sunt locuite de fiinţe omeneşti, cu totul şi cu totul asemănătoare nouă; şi că îşi fac şi ele locuinţe şi înalţă oraşe, ca şi noi. Şi, tot ca şi noi, îşi ară ogorul cu boii.

Era un om ciudat, cu capul în nori şi vorbăreţ, care îşi neglijase averea de dragul stelelor şi numai de ele vorbea. El pornea de la conceptul că nu este nevoie să invoci ceva supranatural pentru a explica naturalul. Cosmosul, spunea el, a luat naştere dintr-un haos, datorită unui vârtej care, prin forţa sa centrifugă, a separat cele patru elemente fundamentale: focul, aerul, apa şi pământul, din combinarea cărora apar formele organice. Ca urmare, din pământ s-au desprins bucăţi de stâncă şi bolovani care, absorbiţi de un eter incandescent, ardeau acum în spaţiu şi deveneau stele. Cea mai mare dintre ele era soarele. Zicea Anaxagora, mai mare de patru sau de cinci ori decât

Peloponesul. Atâta timp cât se mişcă, aceste stele rămân în aer. Când se opresc pe loc, ele cad pe pământ şi devin meteoriţi. Şi luna e la fel. Ea este steaua cea mai apropiată de Pământ şi, din când în când, se aşază între acesta şi soare, provocând eclipsele.

Pământul se învârteşte, învelit într-o pătură de aer, a cărui rarefiere şi îngroşare au drept consecinţă căldura solară şi vânturile. Pentru acele vremuri era o frumoasă descoperire, numai că Anaxagora a şubrezit-o puţin adăugând că fulgerul se datorează frecării dintre nori, în timp ce tunetul e provocat de ciocnirea dintre ei. În ceea ce priveşte viaţa, aceasta este oferită de către aceleaşi elemente tuturor fiinţelor vii, care se diferenţiază între ele numai prin cantitatea acestor elemente şi prin relaţiile dintre ele. Omul s-a dezvoltat mai bine decât toate fiinţele, pentru că poziţia sa în două picioare i-a lăsat – şi e cazul s-o spunem şi noi – mâinile libere, adică i le-a scutit de obligaţia locomoţiei.

După cum se vede, sistemul lui Anaxagora e un fel de mâncare cu multe ingrediente unde, dacă vrei, îi găseşti amestecaţi şi pe Galileu şi pe Darwin, ba încă şi ceva desene animate şi filme despre marţieni. Dar, în ceea ce priveşte legile Atenei, sistemul avea un mic defect: acela că nu pomenea niciodată de Zeus; ca şi cum, în toată această evoluţie, el n-a avut deloc ce căuta. Anaxagora, atunci când a vrut să publice totul într-o carte, pe care a intitulat-o tot *Despre natură*, şi-a dat seama de greşeală, şi a introdus în ea, ca părinte al vârtejului dătător de viaţă universului, un *nous*, adică o minte pe care, în faţa juraţilor, ar fi putut-o face să treacă drept Tatăl ceresc. O pomenea mereu, chiar atât de mult în discuţiile sale, încât atenienii, ca să-l ia la vale, îl botezaseră *Nous*, şi în felul ăsta îl interpelau când trecea pe stradă: „Salut, *Nous*! Cum o să fie vremea mâine, *Nous?*"

Poate că *Nous* ar fi dus-o nesupărat de nimeni, dacă n-ar fi fost amicul lui Pericle şi musafir nedespărţit al salonului Aspasiei: un privilegiu, care, în democraţia aceea plină de intrigi, se plătea scump. Într-o zi, în timpul unui sacrificiu, s-a întâmplat să le pice în mână augurilor un berbec cu un singur corn. Preoţii care oficiau ceremonia au văzut în asta ceva

supranatural. Iar Anaxagora, care cu supranaturalul nu se prea împăca, i-a făcut de râs în fața întregului popor, decapitând animalul și demonstrând că acel unic corn crescuse așa doar pentru că berbecul avea creierul dezvoltat anormal, în mijlocul frunții și nu pe laturi.

Cleon, adversarul lui Pericle, a văzut în asta un bun prilej ca să-și atragă de partea sa clerul ridiculizat, insinuând că faimosul *nous* nu era decât o scuză inventată de filozof ca să facă ceva contrabandă de erezie fără să plătească vamă. Anaxagora a fost acuzat de sacrilegiu în fața unui adevărat tribunal al Inchiziției, care s-a apucat să-i purice cartea, deși toți oamenii culți din Atena erau entuziasmați de ea și o considerau o capodoperă științifică a secolului. Numele de *Nous*, cu care îl botezaseră în ultimul moment, avea prea puțin de-a face cu ea. Acolo era scris negru pe alb că soarele, considerat de către religia oficială un zeu, nu era decât o masă de pietre încinse.

La cele ce au urmat există două versiuni. După prima, Pericle, văzând că situația e disperată, l-a îndemnat pe bătrânul său maestru să fugă. După cea de-a doua, și-a închipuit că îl poate salva; l-a apărat în fața juraților și, când aceștia l-au condamnat, i-a organizat evadarea. Oricum, lucru sigur e că Anaxagora s-a refugiat la Lampsacos, în Helespont, și a trăit acolo până la șaptezeci și trei de ani, predând filozofia.

Când i se vorbea despre condamnarea sa, pronunțată de atenieni, el răspundea clătinând din cap: „Sărmanii, ei nu știu că natura i-a condamnat și pe ei.” Pericle, care îi făcuse atâta bine și atâta rău, i-a expediat subsidii pe sub mână până în ultima zi a vieții sale.

29

OLIMPIADELE

Numai o singură dată, la fiecare patru ani, grecii aceştia împărţiţi în oraşe-state, hărţuindu-se mereu între ei, se simţeau înfrăţiţi printr-o legătură de sânge. Iar această legătură le-o oferea sportul, cu ocazia Jocurilor de la Olimpia.

„Tot aşa cum aerul este cel mai scump dintre elemente, aurul cea mai preţioasă comoară şi lumina soarelui întrece în strălucire şi-n căldură orice lucru, nu există biruinţă mai nobilă decât cea de la Olimpia", scria Plutarh, incorigibilul pasionat de sport.

La fel ca şi celelalte oraşe greceşti, şi Olimpia îşi avea originea sa de legendă, care se împletea cu povestea aheilor. Primul care a ales-o ca teren de întreceri a fost Saturn care, de tânăr încă, spune mitologia, a bătut numeroase recorduri; iar la bătrâneţe a fost provocat de fiul său, Zeus, care voia să-l facă să abdice; şi, bineînţeles, a reuşit. Apoi a fost rândul lui Apollo, care a făcut din Olimpia un ring pentru întrecerile sale de pugilat. Şi, în sfârşit, tot aici Pelops a câştigat, cu ajutorul lui Mirtil şi ignorând *fair-play*-ul, cursa de care, mâna Hippodamiei şi tronul lui Enomau.

Locul era potrivit pentru a se organiza aici sediul unor mari concursuri sportive naţionale: rocile aride ale Ahaiei îl adăposteau, la nord, de vânturile de miazănoapte; la sud, stânca Massenia îl proteja de sirocco. Aici ajungea doar blânda şi sărata briză a mării care, de jos din câmpie, îi făcea ochi dulci. Ziua festivalului era anunţată de mesageri sacri care se răspândeau

prin toată Grecia, creînd o atmosferă de sărbătoare. Mii şi mii de pasionaţi de prin toate colţurile ţării porneau în marş pe cele şapte drumuri care duceau acolo: cel principal era Calea Olimpică, o şosea flancată de copaci. Ea se strecura printre temple, statui, morminte şi brazde de flori, de la Argos până la râul Alfeu. Puteai să întâlneşti aici deputaţi atenieni de stânga ţinându-se de braţ cu generali spartani, până şi grupuri de filozofi împăcaţi între ei. Pentru că, în afară de oamenii simpli, aici îşi dădea întâlnire toată lumea bună elenă, uitând pentru câteva zile de vendete şi de păruieli. Oraşele trimiteau solii fastuoase de personalităţi înveşmântate elegant, care se cercetau cu privirea, ca să vadă care purta o uniformă mai frumoasă, o centură mai şic, un panaş mai colorat. Şi mai existau şi multe femei, ca la concursurile hipice, care, mai mult decât să vadă, veneau să fie văzute, pentru că regulamentul nu le dădea voie să ia parte la întreceri. A existat odată un singur caz de încălcare a acestuia, cazul Ferenikei din Rodos, care, fiind fata unui mare campion de lupte şi mama altuia, trecea drept descendentă a lui Heracle. Dragostea ei de mamă a împins-o să se travestească în antrenor şi să se strecoare cu un grup de atleţi pe stadion, ca să asiste la meciul fiului său. Dar apoi, înfocarea ei de suporter a trădat-o. Repezindu-se, cu părul despletit, spre ringul unde fiul ei îl pusese la pământ pe adversar, deghizarea n-a mai rezistat şi ea a fost recunoscută. Legea era clară: femeia prinsă în greşeală trebuia să fie condamnată la moarte. Se spune însă că, în favoarea Ferenikei, a coborât din cer, ca martor, însuşi Heracle, care era campion mondial şi care a recunoscut-o ca pe progenitura sa. Acuzata a fost achitată. Dar, pentru a împiedica pe viitor repetarea cazului, s-a stabilit de atunci ca toţi atleţii şi antrenorii să se prezinte goi la întreceri.

La marele stadion, unde erau locuri pe bănci pentru patruzeci de mii de spectatori, programul începea în zorii zilei, cu defilarea unui cortegiu care intra în arenă pe sub un pasaj. Îl precedau cei zece helanòdici, delegaţi care reprezentau diferitele state. Ei erau organizatorii serbărilor; îmbrăcaţi în haine de purpură, făceau un tur de pistă, după care luau loc în tribuna centrală, în mijlocul membrilor corpului diplomatic în

ținută de gală și al deputaților și străinilor de rang înalt. Dimensiunile pistei fuseseră stabilite de însuși Heracle: două sute unsprezece metri lungime pe treizeci și doi lățime. Prima întrecere era cea mai simplă, dar și cea mai populară și mai așteptată: alergarea de două sute de metri plat. Aclamații asurzitoare izbucneau în public. Și, odată, când cursa a fost câștigată de un atlet din Argos, acesta, în loc să se oprească la finiș, a continuat să alerge în același ritm până la el în oraș, ca să-și anunțe succesul: aproape o sută de kilometri și doi munți străbătuți într-o singură zi.

Urma apoi o cursă dublă, adică de patru sute de metri plat; în sfârșit, *dolico* sau cursa de fond: paisprezece kilometri; să cazi, pur și simplu, lat. După aceea se trecea la atletica grea, cu luptători pe care urmașii, luându-se după niște statui, i-au sărbătorit întotdeauna ca pe niște exemplare de autentică frumusețe și eleganță. De fapt, însă, nu era chiar așa. Istoria ne-a transmis numele unui campion, Milone, care, urcându-se pe ring cu un aer îngâmfat, primul lucru pe care îl făcea pentru a impresiona publicul și adversarii era să-și lege o sfoară în jurul gâtului și s-o strângă până la sufocare. Dar nu se sufoca. Sub presiunea venelor, umflate din cauza efortului, sfoara se rupea, iar spectatorii leșinau de admirație. Pur și simplu, nu era vorba decât de niște brute sălbatice, și atâta tot. Un altul, Croton, vrând să smulgă un arbore, și-a prins mâna într-o crăpătură a trunchiului și, astfel imobilizat, l-au mâncat lupii. Un al treilea, Polidam, încercând prostește să sprijine o stâncă, a fost zdrobit sub ea.

Urma pugilatul, care nu avea cum să fie deloc o dezmierdare. Pe pugilistul Stratofon un epigramist anonim l-a apostrofat astfel: „O, Stratofon, Ulise a fost recunoscut de câinele său Argo, după douăzeci de ani de absență de acasă. Dar tu, numai după patru ore de bumbăceală, ai să vezi ce primire o să-ți facă, la întoarcere, câinele. Nici măcar el n-o să te recunoască." Homer vorbește de-a dreptul despre „oase pisate"; și poate că, în vremurile acelea sălbatice, o fi fost adevărat. Și „Luptătorul" din Dresda", aparținând secolului al cincilea,

poartă un fel de „bandaje" la mâini, care l-ar îngrozi chiar și pe Joe Louis*: mănuși întărite cu ținte și cu plăci de plumb.

Cele dintâi Olimpiade se terminau aici. După aceea, o dată cu trecerea anilor și cu succesele obținute, s-au mai adăugat la probe și cursele de cai, pe hipodrom. Pausanias, care a mai apucat să le vadă, spune că pista măsura șapte sute șaptezeci de metri, și că demonul cailor, Terasip, o făcea să fie foarte primejdioasă, pândind la turnante. Dar, ce Terasip! Periculos era întreg traseul cursei, ca și Palio** de la Siena; și aproape întotdeauna existau morți. Odată, din patruzeci de concurenți, unul singur a mai ajuns la finiș. Dar cârlanilor victorioși, ca aceia ai lui Kimon și ai lui Feidolas, li se ridicau statui.

După hipism, se revenea la stadion pentru pentatlon, cea mai „distinsă" și mai complexă dintre probe. Ca să fii admis la această întrecere, trebuia să fii cetățean, să faci parte din societatea bună și să ai „o comportare frumoasă față de oameni și de zei". Marele public venea la acest spectacol numai pentru plăcerea de a-i „apostrofa" pe domnișorii concurenți. Întrecerea era o combinație din mai multe probe: sărituri, aruncarea discului, aruncarea suliței, alergări și lupte. „Este solicitat tot corpul, și sînt încercate toate forțele: eleganță și robustețe", spunea Aristotel, care era un mare pasionat al pentatlonului.

Dar serbările de la Olimpia nu se mărgineau numai la întrecerile sportive, care constituiau doar un pretext. În jurul stadionului se improviza un fel de Luna-Park enorm: trageri la țintă, sibile la preț redus, mâncători de foc, înghițitori de săbii, femei-tun, vânzători de nuga cu migdale. Iar pentru cei cu gusturi mai rafinate, existau teatre, clovnerii, colțișoare foarte discrete cu hetaire de lux și lumină roșie, săli de conferințe și săli pentru spectacole de avangardă. Și deoarece perioada serbărilor cădea înspre mai și iunie, nopțile erau scurte și călduroase, iar doamnele puteau să-și expună decolteurile, fără teamă că or să răcească. Prin preajma lor îi puteai întâlni pe

* Joe Louis (n. 1914), boxer american, figură remarcabilă a pugilatului american. A cucerit titlul mondial la categoria grea în 1937 și și l-a apărat timp de 12 ani.

** Palio di Siena, întrecere ecvestră tradițională, nu lipsită de primejdii, care are loc pe străzile orașului Siena, bianual, la 2 iulie și 16 august.

Temistocle şi pe Anaxagora, pe Socrate şi pe Gorgias, cel puţin la vreo inaugurare de expoziţie de pictură sau de sculptură.

Din cauza serbărilor care se celebrau aici, Olimpia era numită şi „oraşul sfânt". Însă nu tot ce se făcea aici cu acest prilej era şi sfânt. Chiar şi zeii, personal, realizau aici frumoase afaceri cu oracolele lor: şi, având scuza acestui soi de armistiţiu, oamenii politici îşi ţeseau intrigile şi-şi făceau propaganda. Menandru a rezumat în cinci cuvinte toate aceste festivităţi: „înghesuială, afaceri, saltimbanci, cheflii şi hoţi". Şi, totuşi, lumea întreagă le acorda atâta importanţă, încât anul când au fost inaugurate – 776 înainte de Christos – a fost socotit ca dată sigură a începuturilor istoriei greceşti. Alexandru cel Mare considera Olimpia drept capitala Greciei; iar tatăl său, Filip, cu toată firea sa de om insuportabil, a plătit fără să crâcnească o amendă pentru că soldaţii săi îi deranjaseră pe pelerinii veniţi aici, consideraţi de lege drept persoane sacre. Şi din pricina armistiţiului de la Olimpia a fost lăsat singur bietul Leonida, cu cei trei sute ai săi, la Termopile, unde le-au şi rămas la toţi oasele. „Pe zei", a exclamat odată, plin de admiraţie, un soldat persan, adresându-se generalului său, „ce neam de oameni mai sunt şi grecii ăştia care, în loc să-şi apere ţara, stau la Olimpia ca să-şi apere doar onoarea?" În realitate, deşi oficial nu existau premii, toţi atleţii fiind consideraţi „amatori", învingătorii se îmbogăţeau cu cadouri pe sub mână, oferite de oraşele respective şi erau făcuţi pe loc generali; sculptori şi poeţi, ca Simonide şi Pindar, primeau plată ca să-i laude în versuri, să-i toarne în marmură, în bronz, şi uneori chiar în aur. În concluzie, şi pe atunci înfloreau „starurile".

Olimpia a atins apogeul în secolul al şaselea înainte de Christos, când scriitorii au început să povestească istoria ţării lor, socotind anii de la data Olimpiadelor, fiecare din ele purtând numele învingătorului cursei simple de viteză. În anul 582, au mai fost inaugurate şi alte jocuri: Panelenicele, la Delfi, în cinstea lui Apollo; şi Istmicele, la Corint, în cinstea lui Poseidon. În anul 576 au fost iniţiate şi cele de la Nemeea, în cinstea lui Zeus.

Iar Olimpia a trebuit să împartă cu ele propriul său monopol sportiv, inaugurând, toate împreună, o „perioadă" de patru ani. Aşa cum cicliştii de azi au, ca cea mai înaltă aspiraţie a lor, câştigarea, în acelaşi an, a Turului Italiei şi a Turului Franţei, şi atleţii aspirau la titlul de campion la toate cele patru întreceri din perioada respectivă.

Deşi în urma decăderii şi a corupţiei cu „bacşişuri" şi „şperţuri" s-a compromis, Olimpia a rămas totuşi, încă peste o mie de ani, adică din 776 înainte de Christos până la 426 după Christos, tot capitala sportului. Cel care a distrus, cu ostaşii săi, până şi edificiul stadionului, transformându-l în tripou, a fost Teodosiu II. Şi deşi la Olimpia nu mai exista nimic legat de sport, gestul său a fost considerat un sacrilegiu.

Am uitat să spunem un lucru: că „maratonul" nu s-a numărat printre numeroasele probe care se disputau în Grecia. Infanteristul Fedippide, care a alergat douăzeci de mile pentru a duce vestea izbânzii de la Maraton şi apoi a sucombat la Atena, a fost singurul campion mondial care n-a câştigat nici un premiu, despre care presa n-a scris nimic, pe care nu l-a imortalizat nici o statuie, şi care nu a botezat cu numele său nici o Olimpiadă, nici măcar vreo probă atletică.

30
TEATRUL

În Grecia, teatrul s-a născut pe jumătate sacru, pe jumătate pornografic. Şi e normal să fie aşa, dată fiind originea sa, atribuită de Aristotel procesiunilor ce aveau loc cu ocazia serbărilor lui Dionysos. Acesta era un zeu deosebit de neruşinat care, în loc de lumânări şi rugăciuni, le cerea credincioşilor săi simboluri falice şi ditirambi întru celebrarea sexului. Primii actori ai teatrului grec au fost tocmai practicanţii acestui cult. Ei se prezentau travestiţi în satiri, cu o coadă de capră cusută pe fund, şi cu alte garnituri de piele roşie, pe care pudoarea ne opreşte să vi le descriem.

În realitate, ceea ce nouă azi ni se pare obscen, în ochii grecilor de atunci apărea ca ceva plin de respect religios faţă de forţele magice ale fecundităţii şi procreării, garanţi ai continuităţii vieţii. Cu această ocazie avea loc un fel de moratoriu la decenţă, când fiecare, bătrân sau tânăr, bărbat sau femeie, avea dreptul să-i calce acesteia preceptele. Şi e tocmai motivul pentru care comedia greacă a rămas întotdeauna încărcată de indecenţe. Ele aveau un caracter ritual; ba, mai mult decât un drept, reprezentau o obligaţie pentru autor.

Nu la Atena, ci la Siracuza a avut loc în secolul al şaselea cea dintâi reprezentaţie propriu-zisă; opera unui oarecare Susarion, căruia i-a venit ideea să fragmenteze în dialoguri monologurile satirilor, făcând din ele ceea ce am numi noi azi nişte scheciuri vulgare şi grosolan de aluzive. Inovaţia a plăcut şi a fost adoptată şi de patria-mamă. Aici s-au înfiinţat companii

pentru „turnee" şi „trupe de amatori" cu caracter stabil. În acest fel de spectacole, recitările aveau un rol redus: totul era mai mult mimat şi cântat, iar intriga, aproape întotdeauna cu subiect religios şi mitologic, era jucată cu picioarele; adică se desfăşura prin dansuri aluzive.

Caracterul liturgic al acestui teatru, în realitate un fel de „oratoriu", era confirmat de statuia lui Dionysos, care ocupa un loc în loja de onoare şi căruia, înainte de începerea spectacolului, i se jertfea o capră. Localul în care se desfăşura piesa era fie templul însuşi, fie un spaţiu care, cu această ocazie, se bucura de o imunitate totală. De aceea, orice fel de delict ce ar fi avut loc aici era considerat un sacrilegiu, şi pedepsit imediat cu moartea. Cel puţin la începuturi, aproape sigur că acţiunea îl avea ca protagonist pe zeu însuşi, ale cărui isprăvi trebuiau lăudate. Apoi s-a permis să fie împrumutaţi din mitologie şi alţi eroi, de preferinţă cei mai nefericiţi. În toate astea era şi puţintică magie. Grecii, reprezentând întâmplări cât mai triste, intenţionau să-l roage pe Dionysos să-i ferească în viaţă de aşa ceva. Poate că tragedia greacă s-a născut dintr-un fel de înaltă invocaţie, cu iz poetic.

În tot secolul al şaselea, spectacolul a avut un caracter coregrafic, încredinţat nu atât vocii actorilor, cât picioarelor şi mimicii dansatorilor. Unul din aceştia, Tespi din Icaria, un orăşel din provincia Megara, simţindu-se probabil mai priceput decât ceilalţi, a inventat „personajul", separându-l de dansatori şi contrapunându-l acestora; deschidea astfel calea elementului de bază al dramei: „conflictul". Invenţia a provocat scandal şi a fost criticată mai ales de Solon, care a condamnat-o ca imorală. Era o acuzaţie care, de atunci şi până în zilele noastre, nu a încetat să fie auzită împotriva oricărui inovator. Ea poartă deci un blazon foarte vechi. Tepsi a trebuit să fugă din Atena, unde îşi înălţase corturile, dar s-a înapoiat o dată cu Pisistrate care, da, era el un dictator, însă unul mai puţin reacţionar şi mai puţin bigot decât democraticul său văr şi predecesor; şi, de la el, în loc de condamnare, Tepsi a primit un premiu literar. Toate acestea se petreceau doar cu cincizeci de ani înaintea apariţiei lui Eschil. Ceea ce dovedeşte cu câtă impetuozitate, chiar şi în

materie de teatru, au trecut grecii de la Evul Mediu la Renaştere, şi cu câtă repeziciune li s-a înflăcărat geniul.

Dacă stăm să credem tot ceea ce ne povesteşte Suidas, precipitarea acestui proces a avut la bază un accident. În anul 500 înainte de Christos, pe când se prezenta o lucrare a lui Pratina într-un local rudimentar, o galerie de lemn s-a prăbuşit, rănind câţiva spectatori şi provocând panică printre toţi ceilalţi. Poporul, care începuse să prindă gustul acestui gen de petreceri, a susţinut că venise timpul ca ele să fie adăpostite în localuri mai ca lumea şi mai sigure. Astfel, a luat naştere primul teatru, bineînţeles dedicat lui Dionysos, într-o aripă a Acropolei. Dar nu este acelaşi cu cel care ni se arată nouă turiştilor azi, refăcut în veacul al patrulea şi cu adăugirile succesive din cel de al doilea şi cel de al treilea veac după Christos. Dar tot din piatră era şi acela; şi a servit drept model tuturor celorlalte oraşe greceşti, inclusiv Siracuzei şi Taorminei.

Arhitecţii care l-au construit trebuie să fi avut mult simţ al panoramicului, deoarece i-au dat o formă de amfiteatru, cu faţa spre Imet şi spre mare, capabil să primească o mie cinci sute de spectatori. Evident, drept tavan avea cerul liber, care la Atena este minunat. Locurile nu aveau spătare, cu excepţia celor rezervate preoţilor lui Dionysos, chiar în faţa avanscenei, care se chema *orchestra*. Aceasta era destinată corpului de balet al dansatorilor şi corului. În spatele ei, venea *scena* propriu-zisă, din lemn, demontabilă, ca să poată fi adaptată cu uşurinţă. Grecii nu erau prea pretenţioşi în materie de regie şi de decor: un Visconti sau un Strehler la ei nu ar fi ajuns niciodată mari. Grecii se mulţumeau cu un interior de templu sau de palat, sumar schiţat; şi au trebuit să-l aştepte pe Agatarcos din Samos ca să folosească fundaluri cu perspectivă, care să le ofere iluzia spaţiului. Totuşi, au aplicat şi ei, deşi mai rudimentar, tehnica „separării imaginii", împingând în faţă, atunci când o cerea acţiunea, o platformă de lemn pe roţi, care prezenta, într-un *tableau vivant* aluziv, ceea ce se presupunea că avea loc în afara scenei. De exemplu, toate scenele de violenţă, interzise prin lege, erau amintite în felul acesta. Mai târziu, Euripide a inventat, sau poate a perfecţionat numai, „maşina", o macara cu

care, atunci când acţiunea părea să fi ajuns la un punct mort, zeul sau eroul care îl reprezenta pe protagonist cobora din cer şi, printr-un miracol, rezolva încurcătura.

La Atena, „stagiunea teatrală" era limitată la carnavalul lui Dionysos şi nu aparţinea iniţiativei private. Deja cu câteva luni înainte de „premieră", o copie a textului era prezentată la guvern, care îl selecţiona pe cel ce i se părea mai bun. Acum trebuia găsit un *corego*, conducător de cor; acesta era, în acelaşi timp, şi sponsorul şi impresarul şi regizorul spectacolului. Fiecare din cele zece triburi în care erau împărţiţi cetăţenii îl desemna pe cel mai potrivit, după averea şi bunul său gust. Toţi autorii ar fi vrut să-l aibă pe Nicias, sponsorul democrat-creştin, cu idei bigote, dar cu punga grasă, care într-o dramă pretindea multe osanale, dar era şi gata să le răsplătească, montând balete fastuoase, cu costume bogate.

I se spunea *corego*, pentru că nu trebuie să se creadă că după Tespi corul a dispărut. Acesta a trebuit doar să accepte concurenţa personajului, dar a rămas, totuşi, elementul cel mai important al spectacolului; era compus din cincisprezece cântăreţi şi dansatori, toţi bărbaţi instruiţi şi conduşi chiar de *corego*. Autorul compunea pentru ei şi muzica. Singurul instrument era flautul, şi servea numai ca să sublinieze cuvintele vorbite, imitându-le intonaţia. Încercarea făcută de Timoteos din Milet de a acorda un rol major muzicii, încredinţând-o unei lire cu unsprezece coarde, nu a avut succes; şi nu a lipsit mult să-l coste chiar viaţa pe autor. Publicul atenian voia să cunoască „faptele". Şi asta a înlesnit afirmarea unor mari actori, care nu erau mai mult decât nişte histrioni îngâmfaţi. Departe de a fi desconsideraţi, ca cei de la Roma, ei se bucurau aici de multe privilegii: scutire de serviciu militar, de exemplu, şi liberă trecere printre linii în vreme de război. Aceşti actori se numeau *ipocriţi*, dar cuvântul nu însemna ceea ce înseamnă azi în graiul nostru, ci „replicanţi", pentru că dădeau replici corului. Şi erau organizaţi într-o corporaţie panelenică, numită a „artiştilor dionisiaci", care alimenta cronicile de scandaluri.

După spusele lui Lucian, machiajul lor era monstruos, iar declamaţia zgomotoasă, dacă ne gândim la condiţiile de

acustică şi de vizibilitate ale acestor imense teatre în aer liber, care nu permiteau mimică şi tonalităţi nuanţate. Era nevoie să se recurgă la măşti caricaturale şi la supradimensionarea personajelor cu ajutorul unor tocuri înalte şi al unor capete suprapuse. Numai atunci când Aristofan l-a adus în scenă pe Socrate în *Norii*, interpretul nu a mai avut nevoie să caricaturizeze nimic. Socrate era el însuşi, ca fizionomie, o caricatură.

Dar adevăratul spectacol îl forma publicul, foarte asemănător cu cel japonez de la *Kabuki*. Intrarea era cu plată, dar cine nu avea doi oboli pentru bilet îl primea gratis de la guvern. Aici se venea la teatru cu toată familia, cu tot neamul şi cu gloata. La intrare, se făcea separarea pe sexe; iar curtezanelor le era afectat un loc aparte. Spectacolul ţinea o zi întreagă, din zori şi până în apusul soarelui; pe scenă se prezentau cinci genuri de piese: de obicei, trei tragedii, o comedie satirică şi un monolog. Aşa că trebuia să înfrunţi această, să zicem, Olimpiadă având subzistenţa pregătită: merinde, băuturi, perne, zaruri, cuvinte încrucişate. Era o mulţime fluidă, plângăreaţă, certăreaţă, care mânca, ciocnea pahare, se mişca din loc în loc, pentru a se întâlni unii cu alţii, şi-şi manifesta liber părerile. Izbucneau aplauze, plesneau zeflemelele, ba zburau chiar şi smochine şi roşii. Eschin a fost aproape bătut cu pietre; Eschil abia a scăpat să nu fie linşat, pentru că publicul l-a bănuit că a dezvăluit în lucrarea sa un mister de la Eleusis; un compozitor se lăuda că şi-a construit o casă din cărămizile cu care s-a aruncat în el; şi când Frinicos şi-a prezentat *Căderea Miletului*, atenienii au fost atât de afectaţi, încât guvernul l-a amendat pe autor cu o sută de drahme pentru „cruzime mentală”. Interpreţii personajelor negative sau antipatice îşi riscau oricând pielea; pe când ceilalţi, ai personajelor simpatice, erau aclamaţi şi primiţi cu strigătul de: „uite-i pe ai noştri!”

Dar de unde se poate vedea mai bine caracterul atenienilor este felul în care aveau loc concursurile. Drepturile de autor fiind necunoscute, acesta primea ca plată un premiu care, pentru cele trei tragedii, consta dintr-o capră, iar pentru comedie dintr-un coş cu smochine. Premiul era atribuit de către zece

judecători, aleşi dintre spectatori. Fiecare cetăţean, când se termina reprezentaţia, îşi dădea părerea în scris, pe o tăbliţă; şi toate tăbliţele se strângeau într-o urnă. Apoi *arhontele* extrăgea, la noroc, cinci din ele şi citea răspunsul. Astfel, nu se ştia niciodată care dintre cei zece erau cei cinci judecători care acordau premiul. Să nu fi avut atenienii atâta încredere unul în celălalt? Aproape ca şi italienii noştri de azi.

Platon a scris mai târziu că, deşi erau astfel feriţi de „aranjamente" din partea autorilor, aceşti judecători nu erau deloc feriţi de intimidări şi de sugestii din partea publicului. Şi a deplâns această „teatrocraţie", împărţitoare de bacşişuri care răsplătesc cu o capră *Orestia* şi cu un coş de smochine *Norii*. I se părea un lucru scandalos.

31

„CEI TREI MARI " AI TRAGEDIEI

„Aici odihneşte Eschil, pentru a cărui vitejie sunt chezaşi codrii Maratonului şi perşii, cei cu părul lung, care i-au cunoscut-o bine".

Acesta este epitaful pe care el însuşi, Eschil, l-a dedicat propriului său mormânt, cu puţin timp înainte de a muri. Este limpede că el nu a acordat mare importanţă meritelor sale de dramaturg, ci a preferat să le sublinieze pe cele câştigate în luptă, ca soldat, de parcă numai acestea singure puteau să-l impună recunoştinţei şi admiraţiei urmaşilor.

Eschil, mai înainte de a fi un incomparabil artist, a fost şi un adevărat şi exemplar cetăţean. Şi cel dintâi premiu şi l-a câştigat nu pe scenă, ci în luptă unde, împreună cu cei doi fraţi ai săi, a săvârşit asemenea acte de eroism, încât guvernul a comandat unui pictor să le imortalizeze într-un tablou. În teatru debutase cu nouă ani mai devreme, în 499 înainte de Christos, la vârsta de douăzeci şi şase de ani. S-a impus de îndată atenţiei publicului şi criticii. Dar, când războiul contra lui Darius a bătut la porţile Atenei, şi-a schimbat pana cu spada şi nu s-a mai înapoiat acasă decât după obţinerea victoriei. Nimeni nu putea mai mult decât el, care participase la lupte, să-şi exprime atât de puternic bucuria şi mândria faţă de acest sfârşit de război şi să le fie interpret. Pentru sărbătorirea triumfului asupra perşilor, statul a finanţat spectacole dionisiace nemaivăzute până atunci, şi totul ne face să credem că Eschil a luat parte la organizarea

lor. În anul 484 a câştigat cel dintâi premiu. Patru ani mai târziu, perşii au revenit, cu Xerxe, să-şi ia revanşa. Eschil, om de patruzeci şi cinci de ani şi poet laureat, ar fi putut să se eschiveze. Dar nu; el şi-a părăsit din nou pana pentru a pune mâna pe spadă şi, la Artemisio, Salamina şi Plateea, s-a bătut cu entuziasmul unui tânăr de douăzeci de ani. În anul 479 şi-a reluat activitatea de dramaturg, câştigând cu regularitate în fiecare an premiul întâi, până în 468, când a trebuit să-l cedeze unui tânăr de douăzeci şi şase de ani, pe nume Sofocle. A revenit în anul următor. Dar apoi a fost din nou învins, până în 458, când a obţinut trimful cu *Orestia.* Totuşi a înţeles că Sofocle avea să-i ia locul şi, poate tocmai din acest motiv, a emigrat la Siracuza, unde mai fusese şi altădată, şi unde Hieron i-a acordat mari onoruri. A murit aici la şaptezeci şi doi de ani; spune lumea că din pricina unui vultur care, zburând pe deasupra lui cu o broască ţestoasă în gheare, a scăpat-o drept pe capul său chel, pe care l-a confundat cu un bolovan. Atena a vrut să-i cunoscă şi tragediile compuse în Sicilia şi i-a conferit postum premiul întâi.

Lui Eschil i se datorează mai întâi o mare reformă tehnică în teatru: introducerea pe scenă a altui actor pe lângă cel propus de Tespi. Şi, ca urmare, cântul dionisiac s-a transformat definitiv din oratoriu în dramă. Dar şi mai importantă a fost tema aleasă de el, rămasă de atunci o regulă de bază în tot teatrul care i-a urmat: lupta omului contra destinului, adică a individului contra societăţii, a gândirii libere contra tradiţiei. În cele şaptezeci (sau nouăzeci) de tragedii ale sale, Eschil acordă victoria cu regularitate destinului, societăţii şi tradiţiei. Şi nu este vorba aici de ipocrizie, pentru că însăşi viaţa sa a fost un exemplu de supunere spontană în faţa acestor valori. Dar în cele şapte lucrări care au ajuns până la noi, şi mai ales în *Prometeu*, se întrezăreşte simpatia autorului pentru rebelul condamnat de zei.

Această simpatie trebuie să fi fost împărtăşită şi de publicul care, pe cât se vede, a primit rău *Orestia*, considerându-i prea bigote concluziile, şi i-a fluierat pe judecătorii care au premiat-o.

Dar Eschil era de bună credință atunci când punea în gura protagoniștilor săi niște tirade moralizatoare, ce îi încarcă de multe ori dialogurile și-i împotmolesc acțiunea; el avea stofă de quaker și de călugăr predicator. Iar la mai mult de două mii de ani după aceea, filozoful german Schlegel, care în multe privințe îi semăna, spunea că *Prometeu* nu este *„o"* tragedie, ci „tragedia".

Părintele aceluia care i-a urmat la favorurile atenienilor ne este prea puțin cunoscut, dar sigur că două lucruri le-a izbutit în viață: meseria și renumele băiatului. Era armurier la Colona, o suburbie a Atenei, așa că războaiele cu perșii, care îi sărăceau aproape pe toți concetățenii săi, pe el l-au îmbogățit și i-au permis să-i lase o frumoasă moștenire odraslei, care se numea Sofocle, adică „înțeleptul și onoratul".

La un astfel de nume frumos și la o astfel de avere, Sofocle mai venea și el cu restul: era arătos, sănătos ca un atlet perfect și excelent muzicant. Mai înainte de a se face cunoscut ca dramaturg, el devine popular ca mare jucător de volei și cântăreț din harpă: iar după victoria de la Salamina, a fost însărcinat să conducă un balet, format din tineri goi, aleși printre cei mai frumoși din Atena, pentru a celebra triumful. De altfel, în afară de teatru, el a făcut și o splendidă carieră politică: Pericle l-a numit ministru de Finanțe și, în anul 440, i-a conferit tresele de general la comanda unei brigăzi în campania contra orașului Samos. Trebuie să credem totuși că, în calitate de strateg, mare lucru n-a prea făcut, deoarece însuși *autokrator*-ul a spus că îl preferă ca dramaturg.

Lui Sofocle i-a plăcut viața *à la grecque,* adică bucurându-se de toate plăcerile pe care i le oferea ea. Venit pe lume în epoca fericită a Atenei, a profitat din plin de ea, așa cum i-o permiteau averea, sănătatea și apetitul de gă man. Iubea banii, a administrat cu pricepere ce i-a lăsat taică-său, ba a mai câștigat și singur destui. Cu zeii se purta frumos, le adresa rugăciuni și le aducea, cu mare regularitate, sacrificii. În schimb, însă, le-a cerut permisiunea să-și înșele nevasta și să-i frecventeze pe cei mai dubioși tineri din Atena. S-a „normalizat" abia la bătrânețe,

când a început să fie galant şi cu femeile, şi s-a îndrăgostit de o curtezană, una Teorida, care l-a mai pricopsit şi cu un bastard. Fiul legitim, Iofonte, temându-se ca nu cumva să-l dezmoştenească tatăl său în favoarea fratelui, l-a citat pe bătrân în tribunal ca să-l pună sub interdicţie pe motiv de ramolisment. Acesta s-a mărginit doar să citească judecătorilor o scenă din tragedia pe care tocmai o scrisese atunci: *Edip la Colona*. Iar judecătorii nu numai că l-au achitat, dar l-au însoţit şi până acasă, în semn de respect.

Avea aproape nouăzeci de ani, în 406, când a murit. *La belle époque* a Atenei se terminase, iar spartanii asediau oraşul. Printre oamenii din popor se spunea că Dionysos, zeul teatrului, îi apăruse în vis lui Lisandru, regele Spartei, şi-i ceruse să acorde un permis de liberă trecere peste linii prietenilor lui Sofocle, care voiau să transporte mortul la Deceleea, pentru a fi îngropat în mormântul familiei. Fantezii, se înţelege. Dar care dovedesc de câtă popularitate se bucura acest personaj extraordinar.

A scris o sută treisprezece tragedii; şi nu s-a mărginit doar să le pună în scenă: a jucat chiar şi ca actor, şi a continuat s-o facă atâta vreme cât l-a ţinut vocea. Cu el, personajele deveniseră trei, iar corul îşi pierdea tot mai mult din importanţă. Era o evoluţie tehnică firească; însă la ea a contribuit mult şi o înclinaţie a lui Sofocle către psihologie. Spre deosebire de Eschil, care era cu totul pentru „teză", Sofocle pleda pentru „caractere".Omul îl interesa mai mult decât Ideea; şi în asta constă, mai ales, modernismul său.

Cele şapte lucrări care ne-au mai rămas de la el ne arată că acest cel mai norocos dintre oameni, spiritual, veşnic vesel în viaţa de toate zilele, dimpotrivă, în poezie era pesimist. Socotea, la fel ca şi Solon, că pentru om cel mai mare noroc este să nu se nască, sau să moară încă din leagăn. Dar exprima aceste gânduri într-un stil atât de viguros, de senin şi de categoric, încât ne face să ne îndoim de sinceritatea lor. Era un „clasic", în sensul cel mai adevărat al cuvântului. Ca tehnică teatrală, ţesătura de intrigi din piesele sale era perfectă. Iar personajele

care îi dădeau viaţă, în loc să ţină predici, ca la Eschil, tindeau să ne demonstreze ceva. „Eu le înfăţişez aşa cum trebuie să fie", spunea el. „Aşa cum sunt ni le prezintă Euripide."

Euripide, acest tânăr rival al marelui Sofocle, se născuse la Salamina; se spune că tocmai în ziua când a avut loc faimoasa bătălie. Părinţii săi fugiseră din Fila; erau oameni aparţinând bunei clase de mijloc, deşi Aristofan insinua că maică-sa vindea flori în piaţă. Copilul a crescut cu patima filozofiei, a studiat cu Prodicos şi cu Anaxagora, şi a legat o atât de strânsă prietenie cu Socrate, că a fost acuzat mai târziu că l-ar fi pus pe acesta să-i scrie dramele. Ceea ce este fals, desigur.

Cum a ajuns scriitor de teatru nu se ştie. Dar după cele optsprezece lucrări care ne-au rămas dintr-un total de şaptezeci, câte îi sunt atribuite, reiese clar că pe Euripide îl interesa prea puţin teatrul, pe care îl considera doar un mijloc de a-şi expune tezele filozofice. Aristotel are dreptate când afirmă că, din punct de vedere al tehnicii dramatice, el reprezintă, faţă de Eschil şi de Sofocle, un pas înapoi. În loc să dezvolte acţiunea, el trimitea un mesager pe scenă ca s-o rezume sub formă de prolog, încredinţând corului lungi discursuri pedagogice; iar când iţele se încurcau, cobora din tavan un zeu care, printr-un miracol, le rezolva pe toate. Expediente ridicole, de teatralist deficitar, care i-ar fi atras teribile fluierături, dacă nu le-ar fi compensat cu simţul său de fin psiholog şi n-ar fi reuşit să-şi prezinte eroii, poate chiar fără să vrea, ca pe nişte personaje adevărate. Electra, Medeea şi Ifigenia sunt cele mai reale caractere ale tragediei greceşti. Şi la asta trebuie să mai adăugăm şi forţa polemică a argumentelor sale la marile întrebări ce se puneau conştiinţei contemporanilor. Exista în Euripide un Shaw de proporţii gigantice, care lupta pentru o nouă ordine socială şi morală; în fiecare dramă a sa se făcea tam-tam contra tradiţiei. El conducea cu abilitate această cruciadă, conştient de riscurile pe care şi le asuma, pentru că Atena de atunci nu era Anglia de azi. Aşa, spre exemplu, ca să demoleze unele tendinţe religioase, se preface că le ridică în slăvi, dar o face în aşa fel, încât să le dovedească tocmai absurditatea. Din când în când,

întrerupe un raționament periculos în gura vreunui personaj, ca să dea posibilitatea corului să înalțe un imn lui Dionysios, cu scopul de a liniști cenzura și de a potoli eventualele proteste ale ascultătorilor bigoți. Dar adesea îi scapă fraze ca: „O, Doamne, admițând că exiști, pentru că despre Tine știu doar din auzite...", care stârneau furtună în staluri. Și când, în *Hippolit*, l-a făcut pe erou să spună: „Da, limba mea a jurat, dar sufletul mi-a rămas liber", atenienii, care erau foarte obișnuiți cu sperjurul, dar nu acceptau să-l audă spus, au vrut să-l linșeze. Atunci autorul a trebuit să se prezinte pe scenă ca să-i calmeze, cerându-le să aibă răbdare și să aștepte: Hippolit urma să fie pedepsit pentru astfel de vorbe nelegiuite.

La Luvru se află un bust al lui Euripide, care ni-l înfățișează bărbos, grav și melancolic, corespunzând cu descrierea pe care ne-au lăsat-o prietenii săi. Ei ni-l prezintă ca pe un tip taciturn, mai degrabă un mizantrop, mare pasionat și devorator de cărți. Polemica lui modernistă îi atrăsese ostilitatea conformiștilor; conservatorii îl urau, iar Aristofan l-a criticat fără menajamente în trei din comediile sale satirice. Și, totuși, ce semn mai bun de educație cetățenească decât faptul că cei doi se întâlneau în *agora*, sau la cafenea, și se purtau ca cei mai buni amici de pe lume. Judecătorii au îndrăznit doar de cinci ori să-i acorde premiul întâi. Cât despre spectatori, aceștia se indignau sau se prefăceau că se indignează. Și, totuși, la premierele sale nu mai găseai, să-l plătești cu aur, un loc liber.

În anul 410 i-au intentat proces pentru imoralitate și sacrilegiu. Iar printre martorii acuzării a apărut și nevastă-sa, care, zicea ea, nu-i putea ierta pacifismul manifestat atunci când Atena se afla încleștată, pe viață și pe moarte, în războiul cu Sparta. Ca document al acuzării a fost prezentat și discursul lui Hippolit al său. Dar acuzatul a fost achitat. Însă primirea pe care au făcut-o, după aceea, noii sale drame, *Troienele*, i-a dat de înțeles că devenise deja un străin în propria-i țară. La invitația regelui Arhelau, s-a mutat la Pella, capitala Macedoniei. Și acolo a murit, spun grecii, sfâșiat de niște câini care îi răzbunau pe zeii ofensați.

Socrate spusese că, pentru o dramă a lui Euripide, n-ar fi ezitat să meargă pe jos până la Pireu: ceea ce pentru un puturos ca el era un mare sacrificiu. Şi Plutarh povesteşte că, atunci când siracuzanii au luat prizonier tot corpul expediţionar atenian, le-au cruţat viaţa şi i-au eliberat pe soldaţii care ştiau să recite vreo scenă din Euripide. După Goethe, nici măcar Shakespeare nu-l egalează. Este adevărat că el a fost primul dramaturg „de intenţie" pe care l-a avut lumea, şi acela care a adus pe scenă, îmbrăcat în veşmânt de tragedie, marele conflict al tuturor timpurilor: cel dintre dogmă şi gândirea liberă.

32
ARISTOFAN ŞI SATIRA POLITICĂ

Dacă citeşti tragediile greceşti, înţelegi foarte bine de ce publicul, după ce văzuse la rând trei într-o zi, simţea nevoia să mai vadă şi o comedie înainte de a merge la culcare. Ele nu-i acordau spectatorului nici un răgaz şi-l ţineau încordat şi plin de suspans de la prima până la ultima scenă. O împărţire riguroasă a acţiunii le interzicea dramaturgilor să recurgă la ingredientele hazoase ale comediografilor.

Poate că aceştia din urmă, fără existenţa democraţiei, nu s-ar mai fi născut niciodată, deoarece comedia greacă a fost, dintr-odată şi din primul moment, o piesă de moravuri, care avea nevoie de libertatea de a critica. Epicarmos, Cratinos şi Eupolis, pionierii ei, s-au folosit de teatru aşa cum ne folosim noi azi de gazetărie: ca să atace, să muşte şi să parodieze partide, oameni şi idei. Şi, cu toate acestea, calul lor de bătaie a fost democraţia, cu marele ei şef, Pericle, căruia îi datorau de fapt existenţa.

Ne este destul de greu să explicăm această contradicţie. Comediografii din Atena nu erau câtuşi de puţin anti-democratici. Erau doar nişte scriitori în căutare de succes. Iar succesul, chiar şi pe atunci, se obţinea numai prin non-conformism; adică să critici ordinea constituită. Or, această ordine constituită fiind democratică, sigur că tonul comediilor avea să fie conservator, aristocratic. Era singurul mod de a face opoziţie, care şi el, la rândul său, era un mod ca oricare altul de a-şi exercita un drept perfect democratic.

Numai Aristofan ar putea să fie considerat un adevărat reacţionar, pentru că el credea în ceea ce spunea. Era, de altfel, vlăstarul unei familii de moşieri nobili, şi dovedea asta prin însuşi modul său de viaţă. El s-a ţinut, cu un aer distant, departe de lumea din *café-society* şi de cercurile intelectuale ale Atenei, dovedind că simte probabil o simpatie sinceră pentru Sparta, chiar şi atunci când între cele două cetăţi a izbucnit războiul. Pentru că dacă s-ar fi născut în alt regim, ar fi ajuns un poet al naturii, aşa cum ne demonstrează puţinele şi fragmentatele versuri, de înaltă inspiraţie şi stil desăvârşit, care'au ajuns până la noi.

Avea stofă de gentilom de ţară, cult şi distins. Dar, fiind născut în anul 450 înainte de Christos, s-a trezit de foarte tânăr într-o democraţie care nu mai era aceea a rafinatului Pericle, ci aceea a vulgarului Cleon, tăbăcarul. Ea i-a zgândărit toana polemică şi l-a îndemnat să încerce teatrul. În lipsa gazetelor, acesta era singurul teren pe care se mai putea porni o luptă de idei, de moralitate şi de moravuri. Şi nu cu tragedii legate de un trecut ce-şi dicta singur propriile teme, ci cu comedia care îi permitea să înfrunte prezentul.

Ea aproape că se născuse o dată cu Aristofan. Căci abia în anul 470 guvernul îi permisese lui Epicarmos, venit din Sicilia, să-şi reprezinte piesele indigeste, satirico-filozofice. Tradiţia dionisiacă a procesiunilor falice, de care era legat tot teatrul, permitea o comedie plină de obscenităţi. Dar urmaşii lui Epicarmos au abuzat în aşa măsură de ele încât, în anul 440 a trebuit promulgată o lege care să le interzică. Dimpotrivă, contra satirei politice nu s-a întreprins nimic. Cratinos a putut să-l atace pe Pericle în termenii cei mai grosolani şi mai vulgari; iar Ferecrate să laude tradiţiile aristocraţiei, în ciuda progresului democratic.

Dintre toţi, cel mai cunoscut în momentul acela era Eupolis cu care, încă de la început, Aristofan a legat o strânsă prietenie şi a realizat o fructuoasă colaborare. Dar, după puţină vreme, s-au certat şi, deşi au continuat să profeseze aceleaşi idei faţă de regim, deseori întrerupeau acest fel de polemică, pentru a se ataca reciproc şi a se ridiculiza în scrierile lor. Totuşi, în ciuda

acestor precursori, cărora Aristofan a avut uneori bunăvoința să le adreseze frumoase elogii, comedia mai era considerată, încă, un apendice al tragediei, acceptată doar din motive de bani. Erau numai niște comicării fără cap și coadă, fără nici un subiect, fără personaje, care rezistau doar prin caraghioslâcuri și strâmbături.

Aristofan a lovit imediat drept la țintă, atacându-l chiar pe Cleon, stăpânul de serviciu; și a făcut-o în așa fel încât nici un actor n-a mai avut curajul să joace rolul. A trebuit să apară pe scenă autorul însuși, personificându-l pe strateg, care a asistat impasibil în stal la propria-i luare în zeflemea; a aplaudat-o, apoi l-a pus sub acuzare pe autor și i-a aplicat o amendă. Ceea ce ne face să credem că mârlanul de Cleon a fost, la urma urmelor, mai puțin mârlan decât se spunea. Comediograful, după ce a plătit amenda, a mai scris încă o piesă care îl aducea în scenă pe același personaj și îl trata, de data asta, încă mai rău decât în cea precedentă. Mulțimea, în delir, l-a ovaționat. Iar printre cei care îl aplaudau era de astă dată și Cleon. Democrația Atenei se afla în mâna unor oameni care știau să se poarte cu ea. Și nimeni n-a dovedit-o mai bine decât însuși Aristofan, care își propusese s-o denigreze.

O altă țintă urmărită de acest personaj curios era și raționalismul laic al noilor școli filozofice, pe care el le considera răspunzătoare de declinul religiei. Și sigur că, pentru a le servi și lor porția, Aristofan i-a adus pe scenă pe sofiști: pe Anaxagora și pe propriul său amic, Socrate, care s-a trezit parodiat rău de tot, dar care a continuat, totuși, să-i rămână mai departe prieten.

Pentru că asta era latura frumoasă a Atenei și dovada înaltului său grad de civilizație; că se întâlneau unii cu alții. discutau, petreceau împreună, se ironizau în public, dar rămâneau mai departe prieteni. În *Norii* există de toate pentru toți. Sărmanul Socrate, caricaturizat sub înfățișarea „negustorului de gândire", a ieșit de aici teribil de șifonat.

Cea de a treia victimă a lui Aristofan a fost, bineînțeles, Euripide. Îl ura într-atâta, încât a continuat să-l aducă pe scenă sub înfățișarea celor mai meschine și mai ridicole personaje,

chiar şi după ce a murit (*Broaştele*). Lovind în el, intenţiona să lovească, mai ales, în progres şi în feminism, idei pe care se sprijineau concepţiile utopice ale unei societăţi egalitare şi de care s-a luat tare în *Păsările*; a fost, credem, cea mai izbutită lucrare a sa. poate şi pentru că era singura care nu închidea uşa în nas poeziei şi, pe ici pe colo, mai destindea cu ea publicul.

Aristofan este un ghem de contradicţii. Are aerul unui susţinător al virtuţii, pe care o apără, însă, cu limbajul celui mai înrăit păcătos, descriind viciile cu atâta competenţă şi cu atâta satisfacţie, că ne face să ne gândim la modul cum a ajuns să le cunoască. Limbajul său obscen nu are de ce să-l invidieze pe cel al lui Cratinos.

El apără religia, dar asta nu-l împiedică să pună în scenă o parodie a Misterelor eleusine, cam cum ar fi s-o facem noi astăzi cu Sfânta Liturghie, şi să-l ridiculizeze pe însuşi Dionysos, zeul teatrului, şi să insinueze că Zeus nu este în Olimp altceva decât patronul unei case de toleranţă. Ca să facă nişte rechizitorii moraliste, el nu şovăie să se folosească de cele mai imorale arme, cum sunt calomnia şi defăimarea.

Fără îndoială că acest bărbat extrem de inteligent devine un obtuz în faţa celor pe care îi urăşte şi în faţa ideilor pe care nu le acceptă. În diatribele sale împotriva lui Pericle şi a poporului, el coboară deseori la nivelul celor mai discreditaţi pamfletari, de tipul lui Ermip. Ranchiuna îi întunecă şi simţul, şi rostul măsurii. Foarte rar zâmbeşte. Rânjeşte aproape întotdeauna. În locul unui simţ al umorului, el posedă un sarcasm adesea vulgar. La el, ţesătura dramatică este doar o serie de simple pretexte. Citindu-l, ai impresia că s-a apucat de scris fără să ştie unde vrea să ajungă şi că el singur caută, pe dibuite, să descopere intriga unei acţiuni, aşa cum un miop, când se trezeşte dimineaţa, îşi caută ochelarii pe noptieră. Personajele sale sunt schematice, caricaturale, ca toate personajele scrierilor cu teză, unde se preferă problemele, şi nu oamenii.

Dar, în ciuda acestor grave rezerve, trebuie să recunoaştem că n-o să înţelegem nimic din Atena dacă nu-l citim pe Aristofan: este cel mai mare elogiu ce i se poate aduce unui scriitor. Din paginile sale ne apar limpezi moravurile şi viaţa

orașului, ideile în circulație, viciile de care se suferea, mòdele care se succedau, și dialogurile din cafenele și din piață, care se găsesc aici păstrate exact așa cum au fost. Aristofan este, la un loc, un Dickens și un Longanesi ai Atenei: un amestec de grandoare, de mitocănie și mizerie, de angajament civic și de flecăreală, de idealism și de ticăloșie.

O dată cu el, comedia a încetat să mai fie sora săracă și post-scriptumul obișnuit al tragediei, pentru a se înălța la demnitatea unei expresii de artă independentă. De fapt, și guvernul a fost de acord ca o zi din serbările lui Dionysos să-i fie exclusiv dedicată. Însă abuzurile și licențele pe care și le-au permis autorii au fost atât de multe, încât au necesitat instituirea unei cenzuri care, ca întotdeauna, s-a dovedit catastrofală. Comedia de satiră politică a murit înaintea lui Aristofan, cel care a inventat-o și care, în ultimii ani ai vieții, a regretat poate că a folosit-o împotriva regimului politic ce i-o îngăduise, decedat și el acum.

Libertatea este unul din acele lucruri pe care le prețuim doar atunci când le-am pierdut. Aristofan, care a dispărut în anul 385, a sfârșit prin a scrie comedioare sentimentale. Te amuză prea puțin lectura lor, pentru că îți dai seama că nici el nu s-a amuzat prea mult să le scrie.

33

POEŢII ŞI ISTORICII

La prima vedere, ne poate surprinde faptul că, alături de această uimitoare înflorire a filozofiei, a teatrului, a sculpturii şi a arhitecturii, epoca lui Pericle nu se poate lăuda cu una tot atât de bogată a poeziei. Dar există şi aici explicaţii. Democraţia, distrugând monarhii şi principate, distrusese şi mecenatul, care este marele fertilizant al poeziei. Poezia se naşte întotdeauna curteană şi de palat, aşa cum a fost cea a lui Homer. Democraţia este burgheză; ea îl aşază în locul seniorului războinic şi romantic pe orăşeanul negustor şi calculat, interesat mai mult de jocul inteligenţei decât de invenţiile imaginaţiei. Conflictul de idei devine predominant, îl smulge şi pe poet din vraja contemplaţiei solitare şi-l obligă să se dea de partea cuiva, adică să se facă apărătorul unei teze sau al alteia. De fapt, nu poezia lipseşte în Atena lui Pericle. Aproape toţi scriu în versuri. Dar o fac în slujba ideilor, pentru filozofie sau pentru teatru. Şi sigur că teatrul, filozofia şi ideile au de câştigat. Poezia plăteşte.

Cel mai mare reprezentant al ei este Pindar, născut către sfârşitul secolului al şaselea înainte de Christos (se pare că în 522), veac saturat de poezie cu adevărat bună. Se născuse la Teba, oraş ce se bucura de faima pe care o are astăzi Cuneo, şi pe care, ca şi Cuneo, nu o merita. Pindar avea un unchi muzicant, care l-a trimis să studieze, pe cheltuiala lui, compoziţia, cu maeştrii Lasos şi Agatocle din Atena. Băiatului i-au folosit aceste studii ca să scoată din jocul cuvintelor toate armoniile posibile. Concetăţenii săi spun că, odată, Pindar a

adormit pe câmp şi că un roi de albine, tot bâzâindu-l, i-au picurat în gură miere. Ori poate el însuşi şi-o fi inventat povestea: modestia n-a fost punctul său forte. A concurat de cinci ori pentru premiul întâi de poezie, cu concetăţeana şi maestra sa Corrina, care tot de atâtea ori l-a învins. Se pare că, în ochii judecătorilor care formau comisia, ea dispunea de anumite argumente pe care bietul Pindar nu le avea şi care cu poezia se învecinau prea puţin. Înfrângerea l-a făcut să-şi piardă orice brumă de galanterie. A spus că „în comparaţie cu o scroafă ca ea, el se simte ca un vultur". Pentru că, atunci când este în joc vreun premiu, poeţii se folosesc şi ei de proză; şi încă ce proză!

Dar revanşa şi-a luat-o repede, deoarece de peste tot i-au venit comenzi: de la guverne străine, de la tirani ca Hieron al Siracuzei, până chiar şi de la regi ca Alexandru al Macedoniei (străbunicul celui Mare). Aşa că atunci când, la vârsta de 45 de ani, s-a înapoiat acasă, era acoperit de glorie şi de bani. Îi obţinuse însă cu sudoarea frunţii, pentru că faimoasele sale ode, care îţi par uşoare şi fluide atunci când le citeşti, l-au costat un nesfârşit efort ca să le scrie. El le compunea o dată cu muzica, din care regretăm că nu ne-a rămas nimic; erau făcute să fie cântate de un cor pe care el însuşi îl dirija. Pindar era de fapt un „textier", dar unul de foarte înalt nivel: mare meşter al metricii, plin de metafore, alambicat şi, de fapt, rece în entuziasmul său aparent. A trăit până la optzeci de ani, ferindu-se cu multă grijă să-şi lege soarta de marile evenimente pe care, de regulă, le cânta. Când a izbucnit războiul cu perşii, a fost pentru neutralitatea Tebei, aceasta incluzând-o şi pe a sa personală. Apoi, când războiul s-a terminat, i-a adresat Atenei un zgomotos omagiu, numind-o „cetatea renăscută şi ocrotită de zei, bogată şi încununată cu flori, călăuză şi apărătoare a întregii Elade". Pentru o astfel de schimbare de opinie, Teba i-a aplicat o amendă de zece mii de drahme, cam şase milioane de lire. Dar, drept recunoştinţă, Atena a fost aceea care a suportat-o. A murit în anul 442 când, trimiţând un mesager în Egipt, ca să-l întrebe pe zeul Amon care era cel mai bun lucru în viaţă, acesta i-a răspuns: „Moartea". Atena i-a ridicat un monument. Şi când,

la un secol şi jumătate după aceea, Alexandru cel Mare a vrut să pedepsească Teba pentru că se revoltase, a ordonat soldaţilor s-o incendieze în întregime, mai puţin casa lui Pindar. Care, de fapt, mai există şi azi.

Mare lucru nu e de spus despre poezia lui Pindar şi a celorlalţi contemporani ai săi mai mărunţi. Toată literatura epocii lui Pericle este angajată, adică funcţională. Chiar şi în proză, singurii care străluceau erau „retorii", adică meşterii în discursuri, cel mai mare dintre ei, fiind desigur Gorgias, şi, bineînţeles, istoricii care tot nişte eseişti politici erau. Progresele repezi pe care le-au făcut grecii în această direcţie sunt ilustrate de faptul că între Herodot şi Tucidide nu se scurseseră decât cincizeci de ani, care parcă fuseseră cel puţin cinci sute. Herodot a scris istoria ca pe o expunere de fapte, fără s-o separe de legendă şi de mit. Ştia multe, deoarece, aparţinând unei familii înstărite din Halicarnas, călătorise destul; dar, în loc să cearnă lucrurile cu un ochi critic, le-a trântit grămadă pe toate într-un talmeş-balmeş care nu avea nimic dintr-o istorie universală, în afară de această pretenţie lipsită de modestie. Evenimentele sunt amestecate la grămadă cu miracole şi cu profeţii; iar Heracle este descris ca un personaj real, întocmai ca Pisistrate. Toate astea îi conferă desigur lui Herodot un farmec de prospeţime şi de naivitate. Îl poţi citi cu plăcere; numai că e bine să te fereşti să-l crezi.

Tucidide, care a început să mânuie pana la cincizeci de ani, după ce a lăsat-o Herodot, pare să aparţină unei cu totul alte epoci. Se simte că între ei doi au existat sofiştii, şi că s-a format pe atunci un fel de iluminism, care apropie atât de ciudat secolul al cincilea atenian de cel de-al optsprezecelea francez.

Tucidide se născuse în anul 460 înainte de Christos, dintr-un tată proprietar de mine şi o mamă aparţinând unei mari familii trace. Aceasta i-a permis să se bucure de o excelentă instruire la o şcoală costisitoare a unor sofişti renumiţi, de la care s-a adăpat cu un puternic scepticism. Pasiunea sa a fost politica. Şi, de fapt, primele sale scrieri au reprezentat un jurnal al unor evenimente la care fusese martor. A scăpat ca prin minune de epidemia din anul 430, care nu-l ocolise. Şi, şase ani

mai târziu, îl găsim ca amiral într-o expediţie pe mare în ajutorul orașului Anfipoli, asediat de spartani. Insuccesul l-a plătit cu exilul, iar nouă ne-a oferit plăcerea unei *Istorii a războiului peloponesiac*, care probabil că n-ar mai fi fost scrisă dacă el ar fi rămas în patrie să facă politică.

Redactarea şi-o începe exact acolo unde o lăsase Herodot. Dar ce diferenţă de stil! La Tucidide, stilul este limpede ca cerul Aticii, fără digresiuni, fără divagaţii. Faptele şi personajele sunt văzute cu un ochi critic, reprezentate aşa cum au fost ele, fără prejudecăţi moralizatoare. E drept, nimeni nu poate să spună dacă portretele făcute de el lui Pericle, Nicias, Alcibiade sunt reale. Dar par să fie; şi asta e de ajuns ca el să facă istoria mare. Tucidide nu cade niciodată în vreuna din acele inexactităţi pe care cititorul poate să le „pigulească". Mâna lui de scriitor operează atât de uşor, încât nici n-o simţi. El nu emite judecăţi. Face să se vadă lucrul bun şi lucrul rău din nararea faptelor. Simpatiile şi antipatiile sale nu reies de nicăieri; ceea ce este un lucru destul de rar la un exilat politic. Are o singură slăbiciune: aceea de a pune în gura eroilor săi vorbe elegante, aşa cum are obiceiul să şi scrie, dar nu s-o şi facă. Însă mărturiseşte singur că e doar un truc la care recurge ca să înviorează naraţiunea şi s-o facă mai cuprinzătoare, mai dramatică. De fapt, toate personajele sale au acelaşi stil: pe al său. Uneori mai exagerează, totuşi, ca atunci când îi atribuie lui Pericle un *Discurs funebru* la măreţia pierdută a Atenei. Vai, dar Plutarh e de faţă, şi ne spune că Pericle nu a lăsat nimic scris şi că nici măcar fragmente orale nu ne-au fost transmise. Şi-l credem, pentru că elocinţa lui Pericle nu a umblat niciodată după paradoxuri, după expresii de ţinut minte şi după fraze de decor care să merite să nu le uiţi.

Tucidide este un priceput reconstructor de acţiuni. Dar dincolo de politică nu vede nimic: nici factorii economici, nici curentele de gândire, nici schimbarea moravurilor. În paginile sale nu găseşti nici o statistică, nu întâlneşti numele nici unui filozof. Nu îşi arată chipul nici un zeu, nici o femeie, nici chiar Aspasia, care, totuşi, a însemnat ceva în viaţa şi în cariera lui Pericle.

Există în el un amestec de Tacit şi de Guicciardini* dar mai mult din cel de-al doilea decât din cel dintâi. Ca şi Guicciardini, cu istoria el şi-a cheltuit toate ambiţiile sale politice; şi a făcut-o pe acelaşi ton rece şi dezamăgit, cu acelaşi pesimism, privind la răutatea şi prostia funciară a oamenilor. El nu recunoaşte existenţa nici unei Providenţe şi neagă până şi ideea de progres. După el, omenirea e sortită să nu înveţe nimic din istorie şi să repete mereu, cu fiecare generaţie, aceleaşi greşeli, aceleaşi nedreptăţi, aceleaşi bestialităţi. Mărturisim că ne vedem puşi în încurcătură: cum să-l contrazicem?

Nu numai că ne-a oferit un tablou al oamenilor şi al evenimentelor din vremea sa, dar Tucidide ne mai furnizează şi documentul maturităţii în gândire şi în expresie la care ajunsese Atena. Proza sa este un model desăvârşit de concizie, valoare şi echilibru perfect. Foloseşte o limbă minunat vorbită, aşa cum sunt toate limbile care au atins perfecţiunea. Nimic aulic, nimic pompos, ci doar un stil nobil, tocmai pentru că nici nu-ţi dai seama că există un „stil".

Dar Tucidide, elev al sofiştilor, ne mai demonstrează încă ceva: că deja scepticismul câştigase partida. Grecii îi alungaseră pe zei din Olimp şi instalau în locul lor Raţiunea. Acum el nu mai credea în nimic, nici măcar în utilitatea scrisului său.

*Francesco Guicciardini (1483-1540), istoric italian, autor al unei istorii a Italiei între 1492-1534.

34

DE LA ASCLEPIOS LA HIPOCRAT

O, Asclepios, doritule, zeu aşteptat, cum aş putea eu oare să intru în templul tău, fără ca tu însuţi să mă conduci în el? O, zeu chemat, care întreci în strălucire frumuseţea pământului primăvara! Iată, aceasta este rugăciunea lui Diofant. Mântuieşte-mă, o, zeu salvator. Vindecă-mă de guta mea, că tu singur poţi s-o faci, o, prea milostiv zeu, tu, tu singurul pe pământ şi în cer. O, zeu prea înţelept, zeu al tuturor minunilor. datorită ţie eu sunt vindecat, o, zeu sfânt, zeu binecuvântat, datorită ţie, datorită ţie, Diofant de acum n-o să mai umble ca un rac, ci va avea un picior sănătos, aşa cum ai voit-o tu.

Aceasta este doar una din numeroasele inscripţii care se pot citi şi astăzi pe multe stele ale templului din Epidaur, unde veneau toţi bolnavii din Grecia ca să fie vindecaţi de Asclepios, zeul medicinei. Amestecul acesta de sanctuar, spital, casă de sănătate şi de bazar trebuie că reprezenta tot timpul anului un ciudat spectacol. Mulţimi de schilozi, de orbi, de epileptici îl luau cu asalt, dând foarte mare bătaie de cap, ca să le poată disciplina, funcţionarilor, portarilor şi făclierilor care, pe jumătate preoţi, pe jumătate infirmieri, îl reprezentau pe Asclepios şi-i patronau miracolele.

Pelerinii se strângeau pe sub porticurile ionice, lungi de şaptezeci şi patru de metri, care înconjurau templul, cu toate bagajele lor destul de voluminoase probabil, pentru că fiecare trebuia să se îngrijească singur de hrană şi de aşternut. Clinica îţi punea la dispoziţie, ca să nu te lase sub cerul liber, doar zidurile

dormitorului, aflat la etajul de sus, purtând numele de *abaton*. Pacienții, după o noapte petrecută unii dormind, alții rugându-se, erau conduși la fântână pentru a face baie; și sigur că precauția asta nu era inutilă: grecii se spălau rar, chiar și când erau sănătoși. Închipuiți-vă ce se întâmpla când erau bolnavi. Numai după ce își dădeau jos, cât mai bine, jegul și murdăria, erau primiți, pentru rugăciune și ofrandă, în templul propriu-zis. Asclepios era un medic cinstit: achitarea notei de plată o lăsa la aprecierea clientului, și o pretindea numai în caz de vindecare. Pentru a suda un femur rupt, se mulțumea cu un cocoșel. Dar pentru săraci lucra chiar și pe gratis, așa cum o dovedește o inscripție de pe o altă stelă, unde se vorbește despre un biet țăran care, neputând să ofere mai mult decât un pumn de oscioare, a fost vindecat totuși.

Nu știm exact în ce constau procedurile. E sigur că apele jucau aici un rol însemnat, deoarece zona abunda în cele termale. Un alt ingredient folosit erau și ierburile. Dar, mai ales, se punea bază pe sugestie; o realizau nenumărate rugăciuni și ceremonii spectaculoase pentru alungarea răului. Poate că se recurgea și la hipnoză; iar în unele cazuri chiar și la anestezie, realizată nu se știe cum. Pentru că din inscripții rezultă că Asclepios nu era doar un clinician, ci și chirurg. De fapt, ele nu vorbesc decât de burți deschise cu cuțitul, de tumori eliminate, de clavicule sudate, de picioare strâmbe, îndreptate trecând peste ele cu carul. Cazul cel mai faimos dintre toate a fost acela al unei femei care, vrând să scape de tenie, pentru că în momentul acela Asclepios era ocupat, s-a adresat fiului acestuia, care, având, ca și tatăl, pasiunea chirurgiei, i-a desprins de la gât capul și, cu mâna, a scotocit prin stomac după vierme. L-a găsit și i l-a scos. Dar apoi n-a mai știut să așeze la loc capul pe bustul nenorocitei; așa că a trebuit să încredințeze cele două fragmente tatălui care, după o chelfăneală administrată nepriceputului băiat, le-a așezat la loc împreună. Acest lucru stă scris pe o stelă.

---

* Lourdes – loc de pelerinaj celebru, în Hautes Pyrénées, consacrat Fecioarei Maria.

Sigur că sacerdoţii care, în numele lui Asclepios, reuşeau asemenea isprăvi, trebuie să fi fost nişte şmecheri patentaţi. Şi, totuşi, nu e imposibil ca ei să fi posedat şi ceva cunoştinţe de medicină; oricum, însă, au avut, în practicarea cultului lui Asclepios, o comportare umană şi cordială faţă de bolnavi. În acest mare Lourdes* de la Epidaur, zeul se mulţumea doar cu o capelă simplă, unde îşi avea statuia însoţită de cele două animale preferate: câinele şi şarpele. Restul era destinat găzduirii pelerinilor şi timpului petrecut de ei acolo, cu numeroase palestre şi piscine.

De către acest zeu săritor şi puţin cam şarlatan, dar de treabă, sau mai bine zis, de către preoţii săi a fost monopolizată medicina greacă până în veacul al cincilea. Abia pe vremea lui Pericle a apărut cea laică, aşezată, sau cel puţin pretinzând că este, pe baze raţionale, excluzând religia şi miracolele. Dar la Atena, această inovaţie a venit de afară, din Asia Mică şi din Sicilia, unde se înfiinţaseră primele şcoli laice.

Adevăratul lor întemeietor a fost Hipocrat, deşi se pare că, înainte de el, a mai existat la Crotona şi un altul, Alcmeon, format la şcoala lui Pitagora, căruia i se atribuie descoperirea trompelor lui Eustache şi a nervului optic. Dar despre el nu ştim mai nimic, în timp ce Hipocrat a devenit o figură istorică. Era din Coos, unde în fiecare an alergau mii de bolnavi ca să se îmbăieze în apele sale termale. Oamenii aceştia constituiau un excelent obiect de studiu pentru tânărul Hipocrat, fiul unui „vraci" şi elev al altuia, Erodicos din Selimbria. El a început prin a compila o lucrare care deschidea drumul stabilirii, pe bază de experienţe, a diagnosticelor. Scrierile sale au fost strânse apoi într-un *Corpus Hippocraticum,* din care lui Hipocrat probabil că nu-i aparţinea decât o mică parte, restul fiind contribuţia elevilor şi urmaşilor săi. Şi aici se găsesc de toate, la grămadă: anatomie, fiziologie, presupuneri, deducţii, sfaturi, cercetări şi un uriaş număr de absurdităţi. Cu toate acestea, el a constituit, pentru o perioadă de peste o mie cinci sute de ani, textul de bază al practicii medicale.

Hipocrat trebuie să fi avut şi ceva neplăceri cu Biserica, pentru că, începând prin a afirma valoarea terapeutică a

rugăciunii, s-a apucat repede să demonteze ideea originii celeste a bolilor, încercând să le atribuie acestora cauze naturale. Se pare însă că prea mult n-a contat ca practician, pentru că importanţa pulsului nu a înţeles-o: febra o aprecia doar prin atingere cu mâna, şi nici nu-l asculta pe pacient. Însă din punct de vedere ştiinţific şi didactic, a fost cu siguranţă primul care a separat medicina de religie, preferând s-o ancoreze în filozofie; dar, din păcate, aceasta nu era mai puţin primejdioasă. Era prieten cu Democrit, care îi lansase o provocare de viaţă lungă. A câştigat filozoful. depăşind suta de ani, în timp ce medicul a atins doar optzeci şi trei.

Corpul, spunea Hipocrat, este alcătuit din patru elemente: sângele, mucozităţile, bila galbenă şi bila neagră. Bolile provin dintr-un exces sau dintr-o lipsă a unora din ele. Cura trebuie să constea dintr-o reechilibrare, şi deci, mai mult decât pe medicamente, să se bazeze pe dietă. E mai bine să previi decât să vindeci.

Nu se poate spune că anatomia şi fiziologia au făcut, sub conducerea lui Hipocrat, cine ştie ce progrese. Numai Biserica avea material de studiu, cu fragmentele sale de animale sacrificate pentru auspicii. Cât despre chirurgie, ea a rămas monopolul unor profesionişti, care o practicau cam la nimereală, dar mai ales al acelora care o practicau în armată, pe timp de război. Lui, însă, îi datorăm bazele medicinei ca ştiinţă autonomă, precum şi organizarea ei. Înainte de Hipocrat, în aşteptarea unei minuni, se mergea la Epidaur. Caracter mai laic nu aveau decât vreo câţiva vraci ambulanţi, care se deplasau din oraş în oraş, şi cărora, pentru a-şi exercita meseria, statul nu le pretindea titluri universitare. Erau printre ei şi multe femei, pentru că numai ele le puteau îngriji pe suratele lor. Un oarecare Democede îşi câştigase ceva faimă, umplându-se şi de bani. Dar profesiunea asta mirosea a şarlatanie şi era desconsiderată.

Hipocrat i-a conferit mai multă demnitate, ridicând-o la rangul de sacerdoţiu, printr-un jurământ care îi obliga pe adepţi, nu numai s-o exercite după ştiinţă şi conştiinţă, dar chiar să păstreze cu rigurozitate o ţinută exterioară. spălându-se des şi având o atitudine corectă, care să inspire încredere pacientului.

Cu el, pentru prima oară medicii s-au organizat într-o breaslă, au devenit stabili, au înfiinţat *iatreia*, cabinete de consultaţie, şi au iniţiat congrese, unde fiecare îşi aducea contribuţia propriilor sale experienţe şi descoperiri.

Maestrul practica puţin. De altfel, el era tot timpul plecat pentru consulturi speciale. Era chemat chiar şi de Perdicas al Macedoniei şi de Artaxerxe al Persiei. L-a invitat, în anul 430 înainte de Christos, Atena, când a avut loc o epidemie de tifos exantematic. Nu ştim ce fel de tratament o fi prescris el atunci şi cu ce rezultate. Hypocrat avea modul său de a diagnostica şi de a pronostica, folosind din plin expresii bombastico-ştiinţifice, care trezeau respect, chiar dacă nu-l vindecau pe bolnav. Era celebru prin aforismele sale, ca: „Arta e lungă, dar timpul zboară", care îi lăsau pe pacienţi cu reumatismele şi cu migrenele lor, dar îi umpleau de admiraţie.

Propria sa sănătate i-a fost şi cea mai bună reclamă pentru terapeutica practicată. La optzeci de ani, mai colinda încă oraşele şi ţările, oaspete al celor mai bune case, dar întotdeauna respectând un orar şi un regim din cele mai riguroase. Să mănânci puţin, să umbli mult, să dormi pe tare şi să te scoli o dată cu păsările; şi tot cu ele să te şi culci. Asta era regula sa de viaţă.

A fost un fel de Frugoni*. Mai mult decât să pună bazele unei ştiinţe, el a servit de exemplu tuturor acelora care, de atunci şi până azi, au stat în slujba ei.

---

* Francesco Fulvio Frugoni (1620-1686), scriitor, dramaturg şi critic italian.

35
PROCESUL ASPASIEI

Formal, Pericle a rămas *strategos autokrator* până în anul 428 înainte de Christos, când a murit. De fapt, el fusese deja de trei ani „scos la pensie", adică din 432, când i s-a intentat Aspasiei procesul a cărui ţintă a fost în realitate el însuşi. O *grande affaire* politică şi mondenă a vremii, cu protagonişti de cel mai înalt şi mai nobil nivel, însă cu aspecte sordide şi urâte.

Atacul l-au declanşat conservatorii, care deja mai încercaseră să-l lovească pe Pericle, defăimându-i şi incriminându-i prietenii şi colaboratorii cei mai apropiaţi. Fidias fusese acuzat de însuşirea, pe ascuns, a unei cantităţi de aur destinată decorării uriaşei statui a Atenei, şi fusese condamnat. Anaxagora, atacat ca eretic, a fugit ca să scape de un proces de al cărui rezultat nu era deloc sigur şi pe care însuşi Pericle voia să-l evite. Până când, devenind îndrăzneţi în urma acestui succes, conservatorii au citat-o în tribunal pe Aspasia, acuzând-o de impietate.

A fost ca şi cum ai deschide o gură de canal, atâtea mizerii s-au revărsat sub formă de scrisori şi de pamflete. Cei mai murdari pamfletari ai vremii, conduşi de Ermip, s-au luat la întrecere în a lansa tot felul de calomnii infamante asupra „primei doamne a ţării", înfăţişând-o ca pe o vulgară proxenetă care făcuse din Pericle ceea ce făcuse Dejanira din Heracle, nu tocmai îmbrăcându-l cu o cămaşă de foc, ci slăbindu-l şi degradându-l, în orgii cu droguri şi cu „magie neagră". Datorită acestei femei, spuneau ei, casa *autokrator*-ului devenise un

bordel, unde Aspasia le atrăgea pe doamnele din înalta societate şi pe fiicele lor minore, pentru a le oferi amantului ei ramolit, ca să-l şantajeze după aceea.

Nimic din toate acestea nu au fost dovedite în tribunalul compus din o mie cinci sute de juraţi. În apărarea acuzatei a vorbit însuşi Pericle, al cărui glas era întrerupt deseori de suspine. Poate că erau provocate nu atât de primejdia care o păştea pe fiinţa iubită de el mai mult decât orice pe lume, cât de spectacolul ingratitudinii, al josniciei, al invidiei oarbe, al complexelor de inferioritate de care dădea în acel moment dovadă societatea ateniană împotriva unui bărbat căruia îi datora, dacă nu totul, oricum destul de mult. Şi poate că singurul motiv pentru care el s-a izolat de atunci încolo a fost că această experienţă îi distrusese încrederea în democraţie, făcându-o să i se pară nimic altceva decât un incubator de josnice instincte omeneşti.

Dar, chiar şi din punct de vedere politic, în afară de cel moral, procesul acesta este instructiv, pentru că ne arată limitele între care s-a situat ceea ce în mod greşit s-a chemat „dictatura lui Pericle" şi ne limpezeşte esenţa ei. Vă imaginaţi un proces al Clarettei Petacci în plin fascism? Sau al Evei Braun în plin nazism? Bineînţeles că *strategul autocrator* nu era un *Duce* şi nici un *Führer,* iar regimul său nu semăna cu nici unul din militarismele poliţieneşti moderne.

Ca să înţelegem ceva de aici, trebuie să ne gândim întotdeauna la cele trei lucruri fundamentale care au condiţionat evenimentul: un număr restrâns de cetăţeni, ce nu depăşea treizeci de mii de votanţi, din care jumătate, cei de la ţară, aşa cum am mai spus, nu puteau să voteze din imposibilitatea de a se deplasa; conştiinţa acestor cetăţeni că ei constituiau o minoritate privilegiată într-un oraş de peste două sute de mii de locuitori; şi directa lor participare la treburile politice ale statului, dată fiind slaba idee pe care şi-o făceau despre legăturile de familie. În timp ce un italian din ziua de azi este, mai întâi şi-ntâi, un tătic, un soţ, un fiu etc., adică un om convins de îndatoririle sale faţă de familie, pentru care poate deveni chiar dezertor în vreme de război, sau hoţ în timp de pace,

RĂSPÂNDIREA CIVILIZAȚIEI GRECEȘTI ÎN TIMPUL LUI PERICLE

tenianul din vremea aceea era mai întâi de toate un cetățean entru care aveau precădere îndatoririle sociale. El se achita de cestea mai ales în două locuri: la *club* sau „confrerie" și la 'arlament sau *Ecclesia*.

Cluburi la Atena erau destule, aproape tot atâtea câte sunt i azi în țările anglo-saxone. Fiecare atenian făcea parte din cel)uțin trei sau patru: acela, să zicem, al ofițerilor demobilizați, ıcela al persoanelor care și-au ales ca patron un zeu sau o zeiță ınume, cel profesional, cel al amatorilor de un anume vin sau le un purcel de lapte. Și era acesta și un mod de a se cunoaște și le a se verifica unul pe altul, pentru a face să circule unele ;usturi și unele idei, pentru a lua hotărâri de breaslă care, până a urmă, își aveau ecoul în Parlament.

Aici se reuneau de patru ori pe lună toți cetățenii, și nu leputații aleși de ei. Atenienii nu alegeau pe nimeni care să-i ·eprezinte. Datorită numărului lor relativ mic, veneau în)ersoană. Și se grupau, nu după partide ci, dacă era cazul, după *cluburi*, în care se hotărâse deja atitudinea ce trebuia adoptată față de proiectele de lege în discuție. Sigur că exista și o împărțire, în mare, în oligarhi, cu alaiul lor de proletari, și în democrați; dar nu exista o „dreaptă" și o „stângă", așa cum există în topografia politică modernă.

Acest Parlament nu avea o clădire a sa. Întotdeauna se aduna în aer liber, uneori la teatrul lui Dionysos, alteori în *agora*, și câteodată chiar la Pireu. Sesiunea se deschidea în zori, cu o ceremonie religioasă care consta în obișnuitul sacrificiu adus lui Zeus, un vițel sau un porc. Dacă ploua, însemna că Zeus era prost dispus și ședința se amâna. Apoi președintele, care era ales în fiecare an, citea proiectele de legi. În teorie, toți puteau lua cuvântul, pro sau contra, în ordinea vârstei; însă existau o mulțime de restricții care să limiteze cu grijă acest drept: trebuia să fii căsătorit legitim, să nu ai cazier, să fii proprietar al unor bunuri imobile, cu impozitele plătite la zi. Și să fim încredințați că astfel de condiții le îndeplineau cel mult zece la sută din cei prezenți. Apoi mai trebuia să ai și darul vorbirii, pentru că aici avea loc o reuniune de oameni cu gusturi

rafinate, cărora nu li se părea normal să-l critice pe cel care se urca la tribună.

Acesta trebuia să tragă mereu cu ochiul la clepsidra cu apă, care îi măsura timpul; şi e mare păcat că parlamentarii din zilele noastre i-au uitat acesteia rostul. Trebuia să spună tot ceea ce avea de spus bine, clar şi repede. Şi nu numai atât, dar cel care avansa o propunere răspundea de ea, în sensul că dacă, la un an după ce fusese adoptată, rezultatele erau negative, în afară de anularea deciziei mai putea fi amendat şi autorul. Iar faptul că s-a pierdut şi acest obicei e un alt mare păcat. Se vota prin ridicare de mâini, în afară de cazuri speciale când era nevoie de un scrutin secret. Iar rezultatul era definitiv: propunerea adoptată devenea în mod automat lege. Dar mai înainte de a se ajunge la acest rezultat final, se cerea părerea *bulei* sau a *Consiliului,* care era un fel de Curte constituţională. O formau cinci sute de cetăţeni, traşi la sorţi din registrele de stare civilă, fără să se ţină seama de calificări sau de competenţe speciale. Ei rămâneau în funcţie timp de un an, şi nu puteau să mai participe la o altă tragere la sorţi până când nu le venea rândul şi celorlalţi cetăţeni. Erau plătiţi modest pentru acest serviciu public: cinci oboli pe zi. Se reuneau într-o clădire specială, *buleuteriul,* dintr-un colţ al *agorei.* Erau împărţiţi în zece *pritanii* sau comitete de câte cincizeci de oameni fiecare, după însărcinările lor, cu caracter de control, cuprinzător şi divers: constituţionalitatea propunerilor, moralitatea funcţionarilor civili şi religioşi, balanţa şi administraţia publică. Rămâneau în şedinţă zilnic, din zori până la apusul soarelui. Fiecare *pritanie* prezida întreaga *bulă* timp de treizeci şi şase de zile, trăgând la sorţi în fiecare zi, dintre membrii săi, pe preşedinte. Aşa că, mai curând sau mai târziu, îi venea rândul fiecărui cetăţean, ceea ce făcea din Atena un oraş de ex-preşedinţi şi ne ajută pe noi să înţelegem marele ataşament al acestui popor faţă de oraşul şi politica sa.

În ce priveşte Areopagul, citadela aristocraţilor conservatori, şi cândva atotputernic, de la Pisistrate încoace democraţia l-a subminat încetul cu încetul. Mai exista şi în vremea lui Pericle, dar redus la un fel de Curte de casaţie, având

doar competenţa să se pronunţe asupra delictelor ce comportau pedeapsa capitală. Puterea legislativă era acum un monopol total al *Ecclesiei* şi al *bulei*. Cea executivă era exercitată de nouă *arhonţi* care, de la Solon, compuneau ministerul. Teoretic, şi aceştia erau traşi la sorţi din lista cetăţenilor. De fapt, „sorţilor" li se dirija cu multă pricepere mâna. Cel ieşit la sorţi trebuia să-şi dovedească mai întâi ascendenţa ateniană, din partea ambilor părinţi; că şi-a îndeplinit toate obligaţiile de ostaş şi de contribuabil; respectul faţă de zei; viaţa exemplară, asupra căreia erau admise tot felul de insinuări şi asupra căreia foarte puţini trebuie să fi fost dispuşi să accepte întrebări. Apoi trebuia trecut în faţa *bulei* un fel de examen psihotehnic, numit *dohimasia,* care constata nivelul intelectual al candidatului; şi, aici, e uşor să ne dăm seama ce soi de „aranjamente" se mai puteau face.

Arhontele rămânea în funcţie vreme de un an, timp în care trebuia să ceară *Ecclesiei* cel puţin de nouă ori votul de încredere. Când termenul expira, toată activitatea sa era supusă unei critici din partea *bulei,* al cărei verdict putea să meargă de la realegere până la condamnarea la moarte. Dacă nu se întâmpla nici una nici cealaltă, arhontele era „jubilat" (scos la pensie) în Areopag, unde rămânea, ca să spunem aşa, senator pe viaţă, dar fără atribuţii.

Dintre cei nouă arhonţi, formal cel mai important era *basileul,* care literalmente însemna rege, dar care, de fapt, corespundea „papei" din ziua de azi, dacă ne gândim că atribuţiile sale erau doar religioase. Pe hârtie, el deţinea cea mai înaltă funcţie în stat. În realitate, însă, în această împărţire plină de suspiciuni, care urmărea să-i excludă pe toţi, puterea stătea în mâna arhontelui militar, numit *strategos autokrator,* care era comandant suprem al forţelor armate. Dar, pentru că Atena nu era un stat militarist, cu o armată permanentă, iar recrutarea se făcea în *nomadelfii* şi nu în cazărmi, fără uniforme, unde recrutul învăţa nu numai să asculte, ci să se şi conducă singur şi să-şi apere cu gelozie drepturile şi libertatea de cetăţean, nu exista primejdia ca *autokratorul* să poată face din ea un instrument al vreunui *pronunciamento* de sistem sud-american.

Deci, aceasta a fost funcţia către care a ţintit imediat Pericle, făcând să fie ales anual, din 467 în continuare. Dar, datorită faptului că trebuia de fiecare dată să aibă o majoritate în *Ecclesia* şi apoi să suporte o anchetă din partea *bulei,* e clar că puterea sa era mai mult aceea a unui rege constituţional decât a unui dictator. Şi ceea ce i-a permis să şi-o exercite în sens extensiv, atribuindu-şi-o puţin câte puţin şi pe cea de ministru de externe şi de finanţe, a fost numai dibăcia sa personală. Atena, ca mare putere navală, avea nevoie de o diplomaţie în stil mare; şi atenienii, găsind că Pericle se pricepea s-o facă bine, i-au lăsat-o în arendă. Totuşi, trebuia să supună *Ecclesiei* orice hotărâre luată. Mai bănuitori au fost atenienii în privinţa administrării finanţelor, pentru că li se părea că Pericle era cam risipitor. Şi, aşa cum v-am spus, cu Partenonul i-au făcut mii de şicane.

Dar cifrele sunt cifre. Balanţa statului înregistra, atunci când Pericle a fost ales pentru prima oară, un venit global de un miliard şi jumătate de lire anual. Când s-a retras, în ciuda tuturor cheltuielilor făcute pentru lucrări publice, venitul se ridicase la treizeci şi cinci de miliarde.

Pe scurt, secretul lui Pericle, acela care i-a adus alegerea ca *autokrator* timp de patruzeci de ani, a fost numai succesul său; succes datorat excelentelor sale calităţi de om de stat şi de gospodar. A abuzat atât de puţin de acest lucru, încât, la sfârşitul carierei sale fără pată, a trebuit să suporte procesul Aspasiei, în care adevăratul inculpat era el însuşi, şi să implore plângând mila publică în faţa a o mie de juraţi.

Dacă îl dezonorează pe cineva acest proces, nu pe Pericle şi nici pe Aspasia nu-i dezonorează, ci pe atenieni.

Partea a patra

SFÂRŞITUL UNEI EPOCI

36
RĂZBOIUL PELOPONESIAC

Dacă stăm să ne luăm după gurile rele ale vremii, ruina Atenei Pericle a provocat-o, atunci când a început ostilităţile cu Megara, pentru că nişte megarezi o prejudiciaseră odată pe Aspasia, răpindu-i câteva fete din casa ei de plăceri. Chiar şi pe vremurile acelea, lumea se distra interpretând istoria după nasul Cleopatrei.

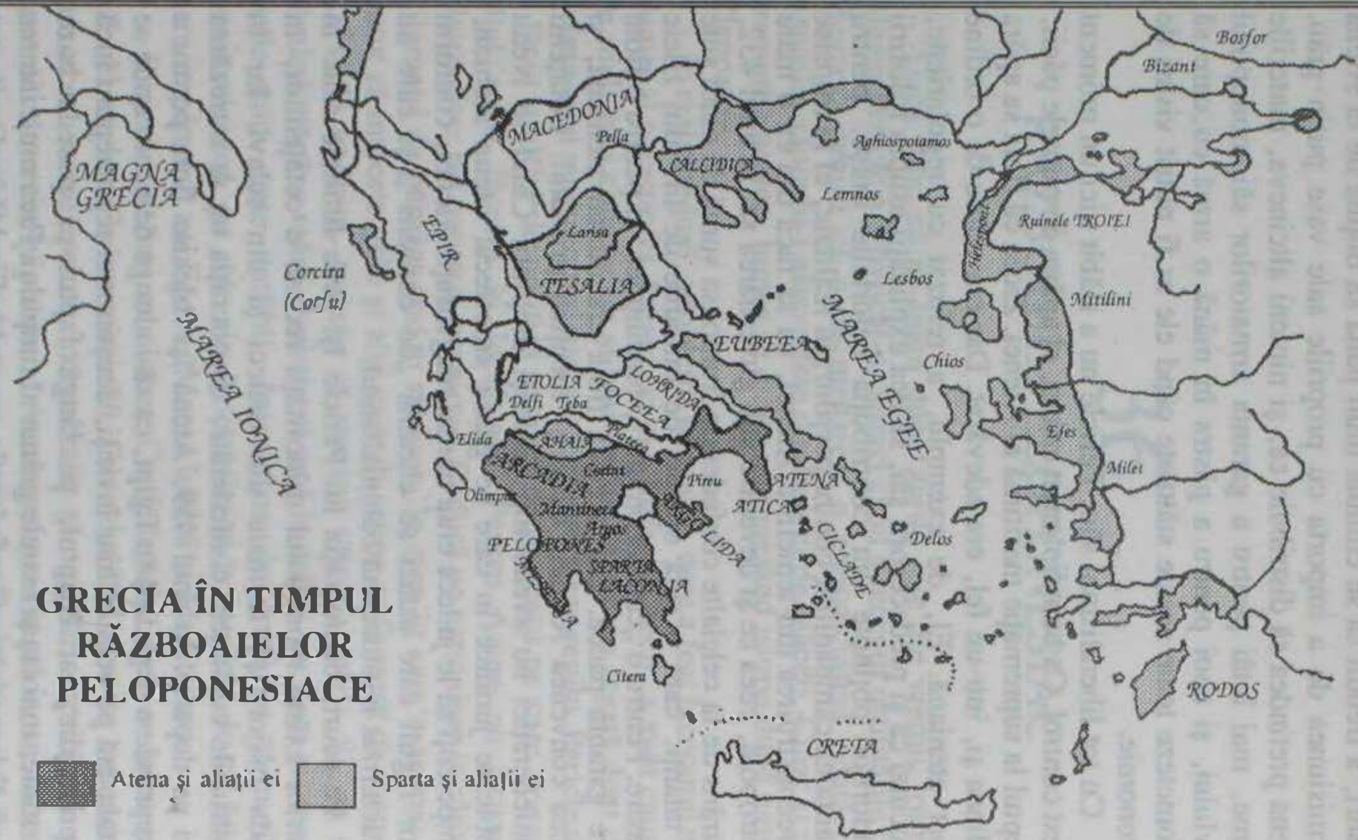
În realitate însă, problema Megarei, care a fost începutul nu numai al catastrofei Atenei, ci şi a întregii Grecii, a avut cauze cu mult mai complicate şi mai vechi; ea nu era legată doar de voinţa unui singur om şi nici a unui guvern sau regim. Pericle nu a făcut o altfel de politică externă decât aceea pe care oricare altul ar fi făcut-o în locul său. Pentru Atena nu existau alternative: ori puterea, ori nimic. Redusă pe uscat doar la câţiva kilometri de pământ arid şi stâncos, în ziua în care n-ar mai fi putut să importe grâu şi alte materii prime ar fi murit de foame. Ca să le importe, trebuia să rămână stăpâna mării. Şi, ca să rămână stăpâna mării, trebuia să ţină în mână, cu flota ei, toate acele mici state amfibii, întemeiate de greci pe ţărmurile peninsulei lor, pe cele ale Asiei Mici şi în insulele de tot felul care împânzesc azi Egeea, Marea Ionică şi Mediterana.

Imperiul Atenei se numea Confederaţie, cum se numeşte azi cel englez *Commonwealth*. Dar adevărul care se ascundea sub acest nume ipocrit, democratic şi egalitar, reprezenta un control comercial şi politic al Atenei asupra oraşelor care făceau parte din Confederaţie. Metone, când a fost lovită de secetă şi de

lipsuri, a trebuit să se chinuie mult până să obţină de la Atena permisiunea de a importa cu propriile sale vase puţin grâu. Atena pretindea să distribuie ea, şi nimeni altcineva, materiile prime, mai întâi pentru a garanta armatorilor săi monopolul navlului, şi apoi pentru a păstra în mână o armă cu care să înfometeze toate aceste stătuleţe când ele ar fi nutrit visuri de autonomie.

Cu tot liberalismul său, Pericle nu a slăbit nici un moment acest control. Ca bun diplomat ce era, el apăra, în numele păcii, dreptul la supremaţie maritimă al Atenei. Zicea că flota sa apăra ordinea şi, într-un fel, era adevărat. Dar era vorba de o ordine strict ateniană. El, de exemplu, a refuzat cu regularitate, întocmai ca şi predecesorii săi, să dea explicaţii asupra folosirii fondurilor obţinute din contribuţia celorlalte oraşe, pentru finanţarea campaniilor contra perşilor: în realitate, el le folosise la reconstruirea din temelii a Atenei, ca să facă din ea o mare metropolă, ceea ce şi devenise sub guvernarea sa. În anul 432, a strâns de la celelalte confederate frumoasa sumă de cinci sute de talanţi, cam o sută optzeci de miliarde de lire din zilele noastre. Pentru o „cauză comună", bineînţeles, şi pentru o flotă care garanta pacea. Dar această flotă era numai ateniană, şi pacea convenea Atenei, ca să-şi menţină primatul. Cetăţenii Confederaţiei nu aveau toţi aceleaşi drepturi. Când se iveau probleme juridice în care se găsea amestecat vreun atenian, competenţi să le judece erau numai magistraţii Atenei, conform unor reguli care astăzi se cheamă „de consens", şi care au caracterizat întotdeauna colonialismul.

Pe scurt, democraţia lui Pericle îşi avea limitele sale. În interior exista monopolul minorităţii reduse a cetăţenilor, în ciuda majorităţii formate din meteci şi din sclavi. Iar în raporturile cu statele confederate, democraţia nu se întrezărea nici pe departe. În anul 459, Atena îşi folosise flota pentru a întreprinde o expediţie în Egipt, ca să-i alunge de acolo unde se instalaseră pe perşi. Chiar învinşi, aceştia mai reprezentau încă o primejdie; iar Egiptul, pe lângă faptul că poseda baze maritime, mai era şi marele grânar al timpului. Prea mult interes ca să şi-l anexeze, Confederaţia nu avea; fiindcă, oricum, tot

GRECIA ÎN TIMPUL
RĂZBOAIELOR
PELOPONESIACE
Atena şi aliaţii ei
Sparta şi aliaţii ei
MAGNA GRECIA
MAREA IONICA
Corcira
(Corfu)
EPIR
MACEDONIA
Pella
CALCIDICA
Aghiospotamos
Lemnos
Larisa
TESALIA
Lesbos
Ruinele TROIEI
Helespont
Mitilini
Bizant
Bosfor
EUBEEA
MAREA EGEE
Chios
ETOLIA
FOCEEA
LOKRIDA
Delfi
Teba
Plateea
Elida
AHAIA
ARCADIA
Corint
Pireu
ATENA
ATICA
Efes
Milet
Olimpia
Mantineea
Argos
ARGOLIDA
PELOPONES
SPARTA
LACONIA
CICLADE
Delos
Citera
CRETA
RODOS

punea ea Atena mâna pe grâu. Dar a trebuit să finanţeze expediţia, care a dat greş.

Nemulţumirile, care deja cloceau de mult faţă de stăpânul arogant, au izbucnit la Egina, apoi în Eubeea şi, în sfârşit, la Samos. Iar flota, care avea rostul să susţină „cauza comună”, deci şi a acestor trei state ce se sleiau s-o poată finanţa, n-a servit decât să le zdrobească tot pe ele, sub violenţa unei represiuni.

Represiunile nu au reprezentat niciodată un semn de tărie, ci de slăbiciune. Şi aşa le-a considerat şi Sparta pe cele ale Atenei. Acolo, între munţii ei, Sparta, un mare oraş cosmopolit, nu avea o literatură, nu poseda saloane, nu avea universităţi, dar avea cazărmi, unde îşi instruise tot timpul soldaţii cu o disciplină de *kamikaze*, ca pe vremea lui Licurg. Şi poziţia ei geografică, în interiorul Peloponesului, şi compoziţia rasială a cetăţenilor săi, toţi de neam doric, deci agresori, deloc amestecaţi cu băştinaşii rămaşi în situaţia de servi şi excluşi de la orice participare la treburile statului, toate acestea făcuseră din Sparta bastionul unui conservatorism aristocratic şi moşieresc. Oamenii săi politici nu aveau strălucirea celor ateniení; dar posedau, în schimb, firea calculată a ţăranului şi simţul realist al situaţiei. Atunci când au fost solicitaţi de către emisarii statelor vasale ale Atenei şi ai celor care se temeau să nu devină, să ia conducerea în războiul de eliberare contra puternicului rival, în mod oficial au declinat oferta, dar pe ascuns s-au apucat să ţeasă reţeaua unei coaliţii.

Pericle şi-a dat seama de asta şi s-a întrebat dacă nu era probabil cazul să-şi recâştige simpatiile pierdute, stabilind alte legături cu Confederaţia, pe baze ceva mai corecte şi mai democratice. Însă, fie că a ajuns singur la concluzia că era imposibil s-o facă fără să renunţe la supremaţia navală, fie că prevedea că ar fi putut să-şi piardă „scaunul”, dacă venea cu astfel de propuneri în faţa Adunării, adevărul e că a preferat riscul unei înăspriri a situaţiei. Planul său era simplu: să retragă, în caz de război, toată populaţia Aticii şi toată armata între zidurile cetăţii şi să se mărginească doar la apărarea ei şi a portului: supremaţia pe mare i-ar fi permis o rezistenţă fără

sfârşit. Totuşi a căutat să evite conflictul propunând ceea ce am numi noi azi o conferinţă panelenică „la vârf", din care urmau să facă parte reprezentanţii tuturor statelor greceşti, în vederea găsirii unei soluţii pacifiste a problemei în cauză.

Sparta considera că o aderare ar fi echivalat cu o recunoaştere a supremaţiei Atenei; şi a declinat oferta. A fost ca şi cum America ar propune azi o conferinţă mondială şi Rusia ar refuza-o, sau viceversa. Exemplul Spartei le-a făcut să fie îndrăzneţe şi pe celelalte state, care au imitat-o. Şi acest fiasco a constituit încă un pas spre conflictul căruia deja îi fuseseră create premisele. Acum era vorba să se ştie cine, dintre Atena şi Sparta, avea să aibă puterea de a unifica Grecia. Atenienii erau un popor ionic şi mediteranean, reprezentau democraţia, burghezia, comerţul, industria, arta şi cultura; Sparta era o aristocraţie dorică şi nordică, de moşieri conservatori, totalitari şi grosolani. La aceste motive de război, Tucidide a mai adăugat şi un altul: plictiseala pe care pacea, care durase prea mult, i-o inspira, mai ales acum, noii generaţii, inexpertă şi tulburentă. Şi chiar că această teză a lui Tucidide nu e de lepădat.

Cel dintâi pretext l-a furnizat, în anul 435 înainte de Christos, Corcira, cu o insurecţie împotriva Corintului, a cărui colonie era. Ea a cerut să intre în Confederaţia ateniană, cu alte cuvinte a cerut ajutorul flotei sale care, de altfel, a ridicat imediat ancora şi s-a ciocnit cu cea a Corintului, sosită şi ea pentru a restabili *status quo*-ul. Rezultatul a fost incert şi nu a rezolvat nimic. Trei ani după aceea, Potideea a făcut exact invers: colonie a Atenei, ea s-a răsculat şi a cerut ajutorul Corintului. Pericle a trimis împotriva ei o armată care a asediat-o doi ani de zile fără să reuşească s-o învingă. Acest dublu insucces a constituit o mare lovitură dată prestigiului Atenei; pentru că, atunci când vrei să comanzi, trebuie să dovedeşti că ai şi puterea s-o faci. Megara rebelă s-a simţit încurajată şi s-a dat de partea Corintului, care şi el la rândul lui s-a adresat Spartei. Atena a impus Megarei blocada, ca s-o înfometeze; Sparta a protestat. Atena a răspuns că e gata să-şi retragă sancţiunile, dacă Sparta acceptă un tratat comercial cu Confederaţia, ceea ce însemna să facă parte din *Commonwealth*. Era o propunere provocatoare, la

care Sparta a reacţionat cu o contrapropunere, tot atât de provocatoare: că e dispusă să accepte, dacă şi Atena acceptă deplina independenţă a statelor greceşti, adică dacă renunţă la primatul ei imperialist. Pericle n-a ezitat nici o clipă să refuze, deşi ştia bine că acest „nu" însemna război.

Alinierea de forţe era clară: de o parte Atena, împreună cu perfizii săi confederaţi din Ionia, Egeea şi Asia Mică, ţinuţi strâns de către flotă; de cealaltă parte Sparta, cu tot Peloponesul (în afară de neutra Argos) şi Corintul, Beoţia, Megara, ţinute la un loc de către armată. Pericle şi-a pus imediat în aplicare planul. Şi-a chemat trupele în interiorul cetăţii şi a abandonat Atica în mâinile duşmanului, care a prădat-o; apoi şi-a trimis navele să creeze dezordine pe ţărmurile Peloponesului. Marea îi aparţinea, deci aprovizionările erau sigure: se punea problema aşteptării ca frontul inamic să se dezintegreze.

Şi poate că asta chiar că s-ar fi întâmplat, dacă îmbulzeala din Atena nu ar fi provocat o epidemie de tifos exantematic virulent, care a decimat şi armata şi populaţia. Aşa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea cazuri, atenienii, în loç să caute microbul, l-au căutat pe responsabil; şi evident că l-au identificat în Pericle. Acesta, deja lovit în urma procesului Aspasiei, vedea cum, datorită războiului, creştea numărul duşmanilor săi, şi de dreapta, şi de stânga. Printre cei din stânga, cel mai înverşunat era Cleon, un argăsitor de piei, grosolan, demagog şi obraznic. El l-a acuzat pe Pericle de delapidare de bani publici. Şi, cum Pericle efectiv nu putea să dea socoteală de folosirea „fondurilor secrete" la cumpărarea oamenilor de stat spartani, a fost demis şi amendat, tocmai atunci când epidemia îi ucidea şi sora şi pe cei doi fii legitimi ai săi. Este adevărat că, regretând apoi ce făcuseră, atenienii l-au chemat îndată la putere; ba mai mult, acceptând şi o derogare de la legea impusă chiar de el, i-au acordat cetăţenia şi fiului avut cu Aspasia. Dar bărbatul acesta era acum, din punct de vedere moral, un om sfârşit; şi, la puţin timp după aceea, a ajuns tot aşa şi din punct de vedere fizic. Trist epilog al unei glorioase cariere.

Locul i l-a luat Cleon, antiteza sa umană. Aristotel spune că se urca la tribună în cămaşă şi se adresa mulţimii folosind un

limbaj vulgar şi colorat, de neam prost. A fost însă un bun general. I-a învins pe spartani la Sfacteria, le-a respins propunerile de pace, a înăbuşit cu o violenţă nemaiîntâlnită revoltele confederaţilor şi, până la urmă, a murit bătându-se ca un leu cu eroul spartan Brasidas.

Războiul acesta, care bântuia cu putere de aproape zece ani, semănase în toată Grecia ruina, fără să ducă la nici un rezultat. Ameninţată de o revoltă a sclavilor, Sparta a cerut pace. Atena. ţinând până la urmă seamă de părerea aristocraţilor, a fost de acord. Dintre aceştia, un oarecare Nicias a semnat în anul 421 tratatul ce i-a şi purtat numele. Înţelegerea prevedea nu doar o pace de cincizeci de ani, ci şi o colaborare între cele două state, în cazul când într-unul dintre ele s-ar fi răsculat sclavii. Marii inamici găseau între ei înţelegere, menţinând nedreptăţile sociale.

37

ALCIBIADE

Poate că această pace, chiar dacă nu avea să dureze cincizeci de ani, cum intenţionaseră semnatarii ei, ar fi ţinut, totuşi, mai mult de şase, dacă n-ar fi purtat numele lui Nicias.

Acesta era vlăstarul unei familii de viţă nobilă şi, ca toţi colegii săi din partidul conservator, dezaprobase vehement războiul contra Spartei, oraş în care toţi reacţionarii greci vedeau un model demn de urmat. Dar era încă şi unul din puţinii aristocraţi bogaţi. Mai mult chiar, pe cât se pare, averea sa, ca şi cea a lui Callias, era una din cele mai substanţiale din Atena: se ridica la o jumătate de miliard de lire, constând aproape în întregime din sclavi, pe care îi închiria întreprinzătorilor minieri.

Acest gen de afaceri, care nouă ni se pare odios, dar care pe vremea aceea era considerat normal, nu-l împiedica deloc pe Nicias să treacă drept un om pios, foarte cucernic faţă de zei, pentru că nu trecea o zi să nu facă ceva. Azi dedica o statuie Atenei, mâine ceva din averea sa lui Dionysos, finanţând în cinstea lui, ca sponsor, cele mai somptuoase spectacole. Pentru orice acţiune, cât de mică, el îl consulta întotdeauna pe zeul respectiv şi-i răspundea cu un costisitor *ex-voto*. Nu ieşea niciodată din casă cu piciorul stâng. Scria cuvinte magice pe pereţii locuinţei sale, ca s-o apere de incendii. În zilele nefaste (să zicem marţea şi vinerea) nu întreprindea nimic. Ca să se tundă, aştepta să fie lună plină. Când zborul păsărilor indica vreo nenorocire, rostea o formulă de descântec şi o repeta de douăzeci şi şapte de ori. Organiza şi plătea din propriu-i buzunar

procesiuni închinate secerişului. Dacă auzea vreun şoarece chiţăind, ieşea din Senat. Îşi astupa urechile la orice cuvânt care suna funest. Pentru fiecare mort din familie – şi, fiind foarte veche, trebuie că număra destui – organiza o ceremonie aparte, pomenindu-le fiecăruia din ei numele la fiecare îmbucătură: câţi morţi, atâtea înghiţituri; câte moarte, atâtea sorbituri. Ba mai mult chiar, lua masa având în faţă o tăbliţă pe care se aflau scrise numele tuturor strămoşilor, ca să nu-l uite pe nici unul; şi, pe măsură ce îl onora pe fiecare, îl tăia de pe listă cu creta. Râgâia în semn de omagiu şi mai comanda un rând. După care, ca un bun democrat-creştin ce era, mai dădea cu chirie încă o turmă de sclavi şi mai câştiga încă un fleac de câteva milioane.

Ca să-l combată pe un asemenea om plin de bani, căruia urmările dezastruoase ale războiului, întotdeauna nedorit de el, ajunseseră să-i fie de folos, adversarul său Alcibiade, aristocrat şi el, nu avea decât un singur mijloc la îndemână: să-şi însuşească ideologia lui Pericle la conducerea belicosului partid democrat, şi să încerce discreditarea activităţii de destindere – ceea ce am numi noi azi „spiritul de la Monaco" – a partidului conservator.

Alcibiade bani nu avea. Şi nici măcar nu se putea lăuda că era iubit de zei, faţă de care nu manifesta nici un fel de respect. În schimb, însă, avea un blazon: frumuseţe fizică, spirit, curaj şi insolenţă. Copil al unei verişoare a lui Pericle, crescuse în casa acestuia care, sedus de exuberanţă şi de farmecul băiatului, încercase să-i canalizeze însuşirile şi să-l îndrume spre ceva bun. Degeaba. Egocentric şi extrovertit, Alcibiade nu-şi alegea mijloacele pentru a face carieră. Sigur că, mai mult din ambiţie decât din patriotism, la Potideea se bătuse ca un erou contra spartanilor, şi mai apoi la Delos, deşi unii spuneau că adevăratul autor al isprăvilor de arme care i se atribuiseră a fost Socrate. Acesta îl iubea cu o dragoste de o asemenea natură, că e mai bine să tăcem.

Alcibiade făcea parte din grupul de tineri intelectuali pe care Maestrul îi instruia în arta subtilă a raţionamentului; dar deseori dispărea, ca să umble după prostituate şi derbedei de o faimă îndoielnică; şi atunci, povesteşte Plutarh, Socrate îşi

pierdea capul şi începea să-l caute ca pe un sclav fugar. Alcibiade venea apoi acasă, plângea pocăit, poate prefăcut, la pieptul bătrânului sofist, care îl ierta imediat; dar, după aceea, urma o nouă boacănă. Într-o zi, l-a întâlnit pe Hipponahos, unul din cei mai bogaţi conservatori, şi l-a pălmuit, pentru că aşa pariase el cu cineva. A doua zi, s-a dus la bogătaş acasă, s-a dezbrăcat gol puşcă şi s-a aruncat la picioarele ofensatului, cerându-i să-l biciuiască drept pedeapsă. Bietul om, în loc să-i ardă vreo câteva vergi, i-a dat fata în căsătorie, pe Hipparete, cea mai grozavă partidă din toată Atena, cu o zestre de douăzeci de talanţi. Alcibiade i-a cheltuit repede pe toţi, pe un palat şi pe nişte grajduri de cai de curse cu care, la derby-ul din Olimpia, a câştigat premiile unu, doi şi patru.

Atenienii erau nebuni după el. Au adoptat, ca în Anglia, moftul bâlbâielii, pentru că şi el se bâlbâia uşor, şi s-au lăsat furaţi de moda unui anume gen de încălţări, numai pentru că le lansase el. Având întotdeauna nevoie de bani pentru luxul său nebunesc, îi accepta chiar şi de la cele mai cunoscute hetaire. Şi, ca să demonstreze că nu-i rezistă nici o femeie, şi-a gravat pe scutul său de aur un Eros cu fulgerul în mână. Printre alte lucruri, a vrut să aibă şi o mică flotă de trireme, a sa proprie. Şi într-o triremă şi-a făcut o *garçonnière flottante*, cu un echipaj format din muzicanţi. Într-o zi, Hipparete a fugit de acasă şi l-a citat în instanţă, cerând divorţul. El a venit la proces şi, chiar în prezenţa judecătorilor, a răpit-o. Biata de ea a acceptat situaţia de femeie înşelată, a suportat în tăcere umilinţele la care el o supunea şi, în scurtă vreme, a şi murit de inimă rea.

Acest personaj extraordinar şi turbulent, violator de legi şi de femei, cuceritor nu numai de inimi, ci şi de mase de alegători, era un aţâţător la război, deoarece războiul reprezenta un drum mai scurt pentru realizarea ambiţiilor sale; iar pacea o detesta, chiar şi numai pentru că purta numele lui Nicias. Nici chiar când a fost ales arhonte, Constituţia nu-i permitea să denunţe tratatul. Dar el, deşi formal îl respecta, s-a apucat să instige pe ascuns la o coaliţie împotriva Spartei, coaliţie pe care Atena, fără să ia parte la ea, a înarmat-o; dar a fost bătut rău la Mantineea, în anul 418. Puţin după aceea, a trimis la Melos

flota, pentru că orașul se răsculase, și i-a condamnat la moarte pe toți bărbații adulți, i-a deportat ca sclavi pe copii și pe femei și a atribuit averile lor unui număr de cinci sute de coloni atenieni. Partidul democrat, împreună cu clasele industriale și comerciale care îl susțineau și-l finanțau, începea să ridice capul și a făcut din el unul din cei zece generali care dețineau comanda forțelor armate. Plutarh spune că, aflând această veste, Timon, un bătrân mizantrop care îi ura pe oameni și se bucura de răul lor, își freca mâinile foarte fericit.

Punând la bătaie toată diplomația lui sucită, Alcibiade s-a apucat să-i convingă pe atenieni că unicul mod de a-și câștiga prestigiul pierdut și de a reconstrui un Imperiu era să cucerească Sicilia. Și i s-a oferit un bun pretext. Orașul ionic Leontini trimisese, ca ambasador la Atena, pe Gorgias, ca să ceară ajutor împotriva doricei Siracuza, care voia să-l anexeze. Nicias a implorat Adunarea să respingă propunerea. Alcibiade a tăcut, fiind sigur că va primi comanda expediției, și a obținut aprobarea.

Dar întâmplarea și-a vârât codița. În vreme ce se făceau pregătirile, au fost mutilate în mod barbar statuile lui Hermes. S-a ordonat o anchetă pentru descoperirea vinovatului unei asemenea profanări. Și bănuielile au căzut pe însuși Alcibiade, care probabil că nu avea nici un fel de amestec, fiind doar victima unei mașinații a conservatorilor, doritori să evite războiul. El a cerut să aibă loc un proces. Dar, până când acesta să se țină, comanda expediției i-a fost încredințată lui Nicias, tocmai omul care nu o dorea.

Nicias mai fusese general și în campania împotriva Corintului. Câștigase bătălia. Dar, în timp ce se înapoia la Atena, și-a adus aminte că lăsase neîngropați doi ostași de ai săi, și se înapoiase ca să ceară umil permisiunea de la învinși să-i înmormânteze pe cei doi. Atena râsese puțin de un astfel de bigotism, însă, după ofensa adusă lui Hermes, credea că generalul ei este un om iubit de zei. Și de aceea l-a ales pe el.

Nicias, ca de obicei, mai înainte de a accepta, a consultat oracolul și a trimis soli până în Egipt, ca să-l întrebe pe Amon, care a răspuns: da. Oftând, și prea puțin convins, comandantul

bigot a dat semnalul plecării. În ultima clipă şi-a adus aminte că erau Plinteriile, zile nefaste, cum ar fi o zi de vineri 17; dar era prea târziu ca să se mai revoce ordinul. Vestea că nişte corbi ciuguleau statuia Atenei – alt semn rău – a sfârşit prin a-l face atât de nervos încât, în aceeaşi zi, a ieşit pentru prima oară din casă cu piciorul stâng. Ca să recâştige bunăvoinţa cerului, i-a obligat pe ostaşi să-şi petreacă toate acele săptămâni pe corăbii în post şi rugăciuni. Când au debarcat pe coasta Siciliei, erau toţi demoralizaţi şi slăbiţi. Siracuza s-a dovedit imediat greu de cucerit. Iar asupra asediatorilor s-a înverşunat şi cerul, descărcând peste ei nişte ploi torenţiale. Nicias îşi petrecea timpul rugându-se la zei, care i-au răspuns cu o epidemie. Până la urmă, îngrozit, a hotărât să abandoneze totul şi să-şi reîmbarce soldaţii. Dar tocmai în momentul acela a avut loc o eclipsă de lună, pe care augurii au interpretat-o drept o poruncă a cerului de a amâna plecarea cu „de trei ori nouă zile", adică în total douăzeci şi şapte.

Până la urmă, siracuzanii, înţelegând cu cine aveau de-a face, au ieşit într-o noapte, au atacat flota ateniană şi i-au dat foc. Generalul bigot s-a bătut ca un viteaz. A fost însă prins viu de către siracuzani şi, împreună cu ceilalţi captivi, a fost imediat executat. Excepţie au făcut – aşa cum am mai spus – doar cei care puteau să recite pe dinafară ceva din Euripide.

Întocmai ca şi bravii nemţi, dorienii din Siracuza erau şi ei tot atât de pasionaţi după sânge şi după artă; şi se foloseau cu uşurinţă şi de spânzurătoare, şi de „sentiment".

38
MAREA TRĂDARE

O dată cu întreaga flotă, Atena pierduse pe plaja siciliană aproape toată armata sa, adică jumătate din cetățenii ei de sex bărbătesc. Și cum o nenorocire nu vine niciodată singură, la aceasta s-a mai adăugat și o alta: dezertarea lui Alcibiade care, ca să scape de proces, se refugiase la Sparta și se pusese în slujba ei. Iar Alcibiade era unul din acei bărbați care, pentru cine îi are, constituie o primejdie; și un dezastru pentru cine îi are împotrivă.

Tucidide îi atribuia fugarului aceste cuvinte, atunci când s-a prezentat înaintea oligarhilor spartani: „Nimeni nu știe mai bine decât mine, care am trăit acolo și le-am fost victimă, ce este democrația ateniană. Nu mă faceți să-mi bat gura de pomană, vorbindu-vă despre o prostie atât de bine cunoscută." Cuvintele au plăcut, desigur, reacționarilor, dar nu le-au micșorat îndoiala. Alcibiade, este adevărat, era și el un aristocrat, dar condusese un partid democrat și ațâțător la război. Ca să-și atragă încrederea spartanilor, el a început să-i imite pe stoici și pe puritani. Cel care, până atunci, fusese arbitrul eleganței și al rafinamentelor, și-a aruncat ghetele ca să umble desculț pe străzi, cu o tunică grosolană pe el, s-a hrănit cu ceapă și a început să se scalde și iarna în apele înghețate ale Eurotasului. Ura pe care o nutrea împotriva Atenei era atât de mare, încât nici un sacrificiu nu i se părea exagerat; numai să se poată răzbuna. A reușit astfel să-i convingă pe spartani să ocupe Deceleea, de unde Atena își procura argintul.

Din păcate, chiar murdar și prost îmbrăcat, el rămânea un băiat frumos; iar manierele sale păreau să fie irezistibile pentru femei, mai ales pentru spartanele care nu erau obișnuite cu așa ceva. Regina s-a îndrăgostit de el și, când regele Agis s-a înapoiat de pe teren, unde făcuse mari manevre, a găsit acasă un sugar despre care știa că nu era al său. Ca să se scuze, Alcibiade a declarat că nu putuse rezista tentației de a contribui cu sângele său la continuitatea dinastiei unui tron atât de glorios ca cel al Spartei; a socotit însă că era mai prudent să se îmbarce ca ofițer de marină pe o flotă ce pornea spre Asia. Odată debarcat, prietenii l-au sfătuit să schimbe aerul. Flota era de fapt urmărită de un individ care avea ordinul să-l elimine pe Alcibiade. Acesta abia a avut timp să evite pumnalul și, la Sardes, s-a alăturat amiralului persan Tissaferne căruia, așa ca să mai schimbe, i-a oferit serviciile sale împotriva Spartei.

Să-l lăsăm, pentru moment, prins în rețeaua încurcată a triplului său joc, și să revenim la Atena, aflată acum pe marginea prăpastiei. Orașul era total izolat, deoarece și cei mai credincioși sateliți ai săi treceau acum de partea dușmanului. Eubeea nu mai trimitea grâu și nu mai exista nici o flotă care s-o oblige s-o facă. Spartanii, ocupând Deceleea, în afară de minele de argint, puseseră stăpânire și pe sclavii care le exploatau și care se înrolaseră acum în armata lor. În plus, începuseră deja și tratative cu perșii în vederea distrugerii inamicului comun arogant și promițându-se acestora arhipelagul ionic. Era marea trădare. Grecii îi chemau în ajutor pe barbari, ca să-i distrugă pe ceilalți greci.

În interior domnea haosul. Partidul conservator, acuzându-l pe cel democrat că a dorit un război dezastruos, a organizat o revoltă, a pus mâna pe putere și a încredințat-o unui Consiliu al celor Patru Sute. A asasinat vreo câțiva capi ai opoziției și a înspăimântat-o pe aceasta în așa hal, încât Adunarea, deși în majoritate încă democrată, a votat „puteri depline”, adică a renunțat la ale sale.

Dar, după revoluție, a venit lovitura de stat. Câțiva dintre aceiași conservatori, conduși de Teramene, i-au trimis acasă pe cei Patru Sute, i-au înlocuit cu un Consiliu al celor Cinci Mii și

au încercat să creeze o „sacră alianţă" cu democraţia, pentru formarea unui guvern de salvare naţională. Şi aceasta putea fi o soluţie, dacă nu intervenea un fel de „insurecţie à la Kronstadt" a marinarilor aparţinând flotei; aceştia au anunţat că, dacă nu se instaurează imediat un guvern democrat, în port nu mai intră nici un bob de grâu, ceea ce însemna foametea. Teramene a trimis mesageri la Sparta: Atena era de acord să-şi deschidă porţile în faţa armatei sale, dacă ea venea să-i aducă alimente şi să-i sprijine regimul. Dar spartanii, ca de obicei, au mai pierdut ceva timp până să se hotărască; populaţia Atenei, înfometată, s-a răsculat; oligarhii au fugit, iar democraţia a revenit la putere pentru a organiza o rezistenţă la sânge.

Nimic nu poate să ne dea mai bine măsura disperării la care ajunsese oraşul, decât adoptarea hotărârii de a-l rechema, în fruntea rămăşiţelor de forţe, pe Alcibiade care, nemulţumit de a fi trădat doar Atena pentru Sparta, apoi Sparta pentru Persia, ţesuse intrigi şi cu Teramene. În anul 410 el a revenit în patrie, ca şi cum până atunci o servise cu credinţă, a luat conducerea flotei şi, timp de trei ani, le-a administrat spartanilor o serie zdravănă de înfrângeri. Atena a răsuflat uşurată, a mâncat şi a exultat, dar a uitat să plătească marinarilor solda. Cu dezinvoltura care îl caracteriza, Alcibiade s-a hotărât să procedeze după capul său. A lăsat lui Antioh, locotenentul său, comanda flotei, cu ordinul să nu părăsească portul orice s-ar întâmpla, şi a pornit-o cu puţine ambarcaţii spre Caria, ca s-o prade şi să facă bani. Însă Antioh, care era un carierist, a văzut aici un bun prilej să-şi demonstreze talentele; a pornit contra flotei spartane comandate de Lisandru, şi a pierdut-o pe a sa, o dată cu viaţa. De data asta, Alcibiade n-a avut nici o vină. Dar, în calitate de mare amiral, a fost făcut răspunzător şi de acest – al câtelea? – dezastru, definitiv. A fugit în Bitinia.

La Atena s-au luat ultimele măsuri. Toate statuile de aur şi de argint, ale indiferent căror zeităţi, au fost topite, pentru a se finanţa organizarea unei noi flote, care a fost încredinţată conducerii a zece amirali. Dintre aceştia, unul era fiul lui Pericle şi al Aspasiei. Ei au luat contact cu escadra spartană lângă insulele Arginuse (406 î.Chr.) şi au învins-o; dar au pierdut apoi

într-o furtună douăzeci şi cinci de vase. Cei opt comandanţi care scăpaseră au fost trimişi în faţa tribunalului; iar ca judecător a fost numit Socrate. Acesta s-a pronunţat pentru achitare. Dar n-a fost ascultat. Cei opt amirali au fost executaţi. Puţin după aceea, autorii condamnării au fost şi ei, la rândul lor, condamnaţi la moarte. Însă acum răul fusese făcut. Amiralii ucişi au trebuit să fie înlocuiţi cu alţii, mai puţin valoroşi, care au căutat să se revanşeze contra lui Lisandru la Aghiospotamos, lângă Lampsacos, unde, în acel moment, se refugiase Alcibiade. De sus, din vârful dealului, el văzuse că vasele ateniene erau prost grupate, şi s-a repezit să-şi ajute compatrioţii. Aceştia l-au primit cu ostilitate şi l-au luat la goană, făcându-l, tocmai acum, trădător, când chiar că nu era. A doua zi, trădătorul a trebuit să asiste neputincios la dezastrul ultimei flote ateniene, care a pierdut în confruntare două sute de nave, reuşind să salveze numai opt din toate. Lisandru, care cunoştea trecutul lui Alcibiade, a trimis un asasin ca să-l ucidă. Alcibiade a căutat refugiu la generalul persan Farnabace. Dar acum el devenise un Quisling* şi nu mai găsea protectori care să-l creadă. Farnabace i-a pus la dispoziţie un castel şi o curtezană, dar şi o echipă de body-guarzi înarmaţi, în realitate doar nişte asasini care, după câtva timp, l-au ucis. Astfel, la numai patruzeci şi şase de ani, şi-a sfârşit viaţa şi cariera cel mai faimos, cel mai sclipitor şi cel mai ignobil trădător despre care ne vorbeşte istoria.

Nici Atena nu i-a supravieţuit prea mult. Lisandru a supus-o, cu flota sa, unei blocade şi, timp de trei luni de zile, a lăsat-o să moară de foame. Ca să le acorde supravieţuitorilor iertarea, le-a impus următoarele condiţii: dărâmarea zidurilor, rechemarea la putere a conservatorilor fugiţi şi ajutor oferit Spartei în orice război purtat de aceasta în viitor.

Era anul 404 înainte de Christos când s-au înapoiat oligarhii, cum am spune noi azi, „pe vârful baionetelor duşmane", conduşi de Teramene şi de Critias care, pentru a

* Vidkun Quisling (1887-1945), politician norvegian, şef al guvernului pro-nazist norvegian din anul 1941. Executat la Oslo.

guverna orașul, au organizat Consiliul celor Treizeci. Și au avut loc represalii total lipsite de omenie. În afară de cei care au fost asasinați, cinci mii de democrați au trebuit să ia calea exilului. Au fost revocate toate libertățile cetățenești. Socrate, căruia i se interzisese să mai predea și care a refuzat să se supună, a fost închis, deși Critias îi fusese prieten și elev.

Dar reacțiunile nu rezistă mult. În anul următor, fugarii democrați au organizat, sub comanda lui Trasibul, o armată care a pornit la recucerirea Atenei. Critias a chemat populația la arme, dar aceasta n-a răspuns la chemare. Doar o mână de bandiți, deja compromiși, i s-a alăturat într-o rezistență fără speranță. Critias a fost învins și omorât într-o luptă scurtă; iar Trasibul, revenit la Atena cu ai săi, a restabilit un guvern democratic care imediat s-a distins prin respectarea legalității și prin blândețea epurărilor. Au existat condamnări la exil, dar nici o pedeapsă capitală; iar loviți au fost marii vinovați. Pentru toți ceilalți s-au acordat amnistii.

Sparta, care se obligase să susțină regimul oligarhic, s-a mulțumit să pretindă de la cel democrat doar o sută de talanți, impuși drept reparații de război. Și întrucât i-a obținut îndată, alte pretenții nu a mai avut.

39
CONDAMNAREA LUI SOCRATE

De la această comportare tolerantă şi înţeleaptă faţă de adversar, o singură excepţie a făcut democraţia restaurată: aceea împotriva unui bărbat care, fără îndoială, a fost cel mai mare dintre atenienii în viaţă, şi care numai duşman nu era: Socrate.

Condamnarea lui Socrate rămâne una dintre cele mai mari taine ale Antichităţii. Maestrul septuagenar refuzase să dea ascultare celor Treizeci, şi denunţase pseudo-guvernul lui Critias. Se situa deci în afara oricărei bănuieli de „colaboraţionism", cum se spune azi; şi nici nu era susceptibil de „epurare". De fapt, adversarii săi nici nu l-au incriminat pe plan politic, ci pe cel religios şi moral. Acuzaţia care i se aducea, în anul 399, era de „impietate faţă de zei şi de corupere a tineretului". Juriul era format din o mie cinci sute de cetăţeni. Iar pe locul care azi s-ar numi banca presei, se aflau, printre alţii, în calitate de reporteri, Platon şi Xenofon, ale căror dări de seamă rămân singurele mărturii despre proces.

A fost o „afacere Dreyfus" a vremii. Şi, aşa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea cazuri, motivaţiile dictate de ură personală au avut precădere asupra oricărui criteriu de dreptate. Dar, tocmai de aceea, procesul ne vorbeşte, mai bine decât orice carte, despre psihologia atenianului.

Dintre cei trei cetăţeni care formulaseră acuzarea, Anitos, Meletos şi Licone, cel dintâi avea motive personale să-l urască pe Socrate, pentru că, atunci când a trebuit să plece în exil, fiul său refuzase să-l urmeze, ca să rămână la Atena cu Maestrul, la

care ţinea foarte mult, şi să înceapă o viaţă uşoară, ajungând până la urmă pe jumătate alcoolic. Anitos era un gentleman, un autentic democrat care, pentru ideile sale, suportase exilul şi apoi, sub Trasibul, se bătuse ca un viteaz, salvând viaţa şi averea multor oligarhi care îi căzuseră în mână. Dar, ca tată, era normal să nutrească un resentiment. Ceea ce surprinde e că acesta a fost în mare parte împărtăşit şi de ceilalţi cetăţeni, aşa cum o dovedesc faptele.

Motivele imediate ale nepopularităţii lui Socrate erau, evident, de importanţă secundară. I se reproşa că îi avusese elevi pe Alcibiade şi pe Critias, foarte detestaţi la vremea aceea. Dar şi unul şi celălalt se despărţiseră foarte repede de Maestru, tocmai pentru că erau alergici la învăţăturile lui. Şi apoi, printre elevii lui Socrate fuseseră întotdeauna oameni de toate felurile. Cât despre ambiguitatea apucăturilor sale erotice, în Atena acelor vremuri aşa ceva nu provocase niciodată scandal.

Dar erau cauze mai multe şi mai adânci pentru care destui oameni lipsiţi de conştiinţă îl detestau. Le pusese clar în lumină comedia lui Aristofan care, aşa cum spune Platon, nu constituia deloc un text acuzator împotriva inculpatului, ci doar documenta motivele pentru care fusese el rău văzut. Socrate era, din fire, un aristocrat, dar nu în sensul banal şi vulgar al apartenenţei la o clasă şi al acceptării prejudecăţilor acesteia, ci în sensul intelectual al cuvântului, singurul care contează. Era sărac, umbla îmbrăcat ca un rufos şi nu-i putea reproşa nimeni nici cea mai mică incorectitudine faţă de statul democrat. Ba mai mult, fusese un excelent luptător la Amfipolis, Delos şi Potideea. Se dovedise a fi un judecător drept în procesul amiralilor de la Arginuse. Se revoltase împotriva lui Critias, deşi îi era prieten. Iar respectul faţă de legile ţării, mai înainte de a-l predica în lucrarea sa *Criton*, l-a şi practicat.

Dar, ca filozof, pretindea ca aceste legi să fie în ton cu justiţia; şi le ceruse elevilor săi să gândească bine şi să aibă grijă ca acest lucru aşa să fie. Pentru el, cetăţean exemplar era acela care se supunea atunci când primea din partea autorităţii un ordin, dar care, mai înainte de a-l primi, şi după executarea lui, îl discuta să vadă dacă era bun şi dacă autoritatea îl formulase

cum trebuia. El nu ţinea neapărat să-i cunoască rostul, dar îşi rezerva dreptul să-l cerceteze atent; şi de aceea întreaga sa metodă o sprijinea pe întrebări. *„Ti esti?"* spunea el. „Asta ce este?" Căuta ideea de bază şi încerca, prin inducţie, să ajungă la ea. „Trebuie să-i recunoaştem", spunea Aristotel, „două lucruri: discursurile sale inductive şi definiţiile sale." Scopul urmărit de el era clar: să pregătească o clasă politică luminată, care să guverneze cu dreptate, după ce a învăţat foarte bine ce este aceasta. El avea în minte o *noocraţie*, adică un „guvern de înţelepţi", un fel de dictatură a competenţei, care excludea ignoranţa şi superstiţiile.

Toate acestea plebea nu le cunoştea, pentru că nu era în măsură să urmărească dialectica socratică. Dar le intuia. Şi, instinctiv, îl ura pe Socrate şi felul său subtil de a gândi, de la care se simţea exceptată. Aristofan, cu defetismul său grosolan *avant la lettre*, nu a fost decât interpretul acestui protest plebeu, care pretindea să-i opună lui Socrate un bun simţ popular, dar unul însufleţit doar de obişnuitul venin ascuns al tuturor mediocrităţilor, împotriva celor elevaţi ca intelect. Noi nu trebuie să credem că Atena era formată exclusiv din filozofi luminaţi. Ca şi în Florenţa veacului al şaisprezecelea şi în Parisul celui de al optsprezecelea, oamenii de cultură constituiau o minoritate restrânsă, în mijlocul unei mase cu nivel scăzut.

Acum, majoritatea juraţilor şi a publicului care îi influenţa, de la această masă îşi avea originea. Şi, totuşi, e de crezut că s-ar fi ajuns cu greu la o condamnare, dacă însuşi Socrate n-ar fi contribuit singur la provocarea ei. Nu că a refuzat să se apere. A făcut-o; şi chiar cu multă elocvenţă, deşi nu era nevoie chiar de atâta pentru a respinge acuzaţiile. A spus că, formal, i-a respectat întotdeauna pe zei. Era adevărat; şi nimeni nu a putut să spună că, totuşi, el nu credea în ei, pentru că pe vremea aceea nu se punea o astfel de problemă. În ce priveşte coruperea tineretului, i-a provocat pe toţi să-i argumenteze că nu i-a sfătuit mereu pe tineri la temperanţă, la pietate şi la măsură. Dar, imediat după aceea, s-a avântat în cea mai orgolioasă şi mai inoportună apologie a propriei sale persoane, proclamându-se însărcinat de zei cu misiunea de a descoperi adevărul.

Toţi au înlemnit. Nu numai că astfel de cuvinte apăreau ca o sfidare adusă tribunalului, ci şi pentru că sunau cu totul altfel în gura unui om ce se arătase întotdeauna modest şi supus autocriticii. Juraţii au încercat să-l oprească din acest drum periculos. Dar el nu i-a ascultat şi a continuat până la sfârşit, cerând în cele din urmă nu doar să fie absolvit de acuzare, ci să fie proclamat chiar un binefăcător al poporului.

Conform procedurii ateniene, verdictele erau două. În cel dintâi se afirma sau se nega vina. În cel de-al doilea se stabilea pedeapsa, pentru care acuzatorul făcea o propunere, iar acuzatul o alta; iar tribunalul alegea după aceea între acestea două, fără să poată hotărî altceva. Ca urmare, atunci când acuzatorul cerea condamnarea la moarte, acuzatul cerea, să zicem, doi ani de închisoare, pentru a lăsa judecătorilor o alternativă; nu însă o recunoaştere. Dar Socrate, la propunerea de condamnare la moarte făcută de Meletos, a răspuns că dorea să fie găzduit în Pritaneu. Astfel, cu atitudinea trufaşă care trebuie să-l fi costat desigur un mare efort, pentru că nu asta era firea lui, a enervat publicul, pe judecători şi pe juraţi. Dintre aceştia, şapte sute optzeci au votat pentru pedeapsa capitală, contra şapte sute douăzeci. Socrate mai putea propune o alternativă. La început a refuzat. Apoi s-a lăsat convins de rugăminţile lui Platon şi ale celorlalţi amici, şi s-a declarat dispus să plătească o amendă de treizeci de *mine*, pe care au fost de acord s-o achite. Juraţii s-au mai reunit o dată. Erau speranţe ca să se poată evita catastrofa; şi foarte emoţionaţi erau toţi, în afară de Socrate. Când s-au numărat voturile, în favoarea condamnării la moarte ele crescuseră cu optzeci.

Socrate a fost băgat în închisoare, unde li s-a permis discipolilor săi să vină să-l vadă. Lui Criton, care îi spunea: „Mori pe nedrept”, i-a răspuns: „Dar dacă n-aş muri, aş merita-o, totuşi”. Lui Fedon, favoritul său pe atunci: „Păcat de buclele tale. Mâine o să trebuiască să le tai, în semn de doliu.” N-a avut nici un fel de emoţie nici atunci când a venit şi Xantipa, în lacrimi, ţinând copilul lor cel mai mic în braţe. Dar l-a rugat pe unul din amicii lui s-o conducă până acasă. Când a sosit momentul, a luat cucuta cu o mână sigură, s-a întins pe pat,

s-a acoperit cu un cearşaf şi a aşteptat astfel moartea, care l-a cuprins începând de la picioare, până ce s-a răspândit în tot corpul. În jurul său, elevii plângeau. Cât a mai avut un fir de viaţă în el, i-a consolat: „De ce vă întristaţi? Voi nu ştiţi că, încă din ziua când m-am născut, natura m-a condamnat la moarte? Mai bine acum, cu trupul sănătos, decât să mă ajungă mai târziu declinul."

Poate că în aceste cuvinte ale sale stă şi dezlegarea misterului? Socrate simţise că, sacrificându-şi viaţa, avea să asigure misiunii sale triumful. Curajos cum era, nici măcar nu i s-a părut că ar fi mare sacrificiul. Având deja şaptezeci de ani, nu renunţa la cine ştie ce. În schimb, îşi asigura o bogată rezervă pentru viitor. Toţi se înşelaseră în privinţa lui, fiind induşi în eroare de lipsa lui de vanitate. Sub această modestie aparentă, clocoteau, însă, un orgoliu şi o ambiţie imense; dar mai ales o încredere puternică în valoarea a ceea ce el îi învăţase pe oameni. Şi acest lucru, prin acceptarea firească a morţii, se ridica la nivelul unei profeţii.

Fructele nu au întârziat să apară. Mortul abia fusese îngropat, când Atena s-a revoltat împotriva acelora care pronunţaseră condamnarea. Nimeni n-a mai vrut să le ofere celor trei acuzatori un tăciune ca să-şi aprindă focul. Meletos a fost bătut cu pietre, Anitos, exilat. Este o soartă la care propunem să mediteze toţi aceia care folosesc instinctele josnice ale poporului ca să comită faţă de cei mai buni o nedreptate.

40
EPAMINONDA

Acum, în această Grecie redusă ca dimensiuni, grevată de datorii şi însângerată, doar trei oraşe mai rămăseseră aproape pe acelaşi plan; şi, dacă ele s-ar fi înţeles şi ar fi colaborat, poate reuşeau să găsească timp ca să se salveze pe ele însele şi ţara: Atena, Teba şi Sparta. Dar Sparta avea acum convingerea că merita primatul, iar celelalte două nu înţelegeau să i-l recunoască.

Şi chiar de tot nu greşeau, pentru că spartanii, acolo unde puteau să exercite acest primat, nu s-au dovedit deloc capabili s-o facă. Sateliţii Atenei încă nu încetaseră să-şi manifeste bucuria eliberării din vasalitate, că au şi început să-i considere pe „eliberatori" mai odioşi decât pe vechiul stăpân. Cel nou îşi instalase în fiecare din aceste state un guvernator de-al său, cu o jandarmerie spartană, a cărei misiune principală era să stoarcă din tezaurul public un tribut consistent pentru Sparta. Nici un guvern local nu se putea forma fără aprobarea ei, aprobare care era acordată numai reacţionarilor.

Atena nu ajunsese niciodată până la o asemenea situaţie. Dar poate că nimeni n-ar fi regretat marile libertăţi acordate de ea, dacă şi Sparta, la rândul ei, ar fi instaurat o ordine demnă de respect. Şi, de aici, e lesne de văzut ce efecte distrugătoare poate avea o disciplină excesivă. Guvernatorii care veneau să administreze coloniile (pentru că asta erau, nu altceva) fuseseră educaţi la ei acasă conform legilor severe ale lui Licurg, în „dispreţul confortului şi al tihnei". La baza pedagogiei lor se

aflau frigul, foamea, renunțările, marșurile forțate și pedepsele. Și atâta vreme cât stăteau la ei acasă, supravegheați de-ai lor, într-o societate care nu permitea abateri, ei rămăseseră credincioși acestui fel de viață. Dar, de îndată ce au fost investiți cu puterea absolută în afara orașului și au luat contact cu populația care nu disprețuia deloc traiul bun și confortul, și-au dat imediat pantalonii jos, așa cum s-a întâmplat între anii 1940 și 1945 în Italia, mai întâi cu nemții, apoi cu mulți americani și englezi care, veniți la noi ca niște aprigi și autoritari moraliști, după tipicul rasei lor, s-au aclimatizat apoi în mare viteză. Nu există nimic mai ușor de corupt decât incoruptibilul. Puțin antrenat să reziste ispitei, atunci când cade în ea, nu mai cunoaște limite.

Asta a fost și soarta spartanilor în străinătate: hoți, tâlhari și destrăbălați. Și, de aici, nu numai prestigiul Spartei a ieșit șifonat, ci și sănătatea robustă a societății sale, în mijlocul căreia a luat deodată naștere febra aurului și a bogăției, până atunci reprimată de legi. Bogăția, spunea Aristotel, s-a concentrat doar în mâna claselor stăpânitoare, reduse ca număr de indivizi de pe urma războaielor interminabile, dar tot asupritoare și abuzive pentru masa periecilor și a iloților, ajunși la cea mai neagră mizerie. Și tocmai pe această stare de lucruri periculoasă din interior s-a altoit un nou război în afară.

Persia trecea printr-un moment dificil. În anul 401, contra regelui Artaxerxe II se răsculase fratele său mai mic, Cirus, care înrolase în oastea sa și un corp de vreo douăsprezece mii de mercenari spartani, sub comanda atenianului Xenofon, fost elev al lui Socrate. La Cunassa, Cirus a fost pus pe fugă și ucis. Grecii, ca să nu-i împărtășească și ei soarta, au început acel faimos *anabasis* care, sub pana comandantului lor, a devenit apoi o foarte frumoasă istorisire. Urmăriți tot timpul de patrulele inamice și hărțuiți de o populație ostilă, fugarii au străbătut una din cele mai neospitaliere regiuni din lume ca să ajungă, de la malurile Tigrului și Eufratului, până la țărmul Mării Negre, cu constelația ei de orașe grecești, unde cei opt mii șase sute de supraviețuitori au fost primiți ca niște frați.

A fost un episod care a umplut de mândrie toată Grecia și l-a convins pe regele Spartei, Agesilau, că Persia era, da, un

mare imperiu, dar unul de lut (şi nu se înşela deloc). „Ce vă face să credeţi", îi întreba el pe cei care îl îndemnau la prudenţă, „că marele Artaxerxe este mai puternic decât mine?" Şi, fără să fie câtuşi de puţin provocat, a pornit la război cu o mică armată. Să reţinem bine faptul că această mică oaste, deşi formată din spartani, care nu mai erau ce fuseseră ei odată, a înaintat ca în brânză, zdrobind unul după altul detaşamentele trimise de Artaxerxe împotriva ei. Pentru că există un lucru ce ne va permite să le înţelegem mai bine pe multe altele. Atunci când marele rege şi-a dat seama că nu se poate bizui pe trupele sale, care nu făceau doi bani, a început să trimită solii secrete, cu saci de aur, la Atena şi la Teba, ca să le convingă să se răscoale împotriva lui Agesilau.

Cele două cetăţi nu aşteptau decât o astfel de ocazie. Au organizat o armată şi au expediat-o la Coroneea, în timp ce flota ateniană se alătura celei persane. Însă Agesilau, întrerupându-şi brusc înaintarea, s-a întors la Coroneea şi l-a măturat pe inamic, într-o bătălie sângeroasă în câmp deschis. Dar amiralul atenian Conon a distrus la Cnidos (394 î.Chr.) flota spartană; şi, din acel moment, Sparta a dispărut definitiv ca putere maritimă.

Asta putea să însemne reînvierea celei ateniene. Dar Agesilau l-a imitat pe Artaxerxe, trimiţând acestuia, în taină, mesageri care să-i ofere, în schimbul neutralităţii, toate oraşele greceşti din Asia. Şi aşa, regele persan, care era pe cale să-şi piardă regatul, a ajuns să şi-l mărească. El a impus, în anul 387, pacea de la Sardes, cunoscută şi sub numele de „pacea regelui", care făcea să dispară fructele de la Maraton. Toată Asia grecească, inclusiv Ciprul, a ajuns a lui. Atena a păstrat Lemnos, Imbros şi Skyros. Iar Sparta a rămas cea mai mare putere pe uscat, dar marcată în ochii întregii Grecii cu stigmatul trădării; pentru că, să ne înţelegem bine, ea făcuse împotriva Atenei şi Tebei exact ceea ce îi făcuseră şi ei acestea două.

Ca de obicei, Sparta, care niciodată nu ştiuse să trateze cu străinii, iar de diplomaţie era incapabilă, în loc să facă să-i fie uitată şi iertată trădarea, n-a pierdut ocazia să le-o reamintească tuturor, comportându-se ca un jandarm al lui Artaxerxe şi impunând guvernări oligarhice, chiar şi în Beoţia, feudă a Tebei.

Aici însă, un tânăr patriot, Pelopida, împreună cu şase prieteni ai săi, a urzit un complot şi, într-o zi, i-au ucis pe miniştrii pro-spartani; au reinstaurat Confederaţia beotă, proclamându-l beotarh, adică preşedinte, pe Pelopida. Acesta a declarat război sfânt Spartei, a ordonat mobilizare generală şi a încredinţat comanda armatei uneia din cele mai extraordinare şi mai complexe figuri ale Antichităţii: Epaminonda.

Epaminonda era homosexual; ca şi Pelopida, de altfel. Şi amorul, nu prietenia a fost legătura care i-a unit. Dar homosexualitatea, în Grecia acelor vremuri, nu era deloc sinonimă cu moleşeala şi desfrâul. Despre foarte tânărul Epaminonda, progenitură a unei familii aristocrate şi austere, se spunea că nu-l întrecea nimeni în cunoştinţe şi la vorbă. Era tipul clasic al „refulatului", plin de complexe. De mic îşi impusese o viaţă de ascet, controlată de o voinţă de fier şi tulburată de crize religioase. Dacă s-ar fi născut cu patru secole mai târziu, Epaminonda ar fi ajuns probabil un martir creştin. Nu-i plăcea războiul; din contră, era „împotriva serviciului militar". Şi când i-au propus să ia comanda armatei, a răspuns: „Gândiţi-vă bine. Fiindcă, dacă faceţi din mine un general, eu am să fac din voi nişte soldaţi; şi, ca soldaţi ai mei, veţi duce o viaţă foarte grea." Însă Teba se afla atunci în prada unui delir patriotic, şi toţi s-au supus cu bucurie teribilei discipline instaurate de Epaminonda.

Cu meticulozitatea-i obişnuită, foarte tânărul general a studiat în amănunţime strategia şi tactica spartană care, în scopul distrugerii liniilor inamice din centru, se bazau mereu pe acelaşi atac frontal. El nu avea decât şase mii de oameni ca să-i opună celor zece mii ai spartanilor, conduşi în marş forţat spre Beoţia de către regele Cleombrotos. Epaminonda şi-a desfăşurat mica sa oştire în câmpia Leuctrei. Dar, spre deosebire de inamic, a slăbit centrul, pentru a-şi întări aripile, şi în special pe cea dreaptă. Aici elementul de şoc era format din cei trei sute de tineri ai Companiei Sacre, homosexuali ca şi el, organizaţi în cupluri, fiecare angajându-se să rămână până la moarte nu numai pe câmpul de bătaie, ci şi lângă acela care îi era „camarad".

Cu înverşunarea ei, această ciudată unitate a avut o importanţă hotărâtoare pentru soarta bătăliei. Spartanii,

obişnuiţi să forţeze pe centru, nu erau de fapt pregătiţi pentru un atac de flanc. Flancurile lor au fost înfrânte. Şi toată Grecia a rămas cu respiraţia tăiată, auzind că o armată până atunci imbatabilă fusese zdrobită de un inamic cu efective ceva cam peste jumătatea celor spartane, şi căruia până atunci nu i se acordase nici un credit.

Succesul l-a îmbătat pe „cel ce refuza să facă serviciul militar", Epaminonda, care împreună cu Pelopida au ajuns la convingerea că puteau oferi Tebei supremaţia la care Sparta şi Atena trebuiau să renunţe. El a pătruns în Pelopones, a eliberat Messena, a întemeiat Megalopolis, ca să facă din el o fortăreaţă pentru arcadienii care nu se supuseseră niciodată spartanilor; a înaintat în Laconia, adică în chiar inima inamicului, lucru ce nu se mai petrecuse niciodată până atunci şi care demonstra ce mai rămăsese acum din faimoşii luptători ai Spartei.

Şi, din nou, ura şi gelozia au împiedicat unificarea Greciei. Atena, care salutase cu bucurie, ca pe un sfârşit al supremaţiei spartane, victoria tebană de la Leuctra, asista acum îngrijorată la afirmarea puterii tebane. Aşa că s-a aliat cu vechiul ei duşman de moarte, lângă armata căruia şi-a alăturat-o pe a sa, ca să-i bareze drumul lui Epaminonda. Bătălia a avut loc în anul 362 la Mantineea. Epaminonda a învins din nou, dar a fost ucis în luptă de către Grillos, fiul lui Xenofon. Şi, o dată cu el, s-au risipit şi visurile de hegemonie ale Tebei.

Nici una din cele trei mari cetăţi greceşti nu a avut forţa să-şi impună superioritatea; dar fiecare a avut-o pe aceea de a o împiedica pe a celeilalte. Ca şi Europa în urma celui de-al doilea război mondial, după Leuctra şi Mantineea Grecia a ajuns mai divizată şi mai egoistă, mai lipsită de minte şi mai slabă ca oricând.

41
DECĂDEREA *POLIS*-ULUI

După moartea lui Epaminonda şi după efemera supremaţie a Tebei, Atena şi-a făcut iluzii că o să-şi poată recăpăta vechea poziţie imperială. Îşi reclădise zidurile şi, de bine de rău, rămăsese singura putere maritimă a Greciei. Foştii ei sateliţi, acum când simţiseră pe propria lor piele din ce material erau făcuţi aşa-zişii „eliberatori", aveau foarte multe rezerve în privinţa vechilor stăpâni; şi războaiele îndelungate în care fuseseră amestecaţi îi învăţaseră că singuri nu se puteau apăra.

Dar cartea cea mai mare pe care Atena ştia să şi-o păstreze în mână era drahma, rămasă chiar şi după atâtea întâmplări aproape neschimbată. Guvernele ateniene, fie de dreapta, fie de stânga, aruncaseră totul fără rezerve în cazanul fierbinte al războiului. Se scufundaseră flote întregi, populaţia era înghesuită, toată Atica, adică toate resursele ei agricole, fusese dată peste cap şi distrusă de invazii şi de prădăciuni. Dar drahma se încăpăţânaseră s-o apere şi să nu o devalorizeze prin inflaţie. Cu ea încă se mai putea cumpăra o dublă de grâu; iar conţinutul ei în argint rămăsese neschimbat. Sistemul bancar al Atenei era încă singurul sistem bine organizat. Şi tot comerţul internaţional al Mediteranei se baza pe această monedă.

Totuşi, când au avut puţin răgaz, atenienii nu s-au gândit să refacă fermele şi moşiile părăsite de ţărani, fugiţi la oraş de frica invadatorilor. De altfel, nici ei nu mai doreau să se întoarcă la ţară, pentru că, din păcate, orăşenizarea este întotdeauna ireversibilă. Pământurile de la ţară au fost, deci, împărţite între

câteva familii bogate, aproape toate de industriaşi şi de negustori, care le-au încredinţat sclavilor să le lucreze. La propunerea lui Xenofon, guvernul a achiziţionat o mulţime de sclavi. Se pare că a cumpărat vreo zece mii; şi, închiriindu-i proprietarilor de pământ şi exploatatorilor de mine, a reuşit să echilibreze balanţa.

Redeschiderea pieţelor continentale şi mediteraneene a găsit, deci, Atena foarte pregătită să satisfacă cererile de bunuri, diminuate ca număr din cauza războaielor. Dar, cum industria nu era pregătită să facă faţă acestei noi necesităţi, s-au dezvoltat numai comerţul şi băncile. Acestea din urmă au deschis credite largi oamenilor cu iniţiativă, ca să achiziţioneze câte ceva din toate, acolo unde se mai găsea, şi să distribuie bunuri, acolo unde era lipsă. În felul acesta, mulţi particulari au devenit patroni de flote întregi, care tocmai cu astfel de treburi se ocupau. Ba mai mult, bancheri ca Pasione au devenit ei înşişi armatori, iar organizaţia lor atinsese o atât de mare eficienţă, că orice chitanţă semnată de ei era considerată de tribunal ca un document de netăgăduit.

În afară de această bunăstare economică, se pare că Atena cucerise şi înţelepciunea, adică voinţa fermă de a nu mai cădea iar în greşelile care o costaseră atât după Pericle: Imperiul. Punând pe picioare o nouă Confederaţie, aceasta se angajase solemn să renunţe la orice anexări şi cuceriri în afara Aticii. Şi poate că era o promisiune făcută cu bună credinţă. Însă tentaţiile au fost după aceea mai mari decât intenţiile frumoase. Insula Samos şi oraşele macedonene Pidna, Potideea şi Metona au trebuit să accepte, sub diverse pretexte, „colonii" ateniene care, încet, încet, au devenit stăpâne. Aliaţii au protestat şi unii s-au retras din acest gen de NATO. E ciudat lucru să vedem cum nici măcar experienţa nu serveşte uneori la nimic. Atena, vrând să-i supună pe sateliţi cu forţa, pierduse primul imperiu. Şi acum recurgea la aceleaşi metode ca să-l obţină pe cel de-al doilea. Când Chios, Coos, Rodos şi Bizanţul s-au retras, anunţând o revoltă „socială", Atena a trimis împotriva lor o flotă sub comanda lui Timoteos şi a lui Ificrate. Dar pentru că aceştia nu au avut chef să intre în luptă pe vreme de furtună, i-a rechemat şi le-a intentat proces.

Cea de a doua Confederaţie a trăit, cu revolte şi represiuni, până în anul 355 când, chiar şi în ochii celor mai încăpăţânaţi „stalinişti" ai Atenei, apărea limpede că ea aducea mai multe necazuri decât avantaje. Singura hotărâre de luat era aceea de a o dizolva; şi Confederaţia a adoptat această decizie imediat şi de comun acord. După care, Atena s-a trezit şi mai singură ca la început, într-o lume tot mai divizată şi mai centrifugă. Aşa cum se întâmplă întotdeauna în asemenea crize, când o comunitate încetează să-şi mai înţeleagă misiunea şi pierde controlul propriului său destin, încep să apară şi să se dezlănţuie egoismele individuale şi de grup. Vocabularul Atenei s-a îmbogăţit cu trei noi cuvinte: *pleonexia,* care înseamnă mania inutilului; *chrematistike*, adică febra aurului; şi *neoplutoi*, care corespunde „rechinilor" noştri de azi. Platon spunea că existau acum două Atene: cea a săracilor şi cea a bogaţilor, aflate în război una cu alta. Iar Isocrate adăuga: „Bogaţii au devenit atât de antisociali, că ar prefera să-şi arunce bunurile în mare în loc să cedeze o parte din ele săracilor care, în ceea ce îi priveşte, urăsc mai mult bogăţia altora decât îşi compătimesc propria lor sărăcie." Aristotel ne asigură că exista un *club* aristocratic ai cărui membri se angajau sub jurământ să acţioneze contra colectivităţii. Măsura colapsului economic şi moral ne-o dă reforma fiscală care i-a împărţit pe contribuabili în o sută de *simmorii* unde, pentru fiecare din ele, doi capitalişti, consideraţi cei mai bogaţi, se obligau să vină cu bani pentru tot grupul; aceştia erau apoi liberi să-şi scoată de la alţii banii, după cum găseau ei de cuviinţă. Era o codificare a dezordinii şi a abuzurilor. Evaziunile şi corupţia constituiau regula generală. Ca şi cum un simţ ascuns le anunţa oamenilor iminenţa catastrofei, toţi nu voiau decât să se bucure de viaţă, şi atât. Dacă ne luăm după Teopompos, nu mai exista nici o singură familie care să stea în picioare; iar dezagregarea nu se limita doar la clasele de sus. Nici când au cucerit puterea, imediat după paranteza conservatoare, mica burghezie şi proletariatul nu au oferit cetăţii guvernări şi exemple mai bune. Populaţia, inclusiv cea de la ţară, nu număra mai mult de douăzeci de mii de cetăţeni. „Şi ca să dai de unul mai ca lumea", spunea Isocrate, „trebuia să mergi să-l cauţi la cimitir".

Ce să fi provocat, aşa dintr-o dată, catastrofa unui popor care, până la generaţia precedentă, fusese cel mai viguros din lume?

Istoricii obişnuiesc să spună că au fost discordiile interne ale Greciei, cu războaiele care au urmat între Atena, Teba şi Sparta şi întreg alaiul lor de sateliţi. Şi, dintr-un punct de vedere pur mecanic, aşa este. Dar nu putem să nu ne gândim că astfel de războaie intestine, de când era Grecia Grecie, întotdeauna au existat, sub ameninţarea aceleiaşi primejdii din afară: cea persană. Dar Grecia întotdeauna se salvase, continuând totuşi să se sfâşie; ba, fapt şi mai curios, n-a încetat nici să se dezvolte. Pe vremea lui Xerxe, Atena căzuse în mâna duşmanului. Şi, cu toate acestea, numai la puţine luni după aceea, flota sa îl urmărea pe inamic până la ţărmurile Asiei Mici. Acuma, la numai jumătate de secol distanţă, Persia ocupa doar câteva insule şi nu dădea deloc semne că ar fi fost mai tare ca în trecut. Dar Grecia nu reacţiona; se simţea pierdută şi aştepta să fie răscumpărată şi mântuită de un rege macedonean, pe care ea îl socotea străin. Prin urmare, trebuia să existe în acest mecanism ceva ce nu mai funcţiona şi nu-i dădea voie să-şi revină.

Acest ceva era un lucru cam complicat, dar îşi găsise explicaţia într-o expresie care tocmai atunci fusese lansată şi începea să circule: *kosmòpolis*.

Tot sistemul politic, economic şi spiritual al Greciei era bazat pe *polis*, adică pe oraşul-stat, care presupunea o populaţie limitată, direct participantă la conducerea acestuia. *Polis*-ul nu cunoştea, nici chiar sub regim democratic, acel aşa-zis „sistem reprezentativ", când masa cetăţenilor deleagă o minoritate restrânsă care să facă legi şi să controleze aplicarea lor de către un guvern. În *polis*, fiecare era în acelaşi timp şi suveran şi supus. Ca să spunem aşa, toţi cetăţenii erau propriii lor deputaţi; şi toţi mergeau în Parlament să-şi apere interesele. Fiecăruia dintre ei, după tragerea la sorţi, îi venea, mai curând sau mai târziu, rândul să prezideze o *pritanie*. Această *pritanie* corespunde azi cumva unei secţii a Consiliului de Stat. Aici se critica tare administraţia.

Toate astea făceau din greci un popor de „diletanți", în înțelesul cel mai nobil al cuvântului; adică în sensul că nimeni nu se putea ocupa doar de treburile sale proprii. Acuzația adusă de Demostene unuia care, după el, „neglija orașul", vorbește de la sine. În *polis*, agnosticismul politic, cum i-am spune noi azi, era considerat, dacă nu o crimă, o imoralitate. De aici, o lipsă totală de „tehnicieni" sau de „experți", dacă vreți. *Polis*-ul nu lăsa loc să se formeze așa ceva, obligându-i pe toți să se ocupe de toate, nepermițând nimănui să se specializeze în ceva. Istoricul german Treitschke* a scris odată că deosebirea dintre nemți și italieni e că cei dintâi „sunt" doctori, ingineri, ș.a.m.d., pe când ceilalți „fac" pe doctorii, pe inginerii etc.

Grecii vechi se aflau acum pe un astfel de drum, mult mai avansat decât italienii moderni, în sensul că își împingeau diletantismul până la niște consecințe extreme. În *polis*, cel puțin până la Xenofon, nu existau nici măcar oameni experți în războaie. Recruții erau instruiți nu în cazărmi, ci în *nomadelfii*, unde mai mult învățau cum să administreze treburile statului decât cum să lupte cu dușmanul; iar Statul Major nu era unul „activ"; chiar și generalii și amiralii erau „de rezervă", și li se atribuia comanda în funcție de demnitatea politică pe care o dețineau în acel moment. *Autarhia polis*-ului nu era numai o chestiune pur economică, ci și una umană și spirituală, ceea ce crea individului un sentiment de autosuficiență personală.

Fiecare era propriul său comandant, propriul său ostaș, propriul său legiuitor, jandarm, medic, preot și propriul său filozof. Tocmai aici, în această complexitate a individului, rezidă valoarea și farmecul civilizației grecești; așa cum avea să se întâmple mai târziu și cu Renașterea italiană.

Homer numea *areté* această caracteristică a compatrioților săi, și o considera principala lor virtute. Dar omul din Occident, căruia grecii i-au fost primii, și poate cei mai mari reprezentanți, poartă în el un stimulent ce, după o cucerire, nu-i

---

* Heinrich Treitschke (1834-96), istoric german, autor al unei remarcabile istorii a Germaniei sec. XIX.

permite să stea pe loc: este stimulentul progresului, care îl îndeamnă să caute, să afle, să acționeze mai bine și mai mult. Ne ajunge doar un exemplu. În prima bătălie navală contra perșilor, aceea care a avut loc în apele Ladei, triremele lente și leneșe ale atenienilor au aplicat tactica cea mai simplistă: aceea de a năvăli peste vasele inamice și de a le izbi cu ciocul. Era și logic: echipajele lor erau formate din oameni care se aflau poate pentru prima oară pe mare, iar ofițerii lor erau bărbați care până atunci fuseseră avocați sau negustori. Ei se pricepeau la administrația publică, pentru că luau parte la ea, dar nu erau, bineînțeles, specialiști în războaie și nici măcar în navigație.

Dar în bătălia de la Artemisio, deja lucrurile se schimbaseră. Aici navele ateniene s-au prefăcut că se aventurează contra celor persane, ca să le izbească; dar, în ultima clipă, virau și le atingeau lateral numai, smulgând din mâinile vâslașilor inamici toate ramele, astfel că vasele lor rămâneau la discreția adversarului. O astfel de manevră pretindea din partea ofițerilor și a echipajului multă abilitate și o bună experiență. Era deci clar că Atena, stimulată de primejdii, își formase acum niște „profesioniști" care se dedicau, în mod exclusiv, activității pe mare și nu mai semănau, nici vorbă, cu vechiul cetățean al *polis*-ului, priceput la toate și specializat în nimic.

Ceva asemănător s-a petrecut și cu armata de uscat în urma războiului peloponesiac, unde fusese pusă la încercări foarte dure. Când a luat comanda unui regiment în lupta împotriva spartanilor, Ificrate nu era general de carieră; era un magistrat care, până atunci, se ocupase doar de politică. Dar, vrând să facă lucrurile ca lumea, s-a apucat să studieze tactica infanteriei; și-a dat atunci seama că pedestrimea ateniană era echipată cam greoi pentru un război în munți, și i-a transformat pe ai săi într-o unitate de „trupe ușoare", cu care i-a administrat inamicului, mult mai bine înarmat, o frumoasă ciomăgeală.

Xenofon este fructul matur al acestei evoluții. Fostul elev al lui Socrate, care sub îndrumarea Maestrului se îndrepta către

areté, adică se pregătea să devină unul din acei bărbaţi compleţi de care era plină Atena, capabil să discute de toate – istorie, filozofie, medicină, economie –, dar fără să aibă o profesiune precisă, iată-l că se transformă puţin câte puţin într-un ostaş de meserie, în fruntea unei trupe de „mercenari", adică de soldaţi de meserie şi ei.

Acest lucru şi-a avut efectele sale, atât asupra mentalităţii, cât şi asupra obiceiurilor greceşti; ne-o dovedesc aventurile aceluiaşi Xenofon, pe care îl găsim la bătrâneţe retras la Seliunte, lângă Olimpia, unde se pare că atenienii îl exilaseră pentru colaboraţionism cu cei Treizeci ai guvernului reacţionar. Şi, până aici, nimic ciudat. Dar puţin mai ciudat pare faptul că generalul îşi alesese locul surghiunului într-o provincie spartană, acasă adică la cel mai neîmpăcat duşman al patriei sale. Ba încă, pe lângă faptul că întreţinea raporturi cordiale de prietenie cu regele Spartei, Agesilau, îi răsplătea acestuia ospitalitatea dându-i sfaturi de logistică, de strategie şi de organizare militară, fără să aibă nici cea mai mică bănuială că asta ar fi putut să miroasă puţin a trădare.

Adevărul este că Xenofon, ca şi mulţi alţi concetăţeni de ai săi, nu mai respecta acum *polis*-ul şi nici obligaţiile de lealitate faţă de el. Tot aşa cum, şi în zilele noastre, câţiva savanţi atomişti se consideră exceptaţi de la anumite servituţi patriotice, şi legaţi doar de o obligaţie profesională care le dă voie să-şi schimbe cu dezinvoltură naţionalitatea şi stăpânul, nici Xenofon nu mai gândea ca un cetăţean, ci ca un om cu o meserie, şi numai de ea se simţea legat. Era un profesionist care se ducea să-l servească pe cel ce-l ajutase să-şi facă mai bine meseria; atâta tot. O să spuneţi: bine, dar şi Alcibiade a făcut-o, punându-se în serviciul Spartei şi apoi al Persiei. Este adevărat; dar pentru asta a fost condamnat la moarte ca trădător; şi trădător se şi simţea şi se considera chiar el; şi aşa a şi murit. Xenofon nici nu s-a gândit la asemenea lucru; şi nimeni nu l-a acuzat că ar fi fost. În societatea ateniană se ştia acum că un om de meserie se ducea acolo unde îl chema meseria lui. Avea doar obligaţia să

și-o facă bine. Adică îndatoririi de cetățean i se suprapunea aceea de „tehnician".

Acum acești „tehnicieni" nu mai voiau să știe de *polis*-ul lor, cu granițe prea strâmte și cu posibilități limitate; de fapt, ei au fost aceia care au inventat cuvântul *kosmòpolis*, adică au avansat ideea unei lumi care să nu mai stea închisă între zidurile unei cetăți modeste, sufocată de o autarhie națională. Așa cum și azi mulți au distrus în ei mitul patriei pentru a-l înlocui cu cel al Europei, și mulți greci au început pe atunci să se gândească la Grecia, și nu la Atena, ori Teba ori Sparta, așa cum au și făcut-o până la urmă.

Ar fi fost un lucru excelent dacă Grecia s-ar fi constituit apoi ca atare. Dar, din păcate, nu s-a constituit; și, după decăderea *polis*-ului, au rămas doar niște efecte negative, care s-au concretizat, mai ales, în înstrăinarea cetățeanului de statul său și în dezlănțuirea egoismelor. S-a văzut asta cu deosebire în teatru, unde comediei politice a lui Aristofan, mărturie a interesului aprins al tuturor pentru problemele de stat, i s-a substituit o alta, de gust îndoielnic, cu probleme minore, de viață domestică și cu scene „neorealiste" (ce vechi sunt viciile oamenilor!), cu șmecherii negustorești, cu cămătari și cu soții necredincioase. Este o comedie în ton cu un public care nu se mai compune din „diletanți" civilizați, miniștri în timp de pace și generali sau amirali în timp de război, oratori în piața publică, fabricanți în ateliere, poeți sau filozofi în saloane, ca pe vremea lui Pericle; el se compune acum din „profesioniști", mai mult sau mai puțin respectați, care își fac fiecare meseria, fără să aibă habar de altceva și, mai ales, fără să le pese câtuși de puțin de marile probleme de interes comun.

O impunea, pe de altă parte, noua organizare socială. Platon și Aristotel avuseseră motivele lor să afirme că în *polis* se guvernează ca lumea numai atunci când cetățenii săi sunt puțini la număr și se cunosc între ei. Dar asta, în *poleis*-urile grecești, nu se mai întâmpla. Și, în afară de numărul locuitorilor, și programul tehnic impunea o diviziune a muncii, mult mai

complexă, adică mult mai specializată. Un avocat, ca să cunoască legile pe care le făcuseră diversele orânduiri, trebuia să le studieze o zi întreagă, în detrimentul altor interese ale sale. Medicii, de la Hipocrat încoace, trebuiau să înveţe mai multă anatomie decât filozofie. Pe scurt, progresul ucidea frumosul diletantism, care fusese caracteristica cea mai seducătoare a grecilor lui Pericle; iar diletantismul ducea *polis*-ul la groapă.

Iată ce nu mai funcţiona în Grecia aceasta care se năştea din războaiele peloponesiace. Nu măcelurile de pe câmpul de luptă, nici invaziile, jafurile, flotele naufragiate sau economia la pământ erau cele care o situau la bunul plac al oricărui invadator. Era istovirea pilonului pe care ea îşi construise civilizaţia: oraşul-stat, care acum nu se mai potrivea cu noile necesităţi ale societăţii.

42
DIONIS AL SIRACUZEI

Incapacitatea de a depăşi limitele şi schemele unui oraş-stat, adică de a alcătui o naţiune adevărată, trebuie să fi fost, ca să spunem aşa, consubstanţială cu poporul elen, pentru că aceeaşi incapacitate era proprie şi Siracuzei, cea mai mare colonie grecească, ce părea că intenţionează la un moment dat să ia, în lume, locul patriei-mame.

Aşa cum am mai spus, grecii debarcaseră, înainte de apariţia Romei, pe coastele Italiei, unde întemeiaseră mai multe oraşe: Brindisi, Tarent, Sibaris, Crotona, Reggio, Napoli, Capua. Şi e posibil ca, de pe aceste trambuline, să fi putut ajunge la grecizarea întregii peninsule, datorită gradului lor superior de cultură; dar numai dacă nu ar fi adus cu această cultură şi prostul obicei de a trăi separaţi şi de a se lua mereu la ceartă. Crotona a distrus Sibaris, Tarent a distrus Crotona. Pe scurt, o colaborare între aceste *poleis*-uri nu s-a realizat niciodată; şi nici chiar atunci când au fost ameninţate de un duşman comun, romanii, care au sfârşit prin a le înghiţi până la urmă pe toate.

Cele mai importante colonii erau acelea din Sicilia, unde grecii începuseră să debarce încă din veacul al optulea, atraşi de imensele bogăţii ale insulei. Azi e greu de crezut aşa ceva; dar Sicilia era în Antichitate un paradis de păduri, de grâu şi de livezi, căruia i se spunea „pământul Demetrei", zeiţa abundenţei. Pe vremea aceea, ea era locuită de puţine grupuri de sicani, veniţi din Spania, şi de siculi, veniţi din Italia. Apoi, pe

țărmul occidental, se stabiliseră și fenicienii, care întemeiaseră Palermo. Dar erau colonii mici, ce nu se înțelegeau între ele și nu au opus vreo rezistență noilor veniți, grecii; aceștia, cu vitalitatea lor, s-au răspândit nu numai pe malul răsăritean, ci și pe cel meridional, unde au întemeiat Agrigento.

Pe scurt, Sicilia a reprezentat o adevărată efervescență de orașe, toate după modelul grecesc. Și, printre acestea, s-au evidențiat Leontini, Messina, Catania, Gela, dar mai ales Siracuza. Siracuza a fost întemeiată de corintieni, care i-au obligat pe siculi să se retragă în interior, unde s-au ocupat cu creșterea animalelor. Apoi au construit aici un port și, în jurul lui, o metropolă care, la începutul veacului al cincilea, ajunsese să aibă o jumătate de milion de locuitori. Marele realizator al acestei isprăvi a fost un tiran, Gelon, care, în urma unei revoluții democratice, a înlăturat vechiul regim aristocratic și a luat puterea. După cum vedeți, istoria este ceva monoton. Inteligența lui Gelon era invers proporțională cu scrupulele sale, în timp ce succesele i-au fost direct proporționale cu delictele care au urmat. Trebuie să recunoaștem că e foarte probabil ca toate coloniile grecești din Sicilia să fi putut fi ocupate de Cartagina, care trimisese acolo o flotă puternică, sub comanda unuia din numeroșii săi Hamilcari, dacă Gelon, prin violență și trădare, nu ar fi instituit acolo o conducere unică.

În același an, și unii spun că în aceeași zi, în care Temistocle își mâna corăbiile împotriva lui Xerxe la Salamina, Gelon își conducea soldații împotriva lui Hamilcar la Himera, și-l bătea într-o memorabilă încleștare care a cedat supremației cartagineze doar Sicilia apuseană, lăsând-o pe cea răsăriteană în zona de influență grecească.

Pe toată durata secolului al patrulea înainte de Christos, Siracuza a continuat să se dezvolte, totuși, chiar și în mijlocul unor tulburări de politică internă, o continuă alternanță de scurte înseninări democratice cu lungi regimuri totalitare. Dionis a fost tiranul cel mai crud și cel mai luminat. Din reduta sa bine păzită de la Ortigia, el a stăpânit orașul prin metode staliniste și criterii vag socialiste. La împărțirea pământurilor, de exemplu, nu făcea distincție între cetățeni și sclavi, atribuindu-le loturi și

unora şi celorlalţi, în mod imparţial. Iar când rezervele statului (care se confundau, bineînţeles, cu ale sale proprii) se goleau, atunci anunţa că îi apăruse în vis Demetra, care cerea ca toate doamnele din Siracuza să vină să-şi depună bijuteriile la templul zeiţei. Şi ele, bineînţeles, se grăbeau să le aducă pentru că, chiar dacă ar fi fost tentate să nu se supună poruncii cereşti, le convingea ea poliţia pământeană a lui Dionis s-o facă. După care, acesta lua cu „împrumut" de la Demetra odoarele.

Era un om ciudat, mort după tehnică şi poezie. Ca să-i alunge pe cartaginezi din insulă, a trimis soli în toate oraşele greceşti să-i descopere pe specialiştii în mecanică; iar pe cei care refuzau să vină îi răpea. Inventarea catapultei l-a extaziat şi l-a făcut să creadă că, având la dispoziţie o astfel de armă, nimeni nu i-ar mai fi putut rezista. De aceea a şi trimis un emisar la Cartagina, să-i ceară acesteia să părăsească Sicilia. Au urmat aproape treizeci de ani de războaie şi de masacre cu totul inutile, pentru că, până la urmă, lucrurile au rămas ca la început: grecii, stăpâni pe Sicilia răsăriteană, şi cartaginezii, pe cea apuseană. Dionis şi-a propus atunci un program mai modest: să-i unifice sub comanda sa pe toţi grecii din insulă şi din peninsulă. A reuşit, dar numai prin violenţă. Ca şi Atena cu sateliţii săi, la fel şi Siracuza, cu supuşii săi, s-a dovedit incapabilă să realizeze fuziunea; iar relaţiile cu aceşti supuşi au continuat să se bazeze doar pe forţă. Când, de exemplu, a angajat tratative cu Reggio, Dionis s-a declarat gata să-i respecte drepturile dacă i se plătea o sumă grasă. Apoi, după ce a încasat-o, i-a vândut pe toţi reggienii ca sclavi.

Şi totuşi, acest despot avea în el şi trăsături umane şi simpatice. Când filozoful pitagorician Fintias, condamnat de el la moarte, i-a cerut o permisie de o zi ca să plece acasă, afară din oraş, pentru a-şi rezolva nişte probleme, Dionis a fost de acord, cu condiţia să i-l lase ostatec pe un prieten de-al său, Damon. Şi când a văzut că acesta s-a prezentat, plin de încredere, iar apoi Fintias s-a înapoiat la timp, în loc să-l ucidă, a cerut foarte umil să-l accepte amândoi ca prieten, atât fusese de impresionat. Altă dată, l-a condamnat la muncă silnică, în mină, pe poetul Filoxene, care îi criticase versurile. După aceea

s-a căit, l-a rechemat şi a dat un mare banchet în cinstea lui; la sfârşitul mesei, i-a mai citit lui Filoxene şi alte versuri, invitându-l să le aprecieze. Filoxene s-a ridicat în picioare, a făcut un semn gărzilor şi le-a spus: „Duceţi-mă înapoi în mină."

Pasiunea asta pentru poezie l-a costat pe Dionis, indirect, viaţa. El a continuat să scrie cu asiduitate versuri. În anul 367, o tragedie a sa a obţinut premiul întâi la Atena. Tiranul care, datorită atotputerniciei sale, avea satisfacţii cu duiumul, a fost atât de fericit când a obţinut acest modest succes literar, încât l-a sărbătorit cu un banchet pantagruelic, la sfârşitul căruia l-a fulgerat apoplexia.

I-a urmat fiul său de douăzeci de ani, Dionis II, nu cu mult mai bogat decât taică-său în scrupule, dar mult mai sărac cu duhul. A avut însă doi sfetnici excelenţi în unchiul său Dion şi în istoricul Filistios. Cel dintâi l-a convins să-l aducă la curte pe Platon, al cărui mare admirator era, sigur fiind că tânărul suveran avea să se arate bucuros să-i realizeze planurile politice. Dionis a fost, într-adevăr, foarte impresionat de filozof, care l-a pus să studieze imediat matematica şi geometria, ca introducere la adevărata înţelepciune. Tânărul era plin de bune intenţii, iar Platon s-a amăgit singur crezând că o să facă din el instrumentul său. Dar, pe ascuns, fără să ştie Maestrul, elevul bea, iar noaptea îi aducea la palat pe cei mai rău famaţi tineri din Siracuza.

Filistios a aşteptat ca el să se plictisească de teoreme şi de triunghiuri isoscele, apoi a început să-i şuşotească la ureche că Platon nu era decât un emisar al Atenei care, neputând cuceri Siracuza cu armele lui Nicias, încerca s-o facă folosind geometria lui Euclid şi complicitatea lui Dion.

Dionis a fost încântat s-o creadă şi şi-a alungat unchiul. Platon a protestat şi, cum nu a obţinut revocarea ordinului, a părăsit oraşul, ca să se alăture la Atena sărmanului exilat. Acesta, după câţiva ani, s-a înapoiat în patrie în fruntea a opt sute de fugari şi l-a răsturnat pe Dionis, care a fugit. Siracuzanii s-au bucurat. Dar, ca să împiedice înlocuirea unui tiran cu altul, i-au luat comanda lui Dion care, nu prea necăjit, s-a retras la Leontini. Dionis a reluat atacul şi a învins forţele populare ale

Siracuzei care, disperată, a făcut din nou apel la Dion. Acesta a venit, a învins din nou, a proclamat o dictatură temporară, pentru a restabili ordinea în stat şi, drept răsplată, a încasat o lovitură de cuţit, în numele „libertăţii".

Dionis a redevenit stăpânul cetăţii, iar siracuzanii s-au adresat patriei-mame, Corintul, să vină să-i elibereze. În vremea aceea, la Corint trăia aproape în ilegalitate aristocratul Timoleon, care îşi ucisese fratele ca să-l împiedice să devină dictator. Blestemat de toată lumea, chiar şi de maică-sa, Timoleon a înarmat o mână de oameni, în fruntea cărora a debarcat în Sicilia şi, printr-o minunată strategie, a învins armata lui Dionis. Se spune că nu a avut nici un ostaş mort. Asta ne face să bănuim că minunea aceea de strategie trebuie să fi constat doar în faptul că inamicul o luase la sănătoasa, ori trecuse de partea lui. Tiranul însuşi a fost capturat. Dar Timoleon, în loc să-l omoare, i-a dat ce mai avea prin buzunare, ca să-şi plătească drumul până la Corint, unde, de fapt, Dionis şi-a petrecut restul zilelor. Apoi şi el însuşi, Timoleon, s-a retras din viaţa publică, mărginindu-se să-şi facă, din când în când, apariţia printre siracuzani, ori de câte ori aceştia îl solicitau să le dea vreun sfat.

Când, în anul 337, a murit sărac şi fără nici o funcţie de răspundere, Siracuza l-a comemorat ca pe cel mai mare şi mai nobil cetăţean al ei. Datorită lui, oraşul îşi căpătase, cel puţin pentru moment, libertatea. Dar, în schimb, începea să-şi piardă repede vigoarea, aceea care îi permisese să reziste victorios presiunii cartagineze.

43

FILIP ŞI DEMOSTENE

Probabil că cei mai mulţi dintre greci ignorau până şi existenţa unei provincii de-a lor aflată mai la nord, Macedonia, când, în anul 358 înainte de Christos, conform unui procedeu obişnuit în regiune şi la curtea aceea, s-a urcat pe tron Filip; adică o serie de asasinate în familie. Oraşele-stat din sud aveau puţine relaţii cu rubedeniile lor din nord care, deşi vorbeau aceeaşi limbă, sau aproape, nu avuseseră nici un poet, nici un filozof, nici un legiuitor.

Însă nici macedonenii, la rândul lor, nu simţiseră vreodată nevoia să se amestece în treburile şi certurile Atenei, Tebei şi Spartei. Erau nişte triburi răzleţe de ciobani care duceau o viaţă pastorală în jurul unui boiernaş. Evoluţia lor politică nu o imitase deloc pe cea a Greciei; ea rămăsese una medievală. Exista un rege, dar puterea lui era limitată la cei opt sute de vasali ai săi; fiecare din aceştia se simţea stăpân absolut în propria-i circumscripţie şi nu admitea interferenţe. Ei nu se duceau decât rareori, şi fără nici o plăcere, la Pella, capitala care, de fapt, rămăsese o aglomerare de colibe în jurul unei singure pieţe: aceea a negustorilor. Regele, când avea de dat vreo hotărâre importantă, trebuia să-i consulte; şi nu întotdeauna reuşea să obţină un consens.

Totuşi, noul suveran nu se arăta a fi, ca ceilalţi predecesori ai săi, „făcut acasă" De copil, fusese trimis să studieze la Teba, unde se împrietenise cu rudele şi cu amicii lui Epaminonda. Mult nu prea profitase el din lecţiile de filozofie şi de retorică.

În schimb, le urmărise cu atenție pe cele de strategie pe care marele căpitan le împărtășea și armatei sale. Cu toate numeroasele lacune avute în cultură, când s-a înapoiat printre cetățenii de la Pella, aceștia l-au considerat un învățat. De fapt, el știa exact ceea ce ei, crescuți la munte și neavând cu cine să se compare, ignorau: și anume că Macedonia era un ținut semi-barbar, care trebuia să rupă izolarea sa de restul Greciei, și că modul cel mai bun ca s-o facă era să pună stăpânire pe ea. Dar asta se putea obține numai după realizarea unei conduceri unice, în mâna Macedoniei, adică după distrugerea sau ținerea în frâu a forțelor feudale și centrifuge ale boiernașilor locali.

A reușit, puțin prin forță, puțin prin șiretenie, că din amândouă avea cu grămada. Era un bărbat voinic, violent și arogant, luptător curajos, vânător neobosit, oricând gata să se îndrăgostească de o femeie frumoasă, tot atât de bine cât și de un tânăr arătos. În fiecare gest al său, chiar și în cele mai spontane, descopereai un substrat de șiretenie. Sigur că era simpatic; și el o știa și profita de asta. Chiar Demostene, adversarul său neîmpăcat, a exclamat uimit atunci când l-a cunoscut: „Ce om! De dragul puterii și succesului, și-a pierdut un ochi, are un umăr rupt, un picior și un braț damblagite. Și nu există încă nimeni aici care să-l îngenuncheze!"

Pentru prima oară, după venirea sa pe tron, „tovarășii regelui", așa cum își spuneau cei opt sute de boiernași ca să-și afirme egalitatea cu el, au început să frecventeze Pella, unde Filip îi ispitea cu serbări, zaruri, femei și turniruri. Adesea juca și se lupta cu ei până noaptea târziu. Dar scopul său nu era numai acela de a-i distra și de a se distra și pe sine. Între o partidă de vânătoare și o beție, țesea planurile unui comandament unic, sub o nouă organizație militară, copiată după Epaminonda. Îi molipsea pe acești baroni refractari cu visurile sale de glorie și de cuceriri. Cu cine îi rezista rezolva problema, corupându-l sau uneori ucigându-l, măcar „din greșeală", la vreo vânătoare sau la vreun turnir; chit că trebuia apoi să se arate îndurerat de asemenea pierdere, și să ordone niște funeralii regești. Acest bărbat cu maniere aspre și autoritare știa să mintă ca cel mai nerușinat ipocrit. Diplomația lui țintea departe și era lipsită de

orice scrupule. În câţiva ani, a pus pe picioare cea mai formidabilă maşină de război pe care, până la apariţia legiunii romane, a cunoscut-o Antichitatea: falanga. Zid rigid format din şaisprezece rânduri de infanterişti, protejate pe flancuri de escadroane îndrăzneţe de cavalerie, falanga nu număra decât zece mii de oameni. Dar, spre deosebire de ceilalţi greci, aceştia erau oşteni duri, căliţi pentru disciplină şi sacrificiu de propria lor viaţă de ciobani.

Alegându-şi cu dibăcie momentul, Filip a aşteptat ca Atena să fie băgată până în gât în "războiul ei social", cu care a încheiat cea de a doua supremaţie a sa, ca să pună stăpânire dintr-o singură lovitură pe Amfipolis, Pidna şi Potideea, districte miniere şi baze ale comerţului atenian cu Asia. Iar la protestele Atenei a răspuns: „Cu o artă şi cu o literatură ca ale voastre, de ce mai daţi atâta importanţă la asemenea fleacuri?" Puţin după aceea, alte două "fleacuri" i-au căzut în mână: Metona şi Olint, adică tot aurul din Tracia şi controlul asupra întregii Egee.

Era limpede acum unde voia să ajungă Filip. Adică, ar fi fost limpede, dacă grecii ar fi avut curajul s-o recunoască. Dar, încă o dată, în loc să se unească împotriva unei ameninţări comune, au preferat să se bată între ei. Pentru o problemă de bani, atenienii şi spartanii se coalizaseră împotriva ligii anficţionice dintre Beoţia şi Tesalia, care, învinsă, a făcut apel la Filip. Acesta a sărit imediat în ajutor; la Delfi a fost aclamat ca apărător al lui Apollo, patron al ligii şi, cu multă graţie, a acceptat să fie preşedinte de onoare al următoarelor Olimpiade, ceea ce însemna, oarecum, să candideze la suveranitate asupra întregii Grecii.

Până la urmă, Atena s-a trezit; dar a fost nevoie de oratoria lui Demostene ca s-o scoată din propria-i indolenţă. Pentru cine iubeşte libertatea este cam dureros să recunoască faptul că în Grecia ea şi-a găsit ultimul apărător într-un asemenea om. Dar vremurile nu-i ofereau unul mai bun. Demostene era fiul unui armurier înstărit care, când a murit, i-a lăsat băiatului vreo cincizeci de milioane de lire, date în grija a trei curatori. Aceştia le-au administrat atât de bine încât, atunci când Demostene, la

vârsta de douăzeci de ani, a încercat să le încaseze, n-a mai găsit nici un gologan. Şi poate că din lecţia asta a tras o învăţătură şi o morală.

Acela pe care destinul îl hărăzise să ajungă cel mai mare sau măcar cel mai celebru dintre toţi oratorii nu era un vorbitor înnăscut. Era bâlbâit; şi, pentru a se vindeca de această boală, se spune că obişnuia să vorbească ţinând pietricele în gură şi să declame urcând în fugă un deal. Dar nu a ajuns niciodată un improvizator. Deseori se închidea într-o peşteră, bărbierit numai pe jumătate de obraz, ca să evite tentaţia de a ieşi în lume, şi-şi pregătea în scris rechizitoriile. Avea nevoie chiar de luni de zile; apoi le repeta în faţa oglinzii, ca să le studieze toate efectele, chiar şi ale mimicii. Ca să le realizeze, nu renunţa nici la contorsiuni, nici la urlete sau grimase. Ascultătorul de rând se distra ca la teatru. Dar noi suntem de părerea lui Plutarh, care a definit aceste metode drept „ieftine, umilitoare şi nedemne de un bărbat". Supunem această judecată multor Demosteni mai mititei şi contemporani cu noi.

Demostene debutase scriind „pledoarii" pentru alţii, adeseori pentru ambele părţi în litigiu la acelaşi proces. Dar, după aceea, a devenit avocatul marelui bancher Formione şi, nemaiavând nevoie de bani, s-a consacrat numai proceselor celebre, în apărarea clienţilor cu greutate, printre care se număra şi ideea de Libertate.

O iubea oare cu adevărat, sau vedea aici doar pretextul de a-şi fabrica o reputaţie mare şi o carieră politică? El nu i-a răspuns niciodată adversarului său Hiperide, care l-a acuzat că apără contra lui Filip libertatea Atenei, ca s-o vândă apoi pe bani grei perşilor. Dacă nu era adevărat, era oricum verosimil, pentru că moralitatea acestui om avea multe lacune. „Nu-i nimic de făcut cu Demostene", zicea un secretar al său. „Dacă întâlneşte într-o noapte o curtezană sau un băiat frumos, mâine clientul aşteaptă degeaba la tribunal." Dar era un atât de mare histrion, că apelurile sale la rezistenţă contra macedoneanului aveau accentul plin de foc al sincerităţii. Împotriva sa se afla ceea ce am numi noi azi „spiritul de la Monaco", partidul păcii, condus de Focion şi Eschin.

Focion era un gentleman cu obiceiuri stoice, care a doborât recordul lui Pericle, fiind ales *strategos* de patruzeci și cinci de ori la rând. Când vreun discurs de-al său era întrerupt de aplauze în Adunare, întreba surprins: „Am spus cumva vreo prostie?" Nici măcar Demostene nu a putut să-l acuze că a dorit, pentru ceva interese personale, un compromis cu Filip; a spus că îl dorea numai din prostie și din lașitate. Totul ne face să credem că Focion înțelegea prea bine planurile lui Filip. Dar mai înțelegea și că Grecia nu s-ar fi unit niciodată contra lui, iar Atena singură nu era de ajuns. Și, poate, spera totuși că unificarea avea să se facă, dar nu „contra", ci „sub" Filip.

Neputându-l ataca personal, Demostene l-a atacat pe cel mai apropiat colaborator al său, pe Eschin, care îi era și inamic personal. Pretextul era neserios. Cu câțiva ani înainte, un oarecare Ctesifon propusese Adunării să i se ofere lui Demostene o coroană ca răsplată pentru serviciile aduse cetății. Eschin îl acuzase pe Ctesifon de "ultragiu la Constituție". Acum procesul, care se chema chiar „Asupra coroanei", se susținea în tribunal; și Demostene era avocatul lui Ctesifon. A fost un proces nu mai puțin senzațional decât cel al Aspasiei; și Demostene și-a etalat aici tot ce avea mai bun și mai rău din repertoriul său: urlete, plânsete, râsete zgomotoase, sarcasme și tristeți. Și, deși nu avea dreptate, a câștigat. Eschin, condamnat la o amendă exorbitantă, a fugit la Rodos, unde se spune că Demostene, cât a trăit, a continuat să-i trimită bani.

Dar această izbândă judiciară a fost în același timp și una politică. Ea a demonstrat că partidul războiului stăpânea situația. Pentru prima oară în istoria ei, Atena, la îndemnul patriotic al lui Demostene, a deturnat fondurile alocate serbărilor, considerate intangibile, în favoarea organizării unei armate. În anul 338, ea s-a aliat cu cea a Tebei contra lui Filip, care le-a bătut ușor pe amândouă la Cheroneea.

Oare să-și fi găsit, în sfârșit, Grecia stăpânul și unificatorul în regele celui mai barbar și mai sălbatic ținut al său?

44

ALEXANDRU

Filip s-a arătat mărinimos ca învingător. I-a eliberat pe cei două mii de prizonieri capturaţi şi l-a trimis la Atena cu o solie de pace pe fiul său de optsprezece ani, Alexandru, care se acoperise de glorie ca general de cavalerie la Cheroneea, şi pe cel mai priceput dintre locotenenţii săi, Antipatru. *Diktat*-ul era extrem de generos: Filip cerea doar să fie recunoscut comandant suprem al tuturor forţelor militare greceşti împotriva duşmanului comun, perşii. Atenienii, care se aşteptau la ceva mai rău, l-au aclamat ca pe un nou Agamemnon. Şi, la conferinţa de la Corint, toate statele care au trimis reprezentanţi, minus Sparta, au acceptat să se unească într-o confederaţie la fel ca cea beotă, angajându-se să contribuie cu contingente militare şi să renunţe la revolte.

Să-i fi împins la asta, cu adevărat, nevoia de înţelegere şi de unitate? Poate că unii or fi simţit-o. Însă cei mai mulţi sperau doar ca noul stăpân să plece cât mai repede în aventură şi să nu se mai întoarcă. Filip, de fapt, o şi pregătea când, între el şi perşi, au intervenit doi adversari neprevăzuţi: nevastă-sa, Olimpia, şi fiul său.

Olimpia era o prinţesă aparţinând tribului războinic al moloşilor din Epir. Spre deosebire de celelalte numeroase femei pe care le avusese Filip mai înainte, ea nu accepta jumătăţi de măsură. La început, încercase el să experimenteze monogamia, dar, până la urmă, nu izbutise. Apetitul său era prea puternic pentru ca o singură femeie, chiar frumoasă şi fierbinte ca Olimpia, să-l poată satisface. Ea, după ce i l-a născut pe

Alexandru, îşi căutase consolarea în cele mai nebuneşti rituri dionisiace. Într-o noapte, Filip a găsit-o în pat cu un şarpe lângă ea. Ea i-a spus că în el era întrupat Zeus-Amon, adevăratul tată al lui Alexandru. Filip n-a protestat. Oşteanul acesta cutezător, care nu avea teamă de nimeni, avea în schimb una grozavă de nevastă-sa. Dar a căutat compensaţie la o altă femeie, care să-l scutească de concurenţa neloială a zeilor. Când aceasta a rămas însărcinată, unul din generalii macedoneni, Attalos, a propus un toast pentru viitorul moştenitor „legitim" (şi a insistat asupra acestui cuvânt). Alexandru, furios, a aruncat cu o cupă în el, urlând: „Da' ce, eu ce sunt? Un bastard?" Filip s-a năpustit cu spada în mână asupra fiului dar, beat cum era, s-a împiedicat şi a căzut. „Ia uitaţi-vă la el", l-a batjocorit Alexandru, „nici nu se ţine bine pe picioare, şi vrea să ajungă în inima Asiei!"

Câteva luni mai târziu, un alt general, Pausanias, a venit să ceară satisfacţie pentru o insultă primită de la Attalos. Şi, cum Filip nu i-a dat-o, i-a aplicat o lovitură de cuţit şi l-a ucis. Nu ştie nimeni dacă n-o fi fost instigat chiar de Alexandru sau de Olimpia; sau de amândoi. Oricum însă, testamentul n-a fost găsit. Iar Alexandru a fost aclamat de către soldaţii care îl adorau drept succesor. Abia împlinise douăzeci de ani.

Filip, care îl iubise de mic, cu o dragoste în care exista mult orgoliu, îi dăduse ca educatori pe cei mai buni trei maeştri ai vremii; pe principele molos Leonida, pentru muşchi; pe Lisimah, pentru literatură; şi pe Aristotel, pentru filozofie. Elevul nu i-a dezamăgit. Era un băiat frumos, atletic, plin de elan şi de candoare. A învăţat pe dinafară *Iliada*, din care, de atunci, a purtat întotdeauna cu sine un exemplar, ca o carte de căpătâi, şi l-a ales ca erou preferat pe Ahile, din care se spunea că ar fi descins însăşi Olimpia. Lui Aristotel îi scria: „Visul meu, mai mult decât să-mi măresc puterea, este să-mi desăvârşesc cultura." Dar şi lui Leonida, stoicul, îi dădea mari satisfacţii cu măiestria sa de călăreţ, scrimer şi vânător. L-au invitat să concureze la Olimpiade. A răspuns cu mândrie: „Aş face-o, dacă şi ceilalţi concurenţi ar fi regi." Dar când a văzut că nimeni nu putea să-l îmblânzească pe Bucefal, calul său, a venit în persoană, l-a încălecat, şi nu s-a lăsat azvârlit jos din şa.

IMPERIUL LUI ALEXANDRU
ILIRIA
Pella
TRACIA
MACEDONIA
Odesos
PONTUS EUXINUS
Bizant
Atena
Chios
Sparta
FRIGIA
MISIA
PISIDIA
CARIA
LICIA
CILICIA
CAPPADOCIA
Sinop
Phasis
Caucaz
ARMENIA
MAREA CASPICA
Oxus
Alexandria
SOGDIANA
Parapamisus
Rodos
CRETA
CIPRU
Sidon
Tyr
SIRIA
Gaugamela
HIRCANIA
MEDIA MINOR
PARTIA
MEDIA
SUZIANA
BABILONIA
Susa
Babilon
LIBIA
Alexandria
Gaza
Memfis
Pelusio
EGIPT
Teba
MAREA ROȘIE
Persepolis
PERSIA
CARMANIA
GEDROSIA
Hifax
INDIA
GOLFUL PERSIC
ARABIA
MAREA ERITREEI

„Fiule", a strigat atunci extaziat Filip, „Macedonia este prea mică pentru tine!" Altădată, întâlnind un leu, l-a înfruntat înarmat doar cu un pumnal,într-o luptă de al cărei rezultat, a declarat un martor, "părea să depindă care din ei doi urma să fie rege". De unde avea atâta energie nu se ştie; pentru că era cumpătat şi abstinent. Obişnuia să spună că un marş bun îi făcea poftă de mâncare pentru gustarea de dimineaţă; şi o gustare uşoară, o bună poftă de mâncare pentru masa de prânz. Iar din acest motiv, spune Plutarh, avea o respiraţie plăcut mirositoare, ca şi pielea sa.

Poate că, cel puţin în parte, această incredibilă forţă vitală îi venea dintr-o înfrânare a instinctului sexual. Sentimental şi emotiv, era gata să plângă ascultând o melodie (a cântat şi la harpă, până când tatăl său a râs de el pentru asemenea slăbiciune; şi de atunci n-a mai vrut să asculte decât marşuri militare). În probleme de dragoste, Alexandru era puritan. S-a căsătorit de mai multe ori, dar din raţiuni de stat. A avut şi paranteze de homosexualitate. Dar puţinul pe care l-a făcut l-a făcut întotdeauna pe ascuns, având complexul vinovăţiei; şi era cuprins de mânie ori de câte ori i se aduceau acasă sau în cort tineri sau prostituate. Uriaşele comori ale afecţiunii sale le rezerva prietenilor şi soldaţilor. Plutarh spune că era în stare să scrie, din nimic, lungi scrisori unor prieteni îndepărtaţi.

Era foarte superstiţios şi, din cauza asta, curtea sa pe care de fapt o reprezenta cortul era plină de astrologi şi de prezicători, după răspunsurile cărora îşi alcătuia planurile de bătaie sau şi le schimba. A fost el cu adevărat un mare general? Din punct de vedere strategic şi tactic, nu reiese să fi adus vreo schimbare în criteriile lui Filip care fusese, într-adevăr, inventatorul unei arte militare noi. Ignora geografia; niciodată n-a vrut să consulte o hartă topografică, iar recunoaşterile le făcea singur, poate chiar şi pentru că spera să întâlnească vreun duşman sau vreo sălbăticiune cu care să se măsoare. Mai mult decât un mare căpitan, gen Hannibal sau Cezar, el era un foarte frumos comandant de unitate care, cu arma în mână, făcea inevitabile victoriile pregătite de statul major al lui Filip. Curajul său nu avea nevoie de stimulentul luptei. Odată, bolnav fiind,

i-a înmânat medicului care îi administra un purgativ o scrisoare anonimă, unde acesta era acuzat că e în slujba perşilor şi că vrea să-l otrăvească. Apoi, fără să aştepte o dezminţire, a luat poţiunea. Într-o zi, pe când era băiat tânăr, se plângea colegilor săi: „Tata vrea să le facă singur pe toate, şi nouă n-o să ne lase nimic important de făcut." Era coşmarul său. Şi totuşi, când Filip a murit, nimic din ceea ce voise el să facă nu fusese făcut, aşa cum a demonstrat-o părăsirea imediată a Confederaţiei Corintului de către statele greceşti. La Atena, Demostene a organizat serbări de mulţumire zeilor şi a propus Adunării să fie decretat un premiu lui Pausanias, asasinul. Până şi în Macedonia au avut loc comploturi pentru uciderea noului rege.

Alexandru, în ceea ce priveşte energia, nu a făcut să fie regretat tatăl său. Dintr-o singură mişcare, a demascat şi a nimicit o conjuraţie; apoi a pornit în marş contra statelor greceşti care nici măcar nu au mai aşteptat venirea lui şi au şi trimis la Corint reprezentanţi să-l aclame ca general şi să reînfiinţeze Confederaţia. Alexandru s-a întors din drum, a invadat teritoriul României de azi, a înăbuşit o rebeliune, a pătruns în Serbia, a desfiinţat o armată iliră care se pregătea să-l atace, şi a coborât în Grecia, unde se răspândise zvonul că ar fi murit şi iarăşi se stricase toată treaba. La Teba, garnizoana macedoneană fusese masacrată; iar la Atena Demostene îşi reorganizase, cu bani de la perşi, partidul.

În Alexandru cruzimea şi generozitatea alternau în mod egal. Teba a cunoscut-o pe cea dintâi: drept represalii, toate casele din oraş au fost rase la pământ, în afară de aceea a lui Pindar. Atena a făcut cunoştinţă cu cea de a doua. Alexandru, care avea o slăbiciune pentru ea, i-a iertat pe toţi, chiar şi pe cei care ar purta azi numele de „criminali de război", în frunte cu Demostene. El avea faţă de acest oraş un complex de inferioritate, moştenire spirituală de pe urma studiilor sale de filozofie şi de literatură. Odată, arătând cu degetul spre concetăţenii săi, i-a întrebat pe doi prieteni care veniseră de la Atena să-l vadă: „Voi, care veniţi de acolo, nu aveţi impresia că vă găsiţi aici printre sălbatici?" Şi când mai târziu a plecat să lupte în Asia, a trimis de acolo la Atena după fiecare victorie

toate bogățiile de artă ce-i căzuseră în mână, ca să fie împodobită Acropole.

Sigur că și pentru a treia oară și cu aceeași sinceritate dintotdeauna, statele grecești au refăcut Confederația, sperând că, până la urmă, el avea să se decidă să plece în Orient. De aceea nici nu s-au zgârcit să-i pună la dispoziție douăzeci de mii de oameni, pe care el i-a pretins ca întăriri pe lângă cei zece mii de infanteriști și cinci mii de călăreți ai săi. Deci, el se pregătea, doar cu treizeci și cinci de mii de oameni, să înfrunte o armată a lui Darius, care număra un milion. Dar nici nu i-a luat cu el pe toți. I-a lăsat o treime lui Antipatru, în Grecia, pentru că înțelesese acum ce însemna fidelitatea. Și în anul 334 înainte de Christos, adică la doi ani după urcarea sa pe tron, a pornit-o în genul acela de cruciadă.

Să fie adevărat că el își propunea să unească Asia cu Europa într-un singur regat, pe care să-l contopească la un loc cu civilizația greacă? Alexandru este unul din personajele care au aprins cel mai mult imaginația biografilor și a romancierilor. Ei au sfârșit pe rând prin a-i atribui propriile lor idei și intenții. Aș vrea să-l avertizez pe cititor împotriva acestor arbitri. Alexandru nici nu știa ce era aia Asia, pentru simplul motiv că nimeni n-o știa pe vremea aceea. Și, chiar dacă ar fi știut-o, nu cred că și-ar fi propus s-o cucerească și s-o ia în stăpânire cu douăzeci și trei de mii de oameni. În momentul acela nu era chiar atât de nebun ca să conceapă un asemenea plan.

Eu cred că adevăratul său scop poate fi dedus din ceremonia cu care și-a sărbătorit prima etapă. În timp ce oamenii săi se îmbarcau la Helespont pentru Abydos, el debarca la capul Sigeos unde în *Iliada* se spune că fusese înmormântat Ahile. Alexandru a acoperit cu flori locul considerat a fi mormântul eroului și a început să alerge gol în jurul lui, strigând: „Fericitule Ahile, care ai fost iubit de un prieten atât de credincios și cântat de un atât de mare poet!"

Asta este ceea ce l-a purtat pe Alexandru în Asia. Nu a fost nici un plan strategic și nici unul politic. A fost doar un vis de glorie pe care l-a urmărit timp de unsprezece ani, fără să se trezească din el.

45

„A FOST O GLORIE ADEVĂRATĂ?"

Victoriile lui Alexandru au fost fulgerătoare şi au stârnit, incontestabil, admiraţia contemporanilor şi a urmaşilor. Dar noi nu ştim dacă să le atribuim mai mult vitejiei sale sau totalei inconsistenţe a perşilor, care nu câştigaseră niciodată vreo bătălie împotriva grecilor; nici chiar atunci când se aflau trei sute contra unu.

Un prim contingent al lor a fost învins pe râul Granic, unde Alexandru a scăpat de la moarte datorită locotenentului său Clito. Au fost eliberate toate oraşele Ioniei; Damascul şi Sidonul s-au predat; Tyrul, care voia să reziste, a fost efectiv distrus; Ierusalimul şi-a deschis cuminte porţile. Traversând pustiul Sinai, cuceritorul a pătruns în Egipt; şi primul lucru pe care l-a făcut a fost să se ducă în oaza Siwa, la templul lui Amon care, după spusele Olimpiei, îi era tată. Preoţii l-au crezut, bineînţeles, şi l-au încoronat faraon. Ca să-i răsplătească pentru atâta bunăvoinţă, Alexandru a dat ordin să se construiască în deltă un nou oraş, Alexandria, ale cărui planuri le-a conceput el însuşi, lăsând ca ele să fie executate de arhitectul Dinocrate. Şi şi-a reluat marşul spre Asia.

Ciocnirea cu grosul trupelor lui Darius a avut loc la Arbela. Când a văzut acea mulţime de şase sute de mii de perşi, Alexandru a avut un moment de ezitare. Dar soldaţii i-au strigat: „Înainte generale! Nu există vrăjmaş care să reziste la duhoarea de oaie pe care o ducem cu noi". Nu ştim dacă chiar duhoarea a împrăştiat oştirea aceea eterogenă şi poliglotă. Dar înfrângerea

oricum a avut loc în deplină dezordine. Darius a fost ucis, pentru laşitate, de către propriii săi generali, iar capitala sa, Babilonul, s-a supus fără crâcnire lui Alexandru, care a găsit acolo un tezaur de cincizeci de mii de talanţi cam două sute de miliarde de lire. I-a împărţit, în mod egal, cu soldaţii săi, cu casieria proprie şi cu oraşul Plateea, ca să răsplătească cetatea care rezistase perşilor, plină de curaj, în anul 480; a ordonat construirea neîntârziată a unor temple închinate zeilor din Orient, cărora le-a oferit bogate sacrificii şi, într-o proclamaţie solemnă, a anunţat, plin de orgoliu, că poporul grec este definitiv eliberat de sub vasalitatea persană.

Obiectivele războiului fuseseră atinse, dar nu şi cele ale lui Alexandru, care nici nu avea unele precise. El şi-a reluat marşul spre Persepolis şi, furios când a dat peste prizonierii greci cu picioarele şi mâinile amputate, a dat ordin ca acel minunat oraş să fie distrus. Şi apoi, înainte spre Sogdiana, Ariana, Bactriana şi Buhara, unde l-a capturat pe ucigaşul lui Darius. L-a legat de trunchiurile a doi copaci aplecaţi unul spre altul cu ajutorul unor frânghii. Astfel că, atunci când aceste corzi au fost tăiate, trunchiurile, revenind la poziţia lor iniţială, i-au sfâşiat trupul. Şi iarăşi, înainte peste Himalaia, către India, căci auzise despre Gange şi a vrut să-l vadă. Regele Porus, care a încercat să i se opună, a fost învins.

Dar aici soldaţii au început să dea semne de nelinişte. Unde voia să-i mai poarte, în marşul său nebunesc, regele lor, mii şi mii de kilometri în inima unor ţări necunoscute, despre care nimeni nu ştia cât de întinse erau? Alexandru nu le putea da un răspuns, pentru că nici el nu ştia; s-a retras plin de dispreţ, ca şi eroul său Ahile, în cort şi, timp de trei zile, a refuzat să mai iasă de acolo. Apoi, cu inima îndoită, a cedat şi s-a întors înapoi. Dar, într-o luptă, s-a trezit singur într-un orăşel inamic, deoarece corzile cu ajutorul cărora escaladau soldaţii zidul se rupseseră. S-a bătut cu un leu până ce, rănit şi plin de sânge, s-a prăbuşit la pământ. Dar, tocmai în acel moment, au ajuns şi ostaşii, care se căţăraseră cu unghiile. În timp ce-l purtau spre cort, soldaţii îngenuncheau în calea sa şi-i sărutau picioarele. Convins că îi recâştigase, după trei luni de convalescenţă regele

i-a condus pe Ind şi a coborât de-a lungul fluviului până la Oceanul Indian. Aici a pregătit o flotă care, sub comanda lui Nearhos, i-a transportat acasă pe răniţi şi pe bolnavi. Cu cei rămaşi, a luat-o iar în susul fluviului croindu-şi, prin pustiul Belucistanului, drumul de înapoiere.

Va trebui să ajungem la retragerea lui Napoleon din Rusia ca să găsim ceva asemănător cu un marş atât de dezastruos. Căldura şi setea i-au ucis şi i-au înnebunit mii de oameni. Ori de câte ori dădeau peste vreo băltoacă, ultimul care bea, după toţi ostaşii, era Alexandru. Dar ne întrebăm dacă mai avea mintea întreagă, admiţând că a avut-o vreodată, atunci când a ajuns până la urmă la Suza, cu ce-i mai rămăsese după acest dezastru.

Aici, el şi-a adunat ofiţerii şi le-a expus, în termeni care nu admiteau nici o replică, un program cam neclar de dominaţie a lumii, bazat pe uniuni matrimoniale. El avea să le ia în căsătorie simultan pe Statira, fiica lui Darius, şi pe Parisati, fiica lui Artarxexe, reunind astfel cele două ramuri ale familiei regale persane. Iar ei, ofiţerii, aveau să-l ajute luând, la rândul lor, şi ordonând şi subalternilor s-o facă, pe celelalte femei de neam ale ţării, cu a căror zestre ar fi reuşit să strângă douăzeci de mii de talanţi, cam optzeci de miliarde de lire. În felul acesta, spunea el, după ce a consfinţit pe câmpul de luptă uniunea dintre lumea greco-macedoneană cu cea orientală, avea să desăvârşească, în aşternut, o legătură de sânge între civilizaţii.

Că au crezut-o sau nu, despărţiţi timp de zece ani de familiile lor, războinicii aceia inculţi şi grosolani au găsit că e oricum plăcut să întemeieze alte familii cu femeile perşilor, care după toate cele mai erau şi frumuşele. Astfel, într-o noapte sărbătorească au fost celebrate marile nunţi colective, pe care Alexandru le-a prezidat alături de cele două soţii ale sale, îmbrăcat într-un costum de concepţie proprie, pe care Plutarh îl descrie ca fiind jumătate macedonean, jumătate persan. Imediat după aceea, el şi-a proclamat originea divină, ca fiu al lui Zeus-Amon; preoţii din Babilon şi din Siwa l-au recunoscut, statele greceşti l-au acceptat, râzând în gura mare: şi doar Olimpia, care inventase toată povestea şi care trăia acum la Pella, a comentat cu reţinere faptul: „Când o să termine odată băiatul ăsta să mă vorbească de rău şi să mă facă soţie adulteră?”

Nu s-a ştiut şi nu se va şti niciodată dacă Alexandru a fost chiar atât de nebun ca să creadă într-un astfel de basm, sau dacă l-a înghiţit doar din diplomaţie. Odată, lovit de o săgeată, le spusese prietenilor, arătându-le rana: „Vedeţi? Este sânge, sânge de om, nu de zeu!" Şi totuşi, acum sta aşezat pe un tron de aur, purta pe cap două coame, simbolul lui Amon, şi pretindea ca toată lumea să i se prosterne. Tânărul abstinent de odinioară se apucase acum de băut şi, la beţie, îşi pierdea minţile. Când Clito, care îi salvase viaţa, i-a spus că meritul marilor sale victorii nu-i revenea lui, ci lui Filip, care îi lăsase moştenire o mare armată (şi era adevărat), într-o criză de nebunie l-a omorât. Un complot l-a făcut să devină bănuitor. Filotas, sub tortură, şi-a denunţat tatăl, pe Parmenios, generalul pe care Alexandru îl preţuia cel mai mult. L-a condamnat la moarte chiar şi pe el. Pajul Hermolaos, torturat şi el, l-a denunţat drept complice pe nepotul lui Aristotel, Calistene, pe care regele îl luase cu dânsul ca scriitor memorialist al expediţiei sale. Acesta nu voise să se prosterne înaintea lui, spunând că toate isprăvile regelui aveau să ajungă într-o zi fapte istorice, nu pentru că le săvârşise Alexandru, ci pentru că le scrisese el, Calistene. Impertinentul a fost aruncat în închisoare, unde a şi murit. O revoltă a izbucnit printre soldaţi, care au cerut să fie lăsaţi la vatră, „dat fiind că tu, Alexandre, eşti un zeu, şi zeii nu au nevoie de trupe". La care Alexandru a răspuns indignat: „Hai, plecaţi. Că de acum înainte am să fiu regele acelora ai căror învingători eu v-am făcut." Soldaţii au izbucnit în lacrimi şi şi-au cerut iertare; iar el, prinzând curaj, i-a mai purtat încă spre noi cuceriri, în Arabia.

Dar, în momentul acela, a murit Hefestion, omul socotit de el un fel de Patrocle al său, pe care îl iubea cu o dragoste niciodată încercată pentru vreo femeie: atât de mult, încât atunci când soţia lui Darius venise la el să facă act de supunere şi îl confundase pe Hefestion cu regele însuşi, acesta, zâmbind, i-a spus: „Nu face nimic, Hefestion este şi Alexandru". Moartea prietenului l-a zdruncinat nespus de mult. Pe medicul care nu reuşise s-o evite l-a ucis; a refuzat patru zile la rând să mai mănânce; a ordonat funeralii bogate, pentru care a cheltuit patruzeci de miliarde de lire, a trimis la oracolul lui Amon să

ceară permisiunea de a-l venera pe sărmanul decedat ca pe un zeu și, bineînțeles, a primit imediat aprobarea; iar drept sacrificiu expiatoriu, a dat ordin să fie nimicit un întreg trib de perși.

Acum era clar că acest cuceritor, venit să grecizeze Orientul, se orientalizase și el în așa măsură încât devenise un adevărat satrap. Suferind tot mai mult de insomnii, căuta în vin surogatul acela de liniște care este beția. În fiecare noapte organiza cu generalii săi concursuri de rezistență. Odată a fost învins de Promahos, care înghițise trei litri de vin de stafide, foarte tare, și în trei zile a murit. Alexandru a vrut să bată recordul și a băut patru. A două zi l-a cuprins o febră puternică. A vrut să mai bea. Din pat, când îl mai lăsa delirul, a continuat să împartă ordine guvernatorilor și generalilor. Apoi, în cea de a unsprezecea zi, a intrat în comă. Când a fost întrebat cui lasă puterea, a răspuns, suflând greu: „Celui mai bun". Dar a uitat să spună cine era acela. Ne aflăm în anul 323 înainte de Christos. Și Alexandru trebuia să împlinească în zilele acelea cel de-al treizeci și unulea an al său de viață. Ne întrebăm ce ar mai fi făcut dacă ar fi avut timp? Scurta aventură a vieții sale fusese atât de intensă și atât de plină de isprăvi senzaționale, că înțelegem bine câte le-a sugerat ea biografilor săi. De aceea, eu cred că toate intențiile ce i s-au atribuit sunt lipsite de orice fundament. Ele nu pot fi legate de o idee politică, așa cum a fost cazul lui Filip; care știa foarte bine ce voia. Alexandru nu a urmărit un plan, ci doar o himeră; și, mai mult decât un făuritor, ne apare ca un sclav al destinului. Ceea ce ne impresionează la el este forța sa vitală, atât de tumultuoasă și de nestăvilită, încât s-a transformat singură în meteahnă. A fost un meteorit care, ca orice meteorit, a orbit cerul și s-a dezagregat în haos, fără să lase nimic real în urma sa.

Dar poate tocmai de aceea a interpretat și a încheiat în modul cel mai potrivit un ciclu de civilizație cum este cea greacă, pe care propriile ei forțe centrifuge o condamnaseră să moară prin dispersiune.

46
PLATON

În timp ce Alexandru îşi făcea iluzii că va cuceri lumea în numele civilizaţiei greceşti, această civilizaţie îşi împrăştia ultimele scântei de lumină. Literatura lâncezea, preschimbată acum într-un produs de proastă calitate: oratoria, luată în arendă de un Demostene, un Eschin şi alţii ca ei. Tragedia murise şi, în locul ei, o ducea greu o comedie burgheză, cu intrigi inspirate din adultere şi din scumpirea vieţii. Sculptura mai producea încă lucrări valoroase, cu Praxitele, Scopas şi Lisip. Ştiinţa, din lipsă de noi experimente şi descoperiri, se dedicase clasificării didactice a celor existente deja. Însă filozofia atingea acum zenitul.

Era moştenirea lui Socrate, de la a cărui şcoală luase câte puţin din toate. Printre continuatorii săi, poate cel mai superficial, dar şi cel mai pitoresc şi mai popular, a fost Aristip, un escroc elegant şi neobosit plimbăreţ. Hedonismul n-a fost pentru el doar o teorie, ci şi un mod de viaţă. Tot ceea ce facem, spunea el, o facem pentru a ne procura plăcere, chiar şi atunci când ne sacrificăm viaţa pentru un zeu sau pentru un prieten. Aşa-zisa noastră „înţelepciune" ne minte. Singurele lucruri care ne spun adevărul sunt simţurile; iar filozofia ne serveşte doar ca să ni le rafinăm.

Aristip era un bărbat frumos, cu purtări alese şi cu o conversaţie fermecătoare, care nu a avut nevoie să muncească pentru a-şi câştiga existenţa. Într-o zi, naufragiat în apele Rodosului, i-a încântat într-atât pe salvatorii săi că, după ce l-au

îmbrăcat şi l-au hrănit, i-au mai deschis şi o şcoală, pe cheltuiala lor. „Vedeţi, copii", a spus el în prelegerea inaugurală, "părinţii voştri ar trebui să vă ofere numai ceea ce se poate salva dintr-un naufragiu." Când se afla la strâmtoare, se ducea în vizită la Xenofon, la Scillos, sau chiar la Corint, la celebra hetairă Laide, care îşi exploata clienţii: şi lui Demostene, pentru o singură noapte de dragoste îi ceruse cinci milioane. Pentru Aristip, însă, avea o slăbiciune, şi-l primea în casă pe gratis. Fusese chiar şi la Siracuza, la Dionis, care l-a scuipat odată în obraz; „Bah", a făcut Aristip ştergându-se, „un pescar o să se ude mai mult ca să prindă un peşte mai mic decât un rege." Tiranul îl obliga să-i sărute picioarele. Aristip se scuza faţă de prieteni, spunând: „Nu e vina mea dacă picioarele sunt la el partea cea mai nobilă a trupului." Bani n-a avut niciodată, dar toată lumea îl iubea pentru generozitatea cu care îi cheltuia pe ai altora. Şi, când a murit, a spus că lasă totul Virtuţii; dar se referea doar la fiică-sa, care chiar aşa se şi numea (*Aretè*), şi care a transcris, în patruzeci de cărţi, plăcuta filozofie a tatălui ce şi-a meritat titlul de „Lumina Eladei".

Un alt învăţat ciudat era şi Diogene, şef de şcoală a cinicilor, cum erau ei numiţi la Kinosarges, unde aveau un gimnaziu al lor. Îl întemeiase Antistene, elevul lui Socrate care, uitându-se odată la el, îi spusese: „Antistene, prin găurile din îmbrăcămintea ta îţi văd deşertăciunea." Aşa şi era. Antistene îşi concentrase tot orgoliul său imens într-o atitudine umilă. El însuşi de origine modestă, organizase această şcoală pentru săraci şi, la început, refuzase să-l înscrie şi pe Diogene pentru că era bancher, deşi unul falit. S-a decis să-l primească numai după ce l-a văzut că doarme pe jos printre cerşetori şi umblă cerşind şi el pe străzi.

Diogene a fost, probabil, acela care s-a comportat exact aşa cum a şi propovăduit. Afirmând că omul nu e decât un animal, îşi făcea, ca şi animalele, nevoile în public, refuzând să se supună legilor; şi nu s-a considerat cetăţean al nici unei ţări. A fost cel dintâi care a folosit, pentru sine, termenul de cosmopolit. Cu ocazia uneia din călătoriile sale, l-au capturat nişte piraţi care l-au vândut ca sclav unuia Xenias din Corint.

Acesta l-a întrebat ce ştie să facă. „Să-i educ pe oameni", a răspuns Diogene. Xenias i-a încredinţat copiii; şi apoi treptat şi propriile sale afaceri. Îl numea „geniul bun al casei".

Şi în Diogene, ca şi în Antistene şi în ceilalţi profesionişti ai umilinţei, zăcea o ambiţie fără margini. Ţinea foarte mult la marea sa faimă de dialectician spiritual şi tăios. Odată, zărind o femeie prosternată înaintea unei imagini sacre, i-a spus: „Ia vezi, cu atâţia zei care circulă pe aici, s-ar putea să fie unul la spatele tău care să-ţi vadă fundul." Şi e foarte cunoscut răspunsul dat lui Alexandru, atunci când acesta l-a poftit să-i ceară o favoare: „Dă-te la o parte, că-mi faci umbră." După unele zvonuri, se zice că au murit în aceeaşi zi, şi marele rege şi filozoful sărac. Cel dintâi avea treizeci şi unu de ani, cel de al doilea, nouăzeci.

Platon l-a cunoscut pe Antistene şi a fost contaminat puţin de filozofia lui cinică, aşa cum o arată în *Republica* sa, unde visa la un stat comunist, bazat pe legile naturii. Dar era un gânditor prea mare şi prea profund ca să se oprească aici. Provenea dintr-o familie nobilă şi veche, care se spunea că se trage din zeul mării, Poseidon, şi din pământeanul Solon. Mama sa era sora lui Carmide şi nepoata lui Critias, şeful opoziţiei aristocrate şi al guvernului reacţionar al celor Treizeci. Numele său adevărat era Aristocle, ceea ce înseamnă „excelent şi renumit". Mai târziu i s-a spus Platon, adică „spătosul", din cauza umerilor săi largi şi a corpului atletic.

De fapt, şi era un mare sportiv, de repetate ori decorat în război. Dar la vârsta de douăzeci de ani l-a cunoscut pe Socrate; şi la şcoala acestuia a devenit un autentic intelectual. A fost, poate, cel mai silitor elev al Maestrului, pe care l-a iubit cu pasiune, aşa cum îi era de altfel şi firea. Din motive familiale, s-a văzut amestecat în marile evenimente care au urmat morţii lui Pericle: teroarea oligarhică a lui Critias şi a lui Carmide, sfârşitul acestora, restaurarea democraţiei, procesul şi condamnarea lui Socrate. Toate astea l-au zdruncinat şi au făcut din el un fugar. S-a refugiat mai întâi la Megara, la Euclid; apoi la Cirene şi, în fine, în Egipt, unde şi-a căutat liniştea şi uitarea în matematică şi teologie. S-a înapoiat la Atena în 395, dar a

fugit iar, ca să studieze la Tarent filozofia lui Pitagora, iar aici l-a cunoscut pe Dion, care l-a invitat la Siracuza și l-a prezentat lui Dionis. Tiranul, care suferea de un complex de inferioritate în fața intelectualilor și nu reușea să-i agreeze decât jignindu-i, a crezut că-l poate trata și pe el ca și pe Aristip; și într-o zi i-a spus: „Vorbești ca un prost". „Și tu ca un arogant", i-a răspuns Platon. Dionis l-a arestat și l-a vândut ca sclav.

Un oarecare Anniceris din Cirene a vrut să plătească cele trei mii de drahme pentru răscumpărare și n-a acceptat să-i fie restituite de prietenii lui Platon, care strânseseră între timp banii. Astfel că, folosind acest capital, el a pus bazele *academiei*. Aceasta n-a fost cea dintâi universitate din Europa, așa cum au spus unii. Fuseseră înființate, deja, cea a lui Pitagora de la Crotona și cea a lui Isocrate de la Atena. Dar a fost desigur un mare pas înainte spre organizarea învățământului modem. Pamfletarii vremii ne vorbesc de ea așa cum se vorbește azi de Eton, ca despre incubatorul multor snobisme și sofisticării. Elevii umblau îmbrăcați cu pelerine elegante și aveau un fel al lor propriu de a se purta, de a vorbi și de a ține în mână bastonul. Nu plăteau taxe. Dar, întrucât erau selecționați doar dintre familiile cele mai bogate (Platon era pe față un tăgăduitor al democrației), exista la ei obiceiul să facă donații substanțiale.

Pe frontonul porții sta scris: „*Medeis ageometretos eisito*", care ar însemna cam așa: „Prezentați geometria la intrare." Trebuie să fi fost o amintire de la Pitagora. Geometria juca efectiv un rol însemnat în învățătură, împreună cu matematicile, legea, muzica și etica. Platon era ajutat de asistenți care predau prin diverse metode: conferințe, dialoguri, dezbateri publice. Erau admise și femeile: Platon s-a dovedit un feminist convins. Temele erau, de exemplu: „A se căuta regulile care stăpânesc mișcarea aparent dezordonată a planetelor, comparându-le cu cele care guvernează acțiunile oamenilor."

Unul din marii susținători cu bani ai academiei a fost Dionis II, care, de cum a luat locul tatălui său, i-a trimis, probabil la sugestia lui Dion, optzeci de talanți, cam trei sute de milioane de lire. Ceea ce ne ajută să înțelegem marea răbdare a lui Platon cu acest capricios suveran când a fost invitat de el la Siracuza.

Trebuie să fi fost un om de curaj filozoful, ca să se înapoieze în orașul și la fiul aceluia care îl făcuse să trăiască urâta aventură a vânzării sale ca sclav. Dar îl îndemna, poate, și speranța de a realiza acea republică ideală a Egalității în care credea cu tărie. Aceasta presupunea o guvernare autoritară în mâinile unui rege filozof. Dionis II nu era filozof, dar era rege; și Platon spera ca, ajutat de Dion, să facă din el instrumentul instaurării unui stat gen Sparta, sceptic și moral.

Lucrurile s-au sfârșit așa cum era și cazul. Intimidat de acest maestru faimos însuflețit de o credință mesianică, Dionis s-a apucat să studieze cu zel. Apoi s-a plictisit de atâta filozofie, i-a dat ascultare lui Filistios și l-a alungat pe Dion. Platon a protestat și, deoarece Dionis s-a ținut tare, deși l-a asigurat de încrederea, stima și afecțiunea sa, filozoful și-a dat demisia de la academia pe care o întemeiase la Siracuza și a plecat după prietenul său, refugiat la Atena.

De acolo n-a mai plecat decât rareori. Și se pare că a avut o bătrânețe destul de fericită sau cel puțin senină. Școala îi ocupa tot timpul. Când nu preda, mergea la plimbare cu elevii săi, în mici grupuri, continuând să-i învețe arta argumentației. Platon era un candid, fără urmă de rigiditate sau de îngâmfare. Dimpotrivă, răspândea în jurul său multă căldură umană și, în afară de expunerea unor idei mărețe, știa să și povestească o mulțime de anecdote amuzante și, la fel ca oamenii foarte serioși, avea mult simț al umorului.

Într-o zi, unul din învățăceii săi l-a rugat să-i fie naș la căsătorie. Cu toți cei optzeci de ani ai săi, maestrul s-a dus, a luat parte la festivitate, a glumit cu tinerii până târziu noaptea, mâncând și poate bând cam multicel. La un moment dat, în timp ce cheful continua, a simțit un fel de oboseală și s-a retras într-un colț ca să tragă un pui de somn.

A doua zi de dimineață l-au găsit țeapăn. Trecuse, fără să-și dea seama, de la somnul de moment la cel veșnic. Întreaga Atenă a venit să-l conducă la cimitir.

47

ARISTOTEL

Dintre elevii de la academie, cel care a suferit cel mai mult la moartea Maestrului a fost Aristotel, care, nemulţumit doar să poarte doliu, a ridicat în cinstea lui un altar. Dar să i-o fi sugerat numai afecţiunea sau, poate, şi ceva de pe conştiinţă?

Venise la Atena de la Stagyra, o micuţă colonie grecească din inima Traciei. Şi el aparţinea unei bune familii burgheze. Părintele său fusese medicul de casă al lui Amintas, tatăl lui Filip şi bunicul lui Alexandru, la Pella. Şi de acesta fusese iniţiat în studii de medicină şi de anatomie. Dar, cunoscându-l pe Platon, i s-a întâmplat ce i se întâmplase şi lui Platon cu Socrate: vocaţia sa şi-a schimbat drumul, fără ca totuşi să-i schimbe şi temperamentul.

Aristotel a rămas vreme de douăzeci de ani învăţăcelul lui Platon; şi e probabil ca primii ani să şi-i fi petrecut fascinat de Maestru, care poseda ceea ce îi lipsea lui: poezia. Platon nu practica un sistem riguros ştiinţific, nici ca metodă de predare, nici ca doctrină. Mai mult decât un gânditor, era un artist care, cu toată mania lui de a-şi încadra ideile într-o ordine geometrică şi într-o ierarhie precisă, n-a reuşit niciodată să-şi învingă propria fire pasionată care îl făcea să-i contrazică pe alţii. Îi plăcea matematica tocmai pentru că în ea găsea rigoarea care lui îi lipsea. Dar oricine vrea să-i studieze azi teoriile trebuie să le filtreze, ca pe grăunţii de aur aluvionar, dintr-o proză înnoroită şi încâlcită, plină de divagaţii literare şi de lumini poetice. El singur recunoştea că e incapabil să scrie un „tratat". Prefera „dialogurile", pentru că se pretau mai uşor la improvizaţii şi la

digresiuni. Chiar şi ca memorialist, nu se pierdea în amănunte. Portretul pe care ni l-a lăsat despre Socrate este într-adevăr „real", dar este o realitate obţinută cu ajutorul anecdotelor care, însuşi eroul lor a recunoscut-o, au fost pur şi simplu inventate. Platon este un scriitor şi, ca atare, îşi construieşte personajele cu un simţ viu al dramaticului, ce bineînţeles că se ciocneşte cu realitatea. Este imposibil, dată fiind vasta ei întindere, să poţi rezuma doctrina lui Platon. Dar ne este destul de uşor să vedem ce fel de om a fost. Nietzsche l-a numit un „pre-creştin", pentru unele anticipaţii ale sale teologice şi morale. A avut, evident, o religiozitate a sa, dar foarte confuză, în care, o dată cu conceptul de păcat şi de purificare, se amestecă şi ciudate idei pitagoriciene şi orientale privind migrarea sufletului. În domeniul moral este, în gradul cel mai înalt, un puritan. Iar în politică e un totalitar care, dacă ar trăi în zilele noastre, ar primi „premiul Stalin". Pretinde cenzura asupra presei, controlul statului asupra căsătoriei şi educaţiei, proclamă că disciplina e mai importantă decât libertatea de gândire, iar justiţia mai necesară decât adevărul. Ultimele sale *Dialoguri* sunt descurajatoare: moştenitor al marii culturi ateniene, el proslăveşte Sparta şi e de acord cu marginalizarea la care a împins ea poezia, arta şi însăşi filozofia. Ca fel de a fi, consecvent amic şi elev al lui Socrate, nu era rău.

Nimeni, poate, mai mult decât Aristotel n-a avut vreodată sentimentul exact al confuziei şi al contradicţiilor în care cădea Platon, când, cu trecerea anilor, s-a obişnuit să-l considere cu un ochi detaşat şi critic. Nu înseamnă că nu i-a purtat mereu respect. Din contră, după cele spuse de Diogen Laerţiu, maestrul l-a considerat nu numai cel mai inteligent, dar şi cel mai silitor dintre elevii săi. Şi totuşi, sub această docilitate aparentă el îşi pregătea deja câteva neconcordanţe.

Când a murit Platon, Aristotel a plecat la curtea lui Hermias, un mic tiran din Asia Mică pe a cărui fiică, Pitia, a luat-o în căsătorie. Şi se pregătea să întemeieze aici o şcoală, sub auspiciile dictatorului care studiase o dată cu el la academie, când perşii l-au ucis pe tiran şi i-au cotropit ţara. Aristotel a reuşit să fugă la Lesbos, unde Pitia a murit după ce îi născuse o fetiţă. Mai târziu, văduvul s-a recăsătorit sau, cel puţin, a

convieţuit cu Herpillis, o hetairă celebră a acelor vremi. Dar durerea pierderii Pitiei l-a chinuit toată viaţa şi, când a murit, a cerut să fie înmormântat alături de ea: amănunt patetic, ce contrastează oarecum cu legenda unui om rigid şi rece, numai creier şi raţiune, incapabil de pasiuni şi de sentimente. În anul 343, Filip, care îl cunoştea probabil ca fiu al medicului tatălui său, l-a chemat la Pella ca să-i încredinţeze educaţia fiului său Alexandru. Şi, dacă pentru filozof acest lucru a fost o mare cinste, a fost în schimb şi începutul necazurilor sale. Alexandru a avut un cult pentru învăţătorul său. În timpul vacanţelor îi trimitea scrisori pline de respect, aproape chiar pasionante, jurându-i că, atunci când va moşteni puterea, o va exercita numai în folosul culturii. Nu ştim dacă şi Aristotel o fi visat să facă din Alexandru ceea ce visase Platon să facă din Dionis II, un instrument al filozofiei sale. Credem că nu; era un om prea dezamăgit ca să se lase furat de asemenea iluzii. Cu toate astea, s-a achitat de obligaţie; şi în aşa mod, încât Filip, drept preţuire, l-a făcut guvernator la Stagyra: acolo unde opera sa a fost atât de preţuită, încât de atunci şi până azi data numirii sale acolo a fost celebrată ca o zi de sărbătoare.

După ce şi-a terminat misiunea şi s-a înapoiat la Atena, a întemeiat acolo, la concurenţă cu academia, faimosul *liceu* care, spre deosebire de cealaltă, în întregime aristocratică, îşi recruta elevii din păturile de mijloc. Dar contrastul nu se oprea aici: el cuprindea şi fondul şi metoda de predare. Aristotel a pus accentul mai ales pe ştiinţă şi cu aceste exigenţe ale studiului ştiinţific şi-a modelat criteriile.

Cu un simţ foarte exact al diviziunii muncii, el şi-a împărţit elevii în grupe, încredinţând fiecăreia din ele sarcini precise de studiu. Unii trebuiau să strângă şi să catalogheze organele şi obiceiurile animalelor; alţii, caracteristicile şi răspândirea plantelor; iar alţii să alcătuiască o istorie a gândirii ştiinţifice. Fiul medicului moştenise de la tatăl său şi din primele studii de anatomie de la Pella gustul noţiunii exacte a amănuntului concret. Gândirea lui nu opera cu lirisme iluminate şi cu previziuni poetice, ca cea a lui Platon, ci cu inducţii bazate pe fapte experimentale. *Organon*-ul său, care înseamnă „instrument", este un document de pedanterie. Mai înainte de a

formula o teorie, Aristotel voia să se clarifice şi asupra cuvintelor cu care avea s-o enunţe. Ne explică ce înseamnă „definiţie", „categorie" etc. Pe scurt, el este adevăratul „profesor".

Este foarte probabil ca el să nu fi trezit nici printre elevii săi, nici printre prieteni – dacă a avut – afecţiunea şi simpatia pe care le inspira Platon. Era un om rezervat, aproape de nepătruns, un muncitor metodic, respectând programul ca orice birocrat. Dimineţile zilelor sale, toate la fel, le dedica lecţiilor cu studenţii obişnuiţi. Dar nu le preda de la catedră, ci plimbându-se cu ei de-a lungul porticurilor – *peripatoi* – cu care era înconjurat liceul, şi de la care a rămas exact numele metodei sale, *peripatetica,* adică „la plimbare". La amiază, deschidea şi publicului profan uşile; în faţa lui ţinea conferinţe despre probleme mai elementare. Dar cel mai mult se ocupa de îngrijirea bibliotecii, de grădina zoologică şi de muzeul natural. Ca să le organizeze, a beneficiat desigur de ajutorul financiar al lui Alexandru care, în plus, a dat poruncă tuturor vânătorilor, pescarilor şi exploratorilor să trimită la liceu tot ceea ce ei ar fi considerat că prezenta un interes ştiinţific.

În realitate, Aristotel era mai curând un om de ştiinţă care, prin inducţie, ajunsese şi la filozofie, plecând mai ales de la biologie.

El a fost cel dintâi care a încercat să clasifice speciile animale, împărţindu-le în „vertebrate" şi „nevertebrate", să schiţeze o teorie a genezei şi să intuiască trăsăturile de caracter ereditare. El a ajuns la problemele filozofice ale sufletului trecând prin cele anatomice ale trupului. Şi le-a făcut faţă cu aceeaşi scupulozitate de observator exact. Şi-a construit sistemul filozofic, destinat să rămână un exemplu neîntrecut de „planificare", sprijinindu-se numai pe o strângere impresionantă de date şi de experienţe, cărora le-a închinat propria sa viaţă şi pe cea a unei întregi generaţii de cercetători. Scria greu. Proza sa e rece, moartă, fără vigoarea dramatică a prozei lui Platon. Se repetă, se contrazice. Acest maestru al raţionamentului gândeşte adesea greşit. Mai ales cade în greşeli grosolane atunci când are de-a face cu istoria, deoarece, crezând-o un fruct al logicii, nu reţine motivele pasionale, care sunt de fapt cele ce o determină.

Dar asta nu înseamnă că opera sa nu a rămas cea mai măreaţă şi mai bogată structură a minţii omeneşti.

Despre viaţa lui personală nu se ştie aproape nimic; poate pentru că nici n-a avut una în afara şcolii. I se cunoaşte doar o singură slăbiciune: aceea pentru inele, cu care îşi încărca degetele până nu i se mai vedeau. De politică nu s-a ocupat decât pe plan teoretic, propunând o *timocraţie*, adică o combinaţie de aristocraţie cu democraţie, care să garanteze competenţele şi să reprime abuzul de libertăţi, fără să cadă însă în tiranie. După cum se vede, era mult mai puţin radical decât Platon; şi deci ni se pare greu să atribuim cauza dizgraţiei sale acestor doctrine.

Adevărul e că la Atena Aristotel nu era popular: poate şi din cauza caracterului său auster şi ursuz, dar în primul rând din cauza relaţiilor sale cu stăpânul din Macedonia. În plus, mai exista şi rivalitatea dintre liceu şi academie, care îi crea antipatii.

După moartea lui Alexandru, Aristotel a fost acuzat de „impietate". Era obişnuita scuză la care se recursese şi contra lui Socrate. Din cărţile sale au fost extrase unele fraze care, luate izolat, puteau să sune ireverenţios: procedeu care, de atunci şi până azi, nu a fost niciodată abandonat. Printre altele, i-au reproşat şi cinstirea pe care i-o adusese socrului său, Hermias, nu atât pentru că acesta devenise tiran, cât pentru că se născuse sclav.

Aristotel a înţeles că era inutil să se apere şi a părăsit pe ascuns oraşul. „Nu vreau", a spus el, „ca Atena să se păteze cu un alt delict contra filozofiei." Tribunalul l-a condamnat la moarte în contumacie; şi poate că a cerut guvernului din Calcida, unde se refugiase la rudele sale din partea mamei, să-i fie extrădat. Oricum, însă, nu a avut loc nici un fel de incident diplomatic, pentru că Aristotel a murit pe neaşteptate, nu se ştie dacă datorită unei boli de stomac sau, ca şi Socrate, datorită cucutei.

Trupul său a fost pus în groapă aproape în acelaşi timp cu cel al fostului său elev Alexandru.

Partea a cincea

ELENISMUL

48
DIADOHII

Cea mai mare parte a cronicarilor încheie istoria Greciei o dată cu moartea lui Alexandru. Şi se înţelege de ce: pentru că din momentul acela, adică pe toată "perioada elenistă" ce se întinde până la cucerirea Greciei de către romani, ea devine greu de povestit din cauza vastelor orizonturi în care se pierde. Regele macedonean nu a cucerit lumea în marşul său incredibil până la Oceanul Indian, ci i-a rupt barierele, deschizând Orientului porţile spre iniţiativa greacă, revărsată aici cu o impetuozitate de torent. Greciei i-a lipsit întotdeauna capacitatea de coagulare naţională. Dar acum, centrele către care gravita acest popor ciudat – Sparta, Corintul, Teba şi, mai ales, Atena – n-au mai posedat forţa centripetă care să se opună celei centrifuge. Şi, aşa cum în zilele noastre naţiunile europene au abandonat Asiei şi Americii rolul lor de protagoniste ale istoriei, şi cetăţile greceşti de atunci au trebuit să cedeze acest rol regatelor periferice născute în urma moştenirii lui Alexandru.

Aşa cum am mai spus, acesta murise fără să lase un succesor sau să desemneze unul. Deci, aceia care şi-au împărţit efemerul şi întinsul imperiu pe care mica armată macedoneană îşi plantase steagul au fost locotenenţii săi, numiţi *diadohi*. Lisimah a luat Tracia; Antigon, Asia Mică; Seleucos, Babilonul; Ptolomeu, Egiptul; şi Antipatru, Macedonia cu Grecia. Ei au procedat la o astfel de împărţire fără să-i consulte măcar pe greci: şi doar în numele lor, cei care îi furnizaseră numeroase contingente de soldaţi, realizase Alexandru marile sale cuceriri. Lucrul acesta dovedeşte exact cât de puţin mai contau acum aceste state.

Practic, ne este imposibil să urmărim evenimentele prin care au trecut marile regate greco-orientale care au luat naştere de-a lungul întregului arc al Mediteranei în acest fel. Ne vom mulţumi, deci, să le relatăm succint doar pe cele ale lui Antipatru şi ale urmaşilor săi, singurele care, până la apariţia Romei, privesc direct Grecia şi Europa.

Plutarh povesteşte că, atunci când vestea morţii regelui a ajuns la Atena, mulţimile s-au revărsat pe străzi, cu ghirlande de flori, cântând imnuri de victorie, ca şi cum ei ar fi fost aceia care l-au ucis. O delegaţie s-a grabit să-l găsească pe Demostene, gloriosul fugar, marea victimă a fascismului macedonean, care, în realitate, după ce fusese condamnat cu probe că încercase să intre în solda duşmanului, fusese lăsat să se refugieze într-un exil comod. După cum vedeţi, istoria este monotonă, ca şi mizeriile oamenilor care o fac. Demostene s-a înapoiat spumegând de furie şi de oratorie refulată, a vorbit poporului în sărbătoare, propunând războiul de eliberare împotriva lui Antipatru opresorul; şi a organizat, cu ajutorul celorlalte oraşe din Pelopones, o armată pe care a asmuţit-o contra acestuia. Antipatru a desfiinţat-o într-o bătălie de câteva minute.

Macedoneanul era un ostaş vechi şi viteaz, care nu avea în faţa civilizaţiei şi culturii Atenei complexele lui Filip şi ale lui Alexandru. El a impus reparaţii grele oraşului rebel, a instalat acolo o garnizoană macedoneană şi a deportat, lipsindu-i de cetăţenie, pe vreo douăsprezece mii de tulburători ai ordinii publice, printre care trebuie să se fi aflat şi Demostene. Acesta a fugit la un templu din Calauria. Dar, când s-a văzut descoperit şi înconjurat, a băut otravă.

După o asemenea lecţie, atenienii au rămas câtăva vreme cuminţi, sub guvernarea unui om de încredere al lui Antipatru; cum am spune noi azi, un Quisling: acelaşi gentleman, Focion, care, în asemenea împrejurări, a făcut şi el ce a putut. Dar asta nu l-a scăpat de linşaj, când a murit Antipatru. Iar atenienii au avut şi de astă dată convingerea că ei l-au ucis. Casandru, noul rege, a mai intervenit şi el, deportând ceva oameni, instalând o nouă garnizoană şi încredinţând guvernarea altui Quisling,

întâmplător şi acesta tot un bărbat exemplar prin cinstea şi moderaţia sa: filozoful Demetrios Faler, elev al lui Aristotel.

Dar aici au intervenit nişte complicaţii între diadohi care, evident, visau fiecare să reunească în propriile sale mâini imperiul lui Alexandru. Antigon, cel din Asia Mică, a crezut că ar avea această putere, dar a fost bătut de alianţa celorlalţi patru. Fiul său, Demetrios Poliorcetul, care înseamnă „cuceritorul de cetăţi", şi-a limitat ambiţiile numai la Grecia; i-a gonit de acolo pe macedoneni, a fost primit la Atena ca un eliberator, şi s-a instalat în Partenon, transformându-l într-o garsonieră pentru amorurile sale de ambele sexe. Atenienii au considerat regimul său ca pe unul democratic şi liberal; dar el era numai unul libertin. De fapt, Demetrios nu-i persecuta decât pe aceia care încercau să fugă de insistenţele sale galante. Unul dintre ei, Damocles, ca să scape s-a aruncat într-un cazan cu apă în clocot, stârnind, mai mult decât admiraţia, uimirea concetăţenilor săi, prea puţin obişnuiţi cu asemenea exemple de pudoare şi de ţinută.

După doisprezece ani de orgii, Demetrios a reluat războiul împotriva Macedoniei. A învins-o, s-a proclamat regele ei, a trimis la Atena o altă garnizoană care a pus capăt intermezzo-ului democratic, şi s-a aventurat într-o nouă serie de campanii. A început cu Ptolomeu al Egiptului, apoi a luptat contra Rodosului şi, în sfârşit, contra lui Seleucos, pe care, după ce l-a învins şi l-a capturat, l-a obligat să se sinucidă.

Peste acest haos, în anul 279 înainte de Christos s-a produs o invazie a galilor celţi din Nord. Ei au parcurs Macedonia, care se găsea în plină revoluţie şi era deci lipsită de armată. Conduşi de câţiva trădători greci care cunoşteau trecătorile, ei au străbătut Termopile, jefuind în drumul lor toate oraşele şi satele.

Apoi, respinşi la Delfi de o armată recuperată cu greu, ei au cotropit Asia Mică, au masacrat populaţia şi numai angajându-se să le plătească un tribut anual i-a convins Seleucos să se retragă mai spre nord, cam pe unde este azi Bulgaria.

Din fericire, în momentul acela Antigon II, supranumit Gonatas, fiul lui Poliorcet, reuşea să înăbuşe revolta din Macedonia şi, în fruntea armatei sale, a măturat resturile invadatorilor. A fost un minunat suveran care, printre altele, a

avut şi norocul să rămână pe tron treizeci şi şapte de ani fără întrerupere, ani pe care şi i-a trăit cu înţelepciune şi cu discreţie, exercitându-şi cu mult tact puterea în toată Grecia. Însă Atena, cu ajutorul Egiptului, s-a răsculat. Gonatas, înfrângându-i ridicol de uşor trupele, nu s-a purtat aspru cu învinşii, ci s-a mulţumit doar să restabilească ordinea, instalând, pentru siguranţă, o garnizoană la Pireu şi o alta la Salamina.

În momentul acela, în toată peninsula se făceau încercări de adaptare la noua stare de lucruri şi de găsire a unui aranjament stabil, care să împace ordinea cu libertatea. S-au format două ligi: cea etolă şi cea ahee, în care fiecare din statele participante renunţa la ceva din suveranitatea sa proprie în favoarea uneia colective, exercitată de un *strategos*, ales după toate regulile.

Era un efort nobil şi înţelept de a depăşi, în sfârşit, individualismul; dar de făcut îl făceau tot aceiaşi greci. În anul 245, strategul aheu Aratos, cu talentul său retoric, a convins tot Peloponesul să intre în ligă, cu excepţia Spartei şi a Elidei, care s-au ţinut deoparte. Apoi, simţindu-se destul de puternic, a organizat o expediţie-surpriză asupra Corintului; a alungat de acolo garnizoana macedoneană şi, în fine, a dat lovitura şi la Pireu, de unde macedonenii, căpătând un bacşiş, au plecat la treaba lor.

Pentru întreaga Grecie era din nou o libertate adusă de străini, aşa cum pe nedrept fusese considerată şi Macedonia, care îi vorbea totuşi limba şi îi adoptase şi civilizaţia. Dar celelalte state, nevăzând aici decât o supremaţie ahee, s-au strâns în jurul ligii etole, inclusiv izolaţionistele Sparta şi Elida. Şi din nou a izbucnit un război fratricid. Macedonia ar fi putut profita de pe urma lui cu uşurinţă, dacă regentul său Antigon III, care aştepta majoratul fiului său vitreg Filip ca să-i cedeze tronul, ar fi vrut s-o facă.

Astfel, Grecia a continuat să mărşăluiască între discordii interne şi revolte sociale. Aceste revolte au molipsit până la urmă şi Sparta, citadela conservatorismului, care părea să fie la adăpost de orice răsturnări ale ordinii publice.

Concentrarea bogăţiilor în mâinile puţine ale unor privilegiaţi se accentua din ce în ce mai mult. Cadastrul din anul 244 demonstrează că cele 250.000 de hectare erau monopolul a

doar o sută de proprietari. Şi pentru că nu existau nici industrie şi nici comerţ, tot restul populaţiei era format din indivizi care nu posedau nimic. O încercare de reformă a venit de la cei doi regi care, ca de obicei, îşi împărţeau puterea în anul 242: Agis şi Leonida. Primul a propus o redistribuire a pământurilor după sistemul lui Licurg. Dar Leonida, sprijinit de latifundiari, a organizat un complot şi l-a asasinat, dimpreună cu mama şi cu bunica sa care, deşi mari proprietărese, fuseseră de acord cu împărţirea pământurilor. A fost o tragedie a unor femei din vechea lume eroică. Fiica lui Leonida, Chilonide, a trecut de partea soţului ei, Cleombrotos, care fusese deja partizanul lui Agis, şi l-a urmat de bunăvoie în exil.

Leonida şi-a făcut greşit socotelile atunci când, din raţiuni de zestre, i-a dat-o de nevastă fiului său Cleomene pe văduva lui Agis. Cleomene, urcat pe tron alături de tatăl său, s-a îndrăgostit de-a binelea de nevastă-sa (se mai întâmplă câteodată şi aşa), i-a împărtăşit ideile care erau acelea ale fostului soţ, s-a răzvrătit contra lui Leonida şi l-a gonit în exil. Cleombrotos a fost rechemat. Dar Chilonide, în loc să-l urmeze pe soţul învingător, s-a dus după taică-său.

Cleomene a realizat marea reformă, reactualizând ordinea semi-comunistă a lui Licurg. Apoi, considerându-se un făcător de dreptate, a dat fuga să elibereze tot proletariatul grec, care îl aştepta. Aratos a pornit contra lui cu o armată ahee şi a fost învins. Toată burghezia greacă începuse să tremure de frică şi a făcut apel la Antigon al Macedoniei, care a venit, a văzut şi a învins, obligându-l pe Cleomene să se refugieze în Egipt.

Dar, odată lupta de clasă dezlănţuită, aceasta nu s-a mai oprit, complicându-se cu cea care se ducea deja pentru primatul politic şi confundându-se cu ea. Chiar şi la Sparta triumful lui Leonida a fost efemer. Trezit acum, proletariatul bieţilor iloţi s-a ridicat şi el şi, din revoltă în represiune, n-a mai existat pace în Grecia până la venirea romanilor.

Uitam să vă spun că, atunci când Leonida a revenit pe tron, Chilonide nu l-a mai urmat la Sparta. A rămas în exil, să-l aştepte pe bărbatul său Cleombrotos care, de fapt, s-a şi întâlnit cu ea.

49
NOUA CULTURĂ

Nu există nici o mărturie din care să rezulte că grecii epocii elenistice ar fi avut sentimentul că, o dată cu moartea lui Alexandru, începea şi propria lor decădere. Dimpotrivă, bunăstarea materială l-a întărit pe acela al existenţei unei viguroase renaşteri. Venirea pe tronul Seleuciei şi al Egiptului etc. a noi dinastii greco-macedonene a deschis pieţele acestor ţări cărora le lipseau cam de toate. Niciodată comerţul mediteranean nu fusese mai înfloritor.

Îndelungata ucenicie făcută încă de pe vremea lui Pericle i-a adus pe bancherii din Atena într-o situaţie privilegiată. Ei şi-au instalat în noile capitale sucursalele şi au monopolizat toate tranzacţiile acestora. Unul din bancheri, Antimene, a organizat la Rodos prima societate de asigurări care, la început, se ocupa doar cu fuga sclavilor, dar apoi s-a extins şi asupra naufragiilor şi pirateriei. Cota era de opt la sută. Bogăţiile găsite în ţările învinse şi la satrapi, puse masiv în circulaţie, au provocat o spirală inflaţionistă cu care salariile erau incapabile să mai ţină pasul, deşi pe la sfârşitul secolului al treilea luase naştere un fel de "scară rulantă". Încet-încet, distanţele economice care acum îi separau pe cetăţenii săraci de sclavi s-au micşorat într-atât, încât unii cu alţii se confundau într-un proletariat mizerabil şi anonim. Recensământul făcut de Demetrios Faler la Atena în anul 310 înainte de Christos prezenta aceste cifre incredibile: douăzeci de mii de cetăţeni, zece mii de meteci, patru sute de mii de sclavi. Aproape cam în acelaşi timp, la Milet, dacă ne

luăm după inscripţiile de pe morminte, o sută de familii aveau în medie o sută optsprezece copii. În Eritreea, doar o familie din douăzeci avea doi copii. Să nu mai vorbim de un cuplu cu două fete: dacă nu amândouă, cel puţin una din ele era „expusă”, adică azvârlită afară pe uşă să moară de frig.

Această gravă criză de natalitate era în principal o consecinţă a satelor golite acum aproape în întregime de populaţie. Satele, neputându-se apăra, erau tot mai supuse devastărilor în timp de război. Şi apoi, preţurile produselor agricole deveniseră antieconomice acum, când grâul adus din Egipt era mult mai ieftin. Tăierea pădurilor completa restul, mai ales în Atica, ale cărei dealuri, spunea Platon, semănau cu oasele unei hârci. Minele din Laurium, acum când argintul era importat la un preţ mai convenabil din Spania, fuseseră abandonate; iar cele de aur din Tracia erau în mâinile macedonenilor.

Atunci, din ce trăiau grecii? În primul rând, din meşteşugărit şi din comerţ. Ba încă depindeau de acesta din urmă în asemenea măsură, încât multe state, pentru a se feri de capriciile şi de nesiguranţa iniţiativei private, au naţionalizat principalele industrii, aşa cum a făcut Miletul cu cea textilă, Priene cu salinele, Rodos şi Cnidos cu vesèla de preţ. Dar „vocea întâi a veniturilor” o reprezentau, ca şi azi, „câştigurile” emigranţilor care, în cea mai mare parte, nu erau nişte amărâţi, deşi aşa plecaseră de acasă, ci nişte Nearhos şi Onassis, proprietari de flote şi de bănci.

Aceştia erau cuceritorii lumii noi, deschisă iniţiativei lor de către armata lui Alexandru. Noile state care luau formă aveau nevoie de tehnicieni; şi numai bătrâna Grecie putea să li-i furnizeze. Un mic agent de schimb sosit la Bizanţ primea sarcina să organizeze Banca de Stat. Un modest întreprinzător maritim, chiar cu puţină practică de navlu, primea comanda unei flote. Aceşti oameni câştigau mult, furau tot atâta şi-şi asigurau o bătrâneţe liniştită în patrie, investindu-şi economiile în vile şi în palate. Dar când veneau acasă, nu puteau să-şi ia cu ei nici banca, nici flota, care rămâneau în ţara unde emigraseră; iar aceasta concura cu ele băncile şi flotele greceşti. Este veşnica

istorie a tuturor colonialismelor, destinate să se omoare cu propria lor mână, transformându-i pe supuşi în rivali.

În asemenea situaţie, să nu ne mirăm că viaţa din oraşele greceşti devenea tot mai rafinată. Acum, bărbaţii se rădeau. Iar femeile, aproape complet emancipate, luau parte activă la viaţa publică şi culturală. Platon le şi admisese în universitatea sa. Una din ele, Aristodama, a ajuns cea mai faimoasă „recitatoare" de versuri şi a realizat „turnee" în toate ţările Mediteranei. Sigur că, pentru a face faţă atâtor obligaţii, femeia trebuia s-o abandoneze pe cea a maternităţii. Avortul era pedepsit doar când era făcut contra voinţei soţului. Dar voinţa soţului a fost întotdeauna doar cea a nevestei. Homosexualitatea lua proporţii. Ea fusese mereu practicată, chiar şi în vremurile eroice, dar acum ajunsese la ordinea zilei în toate mediile sociale. Acest popor, faimos cândva pentru sobrietatea sa, îi aducea acum din Orient pe cei mai renumiţi bucătari, ale căror mâncăruri bogate în grăsimi şi mirodenii îi făceau să se îngraşe. „Sportivi" nu mai erau atleţii, ca pe vremuri când fiecare tânăr trebuia să devină unul şi să participe la concursuri pentru culorile ţării sau ale *clubului* său; erau spectatorii care, ca şi azi, făceau galerie stând pe bănci şi jucând la Pronosport.

Cele două ramuri industriale care înfloreau mai mult erau aceea a îmbrăcăminţii, fie bărbătească fie de damă, şi cea a săpunurilor, catalogate în o sută optzeci şi trei de sorturi, divers parfumate. Demetrios Poliorcetul impusese la Atena nişte impozite care totalizau vreo jumătate de milion de lire, justificându-le exact ca „cheltuieli pentru săpun" destinat iubitei lui Lamia. „A dracului femeie, tare murdară trebuie să mai fie!", comentau glumeţii din Atena.

Un articol care consuma acum multe resurse private erau cărţile. Poate mai mult din snobism decât dintr-o adevărată nevoie de cultură, dar mai ales pentru că limba greacă devenise limbă oficială chiar şi în Egipt, în Babilon şi în Persia, etc., producţia de carte a început în serie, folosindu-se mii de sclavi specializaţi. Papirusul importat din Alexandria furniza un material excelent. Şi, ca lucrul să meargă mai repede, s-a inventat un nou scris, mai simplu, adică un soi de stenografie.

Activitatea din biblioteca lui Aristotel demonstrează până la ce punct ajunsese această pasionată bibliofilie. La moartea lui Platon, Aristotel cumpărase, pentru mai bine de zece milioane de lire, un număr oarecare de volume şi le adăugase celor ale sale, care trebuie să fi fost şi mai numeroase. Fugind de la Atena, le-a lăsat elevului său Teofrast care, la rândul său, le-a lăsat lui Neleu. Acesta le-a transportat în Asia Mică şi, ca să le ferească de lăcomia regilor din Pergam, foarte avizi de aşa ceva, le-a îngropat. Un secol mai târziu, au fost descoperite întâmplător şi cumpărate de filozoful Appelicon, care le-a copiat pe toate interpolând după capul său, pe acolo pe unde umezeala deteriorase paginile. Cât de inteligent o fi făcut-o nu se ştie. Poate că proza lui Aristotel ne-ar părea azi mai puţin plictisitoare fără aceste retuşări. Comoara a căzut în mâinile lui Silla, atunci când acesta a cucerit în anul 86 Atena. Şi, la Roma, unde fuseseră transportate, le-a recopiat Andronic şi le-a publicat din nou textele.

Alţi pasionaţi au fost Ptolomeii. La curtea lor, funcţia de bibliotecar era una din cele mai importante, pentru că o implica şi pe aceea de tutore al moştenitorului tronului. Din această cauză, numele acelora care au deţinut-o au rămas în istorie, aşa cum au fost Eratostene, Apolloniu, etc. Ptolomeu III a strâns peste o sută de mii de volume, adunate de prin tot regatul şi compensându-i pe proprietarii lor cu còpii făcute pe propria sa cheltuială. El a închiriat de la Atena, pentru circa o sută de milioane de lire, manuscrisele lui Eschil, Sofocle şi Euripide. Şi nu a returnat apoi decât copiile, oprindu-şi originalele.

Încet-încet, caligrafia a devenit o artă calificată, care a adus multor sclavi cetăţenia. „Atelierele de scris" s-au înmulţit şi s-au perfecţionat până au atins eficienţa unor adevărate edituri. A luat naştere un anticariat destinat autentificării şi achiziţionării manuscriselor vechi, pentru care amatorii cheltuiau sume fabuloase. Filologul Calimah a alcătuit primul catalog al tuturor originalelor existente în lume şi al primelor lor ediţii. Aristofan din Bizanţ a inventat majusculele, punctuaţia şi „de la capăt-ul". Aristarh şi Zenodot au rescris *Iliada* şi *Odiseea*, care există şi azi aşa cum le-au redactat ei.

Toate acestea ne spun ce a însemnat „cultura" perioadei elenistice. Ea nu mai era doar fantezia poeţilor şi a gânditorilor, care făceau schimb cu ea în *agora* şi în saloanele lui Pericle, lăsând elevilor lor grija să transcrie ceea ce fusese recitat. Acum ea pierduse acel ton de conversaţie şi de improvizaţie care îi împrumuta un parfum de spontaneitate şi de sinceritate; devenise o tehnică de studioşi specializaţi, foarte pricepuţi în probleme de critică şi de bibliografie, pe cât erau de săraci în inspiraţie creatoare. Aceştia compilau cataloage şi biografii, se certau pe interpretări, se împărţeau în şcoli, clici şi secte. Şi scriau numai ca să se citească între ei; apăreau proze, chiar şi poezii pedante, perfecte ca metrică dar lipsite de căldură.

Ca lucru bun şi util, au făcut doar gramatici şi dicţionare. Limba greacă, acum când se amestecase şi cu cele orientale, se altera în ceea ce numim noi azi un *petit nègre**. Sunt fenomene care nu pot fi oprite şi, de fapt, nici măcar filologii greci nu au reuşit s-o facă. Dar, totuşi, lor trebuie să le fim recunoscători că ne-au salvat greaca veche clasică şi ne-au furnizat cheia ei, cu toate că azi elevii noştri de liceu îi blestemă.

În palatele şi în vilele ateniene din acea vreme, pentru bonton era obligatoriu să se vorbească limba veche, subliniindu-i-se chiar şi arhaismele, aşa cum fac elevii de la Eton în Anglia, şi deschizând discuţii interminabile asupra cutărui sau cutărui fragment din Homer sau Hesiod. Era şi acesta un semn de evadare din actualitate şi de progresivă detaşare de o viaţă care îşi găsise acum alte centre în Asia şi în Egipt, unde ea pulsa cu mai multă vigoare.

* *Petit-nègre* – (fam.) limbaj incorect (în lb. franc. în original).

50

MICII „MARI“

Deoarece teatrul este oglinda directă a unei societăţi, lumea elenistică şi-a aflat-o pe a sa în comediile lui Menandru, care au început să fie reprezentate în chiar anul morţii lui Alexandru cel Mare. Au fost o sută patru şi nu ne-au rămas din ele decât fragmente; destul totuşi ca să înţelegem cât de mici erau mai marii vremurilor acelora. Asistând la una, un critic a exclamat: „O, Menandru! O, viaţă! Care din voi doi îl imită pe celălalt?” Nu ştim. Ştim doar că ambii se mulţumeau cu puţin: să pună nevestei sau soţului coame, să nu plătească impozitele şi să apuce moştenirea unchiului bogat. Dar nu-l putem învinui pe Menandru dacă marile probleme ale vieţii din Atena acelei vremi astea erau.

Menandru a trăit cum a scris: adică fără să ia lucrurile prea în serios. Fiind frumos, bogat şi cu o educaţie de domn, a gustat plăcerile pe acolo pe unde le-a găsit; şi în special la femei, spre marea disperare a Glicheriei, nevastă-sa, care, nefericita, îl iubea cu pasiune şi era şi geloasă. Ca autor, publicul îl prefera pe Filemon, de la care nu ne-a rămas nimic, dar despre care se ştie că era un foarte abil organizator de galerii plătite să aplaude. După spusele celor competenţi, Menandru era mult mai bun decât el, mai ales datorită stilului său elegant şi cizelat. Oricum, romanul Terenţiu pe Menandru l-a luat ca model. Câteodată scria şi poezii. Şi într-una din ele, în mod ciudat, şi-a presimţit moartea în apele mării. S-a înecat, de fapt, la vârsta de cincizeci şi doi de ani, din cauza unui cârcel, pe când înota în golful Pireu.

Un alt autor, dar nu de teatru, care ne înfăţişează foarte bine rafinata şi moleşita societate elenă, a fost poetul Teocrit, autorul unei mari inovaţii în lirica greacă: sentimentul naturii. Grecii, ca toţi meridionalii, inclusiv italienii, nu l-au avut niciodată; şi inspiraţia au căutat-o întotdeauna, dacă era cazul, în istorie, adică în faptele oamenilor, deşi le atribuiau câteodată şi zeilor. Pentru prima oară, la Teocrit, se aude murmurul apelor şi foşnetul frunzelor.

Se născuse în Sicilia, dar carieră a făcut la Alexandria – care acum era preferată Atenei –, compunând un panegiric pentru Ptolomeu II, care l-a luat la curte. Sigur însă că succesul *Idilelor* sale s-a datorat cucoanelor, care le-au găsit „excelente"; şi, ca stil şi ca limbă, într-adevăr erau. Teocrit avea totul ca să placă femeilor: fineţea, melancolia şi homosexualitatea. Dar, mai ales, în ton cu vremea, avea ceea ce portughezii numesc *saudade*, acel amestec al său de nostalgie cu regrete şi cu aspiraţii ambiţioase în care îşi înmuia pana, lucru tipic pentru o societate decadentă.

Dar sensul şi măsura alunecării lente a Greciei pe poziţii, să le spunem, periferice, de renunţare în căutarea răspunsurilor la marile întrebări ale vieţii, ale justiţiei şi ale moralei, ni le dau redimensionarea gândirii filozofice, mai mult decât cea a gândirii literare. În acest domeniu, Atena şi-a menţinut întâietatea, graţie a două mari şcoli care au continuat să înflorească, chiar şi după dispariţia celor doi întemeietori şi învăţători: academia şi liceul.

Liceul fusese încredinţat de Aristotel, atunci când a părăsit oraşul, lui Teofrast; şi acesta l-a condus fără întrerupere timp de treizeci şi patru de ani. Venea de la Lesbos, şi numele său adevărat nu se cunoaşte; poate că şi el însuşi l-o fi uitat, obişnuit acum cu cel pe care i-l dăduse Aristotel, şi care înseamnă „elocvent ca un zeu". Diogene Laerţiu îl descrie ca pe un om liniştit, binevoitor şi afabil, atât de popular printre studenţi, că aceştia veneau cu miile la lecţiile sale. Nu era un mare gânditor; filozofia propriu-zisă îi datorează prea puţin. El a subliniat tendinţa ştiinţifică şi de experimentare a liceului, cu alte cuvinte caracterul său empiric, dedicându-se mai ales istoriei naturale. Era un profesor exemplar pentru limpezimea şi eficacitatea

expunerilor sale. A scris un pamflet superficial şi cinic împotriva căsătoriei, care mai târziu a înfuriat-o rău de tot pe Leonţia, amanta lui Epicur. I-a şi răspuns cu un alt pamflet. Dar opera care ne-a rămas de la el, şi care se citeşte şi azi cu plăcere, este tocmai aceea căreia el îi dăduse probabil mai puţină importanţă şi pe care o scrisese ca să-i mai treacă timpul: *Caracterele*, o carte demnă de cel mai bun memorialism francez din secolul al optsprezecelea.

Teofrast s-a ţinut departe de politică. Asta nu l-a împiedicat, totuşi, pe un oarecare Agnonide să-l acuze de obişnuita „impietate". Ca şi maestrul său, Teofrast n-a vrut să înfrunte riscul unui proces şi a părăsit, tiptil-tiptil, Atena. Dar, la câteva zile după aceea, negustorii din cartier s-au pornit să protesteze în faţa Adunării. Teofrast fusese urmat în exilul său de sute de elevi, toţi clienţi ai prăvăliilor lor care nu mai aveau acum cui să-şi vândă marfa. Aşa că, nu din spirit de dreptate şi de dragul filozofiei, ci ca să nu se strice mezelurile şi caşcavalul, acuzaţia a fost retrasă şi Teofrast a venit înapoi triumfător la liceul său, unde a rămas până la moarte, care l-a surprins la optzeci şi cinci de ani.

După el, şcoala, tocmai din cauza specializării sale ştiinţifice, a decăzut. Era un domeniu nou, unde Atena nu se putea lăuda cu o tradiţie în stare să se opună modernelor echipamente şi instalaţii de la Alexandria, pornită deja pe drumul unei capitale a tehnicii. Pentru motive contrare, a continuat să înflorească academia care, după Platon, trecuse de puţină vreme în mâinile lui Speusip şi apoi în cele ale lui Xenocrat. Acesta din urmă a condus-o timp de douăzeci şi cinci de ani.

Ca şi Teofrast, Xenocrat a fost un maestru exemplar, care a contribuit mult la ridicarea în ochii opiniei publice a prestigiului unei categorii de învăţători mult discreditată de sofişti. Acelaşi Laerţiu spune că, atunci când trecea pe stradă, până şi hamalii din port, respectuoşi, îi făceau loc; şi sigur că nu-l confundau cu vreun puternic al zilei. Xenocrat era mai sărac decât Iov; n-a acceptat niciodată să fie stipendiat, şi ar fi sfârşit-o în închisoare pentru neplata impozitelor dacă n-ar fi intervenit personal Demetrios Faler. Odată, Atena îl trimisese împreună cu

alți ambasadori la Filip al Macedoniei, care, după terminarea misiunii, a spus despre el, confidențial, unor prieteni: „singurul pe care nu am reușit să-l corup". Intrigată, și poate chiar enervată de aureola sa de om virtuos, curtezana Frine a vrut să-l încerce; într-o noapte a bătut la ușa lui și, prefăcându-se că e urmărită de un bandit, i-a cerut adăpost. Xenocrat i-a oferit politicos patul său și s-a culcat și el lângă ea. În zorii zilei, femeia a fugit plângând de necaz că fusese învinsă.

După moartea sa, a început să decadă și academia. Sau mai bine zis, a început să decadă studiul acelor discipline pe care, pe vremea lui Pericle și a lui Aristotel, le avea în comun cu liceul; cei doi fuseseră de acord asupra unui punct: să admită că se putea ajunge la cunoașterea adevărului. Dar nimeni nu mai credea acum în așa ceva. Atâtea ipoteze se formulaseră asupra lui, atâtea școli își disputaseră metodele de a-l cunoaște! Și ce rămânea, dacă nu o grămadă de palavre?

Pirron a fost interpretul acestei stări de spirit. Era din Elida, și îl urmase pe Alexandru în India, unde probabil că prinsese ceva din filozofia hindusă. S-a întors de acolo cu convingerea că, oricum, înțelepciunea constă în a renunța la căutarea adevărului, care este de neatins, și că trebuie să te mulțumești cu liniștea sufletească, mai ușor de obținut dacă te conformezi miturilor și convențiilor mediului în care trăiești: falsuri, bineînțeles, dar nu mai mult decât teoriile filozofilor. Iar el așa a făcut, acceptând legile și obiceiurile orașului său, renunțând chiar să-și îngrijească și răceala. Spunea că „viața este un bun nesigur, iar moartea nu e un rău sigur". Și poate că chiar din această cauză a trăit nouăzeci de ani.

Dar cei mai mari campioni ai unei astfel de filozofii a renunțării au fost Epicur și Zenon. Cel dintâi era din Samos, și a fost unul din puținii filozofi ai vremii care s-au format în afara școlii lui Platon și Aristotel. La Atena a ajuns, ca să spunem așa, gata făcut, la vârsta de treizeci și cinci de ani; și a înființat pe cont propriu o școală, în grădina casei sale. Exceptând concubinajul cu Lenția, care l-a iubit cu pasiune deși a continuat să se prostitueze, și pe care nu a luat-o în căsătorie, Epicur era un om cu obiceiuri foarte simple; mânca numai pâine cu brânză și trăia izolat, respectând legile și zeii. Ceea ce lumea obișnuită

numeşte azi „epicurean" nu are nimic de a face nici cu viaţa sa intimă, nici cu ideile sale, adunate de el în trei sute de cărţi. „Credo-ul" său moral, în sceptica şi licenţioasa Atenă a acelor vremuri, impresionează prin onestitate. Înţelepciunea, spunea el, nu constă în a explica lumea, ci în a-ţi construi în ea un colţişor al tău de linişte, cu ajutorul puţinelor lucruri ce ţi se pot oferi: modestia, respectul celorlalţi, prietenia. Prieteniile lui Epicur au fost cu adevărat proverbiale. Când, la şaptezeci de ani, a murit, după ce îşi petrecuse treizeci şi şase învăţându-şi şi iubindu-şi elevii, ultimul său efort, chinuit de suferinţa pe care i-o provocau pietrele de la rinichi, a fost să dicteze unuia din ei o scrisoare de recomandare pentru copiii lui Metrodor, un alt elev al său.

Zenon era un milionar din Cipru care într-un naufragiu în apele Pireului a pierdut totul, mai puţin viaţa. Stând neconsolat în prăvălia unui librar, a deschis din întâmplare *Memorabilele* lui Xenofon, la pagina care vorbea despre Socrate, şi a întrebat unde poate fi găsit un asemenea om. „Ia-te după ăla de colo", i-a răspuns librarul, arătându-i-l pe Crates, care tocmai trecea. Crates era un teban care renunţase la bogăţia sa fabuloasă ca să ducă o viaţă de cinic, adică de cerşetor. Zenon s-a luat după el şi, după ce i-a ascultat vorbele, a mulţumit zeilor că a naufragiat şi că a ajuns sărac. A studiat şi la academia lui Xenocrat, apoi şi-a făcut pe cont propriu o şcoală, sub denumirea de *stoică*, după porticele de la Stoa sub care îşi ţinea cursurile.

Timp de patruzeci de ani, dând ca exemplu viaţa sa de franciscan, le-a demonstrat elevilor avantajele simplităţii şi ale abstinenţei. Printre aceştia era şi Antigon al Macedoniei care, ajungând rege. l-a poftit să vină la Pella. Zenon. pentru a rămâne credincios şcolii sale şi sărăciei, i l-a trimis pe elevul său Perseu.

Mai preda încă la nouăzeci de ani, când a căzut într-o zi şi şi-a rupt un picior. A lovit pământul cu pumnul şi a spus: „De ce mă chemi la tine în felul ăsta? Iată-mă". Şi s-a sugrumat cu propriile sale mâini.

51
FACEŢI LOC ŞTIINŢEI

Decăderea filozofiei, redusă acum doar la căutarea unor norme morale şi a unei conduite, a favorizat ştiinţa care, de fapt, în aceşti al treilea şi al doilea secol, a realizat înflorirea sa maximă. Este o poveste veche, ce durează dintotdeauna: ori de câte ori omul renunţă la ideea de a descoperi prin raţionament marele „pentru ce" al vieţii şi al universului, ţelul exact al filozofiei, se refugiază în studierea lui „cum", care este treaba ştiinţei. Chiar şi noi, contemporanii, trăim exact într-una din aceste conjuncturi.

Dar la asta se mai adaugă şi alte cauze. Mai întâi, instaurarea, în locul vechilor regimuri democratice, a celor autoritare, care sunt întotdeauna mai ahtiate după progres tehnic şi mai capabile să-i ofere acestuia ceva organizat. Apoi, înmulţirea şcolilor, a cărţilor, a muzeelor. Şi, în sfârşit, afirmarea unei limbi comune, cea greacă, drept mijloc de schimb pentru circulaţia ideilor.

Euclid, care era destinat să rămână timp de două mii de ani sinonim cu geometria, a scris de fapt în *Elementele* sale că întreaga lui strădanie nu a urmărit decât să strângă şi să concentreze toate descoperirile oamenilor de ştiinţă greci, al căror loc de adunare devenise universitatea din Alexandria. Despre el nu se ştie decât că a trăit pentru a-i învăţa pe alţii, că elevii săi au ajuns mari învăţători-ai vremii, că nu avea un ban şi că nici nu a ţinut să-l câştige.

Din şcoala lui a ieşit şi Arhimede, care nici n-a avut măcar timp să-l cunoască. Venea de la Siracuza, era fiul unui astronom, şi se bucura de protecţia lui Hieron, luminatul şi binevoitorul tiran al oraşului, cu care de altfel se şi înrudea de departe. Era un om distrat şi împrăştiat, ca de altfel mai toţi oamenii de ştiinţă, care deseori pentru a desena sfere şi cilindri pe nisip, cum se obişnuia pe atunci, uita chiar să mănânce şi să se spele. Cercetările sale porneau de la o observare atentă a fenomenelor naturale. Într-o zi, de exemplu, Hieron i-a dat să controleze o coroană, pusă la socoteală de către bijutier ca fiind în întregime de aur, dar cu rugămintea să n-o scrijelească. Săptămâni întregi a căutat zadarnic Arhimede un sistem. Într-o dimineaţă, însă, i s-a întâmplat să observe în baie că nivelul apei se ridica pe măsură ce corpul i se cufunda şi că, în aceeaşi măsură, cântărea parcă mai puţin. Şi aşa a ajuns să formuleze faimosul „principiu" că un corp cufundat în apă pierde din greutate echivalentul apei pe care o dezlocuieşte. Şi imediat i-a fulgerat prin minte ideea că, odată cufundat, un corp înlocuieşte o cantitate de apă proporţională cu propriul său volum. Aducându-şi aminte că un obiect de aur are un volum mai mic decât unul de argint de aceeaşi greutate, a făcut experienţa cu coroana şi a constatat că aceasta dezlocuia mai multă apă decât dacă ar fi fost numai de aur. Vitruvius povesteşte că Arhimede a fost atât de fericit de această descoperire încât, pentru a alerga să i-o spună lui Hieron, a uitat să se mai îmbrace şi s-a repezit pe stradă gol, strigând: „*Evrika, evrika*", adică: „Am găsit, am găsit".

Hieron i-a cerut lui Arhimede, care fabrica diverse maşinării pentru propria-i plăcere, să studieze cum funcţionau ele şi să descopere legile mecanice după care se conduceau, pentru a le putea aplica în caz de război. Dar Hieron nu le-a folosit niciodată, pentru că niciodată Siracuza n-a fost pusă în situaţia de a avea nevoie de aşa ceva. Din păcate, urmaşii săi, în loc să-i continue politica înţeleaptă, de fidel alianţei cu Roma, i-a nesocotit acesteia puterea şi şi-a atras mânia consulului Marcellus, care a asediat Siracuza şi pe mare şi pe uscat. Arhimede a născocit tot felul de drăcovenii ca să-şi ajute patria:

macarale uriaşe pentru agăţat corăbiile ca să le răstoarne, şi catapulte care să le îngroape sub un uragan de bolovani. Îngroziţi, romanii au început să creadă că era vorba de o vrăjitorie şi au atribuit-o unui zeu venit în ajutorul Siracuzei. Numai că Marcellus ştia despre ce fel de zeu era vorba. Şi când inexpugnabilul oraş, după opt luni de asediu, s-a predat din cauza foamei, a dat ordin ca nimeni să nu se atingă de Arhimede. Acesta, ca să-i mai treacă timpul, stătea şi desena nişte cercuri pe nisip, când un soldat roman, recunoscându-l, i-a poruncit să se prezinte imediat la domnul consul. „Stai să termin", i-a răspuns bătrânul. Dar zelosul soldăţoi, obişnuit cu disciplina romană, l-a ucis. În clipa aceea Arhimede avea şaptezeci şi cinci de ani, iar ştiinţa a trebuit să aştepte mai mult de o mie şapte sute ca să afle în Newton un descoperitor de aceeaşi valoare.

Un mare pas l-a făcut în această epocă astronomia, pe care grecii din perioada clasică o cam neglijaseră. Se ştie foarte bine de unde le venea stimulentul: din Babilon, care avusese întotdeauna monopolul acestor studii. Mari descoperiri nu s-au făcut însă, pentru că lipseau mijloacele de investigaţie. Dar a fost pentru prima oară când s-a născut îndoiala asupra fixităţii Pământului în centrul universului, aşa cum se credea până atunci. Arhimede îi atribuie lui Aristarh din Samos ipoteza că centrul universului ar fi soarele, în jurul căruia Pământul ar executa o mişcare circulară. De aici a luat naştere o polemică ale cărei amănunte nu le cunoaştem, dar care ne face să credem că şi pe atunci o fi existat vreun fel de Inchiziţie, dacă ne gândim că polemica s-a încheiat cu o retractare a lui Aristarh care, până la urmă, a revenit la vechea teză geocentristă. Evident, nu voia să suporte necazurile pe care, cu optsprezece secole mai târziu, le-a avut de suportat Galileu.

Prudent, Hipparh din Niceea s-a ţinut departe de această problemă arzătoare, mulţumindu-se doar să perfecţioneze instrumentele vremii – astrolabul şi cvadrantul – şi să stabilească metoda de determinare pe Pământ a diferitelor puncte după latitudine şi longitudine. El a fost acela care a dat lumii greceşti un calendar logic şi bine gândit, după ce fixase anul solar la trei

sute şaizeci şi cinci de zile şi un sfert, mai puţin patru minute şi patruzeci de secunde, abătându-se doar cu şase minute de la calculul din ziua de azi.

Hipparh a fost adevăratul întemeietor al sistemului ptolemeic. Până la Copernic, astronomia a trăit prin el. El a descoperit oblicitatea elipsei şi a reuşit să calculeze distanţa până la lună, cu o eroare de numai douăzeci de mii de kilometri.

Dacă n-a fost cel mai original teoretician, a fost cu siguranţă cel mai subtil observator din Antichitate. Într-o noapte, explorând ca de obicei cerul, a descoperit o stea care nu existase în noaptea precedentă. Ca să evite pe viitor orice îndoială, a desenat o hartă a cerului, cu poziţia a o mie optzeci de stele fixe. Este harta pe care s-a studiat până la Copernic şi Galileu. Confruntând-o cu aceea pe care a alcătuit-o Timocrat, cu patruzeci de ani mai înainte, Hipparh a calculat că stelele se deplasaseră cu două grade. A ajuns astfel la descoperirea sa cea mai importantă, aceea a echinocţiilor, al căror avans, an de an, l-a calculat la treizeci de secunde (în timp ce, după calculele noastre, el este de cincizeci).

Cineva se va întreba, poate, cum au făcut grecii de au realizat măsurători atât de exacte cu matematica lor rudimentară. Dar şi aceasta realizase mari progrese, acum când din lumea greacă făcea şi Egiptul parte, unde matematica fusese întotdeauna la mare cinste. Noi i-am lăsat pe atenieni la Pericle, când numărau doar pe degete. Acum ei socoteau cu literele alfabetului, folosind primele nouă litere pentru unităţi, următoarele pentru zeci, celelalte pentru sute, etc. Dar mai erau şi accentele care indicau fracţiunile. Rezulta de aici o stenografie rapidă, dar complicată, care a favorizat formarea unor specialişti pentru citirea ei. Şi tot ei au fost aceia care au perfecţionat-o mai târziu.

Deoarece studiile ştiinţifice sunt întotdeauna interdependente, era normal ca aceste progrese să se reflecte şi asupra ştiinţelor naturale şi a medicinei. Aristotel şi liceul său i-au creat premisele şi i-au favorizat condiţiile, cu culegeri şi cu cataloage de diverse materiale. Teofrast, care avea pasiunea grădinăritului, a scris o *Istorie a plantelor* care, timp de câteva

secole, a constituit un manual pentru toți botaniștii. Acest mediocru filozof a fost cel mai mare naturalist al Antichității, mai ales în ceea ce privește rigurozitatea metodei.

Ptolomeii au fost toți oameni preocupați de sănătate și au stimulat în mod constant medicina. Acum ea nu mai depindea de geniul intuitiv al unui om, ci devenise un obiect de studiu, de laborator, de cercetări în colectiv. Asta nu l-a împiedicat pe Erofilos să se distingă prin studiile sale asupra materiei cerebrale. Le-a făcut disecând creierul, a descoperit funcția meningelui și a trasat o primă și rudimentară deosebire între sistemul nervos al creierului și cel al măduvei șirei spinării. A făcut diferența între vene și artere și a furnizat diagnozei lucrul cel mai elementar, dar și cel mai necesar dintre toate: măsurarea stării de febră prin luarea pulsului, ale cărui bătăi le urmărea cu ajutorul unei clepsidre cu apă. El a fost acela care a dat nume duodenului și a pus bazele obstetricii.

A avut un singur rival, pe Etisistrate, care a fost un fel de Pende* în ceea ce privește importanța sistemului glandular. A intuit vag metabolismul bazal și a anticipat marile legi ale higienei. Acești oameni de știință și colegii lor mai mărunți au conferit medicinei un foarte ridicat prestigiu, lucru care îl făcea aproape sacru pe cel care o practica.

Secolul dramaturgilor și al filozofilor era urmat de cel al doctorilor.

*Nicola Pende (1880-1967), medic italian, specialist în endocrinologie.

52
ROMA

Pentru Grecia, care își găsise un echilibru stabil și definitiv după cucerirea ei de către dorieni, dușmanul din totdeauna a fost Orientul. Ce se întâmpla în Occident nu o interesase decât în mod întâmplător. În afară de marinarii care îi frecventau porturile, poate că nimeni nu știa la Atena până la ce stadiu de dezvoltare ajunseseră coloniile grecești din Italia meridională și din Sicilia; și poate că și din această cauză s-a hotărât cu atâta ușurință Nicias să inițieze o expediție împotriva Siracuzei. Catastrofa cu care s-a încheiat aceasta a contribuit probabil la scăderea interesului; iar cuceririle lui Alexandru l-au anulat de tot, concentrând definitiv atenția grecilor spre Est. O dovadă o reprezintă ascensiunea, în veacul al treilea, a Rodosului. Ea s-a datorat tocmai poziției geografice care făcea din această insulă și o etapă obligatorie, și un centru de greutate în toate schimburile greco-orientale. După ce a rezistat eroic lui Demetrios Poliorcetul, Rodosul a reunit într-o ligă și alte insule din Egee și a păstrat-o prudent pe o linie de neutralitate. Politica sa a fost atât de inteligentă, încât atunci când, în anul 225 înainte de Christos, orașul a fost distrus de un cutremur, toată Grecia i-a trimis ajutoare în bani și alimente, văzând în el un pilastru de neînlocuit pentru economia sa.

În schimb, nimeni n-a schițat nici un gest atunci când, cu câțiva ani mai înainte, Tarentul s-a aflat în conflict cu Roma. Și tarentinii erau greci; și ei au cerut asistență conaționalilor lor din patria-mamă. Dar nu au găsit decât pe un singur om dispus să le

sară în ajutor: pe Pirrus, regele Epirului, din aceeaşi stirpe molosă cu Olimpia, mama lui Alexandru. Pirrus a debarcat în Italia cu douăzeci şi cinci de mii de infanterişti, trei mii de călăreţi şi douăzeci de elefanţi, pe care grecii îi importau din India. Era un comandant de armată viteaz, care probabil că se gândea să repete în Apus isprăvile din Răsărit ale lui Alexandru şi, la fel ca el, era îmbătat de gloria acestuia şi a lui Ahile, din care avea chiar convingerea că descinde. La Heracleea, i-a bătut pe romanii speriaţi de „boii lucani", cum i-au numit ei pe elefanţii nemaiîntâlniţi niciodată până atunci. Dar a pierdut acolo jumătate din armată şi şi-a dat seama că Roma nu era Persia; iar, după o altă victorie sângeroasă la Ascoli, a cotit-o spre Sicilia, ca s-o scape de cartaginezi; spera că o să-i fie mai uşor să se umple de glorie pe spinarea lor. I-a bătut şi pe ei, dar a găsit atât de puţină înţelegere printre grecii de acolo că, lăsându-i cu destinul lor, a traversat din nou strâmtoarea Messina, a luat bătaie de la romani la Beneventum şi, cătrănit, a părăsit Italia, murmurând profetic: „Ce câmp de bătaie grozav las între Roma şi Cartagina!"

Pirrus a murit puţin după aceea la Argos. Iar Grecia nici nu s-a sinchisit de dispariţia lui, cum nici nu se sinchisea de aventurile lui occidentale. Epirul era un ţinut periferic şi muntos, pe care toţi îl considerau barbar şi aproape străin. În acelaşi an (272), Roma a anexat Tarentul, aşa cum anexase şi Capua şi Neapole; şi din toate coloniile greceşti din sudul Italiei nu a mai rămas nimic. Puţin după aceea, Roma a început duelul său mortal cu Cartagina. Iar concluzia a fost că şi coloniile greceşti din Sicilia i-au căzut în mână.

Dacă de data asta Grecia s-a trezit din toropeală, n-a făcut-o pentru că a văzut în acest episod o catastrofă naţională şi şi-a dat seama de ameninţarea care se profila dinspre vest, ci doar pentru că a văzut aici numai un pretext de a se revolta contra stăpânului său macedonean care, în acel moment, era Filip: acesta se urcase la optsprezece ani pe un tron ce-i fusese păstrat minorului cald de către tatăl său vitreg şi tutore, Antigon III. Extraordinar lucru pentru acele vremuri: un regent care, în loc să-l ucidă pe moştenitorul legitim ca să păstreze pentru sine puterea, i-o

servea acestuia pe tavă, numai ca să-şi capete numele de *dosone*, cel ce promite şi se ţine de cuvânt, cum se spune în Argentina despre Perón, *que cumple*.

Din păcate, în istorie nu întotdeauna cinstea face parale. Şi, în cazul de faţă, ar fi fost mult mai bine ca Antigon să se arate mai puţin onest. Filip era un băiat curajos şi nu lipsit de talente politice, dar era şi plin de ambiţii necontrolate şi absolut amoral. L-a otrăvit pe Aratos, strălucitul *strategos* al ligii ahee, şi-a ucis propriul fiu, suspectându-l de trădare, şi a încurcat toată Grecia într-un păienjeniş de intrigi. Dar a comis şi o greşeală fatală: aceea de a crede, după victoria lui Hannibal de la Canae, că Roma se afla în agonie. Şi, la fel ca Mussolini care, după înfrângerea Franţei, s-a aliat cu Hitler, tot aşa şi Filip i s-a alăturat Cartaginei şi a convocat la Naupactos pe reprezentanţii tuturor statelor greceşti, în vederea unei cruciade în Italia. Agelaos, delegatul ligii etole, a salutat în el pe campionul independenţei elene. Dar cineva, pe ascuns, a făcut să circule printre cei adunaţi o copie mai mult sau mai puţin apocrifă a tratatului stipulat de Filip cu Cartagina, prin care aceasta se angaja ca, după câştigarea războiului, să-l ajute pe Filip să devină stăpânul Greciei. Să fi fost adevărat? Tit Liviu zice că da. Alţii, în schimb, susţineau că era o invenţie a emisarilor romani, facilitată de dorinţa grecilor de a crede în aşa ceva. Oricum însă, au luat naştere astfel de dezordini, că expediţia proiectată a trebuit să fie amânată la infinit, adică până atunci când retragerea lui Hannibal din Italia avea s-o facă inutilă.

Roma nu s-a răzbunat imediat. Din contră. A semnat în anul 205 un tratat cu Filip, care a crezut că în felul acesta s-a descurcat. Apoi Scipio a mutat războiul în Africa şi l-a înfrânt pe Hannibal la Zama. Numai după ce a scăpat definitiv de acest duşman de moarte, Roma a aranjat să-i fie trimisă de la Rodos o cerere care o invita să elibereze insula din mâinile lui Filip. Şi, bineînţeles, a acceptat. Plătit cu aceeaşi monedă, Filip s-a apărat ca o fiară, distrugând oraşele greceşti care refuzau să i se alăture. La Abydos, decât să se predea, toţi locuitorii au preferat să se sinucidă, cu neveste şi cu copii cu tot. Dar armata lui Filip n-a mai putut face nimic împotriva aceleia a lui Quintus Titus Flaminius, care a zdrobit-o în anul 197 la Chinocefalos.

Ar fi putut să fie sfârşitul, ca naţiune, al Greciei, dacă Flaminius ar fi fost un general roman ca toţi ceilalţi care, pe unde treceau, instalau un guvernator şi un prefect cu un corp de poliţie, introduceau limba şi legile Romei, proclamând romană provincia cucerită, şi anexând-o. Dar el era, în schimb, un om cult şi cu mult respect faţă de Grecia, a cărei limbă o ştia şi a cărei civilizaţie o admira. Nu numai că i-a cruţat lui Filip viaţa, dar i-a redat şi tronul. Şi, după ce i-a convocat la Corint pe toţi reprezentanţii statelor greceşti, a anunţat că Roma îşi retrage garnizoanele din teritoriu şi-i lasă pe greci liberi să se guverneze după legile lor. Plutarh spune că această proclamaţie a fost primită cu asemenea urlete de bucurie, încât un stol de corbi care zburau pe deasupra mulţimii s-au prăvălit morţi la pământ.

Gratitudinea nu este punctul forte al oamenilor şi, cu atât mai puţin, al popoarelor. La scurtă vreme după aceea, liga etolă a făcut apel la Antioh al Babilonului să vină s-o elibereze. De cine? Nu se ştie. Pentru că romanii erau deja plecaţi. Dar probabil faptul că pe atunci Roma era statul cel mai puternic ajungea ca s-o şi facă suspectă de imperialism. Cum se întâmplă azi în Europa cu americanii. Lampsacos şi Pergamul n-au fost totuşi de acord cu apelul lui Antioh; şi au cerut, în schimb, ajutor Romei, care a trimis o nouă armată sub comanda lui Scipio Africanul, învingătorul de la Zama. El l-a nimicit la Magnesia pe Antioh, apoi, îndreptându-se spre nord, i-a învins şi pe galii care mai chinuiau încă Macedonia. De Grecia nu s-a atins, dar ea a rămas izolată în mijlocul valului de cuceriri, care acum îşi anexase tot ţărmul asiatic.

În anul 179 înainte de Christos Filip a murit, şi pe tronul Macedoniei, după un alt mic masacru în familie, s-a instalat fiul său Perseu. El a luat-o în căsătorie pe fiica lui Seleucos, succesorul lui Antioh, şi cu el a încheiat o alianţă la care a aderat şi Rodosul, pentru un război contra Romei la care Pergamul făcuse din nou apel. Numai Epirul şi Iliria au avut curajul să se alăture lui Perseu. Restul Greciei s-a mărginit doar să-l aclame ca pe un „eliberator" atunci când, în anul 168, a pornit la luptă împotriva lui Paulus Emilius. Acesta l-a desfiinţat la Pidna, a distrus şaptezeci de oraşe macedonene, a devastat Epirul,

deportând o sută de mii de cetăţeni ca sclavi, şi a mutat la Roma vreo mie de „notabilităţi" din alte oraşe greceşti care se compromiseseră în toată această treabă. Printre ei se afla şi istoricul Polibiu, care a devenit apoi unul din inspiratorii liberalismului roman.

Dar nici acest avertisment nu le-a fost grecilor de ajuns. În anul 146 întreaga Grecie, cu excepţia Atenei şi Spartei, a declarat războiul sfânt. De data aceasta, Senatul roman a încredinţat executarea represaliilor unui soldăţoi de tip vechi, care nu avea probleme cu civilizaţia greacă. Mummius a cucerit Corintul, capitala revoltei, şi l-a tratat aşa cum a tratat Alexandru Teba, adică l-a ras la pământ. Iar tot ce se putea transporta a fost trimis la Roma. Grecia şi Macedonia au fost transformate într-o singură provincie, sub un guvernator roman. Numai Atenei şi Spartei li s-a permis să se conducă în continuare după legile lor proprii.

În sfârşit, Grecia îşi găsise singura pace care i se potrivea: aceea a cimitirului.

53
EPILOG

Nu putem, totuşi, să îngropăm mortul fără un mic necrolog.

În realitate, ceea ce am terminat aici este doar istoria politică a unui popor care n-a reuşit să devină o naţiune. Cauzele falimentului său le cunoaştem acum. El nu a reuşit să-şi depăşească orizontul limitat de oraş-stat; şi, în interiorul său, nu a înţeles să împace ordinea cu libertatea. Bolile de care a suferit au fost un individualism fără rost şi multe războaie prosteşti.

A dat în schimb naştere unei civilizaţii care nu a murit. Care nu putea să moară, pentru simplul motiv, aşa cum spune Durand*, că civilizaţiile nu mor niciodată. Emigrează doar. Îşi schimbă limba, libertăţile şi obiceiurile. Paulus Emilius, care a deportat la Roma o mie de intelectuali greci, şi Mummius, care a cărat acolo toate operele de artă ale Corintului, nu-şi dădeau, desigur, seama că erau pe cale să preschimbe într-o victorie a ei înfrângerea Greciei. Şi chiar aşa a şi fost. Romanii înşişi şi-au dat seama de asta şi au spus: *Graecia capta ferum victorem cepit*... Cucerită, Grecia l-a cucerit pe barbarul cuceritor. În acest soi de ştafetă care este istoria, făclia civilizaţiei a fost încredinţată de către popoarele rafinate şi decadente celor tinere şi viguroase, care au întotdeauna puterea s-o ducă mai departe spre noi culmi.

---

*Jean Etienne Durand (1534-1589), magistrat şi om politic francez.

Este imposibil să facem aici un inventar a ceea ce datorează Greciei omenirea întreagă. Istoricul englez Maine* a spus că noi toţi suntem o colonie a ei, pentru că „în afară de forţele oarbe ale naturii, tot ceea ce evoluează azi în omenire este de origine greacă". Poate că există şi puţină emfază în asemenea afirmaţii. Poate că există o „retorică a Greciei", tot aşa cum există şi una a Romei, care schimbă puţin proporţiile contribuţiei celei dintâi. Dar nimeni nu poate să nege că această civilizaţie a fost uriaşă şi că protagoniştii ei au fost de toate felurile, plini de viaţă şi de farmec.

Sper să fi rămas tot aşa şi în modesta mea proză.

*Henry James Summer Maine (1822-1888), jurist şi istoric britanic.

CRONOLOGIE

sec. XX-XI î.d. Chr. Civilizaţia minoică şi miceniană.
sec. IX-VIII (?) î.d. Chr. Homer.
776 î.d. Chr. Prima Olimpiadă, de la care grecii au început numărarea anilor până în anul 426 d. Chr.
sec. VII î.d. Chr. Hesiod.
640-548 (?) î.d. Chr. Tales din Milet.
sec. VI î.d. Chr. Pitagora.
550-480 î.d. Chr. Heraclit.
612-568 (?) Safo.
sec. IX(?) î.d. Chr. Licurg.
637-559 (?) î.d. Chr. Solon.
620 Prima reformă a lui Dracon la Atena.
594 Arhontatul lui Solon.
560 Cresus ocupă Ionia.
561-527 Pisistrate tiranul Atenei.
546 Ionia este ocupată de Cirus, regele Persiei.
527-514 Tirania lui Hippias şi a lui Hiparh la Atena.
514 Revolta lui Harmodiu şi Aristogiton la Atena. Moartea lui Hipparh.
510 Căderea şi exilul lui Hippias.
508 Reformele lui Clistene la Atena.
492 Începutul războaielor perşilor contra Greciei.
490 Armata persană a lui Darius este înfrântă la Maraton de către atenienii lui Miltiade.
485 Moartea lui Darius. Xerxe regele Persiei.
480 Bătălia de la Termopile. Ciocnirea navală de la Salamina. Siracuzanii îi bat pe cartaginezi la Himera.
479 Armata persană este nimicită la Plateea. O nouă înfrângere navală a perşilor la Mycale.
461 Moartea lui Efialte.
449 Moartea lui Temistocle.

467-428 Pericle *strategos* al Atenei.
sec. V Fidias.
Gorgias.
Parmenide.
Zenon.
Democrit.
Empedocle.
470-399 Socrate.
sec. V Anaxagora.
Protagora.
525-456 Eschil.
496-406 Sofocle.
480-406 Euripide.
450-385 Aristofan.
522-442 Pindar.
484-425 Herodot.
460-400 Tucidide.
sec. V Hipocrat.
477 Liga delio-atică.
462 În Atena Areopagul îşi pierde importanţa.
459 Expediţie nefericită a Atenei în Egipt.
457 Începutul războiului dus la Atena contra Tebei şi Spartei.
449 Pace între Atena şi Persia.
447-432 Construirea Partenonului.
446 Atena învinsă la Coroneea.
435 Corcira se răzvrăteşte contra Corintului.
432 Potideea se răzvrăteşte. Procesul Aspasiei.
431-421 Prima fază a războiului peloponesiac.
- *430* Ciuma din Atena.
- *428* Moartea lui Pericle.
- *427* Revolta cetăţii Mitilini.
- *421* Pacea lui Nicias.

415 Exilul lui Alcibiade.
415-413 Expediţia dezastruoasă a Atenei contra Siracuzei.
413-404 A doua fază a războiului peloponesiac.
- *411* Instaurarea oligarhiei la Atena. Revenirea lui Alcibiade.
- *407* Al doilea exil al lui Alcibiade.
- *406* Victorie ateniană asupra spartanilor în insulele Arginuse.
- *405* Victoria spartană asupra atenienilor la Agiospotamos.
- *404* Capitularea definitivă a Atenei. Guvernul celor Treizeci de Tirani.

403 Izgonirea celor Treizeci şi reinstaurarea democraţiei la Atena.
401 Revolta lui Cirus cel Tânăr în Persia.
399 Procesul şi moartea lui Socrate.

394 Spartanii sunt învinşi la Cnidos.
386 Pacea de la Sardes.
378 A doua ligă delio-atică.
371 Victoria tebană asupra spartanilor de la Leuctra.
367 Moartea lui Dionis cel Bătrân, tiranul Siracuzei.
364 Moartea lui Pelopida.
362 Victoria şi moartea lui Epaminonda la Mantineea.
358 Filip II rege al Macedoniei.
357 Filip cucereşte Anfipolis şi Pidna.
353 Filip cucereşte Metona.
352 Filip cucereşte Tesalia.
387-323 Demostene.
356-346 Războiul sfânt.
348 Filip distruge Olintul.
356-323 Naşterea şi moartea lui Alexandru.
338 Atena şi Teba sunt învinse de Filip la Cheroneea.
336 Filip este asasinat. Alexandru devine regele Macedoniei.
335 Alexandru distruge Teba.
334 Alexandru porneşte împotriva Persiei şi învinge la Granic.
332 Alexandru distruge Tirul şi cucereşte Egiptul.
331 Darius este bătut la Arbela.
330 Moartea lui Darius.
330-325 Marşul lui Alexandru înspre interiorul Asiei.
323 Moartea lui Alexandru la Babilon.
323-311 Lupte între diadohi.
429-347 Platon.
384-322 Aristotel.
280-275 Expediţia lui Pirrus, regele Epirului, în Italia.
279 Invadarea Greciei de către galii celţi.
245 Aratos conduce răscoala grecilor contra macedonenilor.
242 Reforma constituţională a lui Agis şi a lui Leonida în Sparta.
227 Reforma lui Cleomene în Sparta.
221-170 Filip V al Macedoniei.
217 Pacea de la Naupactos între greci.
210 Coloniile greceşti din Sicilia cad în mâna romanilor.
205 Tratat între Roma şi Filip al Macedoniei.
175-164 Antioh Epifanul rege al Siriei.
197 Consulul Flamininus îl înfrânge pe Filip la Chinocefalos.
196 Consulul Flamininus proclamă libere oraşele greceşti.
170 Moartea lui Filip al Macedoniei. Urcă pe tron Perseu.
168 Perseu este bătut de romani la Pidna.
148 Macedonia devine provincie romană.
146 Distrugerea Corintului.

CUPRINS

Partea a patra
SFÎRŞITUL UNEI EPOCI

Partea a cincea
ELENISMUL

Tehnoredactare computerizată:
Nanu Rodica, Florin Turcilă

Tipărit: ***Semne' 94***

ISTORIA GRECILOR

INDRO MONTANELLI a inventat un nou gen literar. A luat istoria savantă, erudită şi bombastică, şi a preschimbat-o într-una pentru marele public: o istorie a oamenilor de ieri pentru oamenii de azi, simplă, vioaie, polemică. În ISTORIA GRECILOR, care este mai degrabă o istorie a unor oameni decât a unor state sau naţiuni, relatările sale despre Minos, Homer, Zeus şi familia acestuia, schiţele şi imaginile sugerate de primele Olimpiade, portretele pline de viaţă ale lui Socrate, Pitagora, Safo, Pericle şi ale altor sute de personaje din vechea Eladă se opun cu ascuţită pătrundere pedanteriei şi academismului de modă veche, transformând totul într-o lucrare doctă şi atrăgătoare.

LEI 7500

ISBN 973-566-057-1